

ภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์
THE REPRESENTATION OF FEMALES IN THE THAI SEPA EPIC
KHUN CHANG KHUN PHAEN: A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

นิรมาน บรมมัทธโนภา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

2566

ภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

ปริญญาานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ปีการศึกษา 2566
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

THE REPRESENTATION OF FEMALES IN THE THAI SEPA EPIC
KHUN CHANG KHUN PHAEN: A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of MASTER OF ARTS
(Linguistics)

Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University

2023

Copyright of Srinakharinwirot University

ปริญญาานิพนธ์

เรื่อง

ภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

ของ

นิรมาน บรมมหัทธโนภา

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

(รองศาสตราจารย์ นายแพทย์ฉัตรชัย เอกปัญญาสกุล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการสอบปากเปล่าปริญญาานิพนธ์

ที่ปรึกษาหลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ปัญญาเมธีกุล)

ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปณิดา เลอเลิศยุติธรรม)

กรรมการ

(อาจารย์ ดร.อรรณดิทธิ บุญสวัสดิ์)

ชื่อเรื่อง	ภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์
ผู้วิจัย	นิรมาน บรมมหัทธโนภา
ปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
ปีการศึกษา	2566
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร ปัญญาเมธีกุล

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนด้วยแนวคิดของ van Dijk (2008) และตีความภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในมุมมองของคนภายใน (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคม) และมุมมองของคนภายนอก (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่นต่อสังคม) ด้วยแนวคิดของ van Dijk (2014) จากทฤษฎีวิเคราะห์โครงสร้างตัวบทพบ 1) ชุดคำศัพท์ 2 ประเภท คือ ชุดคำเรียกที่สื่อถึงสตรีเชิงบวกและเชิงลบในทัศนคติของผู้พูด และชุดกริยาวลีที่สื่อสตรีที่มีอำนาจในฐานะแม่ และสตรีที่อยู่ใต้อำนาจของพ่อแม่ สามี และรัฐ 2) โครงสร้างประโยคที่แสดงการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม 4 ประเภท คือ ประโยคกรรตุวาจก ประโยคกรรมาจก ประโยคเงื่อนไข และประโยคแสดงเหตุผล 3) วัจนกรรม 5 ประเภท ตามแนวคิดของ Searle (1969) 4) วาทศิลป์ในการใช้โวหารและการเปรียบเทียบ 5) อวัจนภาษา 6) การนำเสนอฝ่ายเรา-เขา กล่าวคือ ผู้ชายนำเสนอตนเองเชิงบวกแต่สตรีนำเสนอตนเองเชิงลบ ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคนแต่สตรีมีสามีได้คนเดียว และผู้ชายมีอำนาจแต่สตรีต้องอยู่ใต้อำนาจ ส่วนโครงสร้างปริชานพบ 3 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) กฎหมาย 2) บรรทัดฐาน และ 3) ทัศนคติ โดยนำเสนอสตรีที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายและบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ และทำตามผู้มีอำนาจซึ่งเป็นไปตามโครงสร้างทางสังคม คือ พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก และสามีมีอำนาจเหนือภรรยา ผลการวิเคราะห์ในการตีความภาพตัวแทนสตรีพบ 4 ประเภท คือ 1) ภาพตัวแทนสตรีที่เป็นแม่ 2) ภาพตัวแทนสตรีสะท้อนการกดขี่จากผู้ชาย 3) ภาพตัวแทนสตรีที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย และ 4) ภาพตัวแทนสตรีที่อ่อนแอต้องให้ผู้ชายปกป้อง พบความสอดคล้องและความแตกต่างจากมุมมองของคนภายในและภายนอก สตรีส่วนใหญ่ต้องอยู่ใต้อำนาจของพ่อแม่ สามี และของรัฐ มีเพียงสตรีสถานภาพแม่ที่มีอำนาจเหนือลูกและได้รับการยกย่อง สตรีต้องปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม ต้องอยู่ในกรอบที่สังคมกำหนด เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสะท้อนภาพตัวแทนสตรี ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างสตรีกับผู้ชาย และทำให้เห็นค่านิยม ความคิด ความเชื่อของคนในสังคมมีอำนาจเหนือความเป็นเหตุผลที่สตรีพยายามนำเสนอ แต่สังคมกลับมองตรงข้าม สตรีจึงต้องได้รับโทษหากไม่ปฏิบัติตามสิ่งที่สังคมคาดหวัง นอกจากนี้ ยังนำเสนอการปกครองของรัฐ โครงสร้างครอบครัวที่ชายเป็นใหญ่ สตรีเป็นทรัพย์สิน สิ่งของที่สามารถขาย โอนให้ หรือทำร้ายได้

คำสำคัญ : ภาพตัวแทนสตรี วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน โครงสร้างทางสังคม

Title	THE REPRESENTATION OF FEMALES IN THE THAI SEPA EPIC KHUN CHANG KHUN PHAEN: A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS
Author	NIRAMAN BOROMMAHATTANOPA
Degree	MASTER OF ARTS
Academic Year	2023
Thesis Advisor	Associate Professor Dr. Siriporn Panyametheekul

This research delves into the intricate structures embedded within the epic tale of "Khun Chang Khun Phaen," employing van Dijk's (2008) theoretical framework. This study aims to analyze the textual, cognitive, and social structures while interpreting the portrayal of women from both internal (self-representation) and external (representation by others) perspectives, guided by van Dijk's (2014) approach. Our exploration into the textual structures revealed two distinct sets of vocabulary: name calling and verb phrases. Additionally, four types of sentence structures indicated various social interactions: active voice, passive voice, conditional, and causal sentences. There were five categories of speech acts, as delineated by Searle (1969), and observe the use of rhetorical techniques, including metaphor and comparison. Non-verbal communication and the presentation of in-group vs. out-group dynamics are also prominent, with men portraying themselves positively, while depicting women negatively. Men could have multiple wives, whereas women could have only one husband, and men held power while women were subjugated. In the analysis of cognitive structures, there were three fundamental components: laws, norms, and attitudes. These elements portray women as conforming to societal laws and norms and adhering the powerful. This mirrors the social hierarchy where the king holds ultimate power, parents have authority over children, and husbands dominate wives and were categorized them into four types: women as mothers, women oppressed by men, women who do not enjoy equal rights with men, and women depicted as weak and in need of male protection and under the authority of parents, husbands, and the state, with only mothers wielding authority over their children and receiving reverence. Women are expected to conform to societal norms. "Khun Chang Khun Phaen" thus reflects the representation of women, highlighting gender inequality. It unveils the values, thoughts, and beliefs that dominate society, often contradicting the rationality that women strive to present. Consequently, women face penalties if they fail to meet societal expectations. The narrative further illustrates state governance, patriarchal family structures, and the notion of women as property that can be sold, transferred, or harmed.

Keyword : Representation of women Critical discourse analysis Textual and cognitive structure Social structure

กิตติกรรมประกาศ

ปริญญาานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยความมุ่งมั่นและความเพียรพยายามอย่างหนักของผู้วิจัยที่มีความรักและความเชื่อมั่นศรัทธาต่อสาขาวิชาภาษาศาสตร์ ทั้งนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์ในการสื่อสารดิจิทัล ที่สนับสนุนทุนการศึกษาในการทำวิจัย ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยในการสร้างสรรค์ปริญญาานิพนธ์เล่มนี้จนสำเร็จ

ตลอดระยะเวลาในรั้วศรีนครินทรวิโรฒ ผู้วิจัยขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร ปัญญาเมธีกุล อาจารย์ที่ปรึกษาปริญญาานิพนธ์ที่ทำให้สาขาวิชาภาษาศาสตร์เป็นแหล่งเรียนรู้เสมือนบ้านอันอบอุ่น ปฏิบัติต่อลูกศิษย์เหมือนสมาชิกในครอบครัว ดูแลด้วยความเอาใจใส่ และอนุเคราะห์ลูกศิษย์คนนี้ด้วยดีเสมอมา ผู้วิจัยขอขอบคุณคณาจารย์ทุกท่านทั้งในและนอกสาขาวิชาภาษาศาสตร์ รวมถึงคณาจารย์ภายนอกมหาวิทยาลัยที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้ผู้วิจัยเต็มเปี่ยมไปด้วยปัญญาและทักษะที่สามารถต่อยอดไปสู่การพัฒนาและสร้างสรรค์สังคมอย่างสง่างาม

ขอบคุณครอบครัวที่รักยิ่ง ที่สนับสนุนทุกความฝันของผู้วิจัย คอยเป็นกำลังใจในยามที่ท้อแท้ทุกครั้ง และขอบคุณผู้เกี่ยวข้องในความสำเร็จครั้งนี้ทุกคนทั้งเพื่อนร่วมรุ่น ร่วมสาขา ที่ร่วมชะตากรรมเดียวกันและช่วยเหลือกันเสมอมา เพื่อนร่วมงานที่มีความหวังดีและความห่วงใยให้ตลอดบุคลากรทุกท่านทั้งจากคณะและบัณฑิตวิทยาลัยที่ช่วยดำเนินการเรื่องเอกสารจนทำให้ทุกอย่างลุล่วงด้วยดี

ขอบคุณหนังสือทุกเล่ม เอกสารทุกฉบับ ตัวอักษรทุกตัวที่ผู้วิจัยได้อ่านและศึกษาค้นคว้าให้ก่อเกิดความรู้และเชี่ยวชาญในสาขาวิชา ขอขอบคุณทุกโอกาสดีๆ ที่เข้ามา ขอขอบคุณวันและเวลาที่เป็นเพื่อนกันทำให้ผู้วิจัยผ่านด่านที่ต้องใช้ความอดทนอย่างหนักในครั้งนี้อย่างไรได้ เป็นประสบการณ์ที่มีทั้งน้ำตาและรอยยิ้ม แต่จบลงด้วยความสุขและความภาคภูมิใจ

และลืมไม่ได้เลย...ผู้วิจัยขอขอบคุณและชื่นชมตนเองอย่างมากที่สามารถเอาชนะอุปสรรคทุกอย่าง โดยเฉพาะเอาชนะใจตนเอง จนทำให้ผู้วิจัยได้รับความสำเร็จอีกก้าวหนึ่งที่ยิ่งใหญ่ในชีวิต แม้วันนี้เป็นวันสุดท้ายที่ต้องบอกลาความเป็นนิสิตมหาบัณฑิต แต่ผู้วิจัยจะรักและเชื่อมั่นศรัทธาในสาขาวิชาภาษาศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒตลอดไป...ไม่ลืมเลือน

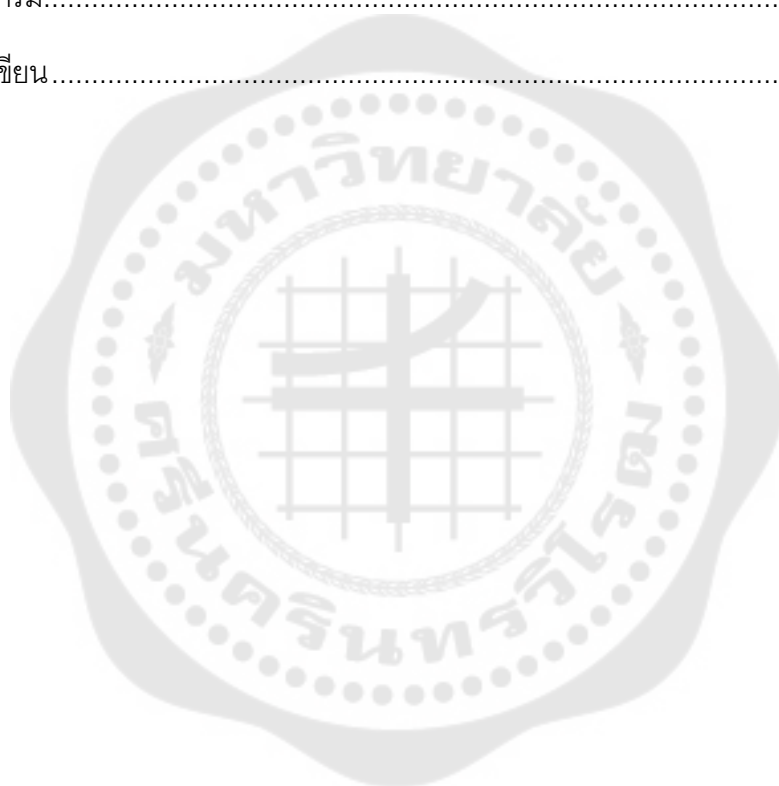
นิรमान บรมมัทธโนภา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญรูปภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1. ภูมิหลัง.....	1
2. ความมุ่งหมายของงานวิจัย.....	7
3. ความสำคัญของงานวิจัย.....	8
4. ขอบเขตในการวิจัย.....	8
5. กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	9
6. นิยามศัพท์เฉพาะ.....	9
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
1. วาทกรรม.....	11
2. วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์.....	18
3. ภาพตัวแทน (representation).....	32
4. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน.....	37
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	45
1. การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	45
2. การวิเคราะห์ข้อมูล.....	47

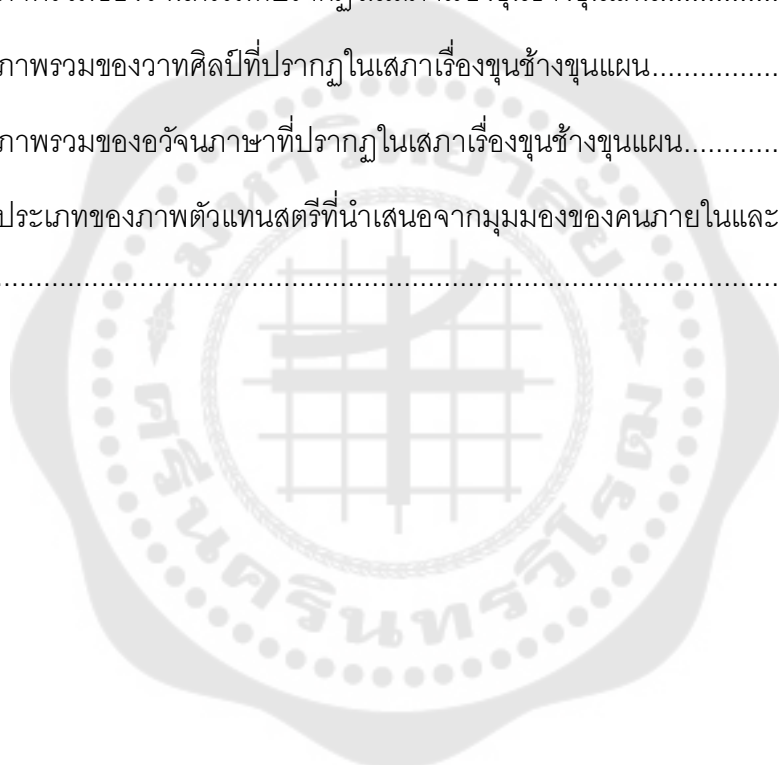
3. การสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	49
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	50
ผลการวิเคราะห์โครงสร้างตัวบทที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	50
1. ชุดคำศัพท์	50
2. โครงสร้างประโยค	75
3. วัจนกรรม	83
4. วาทศิลป์	101
5. วจนภาษา	107
6. การนำเสนอฝ่ายเรา - เขา	117
ผลการวิเคราะห์โครงสร้างปรีชาน	125
1. กฎหมาย	126
2. บรรทัดฐานทางสังคม	126
3. ทศนคติ	136
ผลการวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคม	138
1. สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด	141
2. พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก	143
3. สามีมีอำนาจเหนือภรรยา	144
ผลการวิเคราะห์ภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	147
1. ภาพตัวแทนสตรีที่เป็นแม่	148
2. ภาพตัวแทนสตรีสะท้อนการกดขี่จากผู้ชาย	154
3. ภาพตัวแทนสตรีที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย	161
4. ภาพตัวแทนสตรีที่อ่อนแอต้องให้ผู้ชายปกป้อง	166
บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	169

1. โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปรีชาน และโครงสร้างทางสังคมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน	169
2. การตีความภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในมุมมองของคนภายใน (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคม) และมุมมองของคนภายนอก (ภาพ สะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่นต่อสังคม).....	179
3. ข้อเสนอแนะ.....	183
บรรณานุกรม.....	184
ประวัติผู้เขียน.....	191

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 ภาพรวมของชุดคำเรียกที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	51
ตาราง 2 ภาพรวมของชุดกริยาวลีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	61
ตาราง 3 ภาพรวมของโครงสร้างประโยคที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	75
ตาราง 4 ภาพรวมของวัจนกรรมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	83
ตาราง 5 ภาพรวมของวาทศิลป์ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	101
ตาราง 6 ภาพรวมของอวัจนภาษาที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	107
ตาราง 7 ประเภทของภาพตัวแทนสตรีที่นำเสนอจากมุมมองของคนภายในและมุมมองของคน ภายนอก	148

สารบัญรูปภาพ

หน้า

ภาพประกอบ 1 สามเหลี่ยมโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท ปรัชญา และสังคม ตามแนวคิด ของ van Dijk	21
ภาพประกอบ 2 กรอบแนวความคิดสามมิติทางวาทกรรมของ Fairclough.....	31
ภาพประกอบ 3 ระบบความเชื่อทางสังคมและการผสมผสานภาพตัวแทนทางสังคม	34
ภาพประกอบ 4 โครงสร้างสังคมในการปกครองของกรุงศรีอยุธยาตามเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	139
ภาพประกอบ 5 โครงสร้างสังคมในครอบครัวตามเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	140

บทที่ 1

บทนำ

1. ภูมิหลัง

วรรณคดีเป็นผลงานศิลปะแขนงหนึ่งซึ่งผู้ประพันธ์ใช้ความคิดและจินตนาการสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อให้ความบันเทิงและความจริงใจ อีกทั้งช่วยยกระดับจิตใจผู้อ่านและผู้ฟัง วรรณคดีจึงมีคุณค่าทางอารมณ์และช่วยพัฒนาคุณธรรมให้สูงขึ้น (กระทรวงศึกษาธิการ. สำนักงานคณะกรรมการ, 2558, น. 2) เริ่มจากคนในอดีตใช้วรรณคดีเป็นเครื่องมือสร้างความบันเทิง เช่น การอ่านจากหนังสือ การเล่าแบบปากต่อปาก การขับเสภา เป็นต้น และแม้ว่าสังคมไทยปัจจุบันมีความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ แต่วรรณคดีมิได้เลือนหายไปจากสังคมแต่อย่างใด และมีการปรับเปลี่ยนไปตามเวลาด้วยการผลิตซ้ำ (reproduction) ในรูปแบบที่หลากหลายและทันสมัยมากขึ้น เช่น ผลิตสร้างในรูปแบบละครโทรทัศน์ ภาพยนตร์ การ์ตูน ทำให้คนเข้าถึงวรรณคดีง่ายขึ้นและสะดวกกว่าในอดีต

อย่างไรก็ตาม วรรณคดีมิได้เป็นเพียงผลงานศิลปะเพื่อสร้างสุนทรียะผ่านภาษาเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือนำพาผู้อ่านและผู้ฟังเข้าสู่สังคมไทยในช่วงที่วรรณคดีถูกประพันธ์ขึ้น (อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ, 2544, น. 3) เนื่องจากผู้ประพันธ์มักใช้ประสบการณ์และทัศนคติของตนที่มีต่อเหตุการณ์ สภาพสังคม และวิถีชีวิตผูกเรื่องราวในวรรณคดีและถ่ายทอดผ่านศิลปะทางภาษา ซึ่งเป็นความจริงเชิงประจักษ์ประการหนึ่งว่าการศึกษาวรรณคดีทำให้เรียนรู้ชีวิตมนุษย์ในสมัยหนึ่ง เช่นเดียวกัน (ม.ล.บุญเหลือ เทพสุวรรณ, 2552, น. 1) วรรณคดีจึงเป็นแหล่งความรู้ให้ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมประเพณี ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเข้าใจและรับรู้ถึงสถานภาพ บทบาทหน้าที่ วิธีการดำรงชีวิต รวมถึงความคิดของผู้คนผ่านตัวละครในเรื่อง (อรจิรา อัจฉริยไพบูลย์, 2560, น. 140) อีกทั้งวรรณคดียังแฝงไปด้วยทัศนคติและมุมมองของผู้ประพันธ์ที่ถ่ายทอดผ่านกลวิธีทางภาษาในการนำเสนอเนื้อหาจนนำไปสู่การสร้างบรรทัดฐานและกรอบแนวคิดทางสังคมให้ผู้คนปฏิบัติตาม

เสภาเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าและได้รับความนิยมจวบจนปัจจุบัน เนื่องจากมีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาในการนำเสนอวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของสามัญชนที่มีความหลากหลาย แตกต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ที่ตัวละครหลักมักเป็นกลุ่มคนในชนชั้นปกครอง เช่น พระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ (อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ, 2544, น. 5) สอดคล้องกับคึกฤทธิ ปรามาช (2543, น. 3) กล่าวว่าเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเครื่องมือที่ทำให้ผู้อ่านรับรู้ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน อีกทั้ง

แสดงให้เห็นความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงภูมิปัญญาของคนในสังคมได้เป็นอย่างดี ประกอบกับการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหารที่แปลกใหม่ในตัวบทเสภาจนสามารถถ่ายทอดอารมณ์และสื่อความรู้สึกของตัวละครทั้งบทรัก บทโศกเศร้า บทโกรธให้ผู้อ่านรับรู้ได้อย่างชัดเจน และเมื่อถูกนำมาใช้ขับเสภาหรือขับร้องเป็นเรื่องราวในงานต่างๆ เช่น งานมวงคล งานพิธีสำคัญ จึงสร้างความสนุกสนานน่าสนใจ ทำให้ผู้คนจดจำเนื้อหาและเรื่องราวได้เป็นอย่างดี จนเป็นเหตุผลหนึ่งที่นักวิจัยหรือนักวิชาการสนใจศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีตัวละครหลากหลายบทบาททำให้มีความสมบูรณ์ด้านเนื้อหาและความบันเทิงโดยเฉพาะ “สตรี” ที่มีส่วนทำให้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีสีสันและความน่าสนใจ ตัวละครสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีไม่เพียงบทบาทแค่ดำเนินเรื่องให้น่าสนใจเท่านั้น แต่ยังมี ความสำคัญในการสะท้อนภาพตัวแทนทางสังคม (social representation) ของสตรีที่หลากหลายในชนชั้นต่างๆ ของสังคมไทยซึ่งสะท้อนผ่านการใช้ภาษาในบทประพันธ์ อีกทั้งเห็น ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของคนในสังคมที่มีต่อสตรี ดังตัวอย่าง (1) และ (2) ความเชื่อเรื่อง การมีสามีเพียงคนเดียวเป็นสิ่งที่ดีในสังคมไทย

(1) สถานการณ์: อัปสรสุมาลี¹ อบรมสั่งสอนสร้อยฟ้าผู้เป็นลูกก่อนที่จะออกเรือนกับพลายงามในฐานะภรรยาที่สมเด็จพะพันวษาพระราชทานให้ โดยกล่าวกับสร้อยฟ้าว่า

“ธรรมดาสตรีที่มีผัว	ต้องเกรงยำจากกลัวผัวข่มเหง
เพราะถ้าผัวตัวนั้นยังคุมเกรง	ถึงคนอื่นครั้นใครจะมีเป็นไร
ถ้าผัวทั้งคนเดียวเปลี่ยนอนาถ	เหมือนสิ้นชาติสิ้นเชื้อที่เนื้อไซ
หญิงที่ผัวทิ้งขว้างห่างเหินไป	จะเข้าไหนเขากระหึ่มมักยืมเยาะ
ถึงจะหาลูกผัวแก้ตัวใหม่	ก็ยากนักจักได้ที่มันเหมาะ
ด้วยสิ้นในพรหมจรรย์ที่จำเพาะ	เหมือนไส้กลวงดั่งเงาะรังเกียจกัน
ด้วยเหตุนี้มีผัวอย่ามัวประมาท	ถ้าพลั้งพลาดเพียงชีวาจะอาสัญ
ต้องเอาใจสามีทุกวี่วัน	ให้ผัวนั้นเมตตอย่าจืดจาง”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 788-789)

ตัวอย่าง (1) อัปสรสุมาลีสอนลูกสาวที่จะแต่งงานว่าต้องเกรงกลัวสามี เนื่องจากสามีจะเป็นผู้ปกป้องและดูแลภรรยา หากปฏิบัติไม่ดีต่อสามีแล้วจะถูกทอดทิ้งได้ ซึ่งชีวิตที่เหลือจะลำบาก

¹ ในการเรียกชื่อตัวละครสตรีทุกคนในงานวิจัยนี้จะไม่ใส่คำนำหน้าว่า “นาง” เช่น “นางอัปสรสุมาลี” จะเรียกว่า “อัปสรสุมาลี” เพื่อความสะดวกในการอ้างถึง

มาก การมีสามีใหม่เป็นสิ่งที่ไม่ดีสำหรับสตรีและผู้คนในสังคมมักรังเกียจ เพราะว่าพรหมจรรย์ (พรหมจารี) ที่เป็นเครื่องหมายแสดงคุณค่าของสตรีได้หมดไปแล้ว เป็นไปตามความคิดของคนไทยที่ไม่ยอมรับสตรีที่มีทั้งหรือหย่าร้าง เพราะถือว่าขาดคุณสมบัติของกุลสตรี (เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, 2560, น. 296) และสะท้อนความคิดรูปแบบสังคม “ระบอบปิตาธิปไตย (patriarchy)” สื่อถึงผู้ชายมีอำนาจเหนือสตรีและเป็นผู้คุ้มครองภรรยา (ดารัตน์ อุดมรัตน์ปภากุล, 2562, น. 83-84)

(2) สถานการณ์: วันทองต้องการจะฆ่าตัวตายเพราะถูกขุนแผนทอดทิ้ง วันทองกลัวว่าจะต้องเป็นภรรยาของขุนช้าง ซึ่งจะทำให้นางกลายเป็นสตรีที่มีสามีสองคน โดยวันทองกล่าวกับตนเองว่า

“ผิดแล้วพ่อพลายพลอยทิ้งขว้าง	จะหลีกหนีอ้ายขุนช้างกระไรได้
หนักอกแม่จะยกให้มันไป	เมื่อไม่มีรักใคร่ในอารมณ์
อายุเท่านี้มีสองผัว	แสนชั่วแสนถ้อยทุกเส้นผม
มีแต่จะอับอายไม่วายตรม	ชีวิตสิ้นดินถมก็ซื้อภรรยา
ความเจ็บเท่าไหนไม่รู้หาย	ความอายเมื่อไหร่จะสิ้นชื่อ
ดังหมึกสักปากไว้ที่หลังมือ	ยังจะรื้อรักรูปไปไยมี
ตายเสียตายเกิดประเสริฐกว่า	คว่าได้เชือกลากมาจากที่
ยกมือกราบงามลงสามที่	ชาตินี้น้องพลัดพ่อพลายแก้ว
กลัวอายจะตายไปคอยท่า	ชาติหน้าขอพบพ่อพลายแก้ว
อย่าให้อ้ายขุนช้างมาวิแวว	ว่าแล้วแผ้วพานลุกขึ้นมา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 284-285)

ตัวอย่าง (2) สะท้อนความคิดของวันทองที่กล่าวกับตนเองว่าเมื่อภรรยาทำผิด สามีจะทอดทิ้ง ภรรยาจึงต้องดูแลสามีเป็นอย่างดี วันทองต้องการหลีกหนีจากผู้ชายอีกคนที่ไม่รัก แต่แม่ของวันทองกลับต้องการยกวันทองให้ คือ ทั้งในฐานะภรรยาและลูกสาว วันทองไม่สามารถแก้ปัญหาด้วยตนเองได้ ต้องอยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจของสามีและแม่ วันทองจึงต้องการฆ่าตัวตาย สอดคล้องกับตัวอย่าง (1) ที่อุปสรรคสมาธิสอนลูกสาวให้เป็นภรรยาที่ดีเพราะสามีเป็นใหญ่ มีอำนาจในการดูแลภรรยา และจากถ้อยคำของวันทองสื่อความคิดที่ว่า การมีสามีเดียวเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติสำหรับสตรี และการมีสามีหลายคนเป็นความผิดร้ายแรงในทัศนคติของสตรีสะท้อนให้เห็นได้จากถ้อยคำของวันทองที่กล่าวว่า “แสนชั่วแสนถ้อยทุกเส้นผม” และคำสื่อความรู้สึก “อับอาย” และ “กลัวอาย” หมายถึง ไม่กล้าสู้หน้าหรือขายหน้า และถ้อยคำ “ตายเสียตายเกิดประเสริฐกว่า”

ทั้งสองตัวอย่างนำเสนอความเชื่อของในคนสังคมเรื่องการมีสามีเพียงคนเดียว เป็นกรอบความคิดที่กำกับให้สตรีต้องกระทำตาม อีกทั้ง บุญยงค์ เกศเทศ (2532, น. 81) กล่าวถึงคตินิยมเรื่องการมีสามีเดียวของสตรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา ถ้าสตรีใดมีสามีมากกว่าหนึ่งคนจะถูกเรียกว่าเป็นสตรีแพศยาที่น่ารังเกียจของสังคม และถ้าสตรีใดมีผู้ช่วยผู้ชายมากกว่าหนึ่งคนจะมีบทลงโทษที่รุนแรงตามกฎหมาย

นอกจากนี้ ความเชื่อเช่นนี้ปรากฏในถ้อยคำของผู้ชายเช่นกัน โดยเฉพาะถ้อยคำบริภาษของสมเด็จพระพันวษาซึ่งเป็นสิ่งยืนยันความเชื่อที่ว่าสตรีต้องมีสามีคนเดียว ดังในตัวอย่าง (3)

(3) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาบริภาษวันทอง เนื่องจากไม่ตัดสินใจให้เด็ดขาดว่าจะเลือกขุนแผนหรือขุนช้าง โดยสมเด็จพระพันวษากล่าวว่า

“มึงนี่ถ้อยยิ่งกว่าถ้อยอีทำเมือง	จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
ละโมบมากตันทาตาเป็นมัน	สักร้อยพันให้มึงไม่ถึงใจ
ว่าหญิงชั่วผัวยังคราวละคนเดียว	หาตามตรอกกันเกลียวเหมือนมึงไม่
หนักแผ่นดินกูจะอยู่ไย	อ้ายไว้มึงอย่านับว่ามารดา
กูเลี้ยงมึงถึงให้เป็นหัวหมื่น	คนอื่นรู้ว่าแม่ก็ขายหน้า
อ้ายขุนช้างขุนแผนทั้งสองรา	กูจะหาเมียให้อ้ายอาลัย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 866)

ตัวอย่าง (3) เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำของสมเด็จพระพันวษานั้นย้ำว่าสตรีต้องมีผู้ชายเป็นสามีเพียงคนเดียวเท่านั้น วันทองไม่เลือกขุนแผนหรือขุนช้างอย่างเด็ดขาดจึงถูกตัดสินว่าเป็นสตรีที่ไม่ดี โดยพบว่าสมเด็จพระพันวษาใช้คำต้องห้าม “ถ้อย” เพื่อด่าวันทอง ใช้คำเรียก “อีทำเมือง” หมายถึง โสภณี และจากถ้อยคำ “ว่าหญิงชั่วผัวยังคราวละคนเดียว” สะท้อนให้เห็นว่าการมีสามีหลายคนเป็นความผิดร้ายแรงมากกว่าการเป็นหญิงชั่วในทัศนคติของสมเด็จพระพันวษา

เมื่อพิจารณาประเด็นเชิงอำนาจ (van Dijk, 2008, p. 90) กล่าวว่าอำนาจ คือ เครื่องมือควบคุมทิศทางและใช้บังคับคนในสังคมให้ปฏิบัติตามแนวทางเดียวกัน ผู้ใดครองอำนาจเหนือกว่าจะสามารถครอบงำความคิดและควบคุมการกระทำของสมาชิกภายในกลุ่มและสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ได้มากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น ถ้อยคำจากสมเด็จพระพันวษาผู้มีอำนาจสูงสุดตามตำแหน่งของพระมหากษัตริย์จึงสามารถสร้างบรรทัดฐานและการรับรู้ทางสังคมเรื่องการมีสามีคนเดียวของสตรีได้อย่างหนักแน่นและน่าเชื่อถือ อีกทั้งตัวอย่าง (1) – (3) มีความสอดคล้องทางคำพูดของตัวละครทั้งในมุมมองของสตรีและมุมมองของผู้ชายผ่านตัวบทในทิศทางเดียวกัน โดยการนำเสนอสตรีที่มี

หลายสามีในเชิงลบ ทำให้สตรีกลุ่มนั้นไม่ได้รับการยอมรับหรือกลายเป็นอื่นจากสังคม ซึ่งความเชื่อเชิงอคตินี้ครอบงำผู้คนให้มีความคิดต่อสตรีในลักษณะเดียวกัน (van Dijk, 2008, p. 277) และอาจเกิดการปฏิบัติต่อสตรีอย่างร้ายแรงและไม่เป็นธรรม เช่น การประณาม การดูถูก จนถึงการทำร้ายร่างกาย เป็นต้น ดังนั้น สตรีจึงต้องประพฤติตามแบบอย่างที่ตั้งคณกำหนด การปลุกฝังบรรทัดฐานของสังคมเช่นนี้ถือเป็นการขัดเกลาทางสังคมวิธีหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในสังคมกระทำไปในทิศทางเดียวกัน (van Dijk, 2006a, p. 138) นอกจากนี้ ตัวอย่าง (1) – (3) สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เสมอภาคของสตรี เพราะผู้ชายไม่จำเป็นต้องมีภรรยาเพียงคนเดียว สอดคล้องกับบทบัญญัติในกฎหมายตราสามดวงที่เอื้อประโยชน์ให้กับผู้ชายมากกว่าสตรี (อภิขยา แก้วอุทัย, 2563, น. 139)

อย่างไรก็ตาม นอกจากคนในสังคมจะมีความคิดและความเชื่อต่างๆ ที่ครอบงำสตรีให้ เป็นไปตามที่สังคมกำหนดแล้ว ในการวิเคราะห์ที่ข้อมูลเบื้องต้นผู้วิจัยพบสตรีมีความพยายามในการนำเสนอตัวตน ความคิด ความเชื่อของสตรีเอง ดังตัวอย่าง (4) และ (5)

(4) สถานการณ์: ลาวทองแสดงความรู้สึกที่ไม่ต้องการเป็นภรรยาของขุนแผนตามที่พ่อและแม่ ต้องการ อีกทั้งกล่าวกับพ่อแม่ของตนว่า

“ครานั้นจึงแม่เจ้าลาวทอง	ยกสองมือทูนขึ้นเหนือหัว
ร้องไห้ก่ลึงเกลือกเสือกตัว	ระเริ่มริกัวรั้วทั้งกายา
กอดเท้าพ่อแม่สะอื้นไห้	น้ำตาไหลซึมซาบลงอาบหน้า
เข็ดน้ำตาคลอหล่อหลังตา	แล้ววอนว่ารำพันพิไ้ไป
เจ้าประคุณทูนหัวของลาวทอง	ไม่ปกครองลูกแล้วหรือไ้ไหน
ปกผมร่มเกล้าอยู่เท่าไร	ลูกนี้จึงได้เป็นตัวมา
อาบน้ำบือนข้าวทุกข้าวเย็น	ไม่วายเว้นพิทักษ์รักษา
ปรนนิบัติสารพัดด้วยเมตตา	จึงได้เป็นตัวมาถึงเพียงนี้
ลูกหมายว่าจะตายกับฝ่าเท้า	แทนคุณแม่เจ้าจนเป็นผี
คิดอยู่ทุกทิวาราตรี	ถึงจะมีลูกผัวไม่ไปไกล”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 210-211)

ตัวอย่าง (4) ลาวทองสื่อความคิดของตนเอง ต้องการแสดงความกตัญญูต่อพ่อแม่ เลี้ยงดูพ่อแม่ ไม่ต้องการแต่งงานไปอยู่ต่างแดน ลาวทองถ่ายทอดความรู้สึกของตนผ่านอากัปกริยา คือ “ร้องไห้” “น้ำตาไหล” “น้ำตาคลอ” “สะอื้น” รวมถึงอาการตัวสั่น “ระเริ่มริกัวรั้วทั้งกายา” แสดงความรู้สึกเสียใจอย่างยิ่งและต้องการปฏิเสธสิ่งที่พ่อแม่ต้องการให้ลาวทองกระทำ แต่การ

นำเสนอความคิดของลาวทอง ซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของพ่อแม่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้เช่นเดียวกัน จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนพบสตรีพยายามนำเสนอมุมมองของตนเองต่อคนภายนอก แต่ไม่สามารถปฏิเสธได้ เช่น ตัวอย่าง (5)

(5) สถานการณ์: ขุนช้างกล่าวเท็จกับศรีประจันและวันทองว่าขุนแผนตายในสนามรบ ศรีประจันจึงบังคับวันทองแต่งงานกับขุนแผนมิฉะนั้นวันทองจะต้องเป็นม่ายหลวง แต่วันทองไม่ยอมกลับไปไม่กระทำตามที่ศรีประจันต้องการโดยกล่าวถ้อยคำที่รุนแรงต่อศรีประจันว่า

“วันทองได้ฟังคำแม่ว่า	ทอดตัวโศกอาอยู่กับที่
แมดร้องก้องไปใช้พอดี	ฆ่าตีเสียเถิดไม่น้อยใจ
เอากำเนิดเกิดใหม่ในชาติหน้า	หาปรารถนาเข้าห้องเลยอกไม่
ร้อยกับแสนกลับไปแต่นั้นไป	แม่เชื้ออะไรเป็นเช่นนี้
เห็นแต่สินทรัพย์สัปดน	จะเอาคนไปยกให้กับผี
จงฆ่าเสียให้ตายวายชีวี	ตีอกชกหัวทอดตัวไป
มันจะมาเมื่อไรอ้ายหัวเกลี้ยง	กูจะเอาไม้เสียมลงให้ได้
แปร้นแปรดแมดเสียงเบรียงไป	กูไม่อยู่แล้วให้เป็นคน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 244)

ตัวอย่าง (5) สื่อให้เห็นสตรีในบทนี้ คือ วันทองพยายามนำเสนอตนเองต่อสังคมผ่านถ้อยคำและการกระทำที่ปฏิเสธผู้ชายที่ไม่ได้รักและแม่ที่มีอำนาจเหนือลูกในการเลือกคู่ชีวิต ซึ่งวันทองแสดงความเป็นตัวตนที่แตกต่างจากลาวทองที่ยังคงอาศัยไม่ยอมจากพ่อแม่ กล่าวถึงบุญคุณที่พ่อแม่เลี้ยงดูมา แต่วันทองเมื่อรู้ความต้องการของแม่ที่ต้องการให้แต่งงานกับขุนช้างเพราะขุนช้างมีทรัพย์สินมอบให้ วันทองถึงกับโกรธแม่และไม่ขอเกิดเป็นลูกของศรีประจันอีกไม่ว่าจะชาติไหน สื่อถึงการมีเสรีภาพของตนเอง ถึงเป็นแม่แต่ไม่มีสิทธิ์ในการกระทำกับลูกเช่นนี้ได้ ซึ่งเป็นการนำเสนอภาพความคิดที่แตกต่างจากความคาดหวังของสังคม ลูกต้องทำตามสิ่งที่พ่อแม่บอกหรือสั่ง เนื่องจากลูกอยู่ภายใต้อำนาจการเลี้ยงดูของพ่อแม่

จากการวิเคราะห์เบื้องต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจวิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ทั้งสตรีที่เป็นไปตามที่สังคมคาดหวังและไม่ได้เป็นไปตามที่สังคมคาดหวัง สตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคมทั้งเหมือนและแตกต่างจากความเชื่อของคนในสังคม และสตรีที่เรียกร้องสิทธิของตนเอง แม้ว่าเสภาเรื่องนี้ถูก

ประพันธ์มาแล้วหลายร้อยปี แต่ความเชื่อบางอย่างต่อสตรีมิได้เลือนหายไปจากสังคมไทย เนื่องจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนถูกผลิตซ้ำหลากหลายรูปแบบในปัจจุบัน ทั้งหนังสือนิทานแบบเรียน ภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และการ์ตูน ทำให้ผู้อ่านและผู้ชมได้รับทั้งความบันเทิงและซึมซับแนวความคิดและความเชื่อต่อสตรีที่ปรากฏในเสภา

ผู้วิจัยสนใจวิเคราะห์เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนด้วยการใช้แนวคิดทางภาษาศาสตร์เชิงวิพากษ์ ซึ่งพิจารณาตั้งแต่การประกอบสร้างตัวบทด้วยกลวิธีทางภาษา ระบบปริชาน โครงสร้างทางสังคม ตลอดจนภาพตัวแทนสตรีในมุมมองของคนภายใน (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคม) และมุมมองของคนภายนอก (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่นต่อสังคม) ซึ่งช่วยให้เห็นรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวกับสตรีมากขึ้น โดยต่างจากงานวิจัยก่อนหน้านี้ที่เน้นวิเคราะห์ทางด้านวรรณคดีหรือด้านมานุษยวิทยาถึงแม้ว่าการศึกษาภาพแทนเช่นเดียวกัน แต่กระบวนการศึกษาแตกต่างกัน รวมถึงงานวิจัยก่อนหน้าศึกษาสถานภาพ บทบาทของสตรี แต่ต่างจากงานวิจัยนี้ที่ผู้วิจัยสะท้อนภาพของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคมและสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่นต่อสังคม โดยใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ van Dijk (2014) ในการวิเคราะห์ เนื่องจากสามารถสะท้อนภาพตัวแทนสตรีในสังคมไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ตอนต้นที่มาจากระบบปริชานของคนในสังคมต่อสตรีซึ่งผู้ประพันธ์ใช้ตัวละครถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติผ่านตัวบท (ภาษา) จนนำไปสู่การสร้าง ปลูกฝัง โน้มน้าว และครอบงำความคิดผู้อ่านผ่านสตรีที่ปรากฏในเสภา กล่าวคือ ตัวบทในเสภานำเสนอวาทกรรม (discourse) เกี่ยวกับสตรีที่ทำให้ผู้อ่านเกิดปริชานหรือระบบความคิด และนำไปสู่การปฏิบัติตนในสังคม ซึ่งเป็นไปตามแนวความคิดของ (van Dijk, 2008, p. 87)

2. ความมุ่งหมายของงานวิจัย

1. วิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

2. ศึกษาภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในมุมมองของคนภายใน (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคม) และมุมมองของคนภายนอก (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่นต่อสังคม)

3. ความสำคัญของงานวิจัย

1. สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต สถานภาพ บทบาท และคุณค่าของสตรีในช่วงสมัยที่วรรณคดีถูกประพันธ์ขึ้นรวมถึงสะท้อนความคิดและความเชื่อที่สังคมมีต่อสตรี
2. สะท้อนปัญหาบางประการที่เกิดขึ้นต่อสตรีในปัจจุบันซึ่งมาจากกรอบแนวคิดที่ถูกปลูกฝังมาจากสังคมในอดีตผ่านภาพตัวแทนสตรีในวรรณคดี
3. เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีด้วยแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

4. ขอบเขตในการวิจัย

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เป็นฉบับที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นหัวหน้าคณะในการรวบรวม จำนวนทั้งสิ้น 43 ตอน มีตัวละครสตรีจำนวน 18 คน และตัวละครผู้ชายจำนวน 11 คน ที่มีส่วนในการนำเสนอภาพตัวแทนสตรี โดยพิจารณาจากถ้อยคำและการกระทำของตัวละครอันมาจากระบบปริชานทางความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติ ดังนี้

ตัวละครสตรีจำนวน 18 คน ได้แก่

1. วันทอง (พิมพิลาไลย) ภรรยาคนที่ 1 ของขุนแผน
2. สายทอง ภรรยาคนที่ 2 ของขุนแผน
3. ลาวทอง ภรรยาคนที่ 3 ของขุนแผน
4. บัวคลี่ ภรรยาคนที่ 4 ของขุนแผน
5. แก้วกิริยา ภรรยาคนที่ 5 ของขุนแผน
6. ศรีมาลา ภรรยาคนที่ 1 ของพลายงาม
7. สร้อยฟ้า ภรรยาคนที่ 2 ของพลายงาม
8. สร้อยทอง พระสนมของสมเด็จพระพันวษา
9. ทองประศรี (เป็นหญิงม่าย) แม่ของขุนแผน
10. ศรีประจัน (เป็นหญิงม่าย) แม่ของวันทอง
11. เทพทอง (เป็นหญิงม่าย) แม่ของขุนช้าง
12. เกสร ภรรยาของพระเจ้าล้านช้าง แม่ของสร้อยทอง
13. อัสสรสูมาลี ภรรยาของพระเจ้าเชียงใหม่ แม่ของสร้อยฟ้า
14. บุษบา ภรรยาของพระพิจิตร์ แม่ของศรีมาลา
15. สี่จันทร์ ภรรยาของหมื่นหาญ แม่ของบัวคลี่
16. ศรีเงินยวง ภรรยาของแสนคำแมน แม่ของลาวทอง

17. วัน พี่เลี้ยงของลาวทอง

18. เวียง พี่เลี้ยงของลาวทอง

ตัวละครผู้ชายจำนวน 11 คน ได้แก่

1. สมเด็จพระพันวษา พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา
2. ขุนแผน (พลายแก้ว) สามีคนที่ 1 ของวันทอง
3. ขุนช้าง สามีคนที่ 2 ของวันทอง
4. พลายงาม ลูกชายของขุนแผนและวันทอง
5. ขุนไกรพลพ่าย สามีของทองประศรี พ่อของขุนแผน
6. พระเจ้าล้านช้าง สามีของเกสร พ่อของสร้อยทอง
7. พระเจ้าเชียงใหม่ สามีของอัปสรสุมาลี พ่อของสร้อยฟ้า
8. พระพิจิตร สามีของบุษบา พ่อของศรีมาลา
9. พระยาสุโขทัย พ่อของแก้วกิริยา
10. แสนคำแมน สามีของศรีเงินยวง พ่อของลาวทอง
11. หมื่นหาญ สามีของสีจันทร์ พ่อของบัวคลี

5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยนี้วิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคม ตามแนวคิดของ van Dijk (2008) และตีความภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตามแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ van Dijk (2014)

6. นิยามศัพท์เฉพาะ

1. โครงสร้างตัวบท หมายถึง องค์ประกอบทางภาษาที่นำเสนอวาทกรรม โดยพิจารณาจากกลวิธีทางภาษาที่ผู้ประพันธ์ใช้ผลิตตัวบท ซึ่งผู้วิจัยรวบรวมจากกลวิธีการวิเคราะห์โครงสร้างทางภาษาของ van Dijk (2008) จำนวน 9 ข้อ (กล่าวในบทที่ 2) เป็น 6 ข้อ ดังต่อไปนี้ 1) ชุดคำศัพท์ 2) โครงสร้างประโยค 3) วัจนกรรม 4) วาทศิลป์ 5) วัจนภาษา และ 6) การนำเสนอฝ่ายเรา - เขา

2. โครงสร้างปริชาน หมายถึง ระบบการรับรู้ที่มาจากการตีความตัวบท ประกอบด้วย ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของคนในสังคม

3. โครงสร้างทางสังคม หมายถึง องค์ประกอบต่างๆ ทางสังคม เช่น สถาบัน ผู้คน ตำแหน่ง สถานภาพและบทบาทที่สัมพันธ์กับระบบอำนาจ และมีความสำคัญต่อการกระทำและความสัมพันธ์ของคนในสังคม

4. ภาพตัวแทนทางสังคม (social representation) หมายถึง ผลผลิตที่เกิดจากการประกอบสร้างความหมายผ่านโครงสร้างตัวบทซึ่งเกี่ยวข้องกับโครงสร้างปริชานและโครงสร้างทางสังคม รวมถึงความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติที่มาจากระบบปริชานของคนในสังคม

5. มุมมองของคนภายใน หมายถึง ภาพตัวแทนทางความคิดของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคม ซึ่งคำว่า “ตนเอง” หมายถึง สตรีที่อยู่ในภาพตัวแทนนั้น (van Dijk, 2014)

6. มุมมองของคนภายนอก หมายถึง ภาพตัวแทนทางความคิดต่อสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่นในสังคม

7. ตัวละครสตรี หมายถึง ตัวละครผู้หญิงที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์
ผู้วิจัยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามหัวข้อ ดังต่อไปนี้

1. วาทกรรม (discourse)
2. วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis: CDA)
3. ภาพตัวแทน (representation)
4. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

1. วาทกรรม

1.1 คำจำกัดความคำว่า “วาทกรรม”

คำว่า “วาทกรรม” ตามความหมายเบื้องต้น คือ ภาษาพูด วิธีการพูด และรูปแบบการใช้ภาษาของมนุษย์ในการสื่อสาร แต่เนื่องจากความหมายที่คลุมเครือของคำว่า “วาทกรรม” นักวิเคราะห์จึงพยายามหาคำจำกัดความให้ครอบคลุมโดยรวมองค์ประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การใช้ภาษาของมนุษย์ไว้ในแนวคิดวาทกรรม เช่น ใครเป็นผู้ใช้ภาษา ใช้อย่างไร ใช้ด้วยเหตุใด และใช้เมื่อใด (van Dijk, 1997, pp. 1-2)

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา (2560, น. 143) อธิบายคำจำกัดความของคำว่า “วาทกรรม” ในพจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ คือ หน่วยทางภาษาที่ร้อยเรียงกันอย่างเป็นระบบภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กัน ซึ่งสื่อให้เห็นความคิดและความเข้าใจของผู้ใช้ภาษาต่อสถานการณ์หนึ่ง ส่วนในพจนานุกรมศัพท์มานุษยวิทยา หมายถึง การใช้ถ้อยคำที่ถูกเรียบเรียงเป็นประโยครูปแบบต่างๆ เพื่อสื่อความหมาย เช่น เรื่องเล่า ความเรียง ข่าวสาร สารคดี บันเทิงคดี เป็นต้น ซึ่งถ้อยคำมีความสำคัญในการถ่ายทอดแง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรม (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2561, น. 95) จากคำจำกัดความทั้งในด้านภาษาศาสตร์และด้านมนุษยศาสตร์ ข้างต้นสื่อความหมายในลักษณะเดียวกัน คือ ภาษามีความสัมพันธ์กับสังคมของผู้ใช้ภาษา ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของวาทกรรมที่รวมองค์ประกอบต่างๆ ในสถานการณ์ที่มนุษย์มีการสื่อสารไว้ด้วยกัน กล่าวคือ มนุษย์ใช้ภาษาเพื่อสื่อสารความคิดหรือแสดงความรู้สึกในสถานการณ์หนึ่งพร้อม กับมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่นด้วย เช่น การพูดคุยทั่วไป การพูดคุยทางโทรศัพท์ การพูดคุยใน

กิจกรรม การสัมภาษณ์ เป็นต้น แสดงว่า ในสถานการณ์ต่างๆ มนุษย์แสดงออกทั้งการใช้ภาษาและการมีปฏิสัมพันธ์เพื่อให้การสื่อสารสมบูรณ์ (van Dijk, 1997, p. 2)

แนวคิดวาทกรรมถูกนำมาประยุกต์ใช้ในหลากหลายสาขาวิชา อันเกี่ยวพันทั้งด้านภาษามนุษย์ สังคม และจิตวิทยา วาทกรรมไม่ได้เป็นแนวคิดที่นำเสนอเพียงความรู้เท่านั้น แต่ยังนำเสนอระเบียบวิธี (methodology) อันเป็นแนวทางที่เป็นมีประโยชน์ต่อการศึกษาประเด็นต่างๆ อย่างมีระบบ (สายชาย ศรีสันต์, 2561, น. 17) เริ่มจากประเด็นการสนทนาที่นักวาทกรรมวิเคราะห์กำลังให้ความสนใจ แนวทางนี้ได้รับการพัฒนาโดยกลุ่มนักสังคมวิทยาที่รู้จักกันในนามของนักสังคมวิทยาแนวชาติพันธุ์วิธี (ethnomethodologists) ที่วิเคราะห์กระบวนการผลิตและการตีความการกระทำทางสังคมของมนุษย์คือความสำเร็จตามกระบวนการการสื่อสารที่สมบูรณ์ การสนทนาจึงเป็นรูปแบบที่แสดงให้เห็นถึงระเบียบวิธีและองค์ประกอบต่างๆ ของสื่อสารที่เป็นระบบ ซึ่งผู้ร่วมสนทนาสามารถออกแบบการสนทนาที่สัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมของตน (Fairclough, 1989, pp. 11-12)

van Dijk (1997, p. 2) กล่าวถึงการกระทำและการมีปฏิสัมพันธ์ทางวาทกรรมโดยอธิบายด้วยกรอบแนวทางที่เชื่อมโยงกัน 3 ด้าน ได้แก่ 1) การใช้ภาษา (language use) ในการผลิตตัวบทและคำพูด 2) บริขาน (cognition) หรือ การสื่อสารตามความเชื่อ (communication of beliefs) เช่น ความรู้ ความคิดและทัศนคติที่มนุษย์มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และ 3) ปฏิสัมพันธ์ในสถานการณ์ทางสังคม (interaction in social situation) คือ การกระทำของสมาชิกที่มีผลมาจากบริขาน ซึ่งการศึกษาวาทกรรมจำเป็นต้องบูรณาการแนวทาง 3 ด้านนี้เพื่อเป็นประโยชน์ในการอธิบายว่าการใช้ภาษามีอิทธิพลต่อบริขานและการมีปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์อย่างไร ในทางกลับกัน การมีปฏิสัมพันธ์มีผลต่อลักษณะวิธีที่มนุษย์พูดหรือใช้ภาษาในสังคมอย่างไร หรือบริขานมีผลต่อรูปแบบภาษาอย่างไร ซึ่งระบบบริขานของมนุษย์จะทำหน้าที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ภาษาและการมีปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ต่างๆ ทางสังคม

van Dijk (1997, pp. 5-6) อธิบายว่า นอกจากต้องเข้าใจว่าวาทกรรมคือ “การใช้ภาษา” รูปแบบหนึ่งแล้ว นักวิเคราะห์ยังต้องทราบระเบียบวิธีทางวาทกรรมและองค์ประกอบทางภาษาที่ถูกผสมผสานอย่างมีแบบแผนจนเป็นโครงสร้างวาทกรรมที่สมบูรณ์ ซึ่งการวิเคราะห์จะเกิดในกระบวนการสื่อสารหรือการกระทำที่มีผู้ร่วมในวาทกรรม

เนื่องจากการศึกษาวาทกรรมจำเป็นต้องวิเคราะห์ตัวโครงสร้าง ไวยากรณ์จึงใช้อธิบายประโยคที่เกิดจากชุดคำที่เรียงตามลำดับและทำให้เกิดความหมาย ในทำนองเดียวกัน เมื่อนักวิเคราะห์อธิบายโครงสร้างวาทกรรม จึงควรเริ่มพิจารณาลำดับของประโยคที่ถูกเรียบเรียงเป็น

ตัวบทและเกิดเป็นวาทกรรมที่มีความหมายเกี่ยวข้องกัน อีกทั้งพิจารณาความสัมพันธ์และระเบียบกฎเกณฑ์ที่ใช้เรียงลำดับประโยคด้วย แสดงให้เห็นว่าความรู้บางอย่างที่เกี่ยวข้องกับภาษาและไวยากรณ์ไม่เพียงพอสำหรับการอธิบายโครงสร้างของวาทกรรม ดังนั้น นักวิเคราะห์ต้องมีความรู้ด้านคุณสมบัติและรูปแบบของประโยค รวมทั้งองค์ประกอบและโครงสร้างของวาทกรรม ตลอดจนความเกี่ยวพันบนพื้นฐานของกฎเกณฑ์ เงื่อนไข หรือข้อจำกัดต่างๆ ซึ่งไม่เพียงมีประโยชน์ต่อการใช้อธิบายวาทกรรมในฐานะการใช้ภาษาเท่านั้น แต่ยังเป็นต่อการวิเคราะห์มิติอื่นๆ เช่นกัน อาทิ การวิเคราะห์วาทกรรมในฐานะการสื่อสารตามรูปแบบของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล รวมถึงวิธีการใช้ภาษาเพื่อสื่อความหมายอันสัมพันธ์กับสถานการณ์แวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในขอบเขตของผู้ใช้ภาษา นอกจากนี้ นักวิเคราะห์ต้องตระหนักว่าการวิเคราะห์วาทกรรมเป็นเรื่องยากเนื่องจากรูปแบบและระเบียบวิธีทางวาทกรรมแต่ละประเภทไม่เหมือนกันทั้งด้านภาษา การสื่อสาร การรับรู้ และการมีปฏิสัมพันธ์ จึงทำให้ต้องใช้ทฤษฎีและแนวทางการวิเคราะห์ไม่เหมือนกัน

นอกจากนี้ วาทกรรมยังถูกพิจารณาในฐานะการปฏิบัติและการมีปฏิสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม (discourse as action and interaction in society) เนื่องจากหลักการทางภาษาศาสตร์คล้ายกับสังคมศาสตร์ คือการพิจารณา “การปฏิบัติ (action) และการมีปฏิสัมพันธ์ (interaction)” สื่อให้เห็นว่าโครงสร้างของวาทกรรมไม่ได้มีเพียงแค่ตัวภาษาเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบบางอย่างเกิดขึ้นเสมอในสถานการณ์ สอดคล้องกับหลักความจริงที่มนุษย์ไม่ได้สื่อสารด้วยการใช้ภาษาเท่านั้น แต่ยังแสดงออกถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย ซึ่งการวิเคราะห์ในด้านนี้เกี่ยวข้องกับการศึกษา 3 แนวทาง (van Dijk, 1997, pp. 13-16) ดังนี้

1) วัจนกรรม (speech acts)

“วัจนกรรม” เป็นทฤษฎีที่มีระเบียบวิธีการวิเคราะห์ภาษาที่ถูกผลิตขึ้นด้วยการกระทำในสถานการณ์ต่างๆ โดยเน้นว่าเมื่อมีการใช้ภาษาเกิดขึ้น ผู้ใช้ภาษากำลังทำบางสิ่งพร้อมกันไปด้วย หมายความว่า การสื่อสารแต่ละครั้งไม่ได้มีเพียงการกระทำทางคำพูด หรือการใช้เสียงเพื่อกล่าวถ้อยคำ (locutionary act) เท่านั้น แต่การกล่าวถ้อยคำยังมีการกระทำเชิงความหมายหรือมีเนื้อความในการนำเสนอถ้อยคำด้วย (semantic or propositional act) ระเบียบวิธีทางวาทกรรมวิเคราะห์ตามแนวทางใหม่ คือ การมุ่งเน้นไปที่มิติทางสังคมของสิ่งที่ผู้คนกระทำเมื่อมีการผลิตถ้อยคำที่มีความหมายในบริบท นั่นคือ การแสดงเจตนา (illocutionary act) เช่น การยืนยัน การถาม การสัญญา การขู่ หรือการแสดงความยินดี เป็นต้น การนำถ้อยคำทั้ง 3 ส่วน คือ ถ้อยคำ เนื้อความนำเสนอ และเจตนาวิเคราะห์จะทำให้การตีความวาทกรรมในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของ

การกระทำและการมีปฏิสัมพันธ์ในสังคมมีความสมบูรณ์ ตามทฤษฎีของนักปรัชญาผู้ศึกษาแนวคิดวัจนกรรม คือ Austin (1962, pp. 94-107) และ Searle (1979, pp. 1-11)

ทฤษฎีวัจนกรรมอยู่สาขาวิชา “วัจนปฏิบัติศาสตร์ (pragmatics)” ที่นำเสนอให้เห็นว่ามนุษย์ใช้รูปแบบภาษาเพื่อสื่อเจตนาในแต่ละสถานการณ์ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขความเหมาะสม (appropriateness condition) ตัวอย่างเช่น ในวัจนกรรมการสัญญาามีเงื่อนไขสำคัญคือ คือ ผู้พูดตั้งใจจะกระทำบางสิ่งในอนาคตเพื่อให้ผู้ฟังพอใจ หรือในวัจนกรรมสั่งมีเงื่อนไขที่ผู้พูดต้องการให้ผู้ฟังปฏิบัติตามที่ผู้พูดต้องการ เป็นต้น แสดงว่าวัจนกรรมเกี่ยวพันทั้งกับการใช้ภาษาและบริบทที่เป็นเงื่อนไขของสถานการณ์การสื่อสาร ซึ่งทฤษฎีนี้สามารถใช้ศึกษาวาทกรรมได้เช่นกัน

การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับวัจนกรรมตามแนวคิดภาษาศาสตร์ดั้งเดิมและปรัชญา มุ่งเน้นศึกษาวัจนกรรมแบบแยกส่วน ในขณะที่แนวคิดวาทกรรมสนใจเรื่องลำดับ (sequence) ที่เกิดขึ้นในข้อความ (text) หรือการพูด (talk) ซึ่งต้องพิจารณาความต่อเนื่องของถ้อยคำตามลำดับการนำเสนอเนื้อความ ตัวอย่างเช่น เมื่อเรากล่าวถ้อยคำว่า “คุณช่วยกรุณาปิดประตูหน่อยได้ไหม ที่นี้หนาวมาก” สังเกตว่าประโยคที่สองมีส่วนช่วยทำให้คำขอร้องในประโยคแรกบรรลุผล คือ “เนื่องจากอากาศหนาวมาก” สื่อให้เห็นว่าวัจนกรรมจะสื่อความหมายได้ต้องอาศัยความเหมาะสมและความต่อเนื่องของข้อความร่วมกันจึงจะบรรลุผลตามเจตนาที่ต้องการสื่อ

2) การสนทนาในฐานะการมีปฏิสัมพันธ์ (conversation as interaction)

การวิเคราะห์วาทกรรมในฐานะการกระทำและการมีปฏิสัมพันธ์ คือ “การวิเคราะห์การสนทนา (conversation analysis)” อันมีแนวทางการวิเคราะห์อย่างหลากหลายเพราะผู้ใช้ภาษากระทำผ่านข้อความและการพูดต่างกัน รวมถึงรูปแบบปฏิสัมพันธ์ของผู้ร่วมสนทนา ทั้งการเปลี่ยนแปลง การตอบสนองต่อผลต่อก่อนหน้า การเปิดและปิดการสนทนา การนำเสนอความคิด การเจรจาต่อรอง การอภิปราย การโน้มน้าว การแสดงความรู้สึก/ไม่สบายใจ เป็นต้น ดังนั้นวาทกรรมวิเคราะห์ในบทสนทนาจึงไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะบางครั้งรูปแบบการสนทนา มักไม่เป็นไปตามระเบียบวิธีหรือหลักการในอุดมคติ เช่น การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในการสนทนาอาจไม่เป็นไปตามกฎในการเลือกผู้พูดคนต่อไปแต่ใช้กลวิธีที่ซับซ้อนในการเลือก ผู้ร่วมสนทนาอาจใช้กลวิธีที่ซับซ้อนในการแสดงความรู้สึกเพื่อไม่ให้คู่สนทนาเสียหน้า (face) อีกทั้งเมื่อต้องการจบบทสนทนา ผู้ร่วมสนทนาต้องกระทำบางอย่างที่ซับซ้อนเพื่อปิดการสนทนาอย่างเหมาะสม เช่นเดียวกับการเปิดหรือเปลี่ยนหัวข้อการสนทนา

3) การใช้โครงสร้างเชิงนามธรรมกับภาษาที่ใช้จริง (abstract structures versus actual language use)

การวิเคราะห์วาทกรรมในลักษณะการมีปฏิสัมพันธ์ไม่ได้เน้นที่ระดับของคำพูดเพื่อสื่อความหมายเท่านั้น แต่ยังคงศึกษาในระดับที่ผู้ใช้ภาษากระทำในฐานะผู้ร่วมสนทนา กล่าวคือ การกระทำทางวาทกรรมมีลักษณะที่สัมพันธ์กับการใช้เสียง การแสดงท่าทาง การสื่อความหมายผ่านคำพูด การใช้วัจนกรรม ตลอดจนการมีส่วนร่วมในรูปแบบปฏิสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลง การเจรจาต่อรอง การโน้มน้าวใจ หรือการผลิตซ้ำของอคติทางเชื้อชาติ ดังนั้น การใช้คำพูดมักทำให้เกิดเจตนาและการกระทำทางสังคมเกิดผลสำเร็จ เช่นในกรณีเมื่อผู้ใช้ภาษาพูดและสื่อความหมายเพื่อแจ้ง ขอร้อง ชักชวน หรือโน้มน้าวผู้อื่น ผู้ฟังอาจยินยอมและคล้อยตามผู้พูดได้ ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์ลักษณะนี้สอดคล้องกับแนวทางของภาษาศาสตร์สังคมที่เน้นศึกษาการใช้ภาษาจริง (actual language use) ดังนั้น แทนที่จะศึกษาเพียงแต่การใช้ภาษาในอุดมคติ นักวิชาการควรศึกษาการใช้ภาษาที่ผู้คนพูดและเขียนจริงในสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งหมายความว่า รูปแบบประโยคที่ผู้คนใช้สื่อสารจริงอาจไม่สมบูรณ์แบบตามระเบียบวิธี มีความหมายไม่ชัดเจน มีการใช้วัจนกรรมไม่เหมาะสม หรือการเจรจา การเปลี่ยนหัวข้อ การปิดการสนทนาอาจไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ จนไปถึงความซ้ำซ้อน ความไม่เกี่ยวข้อง และการละเมิดกฎเกณฑ์อื่นๆ ซึ่งนั่นคือรูปแบบของการใช้ภาษาจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนทนาในกิจกรรมทางสังคมที่เป็นไปตามธรรมชาติ ดังนั้น นักวิเคราะห์ต้องใช้วิธีการที่ "สมเหตุสมผล" และ "เชิงประจักษ์" เพื่อให้การวิเคราะห์ด้วยบทและการพูดตามการใช้ภาษาจริงมีประสิทธิภาพ

1.2 หลักการวิเคราะห์วาทกรรม (principles of discourse analysis)

ถึงแม้ว่าจะมีแนวทางและวิธีการจำนวนมากที่นักวิชาการใช้ในการศึกษาวาทกรรม แต่ van Dijk (1997, pp. 29-31) กล่าวว่าหลักการพื้นฐานร่วมกันบางอย่างเพื่อใช้ในการศึกษาวาทกรรม ซึ่งประกอบด้วย 12 ข้อ ได้แก่

1) ด้วบทและการพูดเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ (naturally occurring text and talk)

แนวทางที่นักวิเคราะห์สนใจเกี่ยวกับวาทกรรม คือ การมุ่งเน้นเฉพาะคำพูดและข้อความที่เกิดขึ้นจริงหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เป็นเนื้อหาตาม "ข้อมูลจริง (real data)" ที่ไม่ถูกประดิษฐ์หรือสร้างขึ้น เช่น ข้อมูลจากเทปหรือวิดีโอที่บันทึกการสนทนาและข้อความที่ปรากฏตามแหล่งข้อมูล ซึ่งต้องศึกษาตามที่ปรากฏจริงหรือตามเดิม โดยข้อมูลที่น่าวิเคราะห์ต้องไม่ถูกแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลง

2) บริบท (contexts)

วาทกรรมควรได้รับการศึกษาในทุกบริบทตามสถานการณ์ ทั้งบริบทท้องถิ่น สังคม และโลก อันมีผลต่อการสร้างตัวบทและคำพูดไม่เหมือนกัน ดังนั้น บริบทต่างๆ จึงต้องได้รับการตรวจสอบและวิเคราะห์อย่างละเอียด เช่นเดียวกับองค์ประกอบอื่นๆ ในวาทกรรมทั้งบุคคล ฉาก เหตุการณ์ สถานการณ์แวดล้อม บทบาทและความสัมพันธ์ของบุคคล ความรู้ทางสังคมที่เกี่ยวข้อง กับบรรทัดฐาน ค่านิยม และโครงสร้างสถาบันหรือองค์กร เป็นต้น

3) วาทกรรมเป็นการพูด (discourse as talk)

ในขณะที่การศึกษาวาทกรรมในสมัยก่อนเน้นที่ภาษาเขียนหรือตัวบทที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น บทความ บทวิจารณ์ หรือหนังสือประเภทต่างๆ แต่การศึกษาวาทกรรมร่วมสมัยส่วนใหญ่มุ่งเน้นที่การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ทางคำพูดในการสนทนาทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสนทนาทางคำพูดมักถูกมองว่าเป็นรูปแบบพื้นฐานของวาทกรรม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการสนทนาจะเป็นสิ่งสำคัญเพื่อศึกษาวาทกรรม แต่ไม่ควรละเลยตัวบทที่เป็นลายลักษณ์อักษรเช่นกัน

4) วาทกรรมเป็นแนวทางปฏิบัติของสมาชิกในสังคม (discourse as social practice of member)

วาทกรรมทั้งการพูดและการเขียนเป็นรูปแบบหนึ่งของการกระทำทางสังคมที่สอดคล้องกับสถานการณ์ต่างๆ โดยมีสมาชิกเป็นผู้มีส่วนร่วมสื่อสารในทุกระดับ ด้วยเหตุนี้ สมาชิกจึงสามารถบังคับใช้ ยืนยัน หรือท้าทายโครงสร้าง สถาบันทางสังคมและการเมืองผ่านการใช้ภาษา

5) สมาชิกในสังคม (members' categories)

เมื่อสมาชิกอยู่ในกลุ่มสังคมเดียวกัน จึงเป็นไปได้ที่จะตีความความวาทกรรมในลักษณะที่คล้ายกันภายใต้สถานการณ์ต่างๆ ตามธรรมชาติ ดังนั้น นักวิชาการจึงไม่ควรตีความวาทกรรมเกินกว่ากลุ่มสมาชิกเพื่อให้เป็นไปในรูปแบบที่ตนต้องการ ควรเคารพความคิดของสมาชิกในการตีความและควรให้อำนาจในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ของสังคม

6) ลำดับ (sequentiality)

ความสำเร็จของวาทกรรมส่วนใหญ่เกิดจากกระบวนการศึกษาที่เป็นไปตามลำดับการผลิตและทำความเข้าใจทั้งคำพูดและตัวบท ประการแรก คือ ในทุกระดับของหน่วยโครงสร้างทั้งประโยค ข้อความ และการกระทำ ควรได้รับการอธิบายหรือตีความโดยสัมพันธ์กับกระบวนการก่อนหน้าเสมอ เนื่องจากกระบวนการต่างๆ เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ และความเชื่อมโยงยัง

เกี่ยวข้องกับวิธีการวิเคราะห์ กล่าวคือ การวิเคราะห์ภายหลังอาจมีลักษณะพิเศษกว่าเมื่อเทียบกับการวิเคราะห์ก่อนหน้า ดังนั้น ผู้ใช้ภาษาจึงมีระบบความคิดและปฏิสัมพันธ์ที่มีความต่อเนื่องกัน

7) การประกอบสร้าง (constructivity)

วาทกรรมถูกประกอบสร้างในลักษณะหน่วยขนาดเล็กที่อาจถูกนำไปใช้ เข้าใจ หรือวิเคราะห์เชิงหน้าที่ในฐานะองค์ประกอบของหน่วยที่ใหญ่กว่า ดังนั้น จึงมีโครงสร้างแบบลำดับชั้น (hierarchical structures) ที่นำไปใช้วิเคราะห์รูปแบบ ความหมาย และปฏิสัมพันธ์ของวาทกรรม

8) ระดับและมิติ (levels and dimensions)

นักวิชาการวิเคราะห์วาทกรรมในรูปแบบระดับหรือมิติเพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งระดับหรือมิติเป็นตัวแทนของปรากฏการณ์ประเภทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรม เช่น การใช้เสียง การใช้รูปแบบประโยค การปฏิบัติในสังคม เป็นต้น อีกทั้งผู้ใช้ภาษาต้องจัดการเชิงกลยุทธ์กับระดับหรือมิติของวาทกรรมด้วยเช่นกัน

9) ความหมายและหน้าที่ (meaning and function)

ความหมายและหน้าที่ของคำ กลุ่มคำ และประโยคเป็นความรู้สำคัญต่อการอธิบายตัวบทวิเคราะห์และวาทกรรม ผู้ใช้ภาษาและนักวิเคราะห์จึงต้องเข้าใจความหมาย หน้าที่ รวมทั้งกฎเกณฑ์ของการใช้คำ กลุ่มคำ และประโยคที่ปรากฏในตัวบทวิเคราะห์อันสอดคล้องกับสถานการณ์เพื่อให้การอธิบายมีประสิทธิภาพและน่าเชื่อถือ

10) กฎ (rules)

ภาษา การสนทนา และวาทกรรมมีกฎเกณฑ์รองรับเสมอ ตัวบทและการพูดต้องถูกวิเคราะห์ทั้งด้านไวยากรณ์ ข้อความ การสื่อสาร และการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม อีกทั้ง การพิจารณาวาทกรรมยังมุ่งวิเคราะห์ว่ามีกลลอบ หลอก หรือเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์อย่างไร และวาทกรรมหรือบริบทที่ถูกกลลอบมีลักษณะอย่างไร

11) กลยุทธ์ (strategies)

นอกจากกฎเกณฑ์แล้ว ผู้ใช้ภาษาต้องทราบและใช้กลยุทธ์ทางความรู้และความคิดที่เหมาะสมเพื่อทำความเข้าใจและวิเคราะห์วาทกรรม ร่วมกับการสนทนาและการมีปฏิสัมพันธ์อย่างถูกต้อง ลักษณะทางกลยุทธ์อาจเทียบได้กับเกมหมากรุก ผู้เล่นจำเป็นต้องรู้จักกฎตั้งแต่แรก และใช้กลยุทธ์ของตนเพื่อป้องกันและเอาชนะในเกม

12) ปริชานทางสังคม (social cognition)

ปริชาน คือ กระบวนการทางความคิดในการผลิตและการทำความเข้าใจตัวบทและคำพูด ผู้ใช้ภาษาต้องใช้ปริชานเป็นตัวเชื่อมโยงวาทกรรมและสังคมในหลายมิติ ซึ่งช่วยทำให้เห็นประเด็นที่เกิดขึ้นในสังคมอันมีผลมาจากวาทกรรม

2. วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

2.1 การศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์

“วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis: CDA)” คือแนวคิดที่นักภาษาศาสตร์จำนวนมากใช้วิเคราะห์วาทกรรม เพราะทำให้รับรู้และเข้าใจว่าภาษาสามารถเชื่อมโยงสังคม วัฒนธรรมและการเมืองอย่างไร สำนักงานราชบัณฑิตยสภา (2560, น. 122) ขยายความว่าสถานการณ์แวดล้อมของสังคมมีอิทธิพลต่อลักษณะและรูปแบบภาษาที่มนุษย์ใช้สื่อสาร ดังนั้นผู้ศึกษาต้องวิเคราะห์ทั้งโครงสร้าง รูปแบบภาษา และตีความตัวบทเพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้และเข้าใจประเด็นต่างๆ ที่เป็นปัญหาในสังคม เช่น ระบบชนชั้นทางสังคม ความแตกต่างทางอุดมการณ์ ความเหลื่อมล้ำทางเพศ การเหยียดเชื้อชาติ เป็นต้น อีกทั้งทำให้เข้าใจถึงอิทธิพลของภาษาที่มีอำนาจครอบงำความคิดและสามารถถูกผลิตซ้ำได้ตลอด จนนำไปสู่การต่อต้านอำนาจมืดและความไม่เท่าเทียมของคนบางกลุ่มในสังคมซึ่งส่วนใหญ่มักเกี่ยวพันกับการเมือง เป็นไปตามคำกล่าวของ van Dijk (2008, p. 85) ที่ว่าระเบียบวิธีทางวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ช่วยให้เข้าใจ ดีแ่ และต่อต้านความไม่เสมอภาคทางสังคมในท้ายที่สุดซึ่งเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกในสังคม

van Dijk (2008, p. 86) กล่าวว่า เนื่องจากแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ไม่มีทิศทางเฉพาะของการวิจัย จึงไม่มีกรอบแนวคิดที่ตายตัว ดังนั้น วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จึงมีหลายทฤษฎีและหลายแนวทางในการวิเคราะห์ เช่น แนวทางการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ในบทสนทนาแตกต่างจากการรายงานข่าวในสื่อสิ่งพิมพ์หรือในบทเรียนอย่างมาก แต่จากมุมมองและจุดมุ่งหมายทั่วไปของวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ผู้วิจัยอาจพบกรอบแนวคิดและทฤษฎีการวิเคราะห์รูปแบบต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกัน นอกจากนี้ การวิจัยเชิงวิพากษ์ที่เกี่ยวกับวาทกรรมต้องยึดหลักเกณฑ์เพื่อให้บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ คือ

1) การวิจัยวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ต้อง “ดีกว่า” การวิจัยอื่นๆ ถึงจะได้รับการยอมรับ เนื่องจากต้องทำให้เห็นมิติทางสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เป็นปัญหา เช่น ความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เสมอภาค การเหยียดเชื้อชาติหรือเพศ เป็นต้น

2) การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์มุ่งเน้นที่ปัญหาสังคมและประเด็นทางการเมืองเป็นหลักมากกว่าการวิเคราะห์กระบวนการทัศนและความนิยมในสังคมปัจจุบัน

3) การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เป็นการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงหลายสาขาวิชาชีพ

4) การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์อธิบายวาทกรรมในลักษณะและรูปแบบของการมีปฏิสัมพันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างทางสังคมมากกว่าการอธิบายเพียงแค่โครงสร้างวาทกรรม

5) การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์มุ่งเน้นวิธีการที่วาทกรรมนำเสนอ ยืนยัน ทำให้ถูกต้อง ผลิตซ้ำ หรือทำลายอำนาจในการครอบงำสังคม

Fairclough and Wodak (1997, pp. 271-280 as cited in van Dijk, 2008, p. 353) สรุปหลักการทางวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ 8 ข้อ ได้แก่

1) วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม (CDA addresses social problems)

หลักการของวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ทำให้ประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมถูกตีแผ่ออกมา โดยพยายามเชื่อมโยงกับกระบวนการเชิงอำนาจที่มักถูกซ่อนไว้ นอกจากตัวภาษาและวิธีการใช้ภาษา วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ยังมุ่งศึกษากระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมผ่านรูปแบบภาษาที่ใช้ในการประกอบสร้างวาทกรรม เช่น ความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียมในสังคม การเหยียดเชื้อชาติ การเหยียดเพศ หรือปรากฏการณ์ทางสังคมอื่นๆ

2) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นรูปแบบทางวาทกรรม (power relations are discursive)

หลักการของวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ต้องพิจารณาประเด็นเกี่ยวกับอำนาจของบุคคล เพราะอำนาจมีผลต่อโครงสร้างทางสังคมทำให้มีรูปแบบและลักษณะไม่เหมือนกัน โดยวาทกรรมเชิงอำนาจมักเกิดกับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลผู้กุมอำนาจเหนือกว่าต้องการจัดการและควบคุมวิถีปฏิบัติและความคิดของผู้อื่น โดยโน้มน้ำหนัก ครอบงำ หรือชักนำให้เห็นด้วยและกระทำบางสิ่งบางอย่างตามที่ผู้มีอำนาจต้องการ

3) วาทกรรมทำให้เกิดสังคมและวัฒนธรรม (discourse establishes society and culture)

สังคมถูกสร้างขึ้นอย่างสมบูรณ์โดยมีวาทกรรมเป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญ เพราะวาทกรรมสามารถควบคุมความคิดและความเชื่อของสมาชิกให้มุ่งกระทำบางสิ่งในลักษณะเดียวกัน เพื่อสร้างความกลมกลืน เป็นอันหนึ่งอันเดียว และลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในสังคม

4) วาทกรรมทำหน้าที่เชิงอุดมการณ์ (discourse does ideological work)

วาทกรรมเกี่ยวกับข้อกับอุดมการณ์ในการทำหน้าที่สร้างและผลิตซ้ำอุดมการณ์นั้นๆ ให้คงอยู่ต่อไป โดยอาศัยสมาชิกที่มีความรู้ ความเชื่อ ทศนคติ และมุมมองแบบเดียวกันมาสร้างอุดมการณ์ร่วมกัน รวมถึงสร้างเป้าหมาย ค่านิยม การทำกิจกรรม การเผยแพร่อุดมการณ์เพื่อแก้ปัญหาหรือนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่างร่วมกัน

5) วาทกรรมเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ (discourse is historical)

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในอดีตมักมีวาทกรรมที่เชื่อมโยงกับอำนาจ ความเชื่อและอุดมการณ์ วาทกรรมที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์มักมีการผลิตซ้ำในสังคมปัจจุบัน จึงมีประโยชน์ต่อผู้ศึกษาวาทกรรมเพื่อให้อ้างอิงและใช้ศึกษาประเด็นต่างๆ ทางสังคมที่มีผลมาจากวาทกรรมในประวัติศาสตร์

6) การเชื่อมโยงระหว่างตัวบทกับสังคมถูกทำให้มีสถานะกัน (the link between text and society is mediated)

ตัวบทและสังคมต้องถูกวิเคราะห์อย่างเป็นระบบและครอบคลุม เนื่องจากตัวบทมักปรากฏวาทกรรมที่สัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมอย่างมีระเบียบแบบแผน ทั้งนี้ต้องอาศัยปรัชานทางสังคมซึ่งประกอบไปด้วยความรู้ ความเชื่อ และอุดมการณ์ของสมาชิกในสังคมเป็นตัวเชื่อมโยง

7) การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นการอธิบายและการตีความ (discourse analysis is interpretative and explanatory)

การวิเคราะห์เชิงพิพากษ์ต้องอาศัยการตีความและการอธิบายความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ต่างๆ ตามข้อมูลจริงที่ปรากฏ ทั้งนี้ต้องพิจารณาความสามารถในการรับรู้ของบุคคลที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความรู้ ความคิด และความเชื่อส่วนบุคคล เนื่องจากสามารถส่งผลกระทบต่อกรอธิบายและการตีความสิ่งเดียวกันแตกต่างกัน

8) วาทกรรมคือการกระทำทางสังคม (discourse is a form of social action)

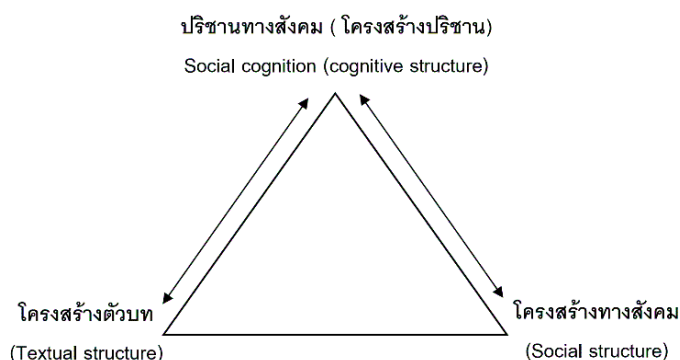
นักวิชาการมองว่าวาทกรรมเป็นเครื่องมือสำหรับการสื่อสารเพื่ออธิบายการกระทำทางสังคมในปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ โครงสร้างอำนาจ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความคิดและความเชื่อของสมาชิกในสังคม

ทั้งนี้ มีแนวคิดที่ใช้ศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์หลายแนวคิดจากนักวิชาการหลายคน ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดประวัติศาสตร์ทางสังคม (socio-historical) ของ Wodak (2001) แนวคิดทางสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural) ของ Fairclough (1995) และแนวคิดปรัชานทางสังคม (socio-cognitive) ของ van Dijk (1987, 1995, 2014) โดยในงานวิจัยนี้อธิบายแนวคิดของ van Dijk และ Fairclough เนื่องจากทั้ง 2 แนวคิดเน้นวิเคราะห์ภาษาในทุกระดับ และวิเคราะห์บริบทที่นำเสนอความสัมพันธ์กันระหว่างวาทกรรมและสังคมวัฒนธรรม แต่เนื่องด้วยแนวคิดของ van Dijk มุ่งศึกษาภาพตัวแทนทางสังคมด้วยระบบปรัชานที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ผู้วิจัยจึงเลือกใช้แนวคิดของ van Dijk ในการวิเคราะห์

2.2 แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ van Dijk

แนวทางวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ van Dijk (2008, p. 85) มีระเบียบกฎเกณฑ์โดยมุ่งเน้นโครงสร้างภาษาและวาทกรรม และมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอ "รูปแบบ (mode)" และ "มุมมอง (perspective)" เชิงทฤษฎีเพื่อประยุกต์ในการวิเคราะห์มิติทางสังคมที่หลากหลาย เช่น การวิเคราะห์การสนทนา การเล่าเรื่อง วาทศาสตร์ สำนวนโวหาร ภาษาศาสตร์สังคม ชชาติพันธุ์วิทยา หรือการวิเคราะห์สื่อ เป็นต้น

van Dijk (2008, p. 87) เน้นแนวคิดพื้นฐานและกำหนดกรอบทางทฤษฎีเชิงวิพากษ์ที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรม (discourse) ปริชาณ (cognition) และสังคม (society) ตามสามเหลี่ยมโครงสร้างแสดงความสัมพันธ์ ดังนี้

ภาพประกอบ 1 สามเหลี่ยมโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท ปริชาณ และสังคม ตามแนวคิดของ van Dijk

ที่มา: Tavakoli (2014, p. 24773)

จากภาพสามเหลี่ยมแสดงความสัมพันธ์ของโครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาณ และโครงสร้างทางสังคมของ van Dijk แสดงให้เห็นว่าโครงสร้างตัวบทและโครงสร้างทางสังคมใช้โครงสร้างปริชาณ (ปริชาณทางสังคม) ซึ่งคือ ระบบภาพตัวแทนทางความคิดและการกระทำของสมาชิกในสังคมเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ (van Dijk, 1985, 1988, 2008, 2009 as cited in Tavakoli, 2014, p. 24773) กล่าวคือ ตัวบทที่ปรากฏวาทกรรมมีผลต่อปริชาณของสมาชิกในสังคมอันนำไปสู่วิธีการที่สมาชิกของกลุ่มเลือกปฏิบัติในสถานการณ์ทางสังคมอันสัมพันธ์กับอำนาจและอุดมการณ์ ในทางกลับกัน โครงสร้างและปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมถูกรับรู้ด้วยระบบปริชาณของสมาชิก และนำเสนอออกมาในลักษณะของตัวบทและคำพูดเช่นกัน

ดังนั้น วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ van Dijk (2008) จึงเป็นระเบียบวิธีปริชานทางสังคม (sociocognitive approach) ที่นำเสนอให้เห็นว่าโครงสร้างทางสังคมคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการผลิตต์วาท โดยใช้ระบบปริชานหรือการรับรู้ทางสังคมเป็นสื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ซึ่ง van Dijk พิจารณาประเด็น ดังต่อไปนี้

1) โครงสร้างมหัพภาคกับจุลภาค (macrostructures vs. microstructures)

การใช้ภาษา วาทกรรม และการมีปฏิสัมพันธ์ในการสื่อสารเป็นองค์ประกอบในโครงสร้างระดับจุลภาคตามระเบียบทางสังคม ในขณะที่ประเด็นด้านอำนาจ การครอบงำ และความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มคนทางสังคมเป็นองค์ประกอบในระดับมหัพภาคของการวิเคราะห์ โดยมีวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์คือตัวสถาน "ช่องว่าง" ระหว่างโครงสร้างระดับจุลภาคและระดับมหัพภาคเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ผู้วิเคราะห์ต้องพิจารณาปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมประกอบด้วย การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่มจะสอดคล้องกับรูปแบบทั้งในระดับมหัพภาคและระดับจุลภาค (และอาจมีระดับกลาง) ที่ผสมกันอย่างมีแบบแผน อาทิ การใช้คำพูดอภิปรายในรัฐสภาเกี่ยวกับประเด็นการแบ่งแยกเชื้อชาติเป็นวาทกรรมในระดับจุลภาค แต่ในขณะเดียวกันอาจนำไปสู่การตรากฎหมายหรือการผลิตซ้ำการเหยียดเชื้อชาติซึ่งอยู่ในวาทกรรมระดับมหัพภาค van Dijk (2008, p. 88) เสนอประเด็นที่ต้องพิจารณาในการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างระดับมหัพภาคกับระดับจุลภาค 4 ข้อ คือ

1) สมาชิก - กลุ่ม (member - group) คือ ผู้ใช้ภาษาที่มีส่วนร่วมในวาทกรรมในฐานะสมาชิกของกลุ่มทางสังคม องค์กร หรือสถาบัน

2) การกระทำ - แนวทางปฏิบัติ (action - process) คือ การกระทำต่างๆ ของสมาชิกในสังคมทั้งระดับบุคคลและระดับสถาบัน โดยมีจุดประสงค์เพื่อควบคุมสมาชิกกลุ่มอื่น เช่น การตรากฎระเบียบต่างๆ การผลิตซ้ำ หรือการผลิตซ้ำเรื่องการเหยียดเชื้อชาติ เป็นต้น

3) โครงสร้างบริบททางสังคม (context - social structure) บริบทของการมีปฏิสัมพันธ์ในวาทกรรมเป็นองค์ประกอบของโครงสร้างทางสังคมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ตัวอย่างเช่น การรายงานข่าวขององค์กรสื่อในบริบท "ท้องถิ่น" และบริบท "โลก" มีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด และทั้งสองใช้ข้อจำกัดภายใต้วาทกรรมเดียวกัน

4) ปริชานของปัจเจกบุคคลและสังคม (personal and social cognition) ผู้ใช้ภาษาในฐานะสมาชิกของสังคมมีทั้งการรับรู้ตามปัจเจกบุคคลและการรับรู้ทางสังคม เช่น ความรู้ ความทรงจำ ความคิดเห็น และประสบการณ์ และถูกแบ่งปันให้สมาชิกภายในกลุ่ม การรับรู้ทั้งสองประเภทมีอิทธิพลต่อการมีปฏิสัมพันธ์และวาทกรรมของสมาชิกทำให้เกิด "ภาพตัวแทนทางสังคม"

2) ตัวบทและการพูด (text and talk)

การศึกษาวาทกรรมไม่ได้จำกัดเฉพาะภาษาพูดเท่านั้น แต่ยังรวมถึงภาษาเขียนหรือพิมพ์ที่มีการสื่อสารและการโต้ตอบ เช่นเดียวกับกรณีที่คนอ่านหนังสือพิมพ์รายวัน หนังสือเรียน จดหมาย บ้ายประกาศ แผ่นพับ หรือข้อความต่างๆ ที่ถูกเขียนหรือพิมพ์ขึ้น แมื่อนักวิเคราะห์วาทกรรมส่วนใหญ่เน้นภาษาพูดหรือการโต้ตอบทางวาจาในลักษณะเผชิญหน้า (face-to-face) ระหว่างคู่สนทนา แต่ข้อความที่ถูกเขียนหรือพิมพ์จำเป็นต้องถูกวิเคราะห์ด้วย เนื่องจากมีความคล้ายกันมากระหว่างวิธีที่คนพูดและเขียนเมื่อมีการใช้ภาษาเพื่อสื่อสารความคิดเช่นเดียวกันกับการฟังหรือการอ่านในฐานะของผู้รับสาร ดังนั้น ข้อมูลภาษาไม่ว่าอยู่ในรูปแบบใดถือเป็นตัวบทที่มีฐานะเป็นหน่วยของข้อความ (จันทิมา อังคพณชกิจ, 2562, น. 35)

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา (2560, น. 435) อธิบายลักษณะของตัวบท ดังนี้

1) มักเกิดจากการนำประโยคหลายๆ ประโยคมารวมกันเป็นถ้อยความเกี่ยวเนื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น จดหมาย รายงาน หรือเรียงความ อย่างไรก็ตาม ตัวบทอาจประกอบด้วยคำเพียงคำเดียวได้เช่นกัน

2) มีลักษณะโครงสร้างและสัมพันธ์สารที่ชัดเจน

3) มีหน้าที่หรือวัตถุประสงค์เพื่อสื่อสารอย่างใดอย่างหนึ่ง

4) มักเป็นที่เข้าใจได้อย่างสมบูรณ์เมื่ออยู่ในบริบทเท่านั้น

นอกจากข้อมูลภาษาทำหน้าที่เป็นตัวบทแล้ว ข้อมูลภาษายังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ร่วมสื่อสารภายใต้กิจกรรมการสื่อสารในแต่ละสถานการณ์ ซึ่งไม่ได้หมายถึงผู้พูดและผู้ฟังเท่านั้น แต่รวมถึงผู้เขียนและผู้อ่านที่ไม่ได้ตอบสนองหรือโต้ตอบกับผู้เขียนแบบเผชิญหน้าหรือมีส่วนร่วมในปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ชัดเจน

3) ปริชาน (cognition) หรือความคิด

ความรู้ ความเชื่อ ทศนคติ และอุดมการณ์ไม่เพียงอยู่ในระบบปริชานหรือระบบความคิด แต่ยังใช้พิจารณาและอธิบายโครงสร้างวาทกรรมและสังคมด้วย เช่น การลำดับหรือการเรียบเรียงประโยค ความต่อเนื่องและความเชื่อมโยงของตัวบท หรือการสื่อสารรูปแบบต่างๆ ผู้ใช้ภาษาควรมีความรู้เรื่องกฎเกณฑ์เกี่ยวกับโครงสร้าง กลวิธีรวมถึงบริบทที่นำไปใช้เพื่อให้เข้าใจและสามารถเชื่อมโยงประโยคเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ผู้ใช้ภาษาต้องเข้าใจบริบททางสังคมวัฒนธรรมเพื่อช่วยตีความตัวบทอย่างถูกต้อง นอกจากนี้ การเลือกใช้คำศัพท์และรูปแบบทางวาทศิลป์ของผู้ใช้ภาษาทำให้สันนิษฐานได้ว่าผู้ใช้ภาษามีระบบปริชานต่อสิ่งต่างๆ อย่างไร ดังนั้น แม้ว่าบางครั้งทฤษฎีจะจำเป็นต่อการพิจารณาและอธิบายไวยากรณ์ กฎเกณฑ์ เงื่อนไข มาตรฐาน และความรู้ แต่การ

วิเคราะห์วาทกรรมจะไม่ครบถ้วนหากขาดการวิเคราะห์ปริธานหรือความคิดของบุคคล โดยเฉพาะปริธานเกี่ยวกับการใช้ภาษา เช่น กระบวนการปริธานที่มีผลต่อการเลือกใช้ภาษารูปแบบต่างๆ และปริธานในการทำความเข้าใจตัวบทและคำพูด กล่าวคือ การวิเคราะห์ระดับแรกต้องเข้าใจว่า กระบวนการและการแสดงออกทางภาษามีความเป็นเอกลักษณ์ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้ใช้ภาษาในบริบทของการสื่อสาร และเอกลักษณ์สามารถใช้อธิบายความแตกต่างของบุคคล (personal variation) ดังนั้น วาทกรรมมักแตกต่างกันแม้ว่าถูกผลิตในสถานการณ์คล้ายกัน เนื่องจากผู้ใช้ภาษาแสดงออกทางภาษาไม่เหมือนกันถึงแม้ว่าจะมีความรู้ทางสังคมวัฒนธรรมเหมือนกัน นอกจากนี้ ผู้ใช้ภาษาที่เชี่ยวชาญในหลักไวยากรณ์และกฎของวาทกรรมมักถ่ายทอดให้กับสมาชิกคนอื่น ๆ ในสังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในวาทกรรมตรงกัน โดยเฉพาะผู้มีบทบาททางสังคมมักเป็นผู้สร้างบรรทัดฐาน ค่านิยม และกฎเกณฑ์ในวาทกรรมและการสื่อสาร รวมถึงเป็นตัวแทนทางสังคมในการแสดงความรู้และความคิดเห็น แสดงให้เห็นว่านอกเหนือจากปริธานส่วนบุคคลแล้ว วาทกรรมยังเกี่ยวข้องกับปริธานทางสังคมวัฒนธรรม (sociocultural cognition) ด้วย นักวิเคราะห์จึงสนใจว่าผู้ใช้ภาษาผลิตและทำความเข้าใจวาทกรรมอย่างไร โดยเฉพาะผู้ใช้ภาษาจริง ส่วนการวิเคราะห์วาทกรรมตามแนวคิดปฏิสัมพันธ์มุ่งเน้นกระบวนการทางความคิดของผู้ใช้ภาษาที่มีต่อการผลิตวาทกรรมและการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

นอกจากนี้ (van Dijk, 1979, p. 143) กล่าวว่าแนวทางของกระบวนการปริธานเพื่อใช้ศึกษาวาทกรรมเชิงวรรณกรรม (cognitive processing of literary discourse) คือ การวิเคราะห์ตัวบทด้วย “การตีความ (interpretation)” และ “การรับ (reception)” ปัญหาสำคัญเมื่อศึกษาวรรณกรรมแต่ละประเภท คือ การทำความเข้าใจตัวบทวรรณกรรมทั้งด้านอรรถศาสตร์และการตีความตัวบทที่ผู้อ่าน/ผู้ฟังมักพยายามพิจารณาและกำหนดความหมายในตัวบทวรรณกรรมโดยการตีความ ทั้งการตีความอย่างตรงไปตรงมาตามรูปภาพภาษาซึ่งสื่อความหมายชัดเจนไม่คลุมเครือตามแนวทางอรรถศาสตร์และวาทศาสตร์ หรือการตีความตามทัศนะของผู้อ่าน/ผู้ฟังที่มีต่อตัวบทวรรณกรรม นอกจากนี้ เพื่อให้เข้าใจตัวบทวรรณกรรมมากขึ้นผู้อ่าน/ผู้ฟังจำเป็นต้องมีกระบวนการอื่นๆ ที่ใช้ตีความตัวบท เช่น การกำหนดคุณค่าให้กับตัวบท การใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่มีผลต่อวิธีที่ผู้ใช้ภาษาอ่านและทำความเข้าใจวาทกรรม

แนวทางการศึกษาวรรณกรรมในปัจจุบันเป็นแนวทางสหวิทยาการที่บูรณาการแนวคิดหลายสาขาวิชาซึ่งเกี่ยวข้องกับภาษา มนุษย์ ระบบสัญลักษณ์ สังคม และจิตวิทยาอันเป็นแนวทางให้การศึกษาวาทกรรมในงานวรรณกรรมน่าสนใจมากขึ้น และเป็นแนวทางปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้เพื่อศึกษางานเขียนประเภทอื่นๆ ด้วย จนกล่าวได้ว่าการศึกษาวรรณกรรมและ

การศึกษาวาทกรรมมีความเกี่ยวพันกันอย่างมาก (van Dijk, 1979, p. 147) วรรณกรรมไม่ได้ปรากฏเพียงแค่ชุดวาทกรรมที่ถูกผลิตโดยผู้ประพันธ์เท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยตัวบทที่มีลักษณะเฉพาะ ดังนั้น วรรณกรรมจึงควรถูกศึกษาในแง่มุมมองที่หลากหลาย เช่น การใช้ตัวบทเพื่อศึกษาในแนวทางวัจนปฏิบัติศาสตร์เพื่อสื่อให้เห็นว่าการกระทำ สถานการณ์ และบริบทของสังคมสัมพันธ์กับตัวบทวรรณกรรมอย่างไร กล่าวคือ ไม่ควรใช้ตัวบทวรรณกรรมเพื่อศึกษาโครงสร้างวาทกรรมเท่านั้น แต่ควรถูกใช้ศึกษาในด้านการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย เช่น ลักษณะกระบวนการสื่อสาร การรับรู้และความเข้าใจของบุคคลผู้มีส่วนร่วมในวรรณกรรมทั้งผู้ประพันธ์ ผู้ตีพิมพ์ ผู้อ่าน ผู้ชม เป็นต้น เพื่ออธิบายว่าหน้าที่และผลกระทบของวรรณกรรมตามมุมมองของผู้คนเหล่านั้นคืออะไร ผู้อ่านเข้าใจ ประเมินค่า จดจำ ถอดความ และสรุปความตัวบทวรรณกรรมอย่างไร เจาะลึกทางสังคมคืออะไร โดยใช้ “ชุดปริชาน (cognitive set)” (ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ทศนคติ ความรู้สึก เป็นต้น) ในการวิเคราะห์

การวิเคราะห์วรรณกรรมด้วยกระบวนการทางปริชาน เริ่มจากการรับตัวบท คือ การอ่าน การท่องจำ การรับรู้ การทำความเข้าใจ เป็นต้น จากนั้นเข้าสู่ขั้นตอนการประเมินค่าและแสดงทัศนคติที่เกี่ยวกับวรรณกรรมซึ่งสนใจเพียงแค่ประเด็นที่ปรากฏวรรณกรรม และสุดท้ายคือให้ความสำคัญกับแง่มุมทางความหมายเพื่อทำความเข้าใจตัวบทวรรณกรรมซึ่งคือ “การตีความวรรณกรรม (literary interpretation)” เพื่อนำเสนอวรรณกรรมในมิติที่หลากหลายอย่างครบถ้วน และระบบปริชานสามารถช่วยให้เกิดความกระจ่างเมื่อตีความวรรณกรรมในตัวบทที่มีประโยคคลุมเครือหรือประโยคที่โครงสร้างไม่สมบูรณ์ ซึ่งอาจเกิดขึ้นในวรรณกรรมบางประเภท

4) อำนาจเป็นการควบคุม (power as control)

อำนาจคือประเด็นสำคัญในวาทกรรม โดยเฉพาะอำนาจที่เป็นของสมาชิกกลุ่มสังคมในระดับสูงซึ่งมักควบคุมและกำหนดทิศทางของสังคมโดยรวม กล่าวคือ สมาชิกของสังคมที่มีอำนาจเหนือกว่ามีอิทธิพลต่อการควบคุมความคิดและความเชื่อของสมาชิกภายในกลุ่มและสมาชิกคนอื่นๆ มากขึ้นด้วย แต่อำนาจก็เป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน เพราะสมาชิกที่มีอำนาจมากอาจไม่สามารถควบคุมสมาชิกกลุ่มอื่นได้ หรืออาจควบคุมได้บางสถานการณ์ นอกจากนี้ บุคคลผู้ถูกรอบำอาจปฏิเสธ ไม่กระทำตาม ต่อต้าน ขัดขืน หรือเอาผิด โดยให้เหตุผลว่าอำนาจนั้นมีขอบด้วยข้อกำหนดที่ถูกบัญญัติหรือไม่เป็นไปตามหลักทางศีลธรรม นอกจากนี้ กลุ่มสังคมที่กุมอำนาจมักเป็นผู้สร้างกฎหมาย กฎเกณฑ์ บรรทัดฐาน ค่านิยมให้กับสังคมจนนำไปสู่ “การครอบงำทางชนชั้น (hegemony)” (Gramsci, 1971 as cited in van Dijk, 2008, p. 89) จนนำมาสู่ประเด็น

ปัญหาต่างๆ ในสังคม เช่น ความเหลื่อมล้ำสังคม การเหยียดเพศ หรือการเหยียดเชื้อชาติ แม้ว่าบางครั้งการใช้อำนาจจะถูกมองว่าเกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ที่ไม่เหมาะสมจากบุคคลบางกลุ่มในสังคม แต่ในทางตรงข้ามอำนาจยังสามารถถูกใช้เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อสังคมได้เช่นกัน

ในวงจรอำนาจและวาทกรรม สมาชิกกลุ่มที่กุมอำนาจสามารถควบคุมวาทกรรมและมีโอกาสควบคุมความคิดและการกระทำของผู้อื่นด้วย ดังนั้น การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของวาทกรรมและอำนาจ ประการแรก ผู้วิเคราะห์ต้องมีองค์ความรู้และความเข้าใจในวาทกรรมแต่ละประเภทอย่างถูกต้อง เพราะมีรูปแบบของอำนาจแตกต่างกัน อาทิ วาทกรรมในสื่อ การเมือง การทหาร การศึกษา เป็นต้น ประการต่อมา เนื่องจากวิธีการที่บุคคลปฏิบัติต่อสังคมถูกควบคุมโดยความคิด ดังนั้น ถ้าสามารถเข้าถึงหรือมีอิทธิพลต่อความคิดของคนด้วยวิธีการโน้มน้าวใจหรือจูงใจก็อาจควบคุมการกระทำของคนได้เช่นกัน นอกจากนี้ ผู้วิเคราะห์ต้องตอบ 2 ข้อคำถามได้ คือ 1) สมาชิกกลุ่มที่กุมอำนาจสามารถผลิตและจัดการกับวาทกรรมได้อย่างไร 2) สมาชิกกลุ่มที่อยู่ใต้อำนาจถูกวาทกรรมครอบงำทางความคิดด้วยวิธีใด และผลที่เกิดจากการถูกครอบงำคืออะไร เช่น ทำให้มีความเหลื่อมล้ำในสังคมหรือปัญหาทางสังคมอื่นๆ เป็นต้น

van Dijk (2008, pp. 89-91) กล่าวถึงการควบคุมวาทกรรมสาธารณะ (control of public discourse) ว่าเป็นวิธีสร้างฐานอำนาจของสมาชิกบางกลุ่มในสังคม การเข้าถึงหรือการควบคุมวาทกรรมสาธารณะและการสื่อสารเป็นวิธีการ "เชิงสัญลักษณ์ (symbolic)" ที่สำคัญ โดยทั่วไปการสื่อสารของคนในครอบครัว กลุ่มเพื่อน และคนสนิทมักมีการโต้ตอบระหว่างคู่สนทนาในหลายสถานการณ์ คนทั่วไปมักเป็นเป้าหมายของตัวบทหรือการสื่อสารที่ตนไม่มีโอกาสโต้ตอบ เช่น เจ้านาย ครู เจ้าหน้าที่ตำรวจ ผู้พิพากษา ซึ่งมีอำนาจควบคุมความคิดของผู้อื่นมากกว่า แสดงให้เห็นว่ากลุ่มสมาชิกทางสังคมที่มีอำนาจเหนือกว่า โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำหรือชนชั้นสูงมีสิทธิ์เข้าถึงและครอบครองวาทกรรมสาธารณะ เช่น นักข่าวควบคุมวาทกรรมสื่อ อาจารย์ควบคุมวาทกรรมการศึกษา ทนายความควบคุมวาทกรรมกฎหมาย อีกทั้ง เมื่อคนกลุ่มนั้นมีอำนาจควบคุมวาทกรรมมากขึ้นย่อมส่งผลให้มีอิทธิพลมากขึ้นตามไปด้วย

ประเด็นเกี่ยวกับการเข้าถึงและการควบคุมวาทกรรมจำเป็นต้องใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์เพื่ออธิบายรูปแบบทางอำนาจ เพราะวาทกรรมถูกประกอบสร้างขึ้นในสถานการณ์การที่ซับซ้อน ดังนั้น การวิเคราะห์ทั้งบริบทและโครงสร้างของตัวบทและการพูดจะช่วยให้เข้าใจประเด็นการเข้าถึงและการควบคุมวาทกรรมได้ชัดเจนขึ้น

van Dijk (2008, pp. 91-93) กล่าวถึงการควบคุมความคิด (mind control) ของคนว่าเป็นวิธีหนึ่งในการสร้างอำนาจและการครอบงำ การควบคุมความคิดเกี่ยวข้องกับความเชื่อ

ต่างๆ ที่สื่อสารผ่านวาทกรรม ซึ่งผู้รับสารมักยอมรับความรู้ ความเชื่อ และความคิดเห็นจาก แหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ เช่น นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ หรือสื่อสารมวลชนที่น่าเชื่อถือ (Nesler et al, 1993 as cited in van Dijk, 2008, p. 82) เว้นแต่ว่าความเชื่อ ความรู้ และความคิดเห็นนั้นไม่ สอดคล้องกับประสบการณ์เดิมของผู้รับสาร รวมถึงการขาดความรู้ที่จำเป็นมีส่วนทำให้ผู้รับสารไม่ สามารถโต้แย้งวาทกรรมที่ปรากฏอยู่ได้จนต้องยอมรับวาทกรรมนั้นในที่สุด

นอกจากนี้ บริบทของสถานการณ์สามารถควบคุมและจัดการกับความคิดของบุคคล หมายความว่า เมื่อบริบทถูกกำหนดในสถานการณ์ต่างๆ ความหมายของวาทกรรมบางอย่างจะ ส่งผลกระทบต่อความคิดของสมาชิกกลุ่มหนึ่งมากกว่าอีกกลุ่มหนึ่ง บริบทที่ถูกควบคุมเกิดจากข้อเท็จจริง ที่สมาชิกเข้าใจและผลิตซ้ำไม่เพียงแต่ตัวบทและคำพูดเท่านั้น แต่สมาชิกยังมีปฏิสัมพันธ์อัน สอดคล้องกับบริบททางสังคมด้วย ดังนั้น ผู้วิเคราะห์จึงต้องพิจารณาบริบทต่างๆ อย่างถี่ถ้วน เช่น คุณสมบัติของสมาชิกในกลุ่มที่กุมอำนาจมีอิทธิพลต่อวิธีการที่สมาชิกของกลุ่มที่ถูกครอบงำ กำหนดสถานการณ์การสื่อสารใน "แบบจำลองบริบทที่ต้องการ (preferred context modal)" อย่างไร (van Dijk, 1997)

วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์มุ่งเน้นการวิเคราะห์โครงสร้างวาทกรรมอันมีอิทธิพล ต่อการก่อตัวและการเปลี่ยนแปลงความคิดเช่นกัน หากกลุ่มบุคคลที่กุมอำนาจโดยเฉพาะชนชั้นสูง สามารถจัดการและควบคุมวาทกรรมสาธารณะได้ สมาชิกกลุ่มนี้จะมีโอกาสควบคุมความคิดของ สาธารณชนมากขึ้นเช่นกัน แต่การควบคุมดังกล่าวย่อมมีข้อจำกัด เพราะมนุษย์มีระบบการรับรู้ และวิธีทำความเข้าใจวาทกรรมที่ซับซ้อน การสร้างและการเปลี่ยนแปลงความเชื่อเป็นสิ่งที่คาดเดา ได้ยากว่าลักษณะของตัวบทหรือการพูดจะส่งผลกระทบต่อความคิดของสมาชิกในสังคมได้ทั้งหมดหรือไม่ ดังนั้น ภาพรวมของวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ การควบคุม การครอบงำ รวมทั้งการผลิตซ้ำ ความเหลื่อมล้ำจำเป็นต้องใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ในการตรวจสอบรายละเอียด ความสัมพันธ์เหล่านี้ให้เป็นที่ประจักษ์

5) การครอบงำและสังคม (manipulation and society)

van Dijk (2006b, p. 359) อธิบายว่าการครอบงำเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจในทาง มิชอบ (power abuse) เพื่อจัดการและควบคุมความคิดของกลุ่มสมาชิกอื่นในสังคม การครอบงำ มักถูกตีแผ่ให้ปรากฏในรูปแบบที่มิชอบด้วยกฎหมายอันสะท้อนความเหลื่อมล้ำของสังคม อีกทั้ง ยังควบคุมความคิดเกี่ยวกับกระบวนการทำความเข้าใจและการสร้างตัวแบบทางความคิดและ ภาพตัวแทนทางสังคมที่มีอคติผ่านความรู้ ความเชื่อ และอุดมการณ์

จากการวิเคราะห์ประเด็นอำนาจกับการครอบงำความคิดที่สัมพันธ์กับวาทกรรม
 บริชาน และสังคม พบว่าสมาชิกกลุ่มที่กุมอำนาจจะครอบงำความคิดของกลุ่มสมาชิกอื่นผ่านตัว
 บทและคำพูด ซึ่งการวิเคราะห์ด้านบริชานเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากต่อการวิเคราะห์ด้านวาทกรรม
 กับสังคม เพราะการครอบงำมักเกิดขึ้นในระบบบริชานของมนุษย์ ดังนั้น การครอบงำจึงต้องศึกษา
 รูปแบบภาษา (สัญลักษณ์) และการสื่อสารที่ส่งผลกระทบต่อบริชานของสมาชิกกลุ่มที่ถูกครอบงำ
 เช่น วิธีที่นักการเมืองหรือสื่อครอบงำผู้มีสิทธิเลือกตั้งหรือผู้อ่าน เป็นต้น (van Dijk, 2008, p. 211)
 นอกจากนี้ การครอบงำความคิดผ่านวาทกรรมไม่ได้เกิดขึ้นในรูปแบบของภาษาหรือการสื่อสาร
 ทางคำพูดเท่านั้น แต่ยังรวมถึงลักษณะอื่นๆ เช่น ท่าทาง ใบหน้า รูปภาพ เสียงดนตรี เป็นต้น (van
 Dijk, 2008, p. 226)

การครอบงำความคิดตามแนวคิดของ van Dijk (2008, p. 227) คือ การแบ่งแยก
 พวกเรา/พวกเขา (us/them polarization) โดยการนำเสนอตนเองในเชิงบวก (positive self-
 presentation) และการนำเสนอผู้อื่นในเชิงลบ (negative other-presentation) เพื่อสื่อ
 ความหมายที่เป็นประโยชน์กับผู้พูดหรือผู้เขียน และสื่อความหมายเชิงอคติต่อผู้อื่นหรือฝ่ายตรง
 ข้าม เช่น ผู้อพยพ ผู้ก่อการร้าย เยาวชน เป็นต้น

van Dijk นำเสนอกลวิธีการวิเคราะห์โครงสร้างทางภาษา ดังนี้

1. ภาพรวมของกลวิธีที่ใช้ในการปฏิสัมพันธ์ (overall interaction strategies) คือ
 การนำเสนอตนเองในเชิงบวก (positive self-presentation) และ การนำเสนอผู้อื่นเชิงลบ
 (negative other-presentation)
2. วัจนกรรมที่สื่อเจตนาในระดับมหัพภาค (macro speech act) เพื่อนำเสนอ
 ด้านดีของพวกเราและนำเสนอด้านไม่ดีของพวกเรา เช่น วัจนกรรมแก้ต่าง วัจนกรรมกล่าวหา
3. โครงสร้างทางความหมายระดับมหัพภาค (semantic macrostructures) คือ
 การพิจารณาประเด็นเชิงบวก/เชิงลบเกี่ยวกับพวกเรา/พวกเขา
4. วัจนกรรมที่สื่อเจตนาในระดับจุลภาค (local speech acts) เพื่อใช้ในการ
 เสริมและสนับสนุนวัจนกรรมหลัก
5. ความหมายของถ้อยคำ (local meanings) เพื่อสื่อการกระทำเชิงบวก/เชิงลบ
 ของพวกเรา/พวกเขา โดยมีประเด็นการพิจารณา เช่น รายละเอียดมาก/น้อย การกล่าวทั่วไป/
 เจาะจง กำกวม/ชัดเจน ตรงประเด็น/เป็นนัย เป็นต้น
6. ศัพท์ (lexicon) คือ การเลือกใช้ศัพท์เชิงบวกสำหรับพวกเราและศัพท์เชิงลบ
 สำหรับพวกเขา

7. โครงสร้างประโยค (local syntax) คือ การเลือกใช้รูปแบบประโยค เช่น ประโยคประธาน หรือประโยคกรรมที่เน้นลักษณะเชิงบวก/ลบของพวกเรา/พวกเขา

8. การใช้วาทศิลป์ (rhetorical figures) โดยการใช้กลวิธี เช่น การกล่าวเกินจริง การใช้คำรีนุ การใช้ถ้อยคำอุปลักษณ์ และการใช้ถ้อยคำเชิงนามนัย เป็นต้น

9. การใช้เสียงและภาพ (sounds and visuals) คือ การเน้นความหมายเชิงบวก/ลบ โดยพิจารณาที่ระดับเสียงจากการฟัง หรือขนาดและตำแหน่งตัวอักษรจากการมองเห็น

กลวิธีต่างๆ ของวาทกรรมเหล่านี้ใช้ในการแบ่งแยกความเป็นพวกเราและพวกเขา อย่างชัดเจน ซึ่งปรากฏในวาทกรรมเกี่ยวกับอุดมการณ์เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากผู้กุมอำนาจใช้อำนาจที่ตนมีครอบงำสังคมเพื่อให้สมาชิกคนอื่นมีอุดมการณ์เช่นเดียวกับตน เห็นได้จากวาทกรรมที่นำเสนอการโจมตีของผู้ก่อการร้ายเมื่อ 11 กันยายน 2001 ที่นิวยอร์ก และ 11 มีนาคม 2004 ที่กรุงมาดริด กลุ่มต่อต้านการก่อการร้ายและกลุ่มอุดมการณ์ชาตินิยมมักนำเสนอแง่มุมอันชั่วร้ายของผู้ก่อการร้าย (พวกเขา) ให้ไม่เหมือน “พวกเรา” ที่อยู่ในกลุ่มเสรีประชาธิปไตย การครอบงำความคิดลักษณะนี้ทำให้เกิดอคติและต่อต้านคนบางกลุ่ม เช่น กลุ่มคนอิสลามและอาหรับ ส่วนคนที่ต่อต้านความคิดของ “พวกเรา” จะกลายเป็นกลุ่มคนที่ไม่รักชาติ

แม้ว่าวิธีการใช้อำนาจเพื่อควบคุมและครอบงำความคิดมีรูปแบบที่ชัดเจน และวาทกรรมที่สมาชิกกลุ่มมีอำนาจเหนือกว่าใช้ครอบงำมักนำเสนอรูปแบบการแบ่งขั้วทางอุดมการณ์ อย่างไรก็ตาม วาทกรรมทางสังคมและการเมืองบางประเภทเป็นการโน้มน้าวใจไม่ใช่การครอบงำ เช่น การอภิปรายในรัฐสภา บทวิเคราะห์ในหนังสือพิมพ์ หรือทางสื่อวิทยุและโทรทัศน์ เป็นต้น ดังนั้น ผู้วิเคราะห์ต้องคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้วาทกรรมมีลักษณะต่างกัน เช่น สถานภาพของกลุ่มสมาชิกผู้กุมอำนาจในการครอบงำ และสถานการณ์ขณะที่เกิดการครอบงำ ซึ่งจุดมุ่งหมายหลักของการครอบงำ คือ การกระทำเพื่อหวังผลประโยชน์ของสมาชิกกลุ่มผู้มีอำนาจเหนือกว่าและขัดต่อผลประโยชน์ของกลุ่มที่ถูกครอบงำ จึงมีส่วนทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม (van Dijk, 2008, p. 228-229)

2.3 แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ Fairclough

Fairclough (2010, p. 131) มุ่งเน้นวิเคราะห์วาทกรรมในรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีความเชื่อมโยงระหว่างภาษาและวิถีปฏิบัติทางสังคม โดยวิเคราะห์ทั้งกระบวนการทางสังคมและคุณสมบัติของตัวบททั้งภาษาเขียนและภาษาพูดอย่างเป็นระบบ อีกทั้งยังใช้แนวทางการ “วิพากษ์” ในการวิเคราะห์วาทกรรมเพื่อแสดงความเชื่อมโยงกับอุดมการณ์และ

อำนาจ ซึ่งโดยทั่วไปจะไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจนในบุคคลที่ผลิตและตีความตัวบทเหล่านั้น Fairclough (2010, p. 132) เสนอแนวความคิดมิติทางวาทกรรม 3 มิติ และวิธีการวิเคราะห์ตามลำดับ ดังนี้

1) **ตัวบท (text)** หมายถึง หน่วยทางภาษาทั้งในรูปแบบการพูดและการเขียน Fairclough (1992, pp. 137-138) อธิบายว่าตัวบททำหน้าที่สื่อความหมายอันสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติทางวาทกรรม เป็นแนวทางที่เน้นการวิเคราะห์คำศัพท์ ไวยากรณ์ โครงสร้างและรูปแบบประโยค การเชื่อมโยงความ (cohesion) และความต่อเนื่อง (coherence) อีกทั้งวิเคราะห์หน้าที่ของตัวบทที่เชื่อมโยงภาษาและการสื่อความหมายระหว่างบุคคล

2) **วิถีปฏิบัติทางวาทกรรม (discourse practice)** ประกอบด้วยกระบวนการผลิต (production) การตีความ (interpretation) รวมทั้งการแจกจ่าย (distribution) และการบริโภค (consumption) ตัวบท Fairclough (1992, pp. 78-80) กล่าวว่าลักษณะของกระบวนการผลิตตัวบทแตกต่างกันตามประเภทของวาทกรรมและปัจจัยต่างๆ ทางสังคม ตัวอย่างเช่น การผลิตบทความ (ตัวบท) เรื่องต่างๆ ที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์จะถูกผลิตขึ้นผ่านลักษณะทางสังคมที่ซับซ้อน โดยมีผู้ร่วมผลิตในกระบวนการต่างๆ เป็นจำนวนมากและหลายขั้นตอนและเมื่อมีการนำบทความจากหนังสือพิมพ์ไปรายงานข่าวมักสร้างการเปลี่ยนแปลงในสังคมบ่อยครั้ง

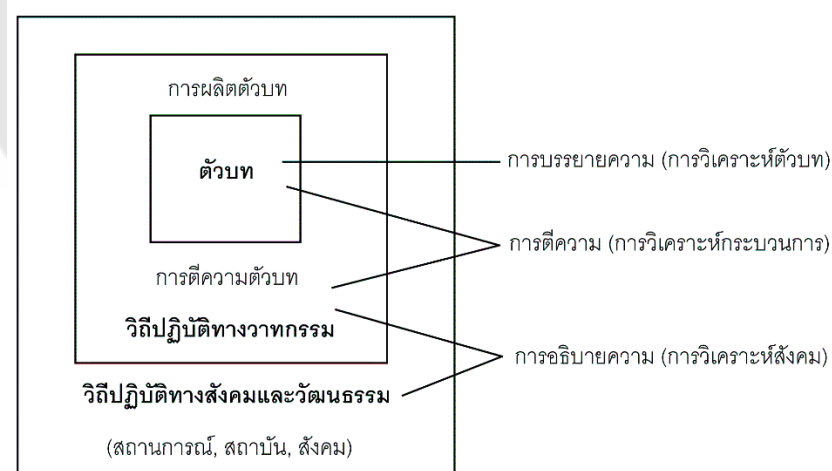
วิถีปฏิบัติทางวาทกรรม เป็นกระบวนการเชิงปริชานทางสังคม (sociocognitive) ในการผลิตและการตีความตัวบทที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในวาทกรรม อีกทั้งตัวบทคือร่องรอย (traces) ที่เกิดขึ้นจากขั้นตอนผลิต และเป็นตัวชี้แนะ (cues) ให้เกิดการตีความซึ่งผู้อ่าน/ผู้ฟังมักกระทำโดยไม่รู้ตัว ขั้นตอนการผลิตและการตีความจึงเป็นขั้นตอนสำคัญที่ทำให้เห็นอุดมการณ์แตกต่างกัน เนื่องจากผู้อ่าน/ผู้ฟังมีความสามารถในการตีความตัวบทไม่เหมือนกัน

ระเบียบวิธีการผลิต การตีความ การแจกจ่าย และการบริโภคตัวบทถูกจำกัดขอบเขตในลักษณะสองประการ คือ 1) ถูกจำกัดโดยปัจจัยต่างๆ เช่น โครงสร้าง กฎเกณฑ์ บรรทัดฐาน ความสัมพันธ์ของสมาชิกทางสังคม รูปแบบและประเภทของวาทกรรม เป็นต้น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นผ่านวิถีปฏิบัติทางสังคมในอดีต 2) ถูกจำกัดโดยวิถีปฏิบัติทางสังคมซึ่งเป็นตัวบังคับสมาชิกให้ปฏิบัติตามแนวทางที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานและค่านิยมของสังคม

คุณลักษณะสำคัญของกรอบแนวคิดสามมิติ คือ ความพยายามในการวิเคราะห์ข้อจำกัดเหล่านี้ เพื่ออธิบายความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการทางวาทกรรมและสังคมต่อแนวทางที่สมาชิกจะเลือกปฏิบัติในสังคม

3) **วิถีปฏิบัติทางสังคมและวัฒนธรรม (sociocultural practice)** เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของตัวบทจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Fairclough, 2010, p. 172) กล่าวว่าการวิเคราะห์วิถีปฏิบัติทางสังคมเป็นแนวทางสำคัญตามหลักทฤษฎีสังคมศาสตร์ที่มุ่งเน้นวิเคราะห์การเชื่อมโยงโครงสร้างทางสังคมกับการปฏิบัติในสังคมของสมาชิกซึ่งนำเสนออัตลักษณ์และภาพตัวแทนทางสังคม แสดงให้เห็นว่าสมาชิกดำเนินชีวิตและสร้างสังคมของตนเองอย่างไร อีกทั้ง วิถีปฏิบัติทางสังคมช่วยกำหนดการแสดงออกและการกระทำของสมาชิกที่ไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับสถานภาพและอัตลักษณ์ของแต่ละบุคคล เช่น ชนชั้น เพศ เชื้อชาติ เป็นต้น

วิธีการปฏิบัติของสมาชิกในแต่ละสังคมมักเกิดจากการถูกหล่อหลอมในลักษณะที่ไม่รู้ตัวผ่านโครงสร้างทางสังคม อำนาจ และวิถีปฏิบัติทางสังคม ดังนั้น การปฏิบัติดังกล่าวจึงอาจเกิดจากปัจจัยทางสังคม การเมืองการปกครอง และอุดมการณ์ในทางกลับกัน การปฏิบัติต่างๆ ของสมาชิกอาจส่งผลต่อรูปแบบโครงสร้างสังคม การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม รวมถึงการต่อสู้ทางสังคม โดยที่ผู้ใช้ภาษาไม่รู้ตัวด้วยเช่นกัน (Fairclough, 1992, p. 72)

ภาพประกอบ 2 กรอบแนวความคิดสามมิติทางวาทกรรมของ Fairclough

ที่มา: Fairclough (2010, p. 133)

ตามข้อมูลข้างต้น วาทกรรมฝังรากในวิถีปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรมในหลายระดับ ทั้งในสถานการณ์เฉพาะหน้าถึงในระดับสังคมที่ใหญ่ขึ้น ภาพประกอบ 2 สรุประบวนการวิเคราะห์ตามกรอบแนวความคิดสามมิติประกอบด้วย 3 ขั้นตอนในการวิเคราะห์ (Fairclough, 1989, p. 26) คือ 1) การบรรยายความ (description) ทางภาษาที่ปรากฏในตัวบทรวมทั้งรูปแบบและลักษณะของ

ตัวบท 2) การตีความ (interpretation) ตัวบทว่าสัมพันธ์กับวิถีปฏิบัติทางวาทกรรมอย่างไร โดยเริ่มวิเคราะห์ตัวบทที่เกิดจากขั้นตอนการผลิตและนำไปสู่ขั้นตอนการตีความ 3) การอธิบายความ (explanation) ความสัมพันธ์ระหว่างการมีปฏิสัมพันธ์และบริบททางสังคม

ตามข้อมูลข้างต้น ผู้วิจัยเปรียบเทียบวิธีการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ในวาทกรรมที่แตกต่างกันของ van Dijk และ Fairclough คือ แนวทางของ van Dijk มุ่งเน้นวิเคราะห์ระบบปริชานที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงวาทกรรมและสังคม ปริชานของผู้ใช้ภาษาที่เป็นสมาชิกของสังคมมาจากการตีความตัวบทหรือวาทกรรมและนำไปสู่การปฏิบัติของสมาชิกในสังคมโดยต้องผ่านปริชานนั้น ในทางกลับกัน ปริชานสามารถเกิดจากการรับรู้ปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม และนำไปสู่การผลิตตัวบทหรือวาทกรรม ส่วนแนวทางของ Fairclough มุ่งเน้นวิเคราะห์ตัวบท รวมถึงการผลิตและตีความตัวบท นำไปสู่การอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ทางสังคมที่สอดคล้องกับความเชื่อ ค่านิยมของสมาชิกในสังคม

ผู้วิจัยเลือกใช้แนวคิดและระเบียบวิธีของ van Dijk ในงานวิจัย เนื่องจากต้องการทราบถึงระบบปริชานของสมาชิกในสังคมว่าตีความและรับรู้ผ่านตัวบทหรือวาทกรรมอย่างไร อันเกี่ยวข้องกับความรู้ ความคิด ความเชื่อ ทศนคติ และอุดมการณ์ของสตรี จนนำไปสู่การสร้างภาพตัวแทนของสตรีในอดีตและอาจส่งผลกระทบต่อสตรีในปัจจุบัน

3. ภาพตัวแทน (representation)

3.1 การวิเคราะห์ภาพตัวแทน

“ภาพตัวแทน (representation)” คือ ระเบียบวิธีที่มนุษย์ใช้ภาษาและสัญญาณต่างๆ เพื่อประกอบสร้างและสื่อความหมายให้กับสรรพสิ่ง ภาพตัวแทนมีความสำคัญในการศึกษาวัฒนธรรม เพราะทำหน้าที่เชื่อมโยงความหมายและภาษาเข้ากับวัฒนธรรมในแต่ละสังคม (Hall, 1997, p. 15) ภาพตัวแทนทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความคิดให้ผู้อื่นในสังคมภายนอกได้รับรู้ ซึ่งจะผ่านขั้นตอนการตีความ ตัดสิน และประเมินค่า ส่งผลต่อทัศนคติและเกิดการสร้างความหมายบางประการให้แก่สิ่งที่นำเสนอ (ศิริพร ภัคดีผาสุก, 2561, น. 100)

ภาพตัวแทนเป็นผลผลิตแห่งความหมายในความคิด และเป็นตัวเชื่อมระหว่างภาษา สัญญา และความคิดที่ทำให้เข้าใจความหมายของสิ่งต่างๆ ได้ Hall (1997, pp. 17-19) เสนอระบบของภาพตัวแทน (systems of representation) 2 ขั้นตอน คือ 1) การนำเสนอภาพตัวแทนในความคิด (mental representation) เพื่อเชื่อมโยงสรรพสิ่งต่างๆ กับภาพในความคิด และ 2) การนำเสนอภาพตัวแทนโดยใช้ภาษาหรือสัญญา

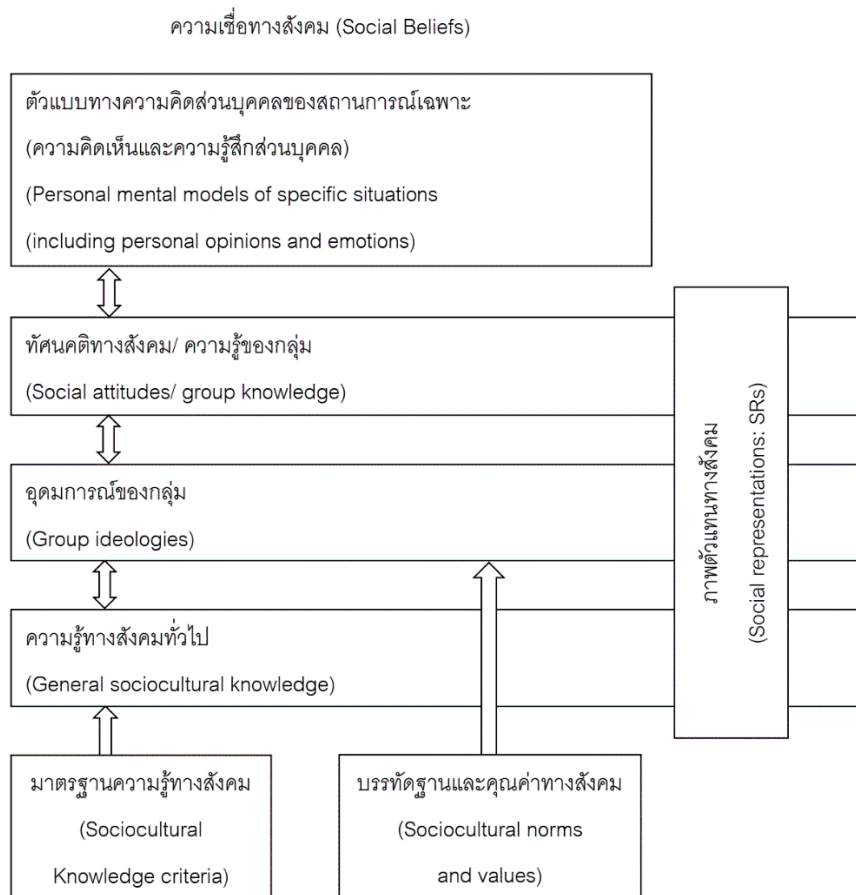
Duveen (1990, p. 1) กล่าวว่าแนวคิดภาพตัวแทนทางสังคม (social representation) ถูกนำเสนอครั้งแรกโดยนักจิตวิทยาทางสังคม คือ Moscovici ซึ่งอธิบายแนวคิดของภาพตัวแทนทางสังคมว่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อทำความเข้าใจชีวิตทางสังคมจากมุมมองทางจิตวิทยา ซึ่งเป็นแนวทางเบื้องต้นสำหรับการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการทางจิตวิทยา Moscovici ให้คำจำกัดความของภาพตัวแทนทางสังคม หมายถึง ระบบความคิด ค่านิยม และวิถีปฏิบัติ โดยมีหน้าที่ 2 ประการ คือ 1) เพื่อสร้างอำนาจที่จะช่วยให้บุคคลสามารถปรับตัวในโลกแห่งวัฒนธรรมและสามารถควบคุมมันได้ และ 2) เพื่อให้การสื่อสารเกิดขึ้นระหว่างสมาชิกของสังคมโดยใช้รหัสสำหรับการแลกเปลี่ยนในสังคม (Moscovici, 1973, p. xiii as cited in Duveen, 1990, p. 1)

วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (CDA) ศึกษาภาพตัวแทนทางสังคมเกี่ยวกับลักษณะพื้นฐานด้านต่างๆ ของมนุษย์ เช่น เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ศาสนา ถิ่นที่อยู่ ชนชั้นทางสังคม สัญชาติ ภาษา/ภาษาถิ่น เพศและรสนิยมทางเพศ ซึ่งงานวิจัยด้านวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ที่ศึกษาภาพตัวแทนทางสังคมได้รับความนิยมในช่วงสองถึงสามทศวรรษที่ผ่านมา เพราะการศึกษาภาพตัวแทนส่วนใหญ่ใช้ทฤษฎีทางภาษาศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่หลากหลายมาประยุกต์เพื่ออธิบายกระบวนการหรือกลไกในการประกอบสร้างภาพตัวแทนโดยอาศัยบริบททางสังคมระดับต่างๆ และต้องใช้หลักการ 2 ประการ คือ 1) การวิเคราะห์เชิงบรรยายโดยใช้ทฤษฎีทางภาษาศาสตร์วิเคราะห์ตัวบท และ 2) การอธิบายสิ่งที่ค้นพบในระดับแรกโดยเชื่อมโยงทฤษฎีทางภาษาศาสตร์และทฤษฎีทางสังคม (Khosravini, 2010, p. 55) ด้วยเหตุนี้ การศึกษาวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จึงต้องผสมผสานรูปแบบแนวคิดสหวิทยาการโดยใช้ชุดเครื่องมือทางภาษาศาสตร์ตลอดจนแนวคิดอื่นๆ ช่วยอธิบายบริบทและเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับสังคม

อย่างไรก็ตาม มีแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จำนวนมากที่สามารถใช้วิเคราะห์ภาพตัวแทนทางสังคม เช่น แนวคิดประวัติศาสตร์ทางสังคม (socio-historical) ของ Wodak (2001) แนวคิดทางสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural) ของ Fairclough (1995) และแนวคิดปริชานทางสังคม (socio-cognitive) ของ van Dijk (1987, 1995, 2014) แนวคิดเหล่านี้ใช้อธิบายว่า ภาษา (วาทกรรม) มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างมหัพภาคทางสังคม ซึ่งอธิบายกระบวนการผลิตและการตีความวาทกรรมในสังคม

สำหรับแนวทางการวิเคราะห์ภาพตัวแทนทางสังคมมักเกี่ยวข้องกับประเด็นที่เป็นปัญหาในสังคม เช่น ความยากจน ชนกลุ่มน้อย ความเจ็บป่วย ความรุนแรง การเหยียดเพศ เป็นต้น

ภาพตัวแทนทางสังคมมักเกี่ยวข้องกับความเชื่อต่างๆ ในสังคมทั้งความรู้ อุดมการณ์ และทัศนคติ (van Dijk, 2014, p. 105) ดังภาพประกอบ 3

ภาพประกอบ 3 ระบบความเชื่อทางสังคมและการผสมผสานภาพตัวแทนทางสังคม

ที่มา: van Dijk (2014, p. 105)

ภาพตัวแทนทางสังคมคล้าย “แบบจำลองทางวัฒนธรรม (cultural models)” ตามแนวคิดของนักมานุษยวิทยา มีหลักการสำคัญ คือ การสร้างความสัมพันธ์ทางความรู้ ความคิด ความเชื่อ และปริชานกับการผลิตซ้ำทางวาทกรรม ซึ่งภาพตัวแทนทางสังคมจะถูกแบ่งปันและรับรู้ทางสังคม (van Dijk, 2014, pp. 104-105)

van Dijk (2006b, p. 369) อธิบายเพิ่มเติมถึงกระบวนการทางปริชานจะถูกจัดการใน “ความทรงจำระยะยาว (long term memory: LTM)” ที่ไม่เพียงแต่จัดเก็บประสบการณ์ของแต่ละคนเท่านั้น แต่ยังจัดเก็บความเชื่อทั้งในเรื่องทั่วไปและในเรื่องทางสังคมด้วย ซึ่งคือ “ภาพตัวแทนทางสังคม” โดยมีความรู้ทางสังคมวัฒนธรรมคือแกนหลักความเชื่อ ทำให้ผู้ใช้ภาษาสามารถ

สื่อสารกับสมาชิกคนอื่นๆ ในสังคมและวัฒนธรรมเดียวกันได้ เช่นเดียวกับทัศนคติและอุดมการณ์ทางสังคมอื่นๆ ที่มักถูกแบ่งปันในกลุ่มสังคมเดียวกัน เช่น นักสันตินิยม นักสังคมนิยม นักสตรีนิยม หรือนักต่อสู้การเหยียดผิว นอกจากนี้ในแง่มุมมองของอุดมการณ์ van Dijk (2006a, p. 120) กล่าวว่า อุดมการณ์ประกอบด้วยภาพตัวแทนทางสังคมที่กำหนดอัตลักษณ์ของกลุ่มสังคม กล่าวคือ อุดมการณ์เป็นความเชื่อพื้นฐานสำคัญต่อการประกอบสร้างภาพตัวแทนที่ใช้ร่วมกันในกลุ่มสังคม อันเกี่ยวพันกับวาทกรรมและวิถีปฏิบัติทางสังคม และมีข้อสังเกตประการหนึ่งว่าอุดมการณ์จำนวนมากได้รับมาและนำเสนอผ่านวาทกรรมด้วยวิธีการโต้ตอบในการสื่อสารทั้งการพูดและการเขียน

เมื่อภาพตัวแทนทางสังคมเป็นระบบความเชื่อที่สมาชิกมีส่วนร่วมกัน ภาพตัวแทนทางสังคมจึงมักอยู่ในบริบทของผู้ใช้ภาษาตลอดและเปลี่ยนแปลงยาก อีกทั้งมีส่วนช่วยสร้างและกระตุ้นตัวแบบทางความคิด (mental model) ส่วนบุคคลของสมาชิกในสังคมในแง่มุมมองที่แตกต่างกันไป ตัวอย่างเช่น นักสันตินิยมตีความเหตุการณ์ต่างๆ ในสงครามไม่เหมือนกลุ่มทหารที่มีประสบการณ์การสู้รบในสงครามมาก่อน แสดงให้เห็นว่าสมาชิกแต่ละกลุ่มมีความคิดและความเชื่อต่อสิ่งเดียวกันไม่เหมือนกัน และความเชื่อนั้นเป็นความรู้ที่ถูกถ่ายทอดหรือแบ่งปันไปยังกลุ่มอื่นๆ ได้

ตัวแบบทางความคิดของบุคคลมักสัมพันธ์กับประวัติ ประสบการณ์ และความคิดเห็นของแต่ละคน ทำให้เกิดการผลิตรูปแบบเฉพาะทางความเชื่อ ปฏิสัมพันธ์และวาทกรรมส่วนใหญ่จึงถูกผลิตและเข้าใจตามตัวแบบทางความคิดที่ผสมผสานความเชื่อส่วนบุคคลและสังคมเข้าด้วยกัน ในลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของการผลิตวาทกรรมและความเข้าใจในตัวเองเดียวกัน อย่างไรก็ตาม มีข้อจำกัดในภาพตัวแทนทางสังคมต่อตัวแบบทางความคิด เนื่องจากเป็นไปไม่ได้ที่สมาชิกของกลุ่มสังคมเดียวกันหรืออยู่ในสถานการณ์การสื่อสารเดียวกันจะผลิตหรือตีความวาทกรรมเช่นเดียวกัน

เป้าหมายทั่วไปของวาทกรรม คือ การควบคุมภาพตัวแทนทางสังคมที่ถูกแบ่งปันในกลุ่มสมาชิก เพราะความเชื่อจะควบคุมแนวทางปฏิบัติที่สมาชิกพูดและกระทำในสังคม และเมื่อมีสิ่งใดมากระทบหรือมีอิทธิพลต่อความเชื่อ สมาชิกจะกระทำบางอย่างบนพื้นฐานของความเชื่อนั้น เช่น เมื่อไม่เห็นด้วยในเรื่องการก่อการร้าย สมาชิกอาจลงคะแนนเสียงเพื่อเห็นชอบกับนโยบายบางอย่างเพื่อต่อต้านหรือประณามการก่อการร้าย ดังนั้น ในการวิเคราะห์ภาพตัวแทนทางสังคมอันเกี่ยวข้อง กับวาทกรรมและสังคมจะมุ่งเน้นที่ปริชานทางสังคมและสิ่งนี้ถูกเรียกว่าเป็นวิถีปฏิบัติทางวาทกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อย่างมีแบบแผนของปริชานและทางสังคม ดังนั้น นักวิจัยจึงควรให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับกลยุทธ์ทางวาทกรรมที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของสมาชิกในสังคมด้วย

3.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาพตัวแทนสตรี

จากการศึกษารวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับภาพแทนสตรีของสุพัชรีรินทร์ นาคคงคำ (2564) ศึกษาในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน สุพัชรีรินทร์ นาคคงคำ (2556) ศึกษาในนวนิยายอีโรติกของนักเขียนผู้ชายไทย อภิชยา แก้วอุทัย (2563) ศึกษาในกฎหมายตราสามดวง และ ดารัตน์ อุดมรัตน์ปภากุล (2562) ศึกษาภาพตัวแทนความเป็นหญิงในเพลงที่ประกอบด้วยนางในวรรณคดี พบความสอดคล้องกันของการนำเสนอภาพตัวแทนสตรีภายใต้กรอบความคิดและอุดมการณ์ของผู้ชาย คือ สตรีไม่มีสิทธิและเสรีภาพในการแสดงออกเท่าเทียมผู้ชายเกือบทุกด้าน และมักถูกจำกัดสถานภาพและมีบทบาทชัดเจนในฐานะของภรรยาและแม่ ผู้ชายสามารถประเมินคุณค่าสตรีในด้านกิริยามารยาทหรือการแสดงออกทางพฤติกรรม โดยมีความคิดว่าสตรีที่ดีต้องงดงามทั้งรูปร่างและกิริยามารยาท ไม่ทำตนเหนือผู้ชาย และต้องไม่เคยมีเพศสัมพันธ์กับผู้ชายใดมาก่อน เพราะพรหมจรรย์เป็นสิ่งสำคัญต่อคุณค่าของสตรี ตรงกันข้าม สตรีที่ไม่ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมเดิมหรือปฏิบัติผิดไปจากที่สังคมคาดหวังคือสตรีที่ไม่ดี จนนำไปสู่การประณามและขับไล่ออกจากสังคม อีกทั้งสตรียังถูกมองเป็นเครื่องมือเพื่อสนองความปรารถนาทางกามารมณ์ของผู้ชายซึ่งสามารถกระทำต่อสตรีอย่างไรก็ได้ เห็นได้จากการที่สตรีถูกคุกคามทางเพศ อีกทั้ง กฎหมายเอื้อประโยชน์ต่อผู้ชายหลายด้าน เช่น การนำสตรีไปขายให้กับชายอื่นหรือขายเป็นทาส และการเขียนตีอันเป็นการกระทำที่รุนแรง นอกจากนี้ ภาพตัวแทนสตรีที่ถูกกระทำยังถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสังคมในรูปแบบต่างๆ จนถึงปัจจุบัน อันเป็นการเน้นย้ำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับสตรีในแง่ลบที่ผู้ชายมีอำนาจเหนือกว่าและความคิดนี้ได้ครอบงำสังคมไทยมาตลอดจนเปลี่ยนแปลงยาก

นอกจากนี้ งานวิจัยของวรวิภา สัตยาศักดิ์กุล (2559, น. 83) ศึกษาสตรีชู้ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรากฏการกล่าวถึงตัวละครวันทองว่าเป็นหนึ่งในสตรีชู้ตามเนื้อเรื่องในวรรณคดีขุนช้างขุนแผนที่มีสามีสองคน เป็นภาพตัวแทนของสตรีเชิงลบตามถ้อยคำที่สังคมกล่าวถึงนางว่าเป็น “วันทองสองใจ” และมักถูกใช้เป็นตัวละครที่นำไปเปรียบเทียบกับสตรีในสังคมที่มีพฤติกรรมคบชู้ หรือมีความสัมพันธ์กับผู้ชายอื่นมากกว่าหนึ่งคน สมควรถูกประณามและลดทอนคุณค่า ในขณะที่ภาพตัวแทนสตรีตามงานวิจัยดังกล่าวล้วนถูกนำเสนอผ่านมุมมองของผู้ชาย แต่การศึกษาของดารัตน์ อุดมรัตน์ปภากุล (2562) นำเสนอภาพตัวแทนสตรีผ่านมุมมองของสตรีเองพบว่าสตรีเป็นผู้รักเดียวใจเดียว ชื่อสัตย์ต่อคนรัก และบูชาความรักอย่างยิ่ง แต่ความงามของสตรีมักทำให้เกิดอันตรายและตกเป็นเหยื่อกามารมณ์ของผู้ชาย ในขณะที่สตรีพยายามปกป้องเกียรติและศักดิ์ศรีของตนเอง

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสตรีในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน พบว่า สุพัชริณทร์ นาคคงคำ (2564) ศึกษาภาพแทนสตรีในวรรณคดีไทยเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับชำระใหม่ โดยใช้แนวคิดภาพแทนที่สุรเดช โชติอุดมพันธ์ (2548) อธิบายถึงแนวคิดของ Foucault และ Hall ร่วมกับแนวคิดเพศสภาพและเพศวิถี และทฤษฎีสตรีนิยม และอภิวันท์ อุดลยพิเชฐ (2544) ศึกษาสถานภาพและบทบาทของผู้หญิง ภาพสะท้อนจากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยใช้แนวคิดของ Foucault ร่วมกับแนวคิดเรื่องเพศของ Michelle Rosaldo และทฤษฎีสื่อเชิงสตรีนิยม ในขณะที่ผู้วิจัยศึกษาภาพตัวแทนสตรีจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติที่มีการเผยแพร่ข้อมูลบนเว็บไซต์ของห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ (<https://vajirayana.org>) โดยใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ คือ แนวคิดปริชานทางสังคม (sociocognition) ของ van Dijk (2008) วิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคม อีกทั้งใช้แนวคิดของ van Dijk (2014) ศึกษาภาพตัวแทนสตรีในมุมมองของคนภายในที่สตรีนำเสนอตนเองต่อสังคม และในมุมมองของคนภายนอกที่สตรีถูกนำเสนอโดยบุคคลอื่นในสังคม เพื่อวิเคราะห์ความสอดคล้องและความแตกต่างของภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภา

4. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

4.1 เสภา

“เสภา” คือ งานประพันธ์ร้อยกรองประเภทหนึ่งที่แต่งขึ้นเพื่อเล่าเรื่องราวผ่านการขับร้อง โดยใช้กรับและปี่พาทย์เป็นเครื่องดนตรีประกอบจังหวะ (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) คำว่า “เสภา” สันนิษฐานว่ามีที่มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า “เสวา” หมายถึง การบูชา การปฏิบัติหรือการรับใช้ โดยพราหมณ์ชาวอินเดียนำเข้ามาก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาเพื่อสร้างความบันเทิงให้แก่ราชสำนัก (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2545, น. 75) ส่วนข้อสันนิษฐานเรื่องที่มาของการขับเสภามาจากการเล่านิทานด้วยรูปแบบร้อยแก้วปกติ ต่อมาปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาว่ามีการประยุกต์รูปแบบการเล่าเรื่องโดยนำมาแต่งเป็นบทกลอนและใช้ขับร้องเป็นทำนองเพื่อให้เกิดความไพเราะ เรียกว่า “เสภา” โดยมีฉิ่งและกรับเป็นเครื่องประกอบจังหวะ และในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการนำเครื่องดนตรีปี่พาทย์มาใช้เพื่อทำให้การขับเสภาไพเราะและน่าฟังมากขึ้น (พรทิพย์ แฟงสุด, 2556, น. 138)

กลอนเสปามีลักษณะคล้ายกลอนสุภาพหรือกลอนแปด คือ ในแต่ละวรรคใช้คำ 7-10 คำ เพื่อบรรจุคำหรือข้อความให้ครบถ้วน มีสัมผัสเหมือนกลอนบทละคร คือ คำสุดท้ายของวรรคแรกจะส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งใน 5 คำแรกของวรรคหลัง และไม่บังคับเสียงสูงต่ำอย่างกลอน

สุภาพทั่วไป (พรทิพย์ แฟงสุด, 2556, น. 136) สอดคล้องกับคึกฤทธิ์ ปราโมช (2543, น. 8-9) กล่าวว่าในอดีตกลอนเสภาไม่คำนึงถึงชั้นตัวละครมากนักเพียงใช้ประพันธ์ให้เรื่องราวครบถ้วนเท่านั้น และมักมีการเล่นขับเสภาให้ผู้ฟังในงานมงคลต่างๆ เช่น งานฉลองนาคน งานโกนจุก งานบวช เป็นต้น ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของผู้ฟังอย่างมาก เพราะเรื่องราวที่นำมาใช้ขับเสภาคมักเกี่ยวข้องกับความรักในเชิงอารมณ์หึงหวง แย่งชิง รวมทั้งมีสำนวนโวหารที่เข้มข้นทั้งบทรัก บทโศกเศร้า และบทด่าว่าที่ถูกใจผู้ฟัง โดยเฉพาะเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ผู้คนจดจำเป็นอย่างมาก

4.2 ความเป็นมาของขุนช้างขุนแผน

“ขุนช้างขุนแผน” เป็นผลงานชิ้นเอกเรื่องหนึ่งที่ถูกประพันธ์ด้วยรูปแบบกลอนเสภาอันทรงคุณค่าจนถึงปัจจุบัน เพราะความโดดเด่นในด้านเนื้อหา ศิลปะและลีลาการประพันธ์ ตลอดจนมีสำนวนโวหารอันไพเราะ (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2560, น. 1) อีกทั้งรื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2559, น. คำนำ) กล่าวถึงเหตุผลที่ทำให้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกลายเป็นมรดกด้านวรรณศิลป์ของไทย คือ ตัวละครที่โดดเด่นทั้งด้านบุคลิกภาพ บุคลิกภาพ และอุปนิสัยที่น่าเสนอได้อย่างดีเยี่ยม อีกทั้งความเข้มข้นในเนื้อหาที่สะท้อนชะตากรรมของตัวละครอย่างสมจริง ตลอดจนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของคนไทยอย่างสมบูรณ์

กรมศิลปากร (2510, น. 3-12) สรุปที่มาของเรื่องราวขุนช้างขุนแผนตามหลักฐานที่ปรากฏตามหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าว่า ขุนแผนเป็นนายทหารผู้มีฝีมือที่มีชีวิตอยู่จริงในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ในปีพุทธศักราช 2034 ถึงพุทธศักราช 2072 ข้อมูลตามตำนานเล่าเพียงว่าพระเจ้ากรุงล้านช้าง (กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง) มีพระประสงค์เป็นพันธมิตรกับกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงส่งพระราชธิดาพร้อมด้วยข้าทาสบริวารและเครื่องราชบรรณาการจำนวนมากถวายแด่สมเด็จพระพันวษาแห่งกรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์นี้สร้างความไม่พอใจให้กับพระเจ้านครเมืองเชียงใหม่เป็นอย่างยิ่งที่กรุงล้านช้างเลือกเป็นมิตรกับกรุงศรีอยุธยาไม่เข้ากับนครเชียงใหม่ พระเจ้านครเชียงใหม่จึงคุมกองทัพเข้าแย่งชิงพระราชธิดากรุงล้านช้างไป

หลังจากสมเด็จพระพันวษาทราบเรื่องทรงพิโรธยิ่งนัก จึงสั่งให้จัดหาทหารฝีมือดีทำศึกเมืองเชียงใหม่ พระหมื่นศรีมหาเด็กรับทูลสมเด็จพระพันวษาถึงขุนแผนผู้ถูกพระราชอาญาจำคุกอยู่ว่าเป็นผู้มีความกล้าหาญและเชี่ยวชาญเวทมนตร์ หากให้ขุนแผนเป็นทัพหน้าขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่จะได้รับชัยชนะกลับมาโดยง่าย สมเด็จพระพันวษาจึงพระราชทานอภัยโทษให้ขุนแผนและแต่งตั้งเป็นทัพหน้ายกไปตีเมืองเชียงใหม่จนได้รับชัยชนะในที่สุด และนำพระราชธิดาของพระเจ้าล้านช้างถวายคืนแด่สมเด็จพระพันวษาสำเร็จ ขุนแผนจึงได้รับความดีความชอบเป็นบำเหน็จ

รางวัลจำนวนมาก และมีชื่อเสียงว่าเป็นทหารเอกชั้นยอดในเวลานั้น และเมื่อขุนแผนซำได้นำดาบ
เวทวิเศษของตน (ภายหลังมีผู้เรียกว่าดาบฟ้าฟื้น) ถวายแด่สมเด็จพระพันวษาเพื่อเป็นพระแสง
สำหรับพระเจ้าแผ่นดินโดยพระราชทานนามว่าพระแสงปราบศัตรู

ตามรายละเอียดที่ปรากฏตามหลักฐานคำให้การชาวกรุงเก่าข้างต้นพบว่าไม่ตรงกับเสภา
เรื่องขุนช้างขุนแผนเพราะเรื่องราวของขุนแผนที่ปรากฏในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ไม่มีบันทึก
ที่ถูกเขียนด้วยลายลักษณ์อักษร มีเพียงแค่การเล่าสืบต่อกันมา ซึ่งในระยะแรกเริ่มจากการเล่าเป็น
นิทาน และต่อมาในช่วงหลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีการสันนิษฐานว่ากวีได้นำเรื่อง
ขุนช้างขุนแผนไปขับเป็นเสภาสืบมาจนถึงปัจจุบัน (ศักดิ์ บันเหน่งเพชร, 2517, น. 14) โดยนำเค้า
โครงเรื่องเดิมมาเพิ่มเติมและดัดแปลงจนเป็นเนื้อเรื่องที่สนุกสนานและน่าติดตามยิ่งขึ้นซึ่งเป็น
เรื่องราวความรักระหว่างหญิงชาย ประกอบกับเรื่องกามอารมณ์ การแย่งชิง ไสยศาสตร์ และความ
เชื่อต่างๆ ทำให้เนื้อเรื่องน่าสนใจ อีกทั้งนำเสนอสภาพสังคม วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และ
วัฒนธรรม รวมทั้งความคิดและความเชื่อของผู้คนสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่าง
ชัดเจน

มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่
สูญหายไป เนื่องจากเป็นเสภาที่แต่งขึ้นเพื่อให้ผู้ขับท่องพจจำได้โดยไม่ต้องใช้หนังสือ ดังนั้น จึงไม่
มีเอกสารที่ถูกเขียนแบบสมบุรณ์มากนัก (เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, 2560, น. 20) ส่วนเอกสารที่
พอมิถูกเผาทำลายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 เหลือไว้ในเพียงความจำของผู้ขับเสภา
ที่รอดชีวิตมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์และถ่ายทอดเรื่องราวขุนช้างขุนแผนให้คนรุ่นหลังสืบต่อมา
(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2543, น. 43) และเนื่องจากเป็นเรื่องราวที่คนไทยชื่นชอบและสนใจอย่าง
มาก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ทรงฟื้นฟูเสภาเรื่องขุนช้าง
ขุนแผนโดยใช้เค้าโครงเรื่องเดิมพระราชทานนิพนธ์ขึ้นใหม่ร่วมกับกวีราชสำนัก เช่น พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) สุนทรภู่ ครูแจ้ง
ซึ่งเป็นกวีผู้มีชื่อเสียงอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ นักวรรณคดีหลายท่านจึงมองว่าเสภาเรื่องขุนช้าง
ขุนแผนน่าจะถ่ายทอดวิถีชีวิตของผู้คน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งสภาพ
บ้านเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม หลังจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับรัชกาลที่ 2 กวีจำนวนมากได้มีการ
แต่งเพิ่มเติมและดัดแปลงขุนช้างขุนแผนขึ้นเพื่อใช้ขับเสภา อีกทั้งมีการประชันเชิงกลอนอย่าง
แพร่หลาย ทำให้เสภาเรื่องนี้มีหลายสำนวนและหลายฉบับ ดังนั้น ในปีพุทธศักราช 2460 สมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาจึงทรงทำหน้าที่

รวบรวมเสภาเรื่องนี้ขึ้นใหม่โดยคัดเลือกเอาสำนวนที่แต่งดีเยี่ยมที่สุดรวมจนครบสมบูรณ์กลายเป็นเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน “ฉบับหอสมุดแห่งชาติ” หรือ “ฉบับหอสมุดวชิรญาณ” รวมทั้งสิ้น 43 ตอน (พรทิพย์ แฟงสุด, 2556, น. 136)

วรรณคดีสโมสรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยกย่องคุณค่าของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนให้เป็นหนังสือแต่งดี เป็นยอดกลอนเสภาที่มีความไพเราะเป็นเลิศตลอดทั้งเรื่อง (กระทรวงศึกษาธิการ.สำนักงานคณะกรรมการ, 2558, น. 20) แต่หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนพบว่า มีประเด็นน่าสนใจ อาทิ อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ (2544, น. 44) กล่าวว่าสังคมในเสภาเรื่องนี้มีแบบเหมารวม (stereotype) ที่ชี้นำสมาชิกในสังคมให้มีพฤติกรรมและการกระทำตามทิศทางที่สังคมกำหนดและคาดหวัง ผ่านการเล่าเรื่องราวทางจารีตประเพณี ความคิด ความเชื่อ และสิ่งที่พึงปฏิบัติตามอุดมคติของสังคม เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับการยอมรับจากสังคม โดยใช้ตัวละครดำเนินเรื่องเป็นสามัญชนที่รับราชการเป็นขุนนางต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่นที่ตัวละครหลักเป็นชนชั้นกษัตริย์ นอกจากนี้ ดวงมน จิตรจำนงค์ (2546, น. 91) แสดงความคิดเห็นว่า ถึงแม้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับสามัญชน แต่ตัวละครสำคัญของเรื่องล้วนเป็นขุนนางหรืออยู่ในตระกูลของขุนนางที่มีความเกี่ยวข้องกับราชสำนัก อีกทั้งผู้แต่งยังเป็นพระมหากษัตริย์และกวีราชสำนัก ดังนั้น เสภาเรื่องนี้จึงเป็นเรื่องราวของชนชั้นสูงโดยส่วนใหญ่และนำเสนอบทบาทของขุนนางและพระมหากษัตริย์ที่มีความสัมพันธ์กัน สะท้อนให้เห็นว่าค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมมักถ่ายทอดจากชนชั้นสูงสู่ชนชั้นล่างของสังคม สอดคล้องกับศรีศักร วัลลิโภดม (2554, น. 3) กล่าวถึงลักษณะทางวัฒนธรรมของสังคมไทยว่าเป็นวัฒนธรรมหลวงหรือของชนชั้นสูงที่ถ่ายทอดสู่วัฒนธรรมในระดับล่างเพื่อสร้างความกลมกลืนและทำให้ผู้คนในสังคมเป็นกลุ่มเดียวกัน

ส่วนประเด็นเกี่ยวกับสตรี ในงานวิจัยของอภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ (2544) ศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอจดหมายเหตุแห่งชาติ โดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจ แนวคิดเรื่องเพศ ร่วมกับทฤษฎีสื่อเชิงสตรีนิยม และของวัลลพ โหรวชิต (2546) ศึกษาบทบาทของสตรีในการครองเรือน โดยใช้แนวคิดหลักพุทธจริยศาสตร์ ทั้งสองงานวิจัยพบว่าสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนต้องทำหน้าที่สืบทอดสถานภาพและบทบาทของสตรีไทยด้วยหลักจริยธรรมอันดีตามที่สังคมคาดหวัง เช่น ท่องประศรีปฏิบัติตนและทำหน้าที่อย่างดีทั้งในฐานะแม่ของขุนแผน และย่าของพลายงามในการอบรมเลี้ยงดู ให้ความรู้ และสนับสนุนให้มีโอกาสก้าวหน้าในหน้าที่การงาน อีกทั้งทำหน้าที่ในฐานะภรรยาที่ดีของขุนไกรพลพ่ายในการดูแลและปรนนิบัติสามีอย่างดี การกระทำดังกล่าวของทองประศรีเป็นแบบอย่างที่ดีของสตรีตามหลักจริยธรรมที่จะทำให้ชีวิตมีแต่ความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ อย่างไรก็ตาม ถ้าสตรีไม่ปฏิบัติตนตาม

หลักจริยธรรมจะไม่พบความสุขและอาจมีปัญหามาตาม เช่น วันทองที่ถูกประหารชีวิตจากการถูกตราหน้าว่าเป็นผู้หญิงสองใจ สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับสตรีในลักษณะที่ถูกสังคมครอบงำและต้องอยู่ใต้กลไกอำนาจของผู้อื่น คือ พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก สามีมีอำนาจเหนือภรรยา จนสตรีถูกมองว่าถูกกระทำอยู่ตลอด ต่างจากผู้ชายที่ต้องทำงานนอกบ้าน โดยเฉพาะผู้ชายชนชั้นสูงที่ต้องรับใช้รัฐ มักมีอำนาจในตนเอง ดังนั้น จึงไม่ปรากฏอำนาจของสตรีที่สามารถควบคุมผู้ชายได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสตรีต้องใช้ชีวิตในสังคมภายใต้ความคิดและความเชื่อที่ผู้ชายเป็นใหญ่ และนำไปสู่แบบอย่างทางพฤติกรรมของสตรีตามอุดมการณ์ของสังคม

4.3 ตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

หัวข้อนี้นำเสนอตัวละครที่ใช้ดำเนินเรื่อง ทั้งตัวละครสตรีและตัวละครผู้ชายที่มีส่วนในการนำเสนอภาพตัวแทนสตรี โดยแบ่งตามชนชั้นทางสังคมหรือฐานะของครอบครัว 4 ชนชั้น โดยแบ่งตามชนชั้นของสตรีได้ ดังนี้

1. ชนชั้นพระมหากษัตริย์หรือเจ้านาย ได้แก่

1) สร้อยฟ้า (ภรรยาคนที่ 2 ของพลายงาม) เป็นพระธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่กับอัปสรสุมาลี สร้อยฟ้าเป็นภรรยาที่สมเด็จพะพันนุษาพระราชทานให้แก่พลายงาม แต่เนื่องจากพลายงามรักศรีมาลามากกว่าทำให้มีเรื่องวิวาทกันในครอบครัว สร้อยฟ้าจึงทำเสน่ห์ใส่พลายงาม แต่ภายหลังถูกจับได้ สร้อยฟ้าจึงถูกสังหารชีวิตซึ่งศรีมาลาทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้

2) สร้อยทอง (พระสนมของสมเด็จพะพันนุษา) เป็นพระธิดาของพระเจ้าล้านช้างกับเกษร สร้อยทองถูกพระบิดาทวงอายุให้แต่สมเด็จพะพันนุษา เนื่องจากไม่ต้องการยกนางให้พระเจ้าเชียงใหม่ ทำให้พระเจ้าเชียงใหม่โกรธและสั่งให้ทหารมาชิงตัวสร้อยทอง เมื่อสมเด็จพะพันนุษาทรงทราบเรื่องจึงส่งทัพจากกรุงศรีอยุธยาไปทำศึก ซึ่งเป็นทัพของขุนแผนและพลายงาม จนชนะศึกในครั้งนี้และนำสร้อยทองไปถวายคืนแต่สมเด็จพะพันนุษาได้สำเร็จ

2. ขุนนางหรือข้าราชการ

1) วันทองหรือพิมพิลาไลย (ภรรยาคนที่ 1 ของขุนแผน และแม่ของพลายงาม) เป็นลูกสาวของพันศรโยธาและศรีประจัน เป็นตัวละครสตรีที่ถูกตราหน้าว่าเป็นสตรีสองใจ เพราะเป็นภรรยาของขุนแผนก่อน ต่อมาวันทองต้องกลายเป็นภรรยาของขุนช้างจากการถูกข่มขืน และในท้ายที่สุดเหตุการณ์การแย่งชิงต้องทำให้วันทองถูกประหารชีวิต

2) แก้วกิริยา (ภรรยาคนที่ 5 ของขุนแผน) เป็นลูกสาวของเจ้าเมืองสุโขทัยและเพ็ญจันทร์ แต่ต้องถูกลดชนชั้นลงเป็นทาส เนื่องจากเจ้าเมืองสุโขทัยนำมาขายฝากกับขุนช้างด้วย

เงิน 15 ชั่ง เพื่อไปจ่ายหนี้หลวง ทั้งนี้ ขุนช้างดูแลแก้วกิริยาเหมือนน้องสาวของตนสมฐานะของลูกสาวเจ้าเมือง จึงเรียกได้ว่าเป็นทาสชั้นสูง แต่ต่อมาขุนแผนได้แก้วกิริยาเป็นภรรยาอีกคนในตอนที่ถูกขึ้นเรือนของขุนช้างเพื่อชิงตัววันทอง

3) ศรีมาลา (ภรรยาคนที่ 1 ของพลายงาม) เป็นลูกสาวของพระพิจิตรและบุษบา และเป็นภรรยาที่พลายงามรักตั้งแต่นั้น ต่อมามีปัญหากับสร้อยฟ้าภรรยาอีกคนของพลายงามจนเป็นคดีความถึงกับต้องลุยไฟเพื่อพิสูจน์โทษ เมื่อศรีมาลาเป็นฝ่ายชนะคดี ศรีมาลาได้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษประหารชีวิตให้กับสร้อยฟ้า

4) ทองประศรี เป็นภรรยาของขุนไกรพลพ่ายผู้ถูกสมเด็จพระพันวษาสั่งประหารชีวิต และเป็นแม่ของขุนแผนที่เริ่มต้นชีวิตใหม่ด้วยการค้าขายจนมีฐานะมั่นคงและเป็นที่นับถือของผู้คนในสังคม

5) ศรีประจัน เป็นภรรยาของพันศรโยธาที่เสียชีวิตด้วยไข้ป่าและเป็นแม่ของวันทอง ศรีประจันมีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้วันทองต้องตกเป็นภรรยาของขุนช้าง

6) เทพทอง เป็นภรรยาของขุนศรีวิชัยนายกรมช่างกองนอกที่ถูกฆ่าเสียชีวิตโดยโจรที่ปล้นบ้าน เทพทองเป็นเศรษฐีแห่งเมืองสุพรรณบุรีมีลูกชื่อขุนช้างผู้มีหัวล้าน และต่อมาขุนช้างกลายเป็นสามีอีกคนของวันทอง

3. สามัญชน

1) ลาวทอง (ภรรยาคนที่ 3 ของขุนแผน) เป็นตัวละครสตรีต่างชาติพันธุ์ ลูกสาวของแสนคำแมนนายแคว้นบ้านจอมทองกับศรีเงินยวง ลาวทองถูกพ่อแม่ยกให้ขุนแผนเพื่อตอบแทนบุญคุณที่ขุนแผนไม่ทำอันตรายผู้คนในหมู่บ้านจากเหตุสงคราม

2) บัวคลี่ (ภรรยาคนที่ 4 ของขุนแผน) เป็นลูกสาวของหมื่นหาญกับสีจันทร์ บัวคลี่ถูกพ่อแม่ยกให้กับขุนแผนเพื่อตอบแทนที่ขุนแผนช่วยชีวิตพ่อของตนไว้ แต่ภายหลังมีเหตุให้ขุนแผนต้องฆ่าบัวคลี่และนำเด็กในท้องมาปลุกเสกเป็นกุมารทอง

4. ทาส

สายทอง (ภรรยาคนที่ 2 ของขุนแผน) เป็นทาสที่ศรีประจันให้มาพี่เลี้ยงของวันทอง จึงได้อยู่บนเรือนมีหน้าที่ดูแลรับใช้วันทอง

ตัวละครผู้ชายที่มีบทบาทสำคัญเกี่ยวข้องกับตัวละครสตรีมีจำนวน 4 ตัวละคร แบ่งเป็นพระมหากษัตริย์และขุนนางหรือข้าราชการ ได้แก่

1. พระมหากษัตริย์

สมเด็จพระพันวษา เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาซึ่งเชื่อว่าเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ตามประวัติศาสตร์ไทย สมเด็จพระพันวษาเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมืองและตัดสินใจเด็ดขาดเมื่อมีการฟ้องร้องฎีกาต่อพระองค์

2. ขุนนางหรือข้าราชการ

1) ขุนแผนหรือพลายแก้ว เป็นลูกของพันศรโยธาและนางทองประศรี และเป็นสามีของวันทองและสตรีอื่นอีก 4 คน ขุนแผน คือ นักรักและนักรบคนสำคัญผู้มีส่วนช่วยให้กรุงศรีอยุธยาชนะสงครามและได้รับพระราชทานยศเป็นพระสุรินทรฤาไชยมไหศุรย์ภักดี

2) ขุนช้าง เป็นลูกของขุนศรีวิชัยและเทพทองครอบครัวเศรษฐีแห่งสุพรรณบุรี และเป็นสามีอีกคนของวันทอง ขุนช้างเป็นตัวละครสำคัญที่รักวันทองมากจนทำให้เกิดการแย่งชิงกับขุนแผน ภายหลังขุนช้างถวายฎีกาต่อสมเด็จพระพันวษาจนนำไปสู่การประหารชีวิตวันทอง

3) พลายงาม เป็นลูกชายของขุนแผนและวันทอง เป็นสามีของศรีมาลาลูกสาวของพระพิฆิตร์ พลายงามมีโอกาสรับราชการและทำศึกขณะจนได้รับพระราชทานยศเป็นจมื่นไวยวรรณาด ต่อมาสมเด็จพระพันวษาพระราชทานสร้อยฟ้าพระธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่เป็นภรรยาอีกคน

4.4 ลักษณะสังคมและการเมืองการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษาลักษณะสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วงปีพุทธศักราช 2325 ถึง 2416 ตรงกับช่วงเวลาที่ประเทศไทยหรือประเทศสยามในขณะนั้นใช้กฎหมายตราสามดวงซึ่งมีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตของคนไทยอย่างมาก อคิน รพีพัฒน์ (2527, น. 57-59) กล่าวว่าช่วงเวลานั้นประเทศไทยใช้รูปแบบการปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชอันมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ดำรงซึ่งพระราชอำนาจทั้งหมด โดยใช้หลักปกครองอย่างน้อย 3 ข้อ คือ ปิตุราชา เทวราชา และธรรมราชา โดยเฉพาะแนวคิดเทวราชาที่เชื่อว่าพระเจ้าอวตารลงมาเพื่อเป็นพระมหากษัตริย์ ประชาชนต้องจงรักภักดีและยกย่องเทิดทูลไว้สูงสุด สอดคล้องกับใจความสำคัญในพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 1 ว่าราษฎรทุกคนต้องตอบแทนพระมหากษัตริย์ที่ปกป้องดูแลโดยรับใช้พระองค์ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นโครงสร้างทางสังคมชัดเจนที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจมากที่สุดในสังคม

ระบอบครอบครัวที่ถูกนำเสนอผ่านเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนปรากฏทั้งครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวขยาย และโดยเฉพาะครอบครัวผสมที่ผู้ชายมีอำนาจมากที่สุดในฐานะผู้นำครอบครัว สามารถมีภรรยาได้หลายคน ซึ่งภรรยาแต่ละคนมีฐานะและความสำคัญไม่เท่ากัน เนื่องจาก

ภรรยาหลวงถือว่าเป็นภรรยาคนแรกควรได้รับเกียรติสูงสุดในครอบครัว (เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, 2560, น. 295) ส่วนรูปแบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ สมาชิกของครอบครัวที่อายุน้อยต้องเคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามผู้ที่มีอายุมากกว่า เช่น ลูกต้องเคารพพ่อแม่ หลานต้องเคารพญาติผู้ใหญ่ สื่อให้เห็นถึงระบบอาวุโสที่มีผลต่อการใช้อำนาจในครอบครัว (ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์, 2527, น. 79)

ส่วนประเด็นเกี่ยวกับ “กฎหมายตราสามดวง” ราชบัณฑิตยสภา (2554, ออนไลน์) อธิบายว่า คือประมวลกฎหมายโบราณที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาและสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงแก้ไขตัวบทต่างๆ ในกฎหมายนี้เมื่อปีพุทธศักราช 2347 แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดการปฏิรูปกฎหมายให้สอดคล้องกับตะวันตก อันมีผลทำให้กฎหมายไทยเป็นสากลมากขึ้นจนถึงปัจจุบันและทำให้กฎหมายตราสามดวงต้องสิ้นสุดลง (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา.ศูนยข้อมูลกฎหมายกลาง, 2547, น. 35) กฎหมายตราสามดวงมีตัวบทที่เน้นย้ำให้เห็นถึงรูปแบบสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่และมีอำนาจตามกฎหมายเหนือสมาชิกคนอื่นภายในครอบครัว สามารถขายลูกและภรรยาของตนเป็นทาสได้เพราะถือเป็นทรัพย์สินของสามี (อคิน รพีพัฒน์, 2527, น. 25)

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนข้างต้นล้วนมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยที่ศึกษาภาพตัวแทนของสตรีที่มุ่งเน้นวิเคราะห์และให้รายละเอียดด้วยการใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ผู้วิจัยสนใจวิเคราะห์และตีความภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในมุมมองของผู้อื่นมองสตรี และสตรีมองตนเองว่าเป็นอย่างไรในสังคม โดยใช้แนวคิดของ van Dijk มาวิเคราะห์ตัวบท ระบบปริชาน และสังคม ด้วยการวิเคราะห์ภาษาผ่านการใช้กลวิธี ความคิด ความเชื่อของคนในสังคมในการประกอบสร้างภาพตัวแทนของสตรี

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้มีรายละเอียดขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยอธิบายวิธีการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลภาษาที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวนทั้งสิ้น 43 ตอน เป็นฉบับที่คณะของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพปรับปรุงแก้ไขแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2460 ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากฉบับที่ตีพิมพ์ครั้งที่ 11 พ.ศ. 2510 จัดพิมพ์ขึ้นอีกครั้งโดยสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร เนื่องจากเป็นฉบับตีพิมพ์ล่าสุด และมีการเผยแพร่ข้อมูลบนเว็บไซต์ของห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ (<https://vajirayana.org>) ซึ่งตัวบทในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการประพันธ์ด้วยบทร้อยกรองประเภทกลอนเสภาตลอดทั้งเรื่อง

2. กระบวนการคัดเลือกข้อมูลมี 2 ขั้นตอน คือ ก. การคัดเลือกตัวละครที่ใช้ในการวิเคราะห์ และ ข. การคัดเลือกตัวบทที่ใช้ในการวิเคราะห์ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ก. การคัดเลือกตัวละครที่ใช้ในการวิเคราะห์

ผู้วิจัยคัดเลือกทั้งตัวละครสตรีและตัวละครผู้ชายในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่มีส่วนในการนำเสนอภาพตัวแทนสตรีเรื่องรูปลักษณ์ คุณสมบัติ พฤติกรรม รวมทั้งบทบาทหน้าที่ โดยพิจารณาจากถ้อยคำและการกระทำของตัวละครอันมาจากระบบบริหารทางความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติ ผู้วิจัยพบตัวละครสตรีจำนวน 18 คน และตัวละครผู้ชายจำนวน 11 คน ที่มีความเกี่ยวข้องกับตัวละครสตรี เป็นผู้ร่วมสนทนา ถูกกล่าวถึงในตัวบท และปรากฏการกระทำที่นำไปสู่การตีความภาพตัวแทนสตรี ดังนี้

ตัวละครสตรีจำนวน 18 คน ได้แก่

1. วันทอง (พิมพ์ฉไล) ภรรยาคนที่ 1 ของขุนแผน
2. สายทอง ภรรยาคนที่ 2 ของขุนแผน
3. ลาวทอง ภรรยาคนที่ 3 ของขุนแผน
4. บัวคลี่ ภรรยาคนที่ 4 ของขุนแผน
5. แก้วกิริยา ภรรยาคนที่ 5 ของขุนแผน
6. ศรีมาลา ภรรยาคนที่ 1 ของพลายงาม
7. สร้อยฟ้า ภรรยาคนที่ 2 ของพลายงาม

8. สร้อยทอง พระสนมของสมเด็จพระพันวษา
9. ทองประศรี (เป็นหญิงม่าย) แม่ของขุนแผน
10. ศรีประจัน (เป็นหญิงม่าย) แม่ของวันทอง
11. เทพทอง (เป็นหญิงม่าย) แม่ของขุนช้าง
12. เกสร ภรรยาของพระเจ้าล้านช้าง แม่ของสร้อยทอง
13. อับสรสูมาลี ภรรยาของพระเจ้าเชียงใหม่ แม่ของสร้อยฟ้า
14. บุษบา ภรรยาของพระพิจิตร แม่ของศรีมาลา
15. สี่จันทร์ ภรรยาของหมื่นหาญ แม่ของบัวคลี
16. ศรีเงินยวง ภรรยาของแสนคำแมน แม่ของลาวทอง
17. วัน พี่เลี้ยงของลาวทอง
18. เวียง พี่เลี้ยงของลาวทอง

ตัวละครผู้ชายจำนวน 11 คน ได้แก่

1. สมเด็จพระพันวษา พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา
2. ขุนแผน (พลายแก้ว) สามีคนที่ 1 ของวันทอง
3. ขุนช้าง สามีคนที่ 2 ของวันทอง
4. พลายงาม ลูกชายของขุนแผนและวันทอง
5. ขุนไกรพลพ่าย สามีของทองประศรี พ่อของขุนแผน
6. พระเจ้าล้านช้าง สามีของเกสร พ่อของสร้อยทอง
7. พระเจ้าเชียงใหม่ สามีของอับสรสูมาลี พ่อของสร้อยฟ้า
8. พระพิจิตร สามีของบุษบา พ่อของศรีมาลา
9. พระยาสุโขทัย พ่อของแก้วกิริยา
10. แสนคำแมน สามีของศรีเงินยวง พ่อของลาวทอง
11. หมื่นหาญ สามีของสี่จันทร์ พ่อของบัวคลี

ข. การคัดเลือกตัวบทที่ใช้ในการวิเคราะห์

ผู้วิจัยพิจารณาตัวบทในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ ตีพิมพ์ครั้งที่ 11 พ.ศ.2510 โดยพิจารณาทั้งตัวบทที่ตัวละครสตรีสื่อสารกับผู้อื่น (ทั้งสตรีและผู้ชาย) ตัวบทที่ตัวละครสตรีสื่อสารกับตนเอง และตัวบทที่นำเสนอโดยผู้ประพันธ์ ได้จำนวนตอนทั้งหมด 43 ตอน โดยในการอ้างอิงถึงตัวบทใช้วิธีการเรียกชื่อตอน เพื่อสะดวกในการอ้างอิง ได้แก่

1. กำเนิดขุนช้างขุนแผน
2. พ่อขุนช้างขุนแผน
3. พลายแก้วบวชเณร
4. พลายแก้วเป็นคู่กับนางพิม
5. ขุนช้างขอนางพิม
6. พลายแก้วเข้าห้องนางสายทอง
7. พลายแก้วแต่งงานกับนางพิม
8. พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพ
9. พลายแก้วยกทัพ
10. พลายแก้วได้นางลาวทอง
11. นางพิมเปลี่ยนชื่อวันทอง
12. นางศรีประจันยกวันทองให้ขุนช้าง
13. พลายแก้วเป็นขุนแผน
14. ขุนแผนบอกกล่าว
15. ขุนแผนต้องพรากนางลาวทอง
16. กำเนิดกุมารทองบุตรนางบัวคลี่
17. ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้แก้วกิริยา
18. ขุนแผนพานางวันทองหนี
19. ขุนช้างตามนางวันทอง
20. ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นขบถ
21. ขุนแผนลู่แก่โทษ
22. ขุนแผนชนะความขุนช้าง
23. ขุนแผนติดคุก
24. กำเนิดพलयงาม
25. เจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทอง
26. พระเจ้าเชียงใหม่ชิงนางสร้อยทอง
27. พलयงามอาสา
28. พलयงามได้นางศรีมาลา
29. ขุนแผนแก้พระท่ายน้ำ
30. ขุนแผนจับพระเจ้าเชียงใหม่
31. ขุนแผนพलयงามยกทัพกลับ
32. ถวายนางสร้อยทอง สร้อยฟ้า
33. แต่งงานพระไวยพलयงาม
34. ขุนช้างเป็นโทษ
35. ขุนช้างถวายฎีกา
36. ฆ่านางวันทอง
37. นางสร้อยฟ้าทำเสน่ห์
38. พระไวยถูกเสน่ห์
39. ขุนแผนส่องกระจก
40. พระไวยแตกทัพ
41. พลายชุมพลจับเสน่ห์
42. นางสร้อยฟ้าศรีมาลาลุยไฟ
43. จระเข้เถรขวาด

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ตัวบทตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย คือ

1. วิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปรีชาชน และโครงสร้างทางสังคมในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้วิจัยวิเคราะห์โครงสร้างตัวบทโดยพิจารณาทั้งในระดับเสียง คำ กลุ่มคำ และข้อความที่ใช้สื่อเจตนา ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของตัวละครและผู้ประพันธ์ โดยใช้แนวการวิเคราะห์โครงสร้างภาษาของ van Dijk (2008) จำนวน 9 ข้อ ซึ่งปรับเป็น 6 ข้อ เพื่อให้

สอดคล้องกับกลวิธีที่ปรากฏในโครงสร้างตัวบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และลดความซ้ำซ้อนของกลวิธีที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ วัจนกรรมที่สื่อเจตนาในระดับมหัพภาค และวัจนกรรมที่สื่อเจตนาในระดับจุลภาครวมเป็นการใช้วัจนกรรม ส่วนโครงสร้างทางความหมายระดับมหัพภาคและความหมายของถ้อยคำรวมกับการใช้วาทศิลป์และอวัจนภาษา ซึ่งการวิเคราะห์โครงสร้างทางภาษาในงานวิจัย 6 ข้อ มีดังนี้

- 1) ชุดคำศัพท์ คือ การใช้ชุดคำและวลีเพื่อสื่อความหมายเชิงบวกหรือเชิงลบ ได้แก่ ชุดคำเรียกและชุดกริยาวลี
- 2) โครงสร้างประโยค โดยพิจารณาจากการใช้รูปแบบประโยค ได้แก่ ประโยคกรรตุวาจก ประโยคกรรมวาจก ประโยคเงื่อนไข และประโยคแสดงเหตุผล
- 3) วัจนกรรม เพื่อสื่อเจตนาโดยวิเคราะห์ตาม ประเภทของวัจนกรรมตามที่ Searle (1969) กำหนด ได้แก่ วัจนกรรมบอกกล่าว วัจนกรรมชี้แนะ วัจนกรรมผูกมัด วัจนกรรมแสดงความรู้สึก และ วัจนกรรมประกาศ
- 4) วาทศิลป์ โดยพิจารณาจากถ้อยคำและสำนวนโวหารที่มีศิลปะ ได้แก่ การใช้สำนวน และการเปรียบเทียบ
- 5) อวัจนภาษา โดยพิจารณาจากการสื่อสารด้วยเสียงและภาพ ได้แก่ การใช้ประหลักษณ์ภาษา และการนำเสนอภาพสตรี
- 6) การนำเสนอเรา - เขา คือ การนำเสนอตนเอง (ผู้ชาย) ในเชิงบวกและ การนำเสนอผู้อื่น (สตรี) เชิงลบ

ผู้วิจัยวิเคราะห์มิติทางความคิดและมิติทางสังคมตามแนวการวิเคราะห์ของ van Dijk (2008) จากถ้อยคำและการกระทำของตัวละครที่สื่อความหมายและเจตนาในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นตามเนื้อเรื่องในเสภา เพื่อพิจารณาว่าถ้อยคำและการกระทำของตัวละครสอดคล้องกันอย่างไรในบริบททางสังคมวัฒนธรรมในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเกี่ยวข้องกับกฎหมาย บรรทัดฐานทางสังคม และทัศนคติของสมาชิกในสังคมที่มีต่อสตรีในมิติต่างๆ ผู้วิจัยวิเคราะห์โครงสร้างปริชานผ่านความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของตัวละคร และวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคมผ่านระบบอำนาจที่สัมพันธ์กับสตรีอย่างมีแบบแผนตามโครงสร้างสังคมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นอันเกี่ยวข้องกับสถาบัน บุคคล สถานภาพ บทบาทหน้าที่ ที่มีส่วนในการกำหนดรูปแบบพฤติกรรมและการกระทำของตัวละครสตรี และตัวละครอื่นอันส่งผลต่อสตรี

2. ดีความภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจากมุมมองของคนภายใน (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเอง) และมุมมองของคนภายนอก (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่น) ทั้งมุมมองจากผู้ชายและมุมมองจากสตรีอื่น รวมถึงผู้คนในสังคมเพื่อนำเสนอความเหมือนและความแตกต่างทางความคิดของตัวละครในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสตรี โดยใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ van Dijk (2014) และดีความภาพตัวแทนสตรีผ่านการวิเคราะห์โครงสร้างปริธานที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างตัวบทและโครงสร้างทางสังคมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งดีความปริธานจากการพิจารณาความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของตัวละคร อีกทั้งดีความการกระทำ (action) ทางสังคมและรูปแบบปฏิสัมพันธ์ (interaction) ของตัวละครสตรีกับตัวละครอื่นในสังคม ซึ่งการดีความอยู่ในขอบเขตของบริบททางสังคมในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเป็นสมัยที่เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนถูกประพันธ์ขึ้นเท่านั้น

3. การสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยสรุปและอภิปรายผลจากผลการวิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริธาน และโครงสร้างทางสังคม และการดีความภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน รวมถึงการนำเสนอข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางในการทำวิจัยต่อไป

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้นำเสนอผลการวิเคราะห์ภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยวิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน โครงสร้างทางสังคมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตามแนวคิดของ (van Dijk, 2008, p. 227) และการตีความภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนำเสนอในมุมมองของคนภายใน คือ ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคม และมุมมองของคนภายนอก คือ ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่น โดยใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ van Dijk (2014) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ผลการวิเคราะห์โครงสร้างตัวบทที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

จากผลการวิเคราะห์องค์ประกอบทางภาษาที่นำเสนอในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนพบกลวิธีทางภาษาที่สื่อถึงสตรีในโครงสร้างตัวบท ได้แก่ 1) ชุดคำศัพท์ 2) โครงสร้างประโยค 3) วัจนกรรม 4) วาทศิลป์ 5) อวัจนภาษา และ 6) การนำเสนอฝ่ายเรา - เขา โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ชุดคำศัพท์

ชุดคำศัพท์ (lexicon) คือ ชุดคำหรือวลีเพื่อสื่อถึงสตรีและสื่อการกระทำที่เกี่ยวข้องกับสตรี การทำความเข้าใจและวิเคราะห์ตัวบทที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม van Dijk (2008, p.172) กล่าวว่า การเลือกใช้ชุดคำศัพท์แสดงให้เห็นถึงตัวตนของผู้ใช้ภาษา (ตัวละคร) ความสัมพันธ์ในฐานะสมาชิกของสังคม และสะท้อนให้เห็นความคิด ความเชื่อ ทศนคติ และอุดมการณ์ จากผลการวิเคราะห์พบชุดคำศัพท์ที่กล่าวถึงสตรีในเสภาขุนช้างขุนแผน 2 ประเภท ได้แก่ 1) ชุดคำเรียก และ 2) ชุดกริยาวลี ดังนี้

1.1 ชุดคำเรียก คือ คำหรือวลีเพื่อเรียกหรืออ้างถึงสตรีอันแสดงให้เห็นถึงทัศนคติที่ผู้พูดมีต่อสตรีในด้านต่างๆ จนนำไปสู่การสร้าง ความเชื่อของสังคมที่มีต่อสตรี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบคำเรียกสตรีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตาราง 1 ภาพรวมของชุดคำเรียกที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

	ชุดคำเรียก	ตัวอย่างคำเรียก
คำเรียกสตรี เชิงบวก	สตรีในฐานะแม่	“มารดา” “ท่านมารดา” “คุณแม่”
	สตรีในฐานะภรรยาหลวง	“ท่าน”
	สตรีในฐานะคนรัก	“ยอดสร้อย” “โฉมเยาววยอดเสนาหา”
คำเรียกสตรี เชิงลบ	สตรีในฐานะภรรยาหลวงที่มีผู้ชายคนอื่น	“หญิงคนกลาง” “หญิงสามร้อยยกลมารยา” “อีกาลิ” “อีอัปรีย์” “อีทำยมือง” “หญิงชั่ว” “หญิงกาลกิณี” “อีแพศยา”
	สตรีในฐานะภรรยาน้อย	“ที่นังรอง” “สำรอง” “อีลาว” “อีลาวขาวป่า” “อีห่าลาว” “ลาวจัญไร” “อีลาวโลน” “อีลาวชาวดอน” “อีกินกึ่งกำกบ” “อีลันลังกา” “อีลาวดอน”
	สตรีในฐานะแม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน	“แม่ยายโหด” “เถ้าแสนร้าย” “คนพาล”

1.1.1 ชุดคำเรียกเชิงบวก คือ การใช้คำเรียกเพื่อสื่อถึงสตรีด้วยทัศนคติที่ดีของผู้พูด ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบคำเรียกสตรีเชิงบวกจากถ้อยคำของวันทองเรียกศรีประจัน คือ “มารดา” “ท่านมารดา” “คุณแม่” ในฐานะแม่ จากถ้อยคำของแก้วกิริยาเรียกทองประศรี คือ “คุณแม่” ในฐานะแม่สามี จากถ้อยคำของหมื่นหาญเรียกสีจันท์ คือ “ท่าน” ในฐานะภรรยา และจากถ้อยคำของขุนแผนเรียกวันทอง คือ “ยอดสร้อย” “โฉมเยาววยอดเสนาหา”² ในฐานะคนรัก ชุดคำเรียกเชิงบวกสอดคล้องกับทัศนคติที่ดีของผู้พูดต่ออีกฝ่าย นั่นคือ ในฐานะแม่ ในฐานะภรรยาหลวงที่ยังเป็นที่รัก เนื่องจากหากไม่มีความรัก จากข้อมูลพบคำเรียกสตรีแตกต่างออกไปจากตอนที่ยังรักกัน ดังเช่นวันทองซึ่งเมื่อยังมีความรักกับขุนแผนพบคำเรียกสื่อความหมายที่ดี ดังตัวอย่าง

1) คำเรียกสตรีในฐานะแม่

² คำว่า “เสนาหา” สะกดตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้วิจัยมิได้ปรับให้เป็น “เสนาหา” ตามที่ปรากฏในปัจจุบัน เพื่อคงลักษณะตามต้นฉบับ

(1) สถานการณ์: ขุนแผน (พลายแก้ว) ต้องการมีความสัมพันธ์กับวันทอง (พิมพิลาไลย) แต่วันทองต้องการให้ขุนแผนไปสู่ขอนางให้ถูกต้องตามประเพณีก่อน นางถึงจะยินยอมพร้อมใจ มิใช่มาลักลอบเป็นชู้เพราะชาวบ้านจะติฉินนินทา

“ <u>ไปสู่ขอต่อท่านผู้มารดา</u>	ถ้าเมตตาตามใจเจ้ามุ่งหมาย
น้องจะยอมพร้อมใจไม่ระคาย	แม้ว่าชายอื่นเฝ้ามาเจรจา
ถึง <u>คุณแม่</u> จะมอบให้ครอบครอง	ไม่ชอบใจน้องจะขอว่า
จะชื่นใจเอาแต่ใจของมารดา	ก็จงฆ่าฟันเกิดไม่ขอตัว
ถ้าเจ้า <u>แก้ว</u> ขอแล้ว <u>คุณแม่</u> ให้	น้องดีใจได้พ่อมาเป็นผัว
ทำ <u>ชู้</u> สู่นานี้ <u>ช้า</u> แล้ว	ความชู้เขาติฉินไม่ยินดี”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 95)

(2) สถานการณ์: หลังจากทองประศรีทราบว่าขุนแผน แก้วกิริยา และลาวทองต้องย้ายไปรักษาเมืองหน้าด่านที่กาญจนบุรี ทองประศรีจึงขอพลายชุมพลลูกชายของแก้วกิริยาให้อยู่กับนางที่สุพรรณบุรี และแก้วกิริยายินยอมทำตามทองประศรีแม่สามี

“ครานั้นนาง <u>แก้วกิริยา</u>	ฟัง <u>คำ</u> คุณย่าแล้ว <u>ว่า</u> วุ่น
ให้อาลัยลูกยาด้วยการอุญ	เนื้ออุ่นของแม่จะจากไป
ท่านขอไว้จะไม่จะมีให้กับ <u>คุณย่า</u>	ก็กลัวว่าจะขัด <u>อัชฌา</u> สัส
นาง <u>แข็ง</u> จิต <u>เจรจา</u> ว่า <u>ตาม</u> ไป	<u>คุณแม่</u> จะเอาไว้ <u>ก็</u> ตาม <u>ที่</u> ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 901)

ตัวอย่าง (1) วันทองใช้คำเรียกศรีประจันผู้เป็นแม่ว่า “ท่านผู้มารดา” และ “คุณแม่” เช่นเดียวกับตัวอย่าง (2) แก้วกิริยาใช้คำเรียกทองประศรีผู้เป็นแม่สามีว่า “คุณแม่” เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นแม่ของตนและแม่ของสามีผู้ได้รับการเคารพจากลูกและลูกสะใภ้ การใช้คำเรียกด้วยสรรพนาม “ท่าน” และ “คุณ” มีความสำคัญต่อการบ่งชี้สถานภาพของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันในเรื่องการให้ความเคารพและการให้เกียรติ โดยเฉพาะในสังคมไทยที่มีวัฒนธรรมระบบอาวุโส (จันทิมา อังคพณิชกิจ, 2562, น. 188) อีกทั้งการใช้คำว่า “มารดา” “ท่านผู้มารดา” เป็นการใช้วัจนลีลาทางการ (formal style) เป็นรูปแบบของภาษาที่ใช้กับบุคคลที่มีฐานะสูงกว่าในสถานการณ์สำคัญ หรือใช้พูดถึงสิ่งที่ตั้งใจทำอย่างจริงจัง (Joos, 1967, p. 38) เพื่อเน้นย้ำว่าพลายแก้วต้อง

สู่ขอวันทองอย่างถูกต้อง และการกระทำต่างๆ ของวันทองต้องได้รับการยินยอมจากแม่ของนางก่อน นางจึงจะยินดีที่จะเป็นภรรยาของพลายแก้ว

นอกจากนี้ ตัวอย่าง (1) วันทองใช้คำว่า “เขา” เพื่อสื่อถึงคนในสังคม หากวันทองกระทำผิดโดยไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม คือ การยอมเป็นภรรยาของขุนแผนก่อนแต่งงาน จะทำให้ชาวบ้านนินทา คนในสังคมจะไม่ยอมรับ ดังนั้น จึงต้องได้รับอนุญาตจากแม่ผู้มีอำนาจเหนือกว่าก่อน จึงจะเป็นไปตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้

2) คำเรียกสตรีในฐานะภรรยาหลวง

(3) สถานการณ์: หมิ่นหาญขอคำปรึกษาจากสีจันทร์ผู้เป็นภรรยาเรื่องการยกบัวคลีลูกสาวให้กับขุนแผนที่ช่วยชีวิตหมิ่นหาญไว้จากการถูกวัวป่าขวิด

“ถ้าคนอื่นไถลมิใช่แก้ว

เห็นแววชีวิตจะฉิบหาย

คุณเขาอยู่กับเราก็มามากมาย

แน่ท่านยายข้าจะว่าอย่าน้อยใจ

จำต้องเกื้อหนุนแทนคุณเขา

ออบบัวคลีลูกเราจะยกให้

เห็นสมผิวสมเมียอย่าเสียใจ

ยายจะเห็นเป็นอย่างไรให้ว่ามา

ฝ่ายท่านยายสีจันทร์ครั้งได้ฟัง

ก็สมดั่งมุ่งมาดปรารถนา

ด้วยเกรงพลายงามดั่งแก้วตา

ครั้งผิวปรึกษาก็ดีใจ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 339-340)

ตัวอย่าง (3) หมิ่นหาญใช้คำเรียกสีจันทร์ผู้เป็นภรรยาว่า “ท่าน” แสดงให้เห็นถึงการให้เกียรติสตรีในฐานะภรรยา อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากคำว่า “ปรึกษา” สื่อให้เห็นว่าสามีไม่ได้ใช้อำนาจเด็ดขาดเพื่อตัดสินใจเพียงคนเดียว แต่สตรีที่เป็นภรรยามีอำนาจช่วยตัดสินใจในเรื่องสำคัญได้ เป็นการนำเสนอถึงการให้เกียรติและความสำคัญต่อสตรีในสังคม สอดคล้องกับข้อคิดเห็นของคึกฤทธิ์ ปราโมช (2515, น. 132-133) ที่กล่าวถึงสตรีไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่าผู้ชายให้เกียรติและยกย่องสตรีอย่างมาก อีกทั้งยังให้สิทธิจัดการเรื่องในครอบครัวทั้งหมดเพียงแต่สังคมไทยในอดีตมีการแบ่งหน้าที่อย่างชัดเจนของสามีที่ต้องทำงานนอกบ้านเพื่อหารายได้มาเลี้ยงดูครอบครัว ส่วนภรรยามีหน้าที่รับผิดชอบเรื่องภายในบ้าน จึงทำให้ผู้ชายถูกมองว่าเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด รวมทั้งแบบตายตัว (stereotype) ของความเป็นผู้ชายที่ต้องเข้มแข็งและกล้าหาญยิ่งเน้นย้ำคุณลักษณะของผู้ชายที่ต้องทำหน้าที่พ่อและสามีในฐานะผู้นำครอบครัว (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2560, ออนไลน์) สอดคล้องกับบุญยงค์ เกศเทศ (2532, น. 6) กล่าวว่าแม่สตรี

ไทยไม่มีความเสมอภาคเทียบเท่าผู้ชายในด้านนิตินัยหรือตามกฎหมาย แต่ในด้านพุดินัยสตรีไทยกลับมีอำนาจเทียบเท่าหรือมากกว่าผู้ชายขึ้นอยู่กับสถานการณ์หรือเงื่อนไขทางสังคม เช่น อำนาจทั้งหมดในการบริหารจัดการเรื่องในครอบครัวเป็นของสตรี หรือในสมัยอยุธยาที่สตรีต้องเป็นทหารร่วมออกรบกับผู้ชายในสงคราม เป็นต้น

3) คำเรียกสตรีในฐานะคนรัก

(4) สถานการณ์: ขุนแผน (พลายแก้ว) นัดแนะวันทอง (พิมพิลาโลย) มาพบที่ไร่ฝ้ายและพยายามล้วงเกิณาง ทำให้นางโกรธ ขุนแผนจึงขอโทษและแสดงความรักต่อนาง

“เจ้าเนื้อนุ่มพืมน้อยอนาทร	มาตัดรอนแรกรักบาคับัน
จงดเงือดเหือดโกรธที่โทษทัณฑ์	พลงรับขวัญอดสร้อยอย่าน้อยใจ
พี่รักนุชสุจริตน้ำจิตรัก	ไม่หาญหักก่อนดอกแต่โดยได้
ผลักมือหรือฉวยชายสไบ	เพราะอาลัยกำเร็บที่ในทรวง”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 90)

(5) สถานการณ์: ขุนแผน (พลายแก้ว) ลอบขึ้นเรือนเข้าหาวันทอง (พิมพิลาโลย) เพื่อแจ้งข่าวเรื่องที่ทองประศรีผู้เป็นแม่จะมาสู่ขอนาง

“เจ้าพลายแก้วฟังขอบปลอบประโลม	พี่รักโคมเยาวยอดเสนาหา ³
อย่าสงสัยที่ใจไม่สัจจา	มั่นแหม่นออกได้จะให้ดู
นี่สุดคิดที่จะปลิดให้ดูได้	ถึงตัวไปไกลพี่ก็ยังคงอยู่
ท้วงหลังด้วยขุนช้างเป็นศัตรู	อุตสำหรับสู้รบรัดมานัดงาน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 155)

ตัวอย่าง (4) ขุนแผนใช้คำเรียกวันทองว่า “ยอดสร้อย” หมายถึง นางผู้เป็นที่รักยิ่ง ซึ่งเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนทั้งสองคนจะมีความสัมพันธ์กันเชิงชู้สาว และตัวอย่าง (5) ขุนแผนใช้คำว่า “โคมเยาวยอดเสนาหา” หมายถึง ผู้ที่สวยงามที่สุด หลังจากเหตุการณ์ที่ทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม การใช้คำเรียกนี้เกิดขึ้นก่อนที่ขุนแผนจะแต่งงานกับวันทอง เป็นคำเรียกเพื่อแสดงถึงความรักของขุนแผนซึ่งยังไม่เปลี่ยนแปลง ณ ขณะนั้น

³ ผู้วิจัยใช้ข้อความตามที่ปรากฏในฉบับทศเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยไม่เปลี่ยนแปลงการสะกดคำให้ตรงตามที่ใช้ในปัจจุบัน เช่น “เสนาหา” ในปัจจุบันใช้ว่า “เสนาหา” เพื่อคงเนื้อหาตามต้นฉบับของเสภา

1.1.2 **ชุดคำเรียกเชิงลบ** คือ การใช้คำเรียกเพื่อสื่อถึงสตรีด้วยทัศนคติที่ไม่ดีของผู้พูด ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบชุดคำเรียกวันทองเชิงลบ เช่น “หญิงคนกลาง” “หญิงสามร้อยกมลมารยา” “อีกาลิ” “อีอัปรีย์” “อีท้ายเมือง” “หญิงชู้” “หญิงกาลกิณี” “อีแพศยา” เป็นต้น เพื่อสื่อถึงสตรีที่มีหลายสามี คำเรียก “ที่นั่งรอง” เพื่อสื่อถึงภรรยาหน้าอ ย คำเรียกสื่อชาติพันธุ์ เช่น “อีลาวชาวดอน” “อีลาวชาวป่า” “อีกินกึ่งก่าบ” “อีห้าลาว” “ลาวจัญไร” “อีลาวโลน” “อีลาวดอน” เพื่อแสดงการดูถูกลาวของภรรยาหน้าอของขุนแผน และสร้อยฟ้าภรรยาหน้าอของพลาญงาม อีกทั้งปรากฏคำเรียก “แม่ยายโหด” “เก้าแสนร้าย” “คนพาล” เพื่อสื่อถึงสตรีในฐานะแม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าชุดคำเรียกสตรีเชิงลบเกิดจากสถานการณ์ที่ผู้พูดไม่ยอมรับสตรี คือ การเป็นภรรยาหลวงแต่มีผู้ชายอื่นนอกจากสามี สตรีที่เป็นภรรยาหน้าอของผู้ชายที่มีภรรยาหลวงแล้ว รวมถึงสตรีที่เห็นแก่ทรัพย์สิน ซึ่งเป็นคำเรียกที่เกิดจากทั้งสตรีและผู้ชาย อย่างไรก็ตาม คำเรียกภรรยาหลวงที่มีสามีหลายคนพบจากผู้ชายเป็นผู้เรียกเท่านั้น ไม่พบจากสตรีด้วยกันเรียก เช่นนี้ ดังตัวอย่าง

1) คำเรียกสตรีในฐานะภรรยาหลวงที่มีผู้ชายคนอื่น

(6) สถานการณ์: วันทองเป็นพยานให้ปากคำหลังจากขุนแผนมีคดีความเรื่องลักพาตัววันทอง โดยนางให้การตามข้อเท็จจริง และกล่าวว่าขุนช้างโกหกที่ขุนแผนตายจึงทำให้ศรีประจันผู้เป็นแม่ต้องยกนางให้ขุนช้าง แต่พระหมื่นศรีกลับให้ตุลาการจดคำพูดของวันทองไว้แต่ห้ามรับฟังคำพูดของนาง กล่าวคือ ไม่ใช้ในการพิจารณาเพียงแต่รับฟังเท่านั้น

“จึงจดจำถ้อยคำนางวันทอง	แต่ต้องคำห้ามไม่ฟังได้
ว่าหญิงคนกลางกระด้างใจ	เพราะตกไปที่ผิดไม่คิดกลัว
รักชู้ก็เข้าไปข้างชู้	อยู่กับผัวก็เข้าไปข้างผัว
จึงมิให้ฟังเอาด้วยเมามัว	ให้ผูกหยิกเล็บตัวไว้ฉับพลัน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 490)

ตัวอย่าง (6) พระหมื่นศรีใช้คำเรียกวันทองว่า “หญิงคนกลาง” เพื่อสื่อถึงวันทองที่มีสามีสองคนว่านางไม่น่าเชื่อถือ มีจิตใจกระด้างและทำผิดโดยไม่กลัว อยู่ฝ่ายใดก็เข้าข้างผู้ชายผู้นั้น ตามถ้อยคำ “รักชู้ก็ไปเข้าข้างชู้ อยู่กับผัวก็เข้าไปข้างผัว” ทำให้คำพูดของนางไร้ค่าและไม่มีประโยชน์ในการเป็นพยาน แม้วางจะพูดความจริง ถ้อยคำของพระหมื่นศรีมาจากบรรทัดฐานของสังคมที่เชื่อและตัดสินไปแล้วว่าสตรีที่มีหลายสามีเป็นคนไม่น่าเชื่อถือ โดยไม่พิจารณาจากเหตุผลและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับวันทอง

(7) สถานการณ์: ขุนแผนลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อชิงตัววันทอง แต่วันทองไม่ยอมไปกับขุนแผนโดยดี ทั้งคู่จึงมีปากเสียงกันและขุนแผนได้ต่อว่านางเพื่อสื่อสตรีที่ไม่ดี

“หญิงสามร้อยกลมารยา	บุราณท่านว่าไม่เสกสรร
ได้ความตามหาพิ้งมาทัน	จะปั้นรูปไว้ดูให้เจเนใจ
ไว้เป็นแบบฉบับตำรับมี	ว่ารูปดีใจคหาตรงไม่
ตาตำกล่อมกลมทั้งคมใน	จำได้สิ้นแล้วทั้งกายา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 389)

ตัวอย่าง (7) ขุนแผนใช้คำเรียกวันทองว่า “หญิงสามร้อยกลมารยา” เพื่อสื่อว่าวันทองเป็นสตรีที่มีเล่ห์เหลี่ยมมารยาดีมาก อีกทั้งขุนแผนใช้ถ้อยคำ “บุราณท่านว่าไม่เสกสรร” และ “ไว้เป็นแบบฉบับตำรับมี” เพื่ออ้างอิงคำโบราณของคนสมัยก่อน กล่าวคือ ยึดตามบรรทัดฐานที่สังคมได้สั่งสอนมาว่าสตรีที่มีลักษณะเช่นนี้มีจิตใจที่ไม่ดี

(8) สถานการณ์: ขุนแผนลักลอบขึ้นเรือนเพื่อมาหาวันทอง แต่เมื่อพบวันทองกำลังนอนอยู่กับขุนช้างก็โกรธมาก ด้วยไม่รู้ว่าวันทองถูกขุนช้างขังขึ้นใจ ขุนแผนจึงแกล้งโดยเอาเชือกมัดขุนช้างและวันทองไว้ด้วยกัน แล้วเอาปลายเชือกโยนขึ้นบนหลังคา เอาผ้าคลุมให้เหมือนศพ อีกทั้งยังด่าวันทองอย่างรุนแรง

“จะทำให้สมน้ำหน้าอีกาลี	เชือกเส้นนี้แลจะเล่นมึง
ถีบเข้าให้ชิดติดกัน	เชือกกระแสนพันเข้าให้นอนชิง
ผูกเป็นเปลาะเปลาะชะเนาะตริง	ปลายเชือกโยนถึงบนหลังคา
เอาผ้าคลุมหุ้มไว้ให้เหมือนผี	ทุตอิ้อัปรีย์สมน้ำหน้า
จวนใกล้รุ่งสว่างสว่างตา	ลงจากเคหาด้วยทันใด”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 295)

ตัวอย่าง (8) ขุนแผนใช้คำเรียกวันทองว่า “อีกาลี” หมายถึง ชั่วร้าย เป็นเสียดจัญไร “อิ้อัปรีย์” หมายถึง จัญไร ระวัง เลวทราม ต่ำช้า ไม่เป็นมงคล (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) เพื่อสื่อว่าวันทองเป็นสตรีชั่วช้าที่นอนกับผู้ชายอื่นตามความคิดของขุนแผน อีกทั้งการใช้ถ้อยคำ “สมน้ำหน้า” เป็นคำแดกดันหรือซ้ำเติมว่าควรได้รับผลร้ายเช่นนั้น นอกจากนี้ ขุนแผนใช้ความรุนแรงกับวันทองจากคำว่า “ถีบ” แล้วใช้เชือกมัดขุนช้างกับวันทองเข้าด้วยกัน

(9) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาปรึกษาวันทองอย่างรุนแรง เพราะนางไม่ตัดสินใจให้เด็ดขาดว่าจะเลือกขุนแผนหรือขุนช้าง

“มิ่งนี่ถ้อยยิ่งกว่าถ้อยอีท้ายเมือง	จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
ละโมบมากตันทาตาเป็นมัน	สักร้อยพันให้มิ่งไม่ถึงใจ
ว่าหญิงชั่วผู้ยั้งคราวละคนเดียว	หาตามตอมกันเกรียวเหมือนมิ่งไม่
หนักแผ่นดินจะอยู่ไย	อ้ายไว้มิ่งอย่านับว่ามารดา
กูเลี้ยงมิ่งถึงให้เป็นหัวหมื่น	คนอื่นรู้ว่าแม่ก็ขายหน้า
อ้ายขุนช้างขุนแผนทั้งสองรา	กูจะหาเมียให้อ้ายอ้าย
หญิงกาลกิณีอีแพศยา	มันไม่น่าเซยซิดพิสมัย
ที่รูปรวยสวยสมมีถมไป	มิ่งตัดใจเสียเถิดอีคนนี่”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 866)

ตัวอย่าง (9) สมเด็จพระพันวษาใช้คำเรียก “หญิงชั่ว” “หญิงกาลกิณี” หมายถึง ไม่เป็นมงคล เป็นเสียดจัญไร (นวนวรรณ พันธุมธา, 2563, น. 1,002) อีกทั้งใช้คำเรียก “อีท้ายเมือง” หมายถึง หญิงโสเภณี และ “อีแพศยา”⁴ หมายถึง หญิงหาเงินในทางประเวณี หญิงถ้อยและสาส์อน (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) เรียกวันทอง เพื่อสื่อความหมายว่าวันทองเป็นสตรีไม่ดีอย่างยิ่งในทัศนคติของสมเด็จพระพันวษาที่สตรีต้องมีสามีเพียงคนเดียวเท่านั้น และจากถ้อยคำว่า “ขายหน้า” ของสมเด็จพระพันวษาดอกย้ำว่าสตรีอย่างวันทองไม่ควรได้รับการยอมรับจากสังคม

การใช้คำเรียกวันทองในตัวอย่าง (6) ถึงตัวอย่าง (9) เกิดขึ้นหลังจากที่วันทองตกเป็นภรรยาของขุนช้างแล้ว และเป็นคำเรียกจากผู้ชายทั้งสิ้น คือ ขุนแผน สมเด็จพระพันวษา และพระหมื่นศรี แสดงให้เห็นว่าทัศนคติหรือการประเมินค่าของคนในสังคมเปลี่ยนไป หลังจากวันทองมีสามีสองคน สื่อให้เห็นทัศนคติจากสังคมว่าสตรีที่ดีต้องมีสามีเพียงคนเดียวเท่านั้น หากมีสามีสองคนพร้อมกันสังคมไม่ยอมรับ ถึงแม้ว่าวันทองพยายามให้เหตุผลใดๆ ก็ไม่สามารถหักล้างบรรทัดฐานที่มีในสังคมได้ อย่างไรก็ตาม การใช้คำเรียกวันทองเชิงลบเพื่อตัดสินให้วันทองเป็น “หญิงชั่ว” ในทัศนคติของสมเด็จพระพันวษาเป็นการกล่าวหาที่รุนแรงและไม่ยุติธรรม หากพิจารณาตามหลักกฎหมายในปัจจุบัน เนื่องจากวันทองถูกบังคับจากมารดา และถูกข่มขืนจากขุนช้าง สอดคล้องกับ

⁴ คำว่า “หญิงแพศยา” ตามกฎหมายพระไอยการลักษณะผิวเมีย มาตรา 7 ในกฎหมายตราสามดวง หมายถึง หญิงที่ทำชู้นอกใจสามี และนำชายชู้มาร่วมประเวณีในวันเดียว 2 คนขึ้นไป ซึ่งโทษที่ได้รับ คือ ใช้นิ้วเขียนหน้าให้เป็นตาราง ร้อยดอกขบาใส่ศีรษะหรือคอ แล้วนำขึ้นขานยังประจาน (แลงการ์ด, 2505, น. 210)

ดวงมน จิตรจำนงค์ (2546, น. 103) กล่าวว่า การประณามวันทองของสมเด็จพระพันวษาเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับความเป็นจริง เพราะวันทองเป็นผู้ถูกกระทำทั้งจากสามีและลูกชาย คือ ถูกขุนช้างข่มขืน ถูกขุนแผนชิงตัว และถูกพลายงามพาตัวไปอยู่ด้วย โดยที่นางไม่เต็มใจ วันทองไม่สามารถใช้สิทธิของตนในการตัดสินใจใดๆ แต่สังคมกลับมีทัศนคติต่อวันทองไม่ดีและมองว่านางเป็นหญิงชั่ว

2) คำเรียกสตรีในฐานะภรรยาน้อย

(10) สถานการณ์: ขุนแผนและวันทองเข้ามาบดตัวเพื่อสู้คดีต่อทางการในคดีที่ขุนแผนลักพาตัววันทอง และมีแก้วกิริยาภรรยาอีกคนของขุนแผนติดตามมาด้วย จมื่นศรีฯ เห็นขุนแผนจึงเรียกเข้ามาถามถึงนางแก้วกิริยา

“เอ็งไปป่าพาไปแต่วันทอง	ที่นั่นรอนั้นได้มาแต่ไหน
อ้ายพ่อเอ๋ยชะเลยมันเหลือใจ	แต่ทุกข์ยากแล้วยังได้ <u>สำรวจ</u> มา
ขุนแผนว่าเมียเกล้ากระผม	นานนมแต่ยังไม่ไปป่า
ทิ้งไว้ให้อยู่กับมารดา	พอลกลับมาพบกันที่กลางทาง”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 480)

ตัวอย่าง (10) จมื่นศรีฯ ใช้ทำเรียกแก้วกิริยาว่า “ที่นั่นรอน” ซึ่ง “รอน” หมายถึง เป็นที่สองโดยตำแหน่ง และ “สำรวจ” หมายถึง ที่เตรียมเผื่อเอาไว้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, ออนไลน์) เพื่อสื่อสถานะของภรรยาน้อยที่เป็นที่สองรองจากภรรยาหลวง คือ วันทอง อันเป็นสถานะที่ต่ำกว่าภรรยาหลวง ซึ่งสื่อความหมายเชิงลบ

(11) สถานการณ์: หลังจากขุนแผนกลับมาจากศึกเชียงทองได้พาภรรยาอีกคน คือ ลาวทองลูกสาวของผู้นำหมู่บ้านจอมทองกลับมาด้วย ลาวทองได้พบกับวันทองภรรยาเดิม ทั้งสองทะเลาะกัน และวันทองด่าว่าลาวทองอย่างรุนแรง

“ถึงกระนั้นก็การอะไรใคร	ฤช่างแทงมึงเข้าไปจนคอหอยหลุด
<u>อีลาวชาวป่า</u> ขึ้นหน้าลอย	แม่จะต้อยเอาเลือดลงล้างตีน
	ฯลฯ
ถึงผัวด่าสักเท่าไรก็ไม่เจียง	จะต้อยสักสิบเสียดก็ไม่ว่า
<u>นี่อีลาวชาวดอน</u> ค่อนข้างเจรจา	<u>อีกินกึ่งก่า</u> กบจะตบมัน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 281)

ตัวอย่าง (11) วันทองใช้ถ้อยคำ “อีลาวป่า” และ “ลาวชาวดอน” ซึ่ง “ดอน” หมายถึงพื้นที่ที่น้ำท่วมไม่ถึง ตรงข้ามกับที่ลุ่ม (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) เนื่องจากลาวทองมาจากแคว้นจอมทองอันเป็นชุมชนหนึ่งในล้านนา (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่) วันทองใช้ถ้อยคำเหล่านั้นเพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างทางชาติพันธุ์กับตน และนำเสนอตัวตนของชาวลาวว่าเป็นกลุ่มคนที่กินกิงก่าและกบ อันแสดงการดูถูกชาวลาว

(12) สถานการณ์: หลังจากทีสร้อยฟ้าทำขนมเป็อง ทองประศรีตำหนิว่าคนลาวทำขนมเป็องไม่เหมือนเมืองไทย ทำให้หลายชุมพลหัวเราะ ด้วยความเสียใจสร้อยฟ้าจึงเคาะกระทะให้เสียงดัง ทำให้แป้งหกและร้อน ทองประศรีจึงร้องด่าและต่อว่านางอย่างหยาบคาย

“ลาวทำขนมเป็องผิดเมืองไทย แซะมันเข้ามาเท่าขาทบ	แผ่นผ้อยมันกะไรดังต้มกบ หลายชุมพลคืนหรวหัวร่อ
๗ล๗	
ทองประศรีร้องว่าอีห้าลาว เทแป้งแกล้งให้เปรอะเลอะทั้งเรือน	ห้าดาวเจียวอีหมาขี้เรื้อนเป็อง กระทะกระทะท่อยต่อยเกลื่อนลาวจัญไร
๗ล๗	
เหวยลาวเลยลาวไปแล้วเหวย ชอกซอนรู้อีลันลังกา	แง่อนกะไรเลยเป็นหนักหนา หยุดยาข้างไหนกูไม่เคย
๗ล๗	
ท่านย่ำว่าเหม่มาเปรียบเปรย ก็เพราะมึงอิงฉาวอีลาวโดน	เหวยอีลาวปากคอมันหนักนัก ร้องตะโกนก้องบ้านอีคานหัก
อีเจ็ดร้อยหมาเป็องมันเหลือรัก	ทำฮึกฮักมีฉาวอีลาวดอน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 907-909)

ตัวอย่าง (12) ทองประศรีใช้คำเรียกสร้อยฟ้าภรรยาอีกคนของพลายงาม “อีห้าลาว” “อีหมาขี้เรื้อนเป็อง” “ลาวจัญไร” “อีลาวโดน” “อีลาวดอน” “อีเจ็ดร้อยหมา” เพื่อด่าสร้อยฟ้าอย่างหยาบคายถึงการกระทำที่ไม่ดีของนางตามความคิดของทองประศรี อีกทั้ง การใช้ถ้อยคำว่า “อีลาว” “อีลันลังกา” (“ลังกา” คือ คำที่มักใช้เรียกคนต่างชาติต่างภาษา) แสดงการดูถูกเหยียดหยามถึงชาติพันธุ์ของสร้อยฟ้า

การใช้ถ้อยคำเรียกของวันทองเรียกลาวทองและทองประศรีเรียกลาวสร้อยฟ้าตามตัวอย่าง (11) และ (12) ไม่ได้แค่มุ่งกล่าวถึงความผิดของสตรีตามความคิดของผู้พูดอย่างเดียว แต่

ยังมุ่งทำให้ผู้ฟังอับอายและขายหน้าด้วยการแสดงให้เห็นภูมิลำเนาเดิมของลาวทองและสร้อยฟ้า ซึ่งเป็นชาวลาว สอดคล้องกับทัศนคติของคนไทยในสมัยอยุธยาที่มีต่อชาวลาวในเชิงดูถูกเหยียดหยาม เพราะมองว่าชาวลาวล้านนาเป็นคู่สงคราม จึงมักเกลียดชังและดูหมิ่นกัน (เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, 2556, ออนไลน์) อย่างไรก็ตาม การใช้คำเรียกเชิงลบสื่อชาติพันธุ์ของตัวละครเกิดจากความโกรธและความมีอคติต่ออีกฝ่าย กล่าวคือ วันทองใช้คำเรียกเชิงลบสื่อชาติพันธุ์กับลาวทองผู้เป็นภรรยาอีกคนของขุนแผนตอนที่ทั้งคู่ทะเลาะกัน แต่ทองประศรีแม่ขุนแผนกลับไม่ใช้คำเรียกเหล่านี้กับลาวทอง เพราะทองประศรีมีทัศนคติที่ดีต่อลาวทองและมองว่าลาวทองเป็นภรรยาที่ดีของขุนแผน ในขณะที่ทองประศรีใช้คำเรียกเหล่านี้กับสร้อยฟ้าผู้เป็นภรรยาน้อยของพลายงาม เพราะทองประศรีไม่ชอบพฤติกรรมของสร้อยฟ้า สื่อให้เห็นว่าไม่จำเป็นว่าภรรยาน้อยต้องถูกประณามเสมอไปหากภรรยาน้อยประพฤติตัวดี ดังเห็นได้จากลาวทองประพฤติตัวดีและสร้อยฟ้าประพฤติตัวไม่ดี แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ แสดงการแบ่งเขาและเรามากถูกนำมาใช้เป็นประเด็นเมื่อมีการว่ากล่าว เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าผู้พูดมีอำนาจเหนือกว่า ไม่ว่าจะแม่ หรือภรรยาหลวง

3) คำเรียกสตรีในฐานะแม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน

(13) สถานการณ์: ตระลาการ (ตุลาการ) ตัดสินให้ขุนช้างและศรีประจันเป็นฝ่ายผิด และต้องได้รับโทษหลังจากมีการสู้คดีความที่ขุนช้างเป็นโจทก์ฟ้องขุนแผนเรื่องลักพาตัววันทอง

“ลูกขุนปรึกษาให้ลงโทษ	ว่าเพราะแม่ยายโหดทำมั่งง่าย
ยกลูกให้ครองทั้งสองชาย	ประจันแก้วแสนร้ายแทนวันทอง
ขุนช้างบอกว่าขุนแผนตาย	จะหมายเมียเขาประสมสอง
บังอาจหรือหยาบเขาเข้าครอบครอง	ต้องปรับตามบทพระอภัยการ
ให้ยกเอาศักดิ์ขุนแผนปรับ	เป็นทรัพย์ผิดเมียเสียตามฐาน
ศรีประจันขุนช้างเป็นคนพาล	ให้เทียบไถ่ค่าประจันแทนวันทอง
แล้วให้ทวนขุนช้างศรีประจัน	ยายกลอยยายสาสนั้นด้วยทั้งสอง
ถ้าเจ้าผัวกลัวผิดไม่คิดปอง	ต้องบทให้เอาสินไหมไป
ถ้าเจ้าผัวไม่กลัวซึ่งเวร	จะพันฆ่าเสียก็ตามอัชฌาสัย
วันทองส่งคืนขุนแผนไป	ตามในพระราชาทฤษฎีกา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 493)

ตัวอย่าง (13) คณะลูกขุนใช้คำเรียกศรีประจันว่า “แม่ยายโหด” “เถ้าแสนร้าย” และ “คนพาล” เพื่อสื่อถึงแม่ที่ชั่วร้ายเลวทราม และเป็นแม่ที่มักง่ายเห็นแก่ทรัพย์สินเงินทองของขุนช้าง จึงยกวันทองลูกสาวให้เป็นภรรยาของผู้ชายถึงสองคน ตามถ้อยคำ “ยกลูกให้ครองทั้งสองชาย” จึงสมควรถูกลงโทษ “ตามบทพระอภัยการ” คือ การเปรียบเทียบปรับและเขียนหลังเพื่อประจานความชั่วของศรีประจัน ส่วนขุนช้างมีความผิดที่โกหกว่าขุนแผนตายในสงครามถึงขั้นหรือเรือนหอ เพราะต้องการครอบครองวันทอง ขุนช้างจึงต้องถูกลงโทษฐานผิดภรรยาของผู้อื่น และได้รับโทษปรับตามศักดิ์นาของขุนแผน จากถ้อยคำพิจารณาคดี แสดงให้เห็นว่ากฎหมายให้ความยุติธรรมกับสตรีผู้เป็นลูกสาว และสะท้อนบทบาทของแม่ที่ควรปฏิบัติดีต่อลูก ไม่ควรให้ลูกมีสามีมากกว่าหนึ่งคน ตราบใดที่ยังไม่หย่าร้างอย่างถูกต้อง อันสะท้อนไปสู่ความเชื่อที่ภรรยาต้องมีสามีเพียงคนเดียว

1.2 **ชุดกริยาวลี** คือ คำหรือวลีที่ใช้นำเสนอเนื้อความให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเพื่อแสดงอาการ สภาพ หรือความรู้สึกที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ (นวรรณ พินธุเมธา, 2565, น. 8) กริยาวลีสามารถนำเสนอสตรีในลักษณะต่างๆ ทั้งสตรีเป็นผู้กระทำ และผู้อื่นเป็นผู้กระทำต่อสตรีอันบ่งบอกสภาพหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบชุดกริยาวลี คือ 1) ชุดกริยาวลีสื่อการเคารพยกย่อง เป็นชุดกริยาวลีเชิงบวก 2) ชุดกริยาวลีสื่อความรุนแรง 3) ชุดกริยาวลีสื่อการคุกคามทางเพศ 4) ชุดกริยาวลีสื่อสตรีเป็นสิ่งของ เป็นชุดกริยาวลีเชิงลบ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตาราง 2 ภาพรวมของชุดกริยาวลีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ชุดกริยาวลี		ตัวอย่างกริยาวลี
ชุดกริยาวลี เชิงบวก	สื่อการเคารพยกย่อง	“ก้มกราบ” “กราบไหว้” “ชมเชย”
ชุดกริยาวลี เชิงลบ	สื่อความรุนแรง	“มัดมือโยงขึ้นหลังคา” “เอาไม้มาตีกลมระดมไป” “ดุดาลาก” “ตีซ้ำ” “ชืนใจ” “ผลัดหกคะเมน” “ถีบ” “ตี” “ฆ่า”
	สื่อการคุกคามทางเพศต่อสตรี	“เห็นนม” “ประโลมล่อง” “กอด” “ประคองขึ้นบนตัก” “ขยำ” “ถูนม” “จูบ” “ลักจูบลูบไล่” “ต้องเต้า” “ดูด” “ข่มเหง” “ปล้ำ”
	สื่อสตรีเป็นสิ่งของ	“รีบ” “เก็บ” “ถวายเป็น” “ยกให้” “พระราชทาน” “ขาย” “ฝาก” “ยกย้ายถ่ายเท” “ซื้อขาย”

1.2.1 ชุดกริยาวลีสื่อการเคารพยกย่อง คือ การใช้คำกริยาเพื่อสื่อการกระทำของตัวละคร อันมาจากความเชื่อว่าสตรีสมควรได้รับการเคารพยกย่องตามฐานะทางสังคม และจากการกระทำอันดีงาม ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบจากทองประศรี และศรีมาลา ดังตัวอย่าง (14) สถานการณ์: ชุนแผนต้องการชิงตัววันทองเพื่อแก้แค้นชุนช้าง จึงไปบอกทองประศรีผู้เป็นแม่ให้ทราบ

“ครานั้นชุนแผนแสนสุภาพ	ก้มกราบมารดาแล้วว่าชาน
แต่ลูกตรอมใจเป็นช้านาน	เหลือจะทนทนแล้วจึงลามา
ลูกจะไปแก้เผ็ดอ้ายชุนช้าง	ให้สิ้นอย่างสาสมกับน้ำหน้า
จะพาวันทองตั้งอรธัญญา	ถ้าตามมาลูกจะฟันให้บรลัษย์”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 366)

(15) สถานการณ์: ก่อนชุนแผนและพลายงามจะไปทำสงครามกับข้าศึก ได้มาบอกลาทองประศรีผู้เป็นแม่และย่า

“ชุนแผนพลายงามความยินดี	รับพรทองประศรีแล้วกราบไหว้
ชุนแผนกลับมาสั่งข้าไท	แล้วเข้าไปในห้องทั้งสองนาง”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 626)

ตัวอย่าง (14) และ (15) ปรากฏการกระทำของชุนแผนและพลายงามคือ “ก้มกราบ” และ “กราบไหว้” เพื่อสื่อการแสดงความเคารพทองประศรีผู้เป็นแม่และย่า เป็นการกระทำที่เน้นย้ำสถานะของสตรีผู้เป็นแม่และย่าที่ได้รับความเคารพจากลูกหลาน นอกเหนือจากการใช้ชุดคำเรียกสตรีในฐานะแม่ที่สื่อการเคารพและให้เกียรติในตัวอย่าง (1) – (2) คือ “ท่าน” “ท่านมารดา” และ “คุณแม่” ซึ่งเป็นการสื่อผ่านจากบุคคลภายนอกทั้งหมด และสะท้อนอำนาจของแม่และย่าที่มีเหนือลูกหลาน ทั้งนี้ การแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่เป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมไทยรูปแบบหนึ่งที่สืบทอดมาอย่างช้านาน แสดงถึงการมีสัมมาคารวะ ความอ่อนน้อมถ่อมตน และการให้เกียรติผู้ใหญ่

(16) สถานการณ์: ชาวบ้านทราบเรื่องที่ศรีมาลาขอพระราชทานอภิเษกให้สร้อยฟ้าต่างชมเชยศรีมาลาอย่างมากต่อการกระทำของศรีมาลา

“ชาวบ้านร้านตลาดต่างชมเชย	แม่ศรีมาลาเอ๋ยดีหนักหนา
---------------------------	-------------------------

ไม่ผูกกรรมชั่วทุลขอสร้อยฟ้า	จะหาเหมือนแม่นี่เฝ้าอีกครั้ง
นางสร้อยฟ้าเจ็บเท่าค้อยกำวายน	จะให้ตัดหัวเสียเสียที่นั่น
	นิ้วหน้าพากันมาถึงเรือน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 1,043)

ตัวอย่าง (16) ชาวบ้านแสดงการ “ชมเชย” ศรีมาลา เพื่อยกย่องการกระทำของนางที่ไม่โกรธแค้นสร้อยฟ้าที่กระทำชั่วและยังขอพระราชทานอภัยโทษให้สร้อยฟ้าได้มีชีวิตอยู่ต่อ ซึ่งเป็นกรกระทำที่ดีตามถ้อยคำ “ดีหนักหนา” ศรีมาลาจึงเป็นแบบอย่างของสตรีที่ดีให้สมาชิกในสังคมกระทำตาม

1.2.2 ชุดกริยาวลีสื่อความรุนแรง คือ การใช้กริยาวลีเพื่อสื่อการกระทำที่รุนแรงต่อสตรีโดยบุคคลอื่น ซึ่งความรุนแรงมักเกิดจากการที่สตรีไม่ปฏิบัติตามหรือไม่เป็นไปตามที่อีกฝ่ายคาดหวัง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบชุดกริยาวลีสื่อความรุนแรงปรากฏกับตัวละครสตรี คือ ศรีประจันกระทำต่อวันทองในฐานะแม่กระทำต่อลูก และขุนแผนกระทำต่อบัวคลี่ในฐานะสามีกระทำต่อภรรยาบ่อย ดังตัวอย่าง

(17) สถานการณ์: ศรีประจันและวันทองทะเลาะกันอย่างรุนแรง เพราะศรีประจันบังคับให้วันทองเข้าหอกับขุนช้าง แต่วันทองไม่ยอมอีกทั้งยังเลี้ยงแม่ ศรีประจันจึงใช้ความรุนแรงต่อนาง

“นางวันทองร้องแซ่พ่อแม่เอ๋ย	ข้าไม่เคยพบเห็นเช่นนี้
เขาไม่รักอ้ายฉันมาพาลดี	คนไม่อายุอายุผีบังเออะรา
ยังส่งเสียงเถียงคำไม่ตกปาก	แกขวยเขื่อกระซอกมาจากฝา
<u>มัดมือยื้อโยงขึ้นหลังคา</u>	<u>เอาไม้มาตีกลมระดมไป</u>
จะเข้าหอหรือไม่ให้เร่งว่า	มิบอกมาแล้วแม่หาแก้ไม่
นางวันทองร้องดิ้นจะสิ้นใจ	พี่สายทองไปไหนไม่เข้ามา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 267)

(18) สถานการณ์: ศรีประจันต้องการให้วันทองเข้าหอกับขุนช้างแต่วันทองไม่ยอม ศรีประจันจึงดูถูกลากวันทองไปให้ขุนช้างเพื่อเป็นภรรยา

“ศรีประจันไม่หยุดแกดูดลาก	อ๊วว่ายากฉิบหายมันชายแม่
น้ำตาน้ำมูกดังลูกกะแอก	แยงแย้มมือลากกระซอกชัก
มือหลุดผลุดล้มลมจงฝ่า	ผ้าขาดตั้งควากหัวฟากหัก

วันทองล้มคะมำตัวอึก
ตีซ้ำตำมางไม่วางมือ
วันทองร้องแซ่แม่ซิ่นใจ

ศรีประจันหันผลักหคคะเมนไป
มึงไม่ไปจริงหรือกุหาฟังไม่
แม่ซ้ำไห้วชาวบ้านวานมาดู”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 288)

ตัวอย่าง (17) ศรีประจันใช้ความรุนแรงต่อวันทอง คือ “ตี” จากถ้อยคำ “มัดมือเยื่อโยง ซิ่นหลังคา เอาไม้มาตีกลมระดมไป” หมายถึง การใช้เชือกมัดมือวันทองผูกโยงกับหลังคาแล้วตีหลายครั้ง เพื่อให้กระทำตามที่ตนต้องการ อีกทั้งขู่ว่าถ้าไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้างจะไม่แก้มัดให้ แต่วันทองไม่กระทำตามที่ศรีประจันบอก พร้อมทั้งด่าขุนช้าง รวมถึงเถียงศรีประจัน เช่นเดียวกับตัวอย่าง (18) ศรีประจันพยายามพาวันทองไปให้ขุนช้างโดยใช้ความรุนแรงอย่างมาก คือ “อุดลาก” “ลากกระซากซัก” หมายถึง ดึงโดยเร็วและแรง “ผลักหคคะเมน” หมายถึง ผลักจนล้ม และ “ตีซ้ำ” หมายถึง ตีหลายครั้ง เป็นความรุนแรงเพื่อให้วันทองปฏิบัติตามคำสั่งของแม่ อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากถ้อยคำของวันทองว่า “ซิ่นใจ” หมายถึง บังคับให้ยอมทำตาม และจากความรู้สึกที่วันทองแสดงออกมา คือ “น้ำตาน้ำมูกดังลูกกะแอ” และ “ร้องแซ่” คือ ร้องเสียงดังจนฟังไม่ได้ศัพท์ สื่อให้เห็นว่าศรีประจันใช้การบังคับโดยที่วันทองไม่ต้องการปฏิบัติตาม คือ การเป็นภรรยาของขุนช้าง

ความรุนแรงที่เกิดขึ้นเป็นความรุนแรงในครอบครัว เนื่องจากศรีประจันต้องการให้ขุนช้างซึ่งมีฐานะดีเป็นลูกเขย แต่วันทองกลับปฏิเสธ แสดงให้เห็นถึงแม่ที่ใช้อำนาจบังคับให้ลูกกระทำในสิ่งที่ตนต้องการ และสะท้อนให้เห็นถึงบทบาท (role) ที่ชัดเจนของผู้เป็นแม่ในสังคมสมัยก่อน นอกจากการเลี้ยงดูลูก แม่ยังมีอำนาจในการทำโทษลูก สอดคล้องกับกฎหมายของไทยในสมัยอยุธยาที่ให้สิทธิบิดามารดามีอำนาจในการปกครองและทำโทษลูกของตน (อภิวันท์ อดุลยพิเชฐ, 2544, น. 63)

(19) สถานการณ์: หลังจากขุนแผนจับได้ว่าบัวคลีวางยาพิษในอาหารเพื่อจะฆ่าตนตามคำสั่งของพ่อ จึงแก้แค้นโดยการฆ่าบัวคลีและนำเด็กในท้องมาทำกุมารทอง

“ขุนแผนเดื่อดาดทะยานจิต
มาตะโกนโพนทนาว่าออกอึ้ง
มึงทรยศทุกอย่างวางยาพิษ
มึงซื่อๆซื่อต่อเป็นพ่อตา

ถอดกฤษรำคว่างย่างเข้าถึง
โทษของมึงนั่นไม่เห็นกลับเจรจา
พ่อลูกคบคิดริษยา
มึงคิดคดกูจึงฆ่าลูกมึงตาย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 356)

ตัวอย่าง (19) ขุนแผนใช้ความรุนแรงต่อบัวคลี คือ “ฆ่า” เพราะบัวคลีคบคิดกับหมื่นหาญเพื่อทำร้ายตนโดยการลอบวางยาพิษทั้งที่เป็นสามี โดยขุนแผนใช้คำว่า “ทรยศ” และ “คิดคด” เพื่อสื่อการกระทำที่ไม่จงรักภักดีของบัวคลีและหมื่นหาญ และถูกใช้เป็นเหตุผลเพื่อสร้างความชอบธรรมให้ขุนแผนในการฆ่าบัวคลีตายและนำลูกในท้องมาทำกุมารทอง อย่างไรก็ตาม การกระทำของขุนแผนเป็นการกระทำที่เกินกว่าเหตุ เพราะตามกฎหมายพระไอยการเบ็ดเสร็จมาตรา 142 ในกฎหมายตราสามดวง โทษที่บัวคลีและหมื่นหาญควรได้รับจากการวางยาพิษ คือ ถูกนำขึ้นขานหยั่งประจาน เชี่ยนตีด้วยลวดหนั่ง ปรับไหม และส่งตัวจำคุก (แลงกาต, 2506, น. 177) เว้นแต่การวางยาพิษนั้นจะทำให้ขุนแผนตาย บัวคลีกับหมื่นหาญจึงจะได้รับโทษตายตาม นิพัทธ์ แยมเดช (2559, น. 114) กล่าวว่าบัวคลีเป็นสตรีที่อยู่ในกรอบจารีตจนถูกครอบงำความคิดโดยผู้ชายผู้เป็นพ่อ โดยไม่รู้เท่าทันการแสวงหาอำนาจของผู้ชาย อีกทั้งข้ออ้างเรื่องความกตัญญูต่อพ่อ ซึ่งเป็นอีกปัจจัยที่ทำให้บัวคลียอมทำตามคำสั่งของพ่อที่ให้วางยาพิษขุนแผน

การกระทำความรุนแรงตามตัวอย่าง (17) – (19) ล้วนเกิดขึ้นหลังจากสตรีไม่กระทำตามที่อีกฝ่ายต้องการ สะท้อนให้เห็นอำนาจของพ่อ แม่ และสามีต่อสตรีผู้เป็นลูกและภรรยา ในความเป็นจริง กฎหมายในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นให้อำนาจแก่พ่อแม่และสามีในการปกครองลูกและภรรยาในระดับหนึ่ง แต่หากเป็นกรณีที่เกิดเกินกว่าเหตุ มีกฎหมายที่คุ้มครองสตรีเช่นเดียวกัน เว้นแต่ว่าคนในสังคมจะปฏิบัติตามหรือไม่ ดังเห็นได้จากที่ขุนแผนไม่มีสิทธิ์ฆ่าบัวคลี

1.2.3 ชุดกริยาวลีสื่อการคุกคามทางเพศต่อสตรี หมายถึง การกระทำใดๆ อันเป็นการลวนลามหรือล่วงเกินความเป็นส่วนตัว เป็นการละเมิดสิทธิของสตรีเรื่องเพศ ทั้งการใช้สายตา คำพูด กิริยาอาการ รวมถึงการข่มขืนและการบังคับให้ร่วมมีเพศสัมพันธ์จนทำให้สตรีอับอาย (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2549, น. 6) ดังตัวอย่าง

(20) สถานการณ์: ขุนช้างต้องการไปสู้ออนวันทอง (พิมพิลาไลย) กับนางศรีประจันที่เรือน ในขณะที่เดินทางไปพบว่าวันทองกำลังอาบน้ำอยู่กับบ่าวไพร่ ขุนช้างจึงแอบดูอยู่ในพุ่มไม้โดยที่วันทองและบ่าวไพร่ไม่รู้ตัว

“สายทองนางพิมอุริมตลิ่ง
 ขุนช้างทะยานงุ่นง่านใจ
 ขุนช้างเห็นนมกลมตะละบัน
 โคลงตัวคลุกคลุกเหมือนตุ๊กแก

หัวเราะลั่นกลิ้งไม่ลุกได้
 ผ่านางพิมไหล่จากรักแ้ว
 มือคั้นหน้าแข้งยี่นแยงแย
 อีแม่เฒ่าวันนี้้ฎตาย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 108)

(21) สถานการณ์: ชุนแผน (พลายแก้ว) นัดพบพิมวันทอง (พิลาไลย) ที่ไร่ฝ้ายเพื่อบอกรักนาง และพยายามล้วงเกินนาง แม้ว่าพิมพิลาไลยจะพยายามปฏิเสธและต่อว่าการกระทำของชุนแผน แต่ชุนแผนยังกลับอุ้มนางขึ้นบนตัก อีกทั้งกดรัดและเล้าโลมนางไม่วางมือ

“เจ้าเนื้อนิ่มพินน้อยอนาทร	มาตัดรอนแรกรักบากบั้น
จงดเงือดเหือดโกรธที่โทษทัณฑ์	พลงรับขวัญอดสร้อยอย่าน้อยใจ
พี่รักนุชสุจริตน้ำจิตรัก	ไม่หาญหักก่อนดอกแต่โดยได้
ผลักมือหรือฉวยชายสไบ	เพราะอาลัยกำเรบที่ในทรวง
งดโทษที่เกิดเจ้าจงเอาบุญ	อย่าเคืองชุนคั่งแค้นเฝ้าแหนหวง
<u>นมเจ้าอนงามปลั่งดั่งเงินยวง</u>	<u>ประโลมลวงน้องน้อยอย่าน้อยใจ</u>
พลงกดน้อง <u>ประคองขึ้นบนตัก</u>	จะเพลงผลักพลิกเลื่อนลงไปไหน
แล้วเปลื้องปลดชายให้คลายใจ	นางฉวยชูดยุดไว้ไม่วางมือ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 90-91)

(22) สถานการณ์: ชุนแผน (พลายแก้ว) ถูกเนื้อต้องตัวสายทองขณะลอบขึ้นเรือนไปพบวันทอง ซึ่งสายทองพยายามห้ามแต่ไม่สามารถหยุดการกระทำของพลายแก้วได้

“พลายแก้วยิ้มแล้วตอบสายทอง	เอ็นดูน้องขอผิดหน่อยเถอะหนะ
พาให้พบเสียอีกคืนเกิดพีคะ	พຽງนี้เกิดฉันจะให้จริงจัง
สายทองกลางเพลาะคลุมเจ้าพลาย	ผันผายขึ้นเรือนมาโดยหวัง
เจ้าพลายแอบกายสายทองบัง	ทำกระทั่งถูกนมเข้าลองดู
เห็นเขานิ่งยังขยำเอาเต็มที	สายทองจักระดีคิดอดดู
ผลักใส่ไส้ไม่ว่าจะเอ็นดู	นมจู้เจ้าพลายใช้พอดี
พลายแก้วเห็นที่สายทองโกรธ	ถูกนิตหนึ่งขอโทษเสียเกิดพี
สำคัญจิตคิดว่าพินมีดี	ขอจูบที่เกิดโอ้ยฉันลืมนไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 134)

(23) สถานการณ์: ชุนแผนแอบขึ้นเรือนชุนช้างเพื่อจะชิงตัววันทอง แต่เข้าห้องผิด คือ ห้องของแก้ว กิริยาลูกสาวของพระยาสุโขทัยที่นำมาขายฝากกับชุนช้าง อย่างไรก็ตาม ชุนแผนมิได้ออกจากห้อง แต่กลับคุกคามทางเพศแก้วกิริยา

“อะใจมิใช่เจ้าวันทอง	หรือพี่น้องนี้กัแห่งแคลงฉงน
ท่วงทีก็มีใช่เป็นคนจน	เครื่องกินก็พิกลดูผิดนัก

หรือจะเป็นเมียน้อยอายขุนช้าง	ไยไม่วางห้องชมให้สมศักดิ์
พิเคราะห์ดูหน้าवलควรจะรัก	ถ้าชายชมก็จะชักให้वलคลาย
คิดพลางทางแอบเข้าแนบน้อง	<u>ต้องเต้านี้</u> กชมอารมณ์หมาย
<u>เอนอิงพิงทับแล้ว</u> ขับพราย	ร้ายลมละลวยลงให้ลานใจ

๒๗

ไม่แปกผิดกันสักนิดเจียวนะน้อง	พี่คิดว่าวันทองจึงต้องทั่ว
<u>ได้ลักจูบจูบได้</u> ไม่คิดกลัว	ผิดตัวเกินแล้วอย่าโกรธา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 373-374)

ตัวอย่าง (20) เมื่อพิจารณาถ้อยคำว่า “เห็นนม” แสดงว่าขุนช้างใช้สายคุกคามทางเพศวันทอง จากถ้อยคำว่า “นมเจ้าองนางมปลั่งดั่งเงินยวง” ในตัวอย่าง (21) เป็นการคุกคามทางเพศด้วยคำพูดที่ขุนแผนพูดกับวันทอง อีกทั้งการกระทำทางร่างกายตามตัวอย่าง (21) - (23) ขุนแผนกระทำ “ประโลมลวง” “กอด” “ประคองขึ้นบนตัก” “กวนนม” “ขย่ำ” “จูบ” “ต้องเต้า” “เอนอิงพิงทับ” “ลักจูบจูบได้” ต่อสตรีทั้งสามคน คือ วันทอง สายทอง และแก้วกิริยาก่อนจะเป็นภรรยาของตน เป็นการกระทำที่ถึงเนื้อถึงตัวสตรีเพราะความต้องการทางเพศ และเป็นการคุกคามเพศต่อสตรีอย่างเห็นได้ชัด

(24) สถานการณ์: ศรีประจันและวันทองจุดลากันไปมา เพราะวันทองไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้างตามคำสั่งของแม่ แต่ศรีประจันพาวันทองมาหาขุนช้างได้สำเร็จจนถูกขุนช้างขึ้นใจ และวันทองตกเป็นภรรยาของขุนช้าง

“วางแม่ยายมาคว้าวันทอง	อุดเข้าไปในห้องอยู่รุ่งน่าน
กรักกรุกคุกเข้าเหมือนเต่าคลาน	ภูจะขึ้นวิมานวันนี้แล้ว
วันทองร้องอิงอยู่ในห้อง	ขุนช้าง <u>ข่มเหง</u> น้องพ้อพลายแก้ว
อ้ายห่ามันจะฆ่าเมียเสียแล้ว	หูตาบ้องแหวเหมือนแมวครา
อ้ายชี้ถ้อยออกไปให้พันภู	หัวหูเหมือนลูกมะพร้าวห้าว
ขุนช้างฮึดฮื้อยื่นมือยาว	<u>น้ำสาวหัวไหล่</u> เข้าในมุ้ง”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 289)

ตัวอย่าง (24) ชุนซ้างใช้การคุกคามทางเพศต่อวันทองด้วยการ “จู๊ด” เพื่อออกแรงดึงอย่างแรงเพื่อให้วันทองเข้ามาหาตัว และ “นิ้วสาวหัวไหล่เข้าไปในมุ้ง” แสดงการกระทำที่ใช้มือทั้งสองซีกหรือดึงให้วันทองเข้าไปในมุ้ง เพื่อข่มขืนวันทองโดยที่นางไม่เต็มใจ เพราะจากถ้อยคำของวันทองว่า “ข่มเหง” หมายถึง ใช้กำลังรังแกทำความเดือดร้อนให้อีกฝ่ายหนึ่ง เน้นย้ำว่าชุนซ้างใช้กำลังรังแกวันทองโดยที่เจ้าตัวไม่ยินยอม อีกทั้งความรุนแรงที่ชุนซ้างกระทำต่อวันทอง ตามประมวลกฎหมายอาญา เรียกว่า “การกระทำชำเรา” อันเป็นเหตุให้ผู้ถูกกระทำอับอายและรู้สึกเสียศักดิ์ศรี

การกระทำคุกคามทางเพศของตัวละครผู้ชายในวรรณคดี มักเกิดจากการสร้างคุณลักษณะของตัวละครผู้ชายให้มีเสน่ห์ มีความสามารถ กล้าหาญ เจ้าชู้ มีภรรยาได้หลายคน (อาทิศรียุทธ์, ศรียุทธ์, 2566, ออนไลน์) แม้ว่าสตรีพยายามปฏิเสธและปกป้องตนเองจากการคุกคามทางเพศของผู้ชาย แต่สตรีมักตกเป็นเหยื่อของผู้ชายในที่สุดจนส่งผลกระทบต่อจิตใจ (Mental Health Effects) ทำให้เกิดความรู้สึกโกรธ อับอาย อ่อนแอ รู้สึกผิดต่อตัวเอง เครียด เศร้า ซึม สูญเสียความมั่นใจในตัวเอง หรืออาจนำไปสู่ภาวะซึมเศร้า (ปราณี ปวีณชนา, 2563, ออนไลน์) สอดคล้องกับความรู้สึกของวันทองหลังถูกชุนซ้างคุกคามทางเพศตามตัวอย่าง (25)

(25) สถานการณ์: วันทอง (พิมพ์ฉวี) ต่อว่าสายทองที่แนะนำให้นางไปพบชุนซ้าง (พลายแก้ว) จนถูกชุนซ้างคุกคามทางเพศ

“ครานั้นนางพิมพ์ฉวี	ค้อนให้พลิกแพลงตะแคงข้าง
ปั่นป่วนชวนหยิกสายทองพลาง	เพราะพินางแนะนำให้ทำนอง
พอเห็นหน้าพูดจากันสองคำ	กระโจนกอดคอปล้ำเล่นคล่องคล่อง
จะแก่งให้ห้องอายุพี่สายทอง	จะใครร้องขึ้นให้ไว้ทำลาย
น้อยใจหนักหนาน้ำตาตก	เป็นสองยกพลิกคว่ำให้จำหงาย
ผ้าผ่อนฉวยจูดให้หลุดกาย	ถ้าตัวตายเสียก็ดีกว่าเป็นคน
เนื้อแท้เขาจะปล้ำทำเล่น	ข้าแค้นใจไม่เห็นจะเป็นผล
วันนี้จะเอามืดเข้ากรีดตน	ให้วายชนม์เสียให้สิ้นที่อายใจ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 93)

ตัวอย่าง (25) วันทองแสดงความรู้สึกที่เกิดขึ้นหลังจากพบชุนซ้างที่ไร่ฝ้ายและถูกชุนซ้างคุกคามทางเพศ คือ “กระโจนกอดคอปล้ำ” วันทองใช้ถ้อยคำแสดงความรู้สึก “น้อยใจหนัก

หนาน้ำตาตก” “อายใจ” สื่อความไม่พอใจต่อการกระทำของขุนแผนอย่างยิ่ง และ ถ้อยคำ “ถ้าตัวตายเสียก็ดีกว่าเป็นคน” “ให้วายชนม์เสียให้สิ้นที่อายใจ” ยิ่งตอกย้ำความรู้สึกไม่ดีต่อตนเองที่ถูกกระทำคุกคาม และตอกย้ำภาพสตรีที่เป็นเหยื่อในฐานะ “วัตถุทางเพศ” ที่ถูกกระทำโดยผู้ชาย วราภรณ์ แซ่มสนธิ (2565, ออนไลน์) กล่าวว่า ปัญหาการคุกคามทางเพศฝั่งรากลึกในสังคมไทย และเกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่และมีอำนาจเหนือสตรี เกิดจากการปลูกฝังความคิดและความเชื่อเกี่ยวกับพฤติกรรมทางเพศที่สตรีต้องรักษานวลสงวนตัว ชาติความู้และประสบการณ์ สังคมที่คาดหวังให้สตรีรักษาความบริสุทธิ์และไว้แต่ยงสา ทำให้สตรีที่ดีต้องปกป้องตัวเองและปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์ ในขณะที่ผู้ชายมีอิสระในเรื่องเพศ อีกทั้งการปลูกฝังความคิดและความเชื่อที่ผู้ชายที่ดีควรมีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์เรื่องเพศ จึงนำมาสู่การคุกคามทางเพศต่อสตรี

1.2.4 ชุดกริยาวลีสื่อสตรีเป็นสิ่งของ เป็นการใช้กริยาวลีเพื่อสื่อว่าสตรีเป็นสิ่งของที่บุคคลอื่นสามารถหยิบ จับ โยน หรือเคลื่อนย้ายได้ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบชุดกริยาวลีเกี่ยวกับสิ่งของที่น่าเสนอผ่าน 1) อำนาจของรัฐและพระมหากษัตริย์ คือ “ริบ” “เก็บ” “พระราชทาน” 2) อำนาจของพ่อแม่ คือ “ถวาย” “ยกให้” “ขาย” “ฝาก” “ยกย้ายถ่ายเท” และ 3) อำนาจของสามี คือ “ซื้อขาย” ซึ่งจัดเป็นอุปลักษณะสื่อวงความหมายสิ่งของ สอดคล้องกับกฎหมายพระไอยการทาส มาตรา 8-9 ในกฎหมายตราสามดวง ชุดกริยาวลีสื่อสตรีเป็นสิ่งของเกิดจากอำนาจ 3 รูปแบบ ดังนี้

1) อำนาจของรัฐและพระมหากษัตริย์

(26) สถานการณ์: ขุนไกรพลพ่ายขอร้องหลวงฤทธานนต์ช่วยส่งข่าวถึงทองประศรีให้นางริบพาลูกหนีไปจากสุพรรณบุรีโดยเร็ว เนื่องจากขุนไกรต้องรับโทษประหารชีวิตที่ทำให้สมเด็จพระพันวษาทรงโกรธเรื่องแทงกระบือตายต่อหน้าพระพักตร์ อีกทั้งมีรับสั่งให้ริบลูกเมียเป็นของหลวง หลวงฤทธานนต์จึงเขียนหนังสือแล้วส่งให้นายโหมนำไปให้ทองประศรี

“ครานั้นหลวงฤทธานนต์

เขียนหนังสือลับพลันในทันใด

เอ็งเร่งไปสุพรรณบุรี

รับสั่งให้ริบเอาตัวมา

เห็นสหายของตนนั้นดักซัย

แล้วส่งนายโหมมิได้ช้า

บอกนางทองประศรีเหมือนภู่ว่า

บอกแม่รักอย่าให้หนักใจ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 28)

(27) สถานการณ์: ศรีประจันไม่เชื่อที่วันทองบอกว่าขุนแผนยังไม่ตาย อีกทั้งยังเร่งให้วันทอง แต่งงานกับขุนช้าง มิเช่นนั้นจะถูกจับเป็นม่ายหลวง ไม่มีใครติดตามไปช่วยได้

“ครานั้นท่านยายศรีประจัน	สิ้นหัวว่ากูไม่เชื่อหา
ทลายตามยามเล่ห์เวลา	มันจะสู้ตาเห็นได้อย่างไร
อวดว่าดูแลอู๋แหม่มลูก	กลางที่มันหาถูกสักนิดไม่
เอ็งอย่าพาซื้อเชื่อถือไป	ก็พวกไพร่ติดคุกอยู่ทุกคน
เขาจะเก็บเอาไปเป็นม่ายหลวง	จะกอดเข้าหาง่วงลงคางร่น
ไม่มีใครติดตามด้วยความจน	ผ่อนปรนเสียเถิดอย่ารำคาญ
ออแก้วไซ้แม่ไม่รักใคร่	มันบรรลย์ไม่กลับมาถึงบ้าน
ขุนช้างมันชั่วแต่กบาล	ถึงหัวล้านหัวเหลืองเครื่องในดี”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 243)

ตัวอย่าง (26) หลวงฤทธานนต์ใช้ถ้อยคำว่า “ริบ” นั่นคือ “การริบราชบาตร” หมายถึง การยึดทรัพย์สินและสมบัติทั้งหมดของครอบครัวข้าทาสบริวารผู้ต้องโทษให้ตกเป็นของหลวง (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) กล่าวคือ ไม่เพียงแต่ทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดของขุนไกรพลพ่าย แต่รวมถึงสตรีในฐานะภรรยาของขุนนางและลูกของตนด้วย ซึ่งเป็นไปตามพระโอยการอาชญาหลวง ในกฎหมายตราสามดวงที่บัญญัติเกี่ยวกับการกระทำผิดของขุนนางและราษฎรอันมีผลต่อความมั่นคงของรัฐ (ราชบัณฑิตยสภา, 2550, น. 20) ส่วนตัวอย่าง (27) ทองประศรีใช้คำว่า “เก็บ” คือ การเก็บเป็นม่ายหลวง หมายถึง การริบตัวเข้าไปเป็นม่ายหลวงในวัง ซึ่งม่ายหลวง คือ สตรีที่มีสามีเป็นทหารขุนศึก แต่เสียชีวิตในสงคราม สตรีเหล่านั้นจะถูกโอนเข้ามาอยู่ในอุปการะในฐานะนางสนมหรือพนักงานในราชสำนักเพื่อรับสวัสดิการแจกเช่นเมื่อตอนสามีมีชีวิตอยู่ (นาคเฝ้าคัมภีร์, 2563, ออนไลน์) จากตัวอย่างทั้งสองสะท้อนให้เห็นว่าสตรีผู้เป็นภรรยาของขุนนางไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจของสามีเท่านั้น แต่ยังมีอำนาจของรัฐโดยใช้อำนาจของสามีเป็นเครื่องมือควบคุมด้วย กล่าวคือ เมื่อสามีที่เป็นขุนนางได้รับโทษหรือเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงในราชการ ผลเสียย่อมตกแก่ภรรยาของขุนนางนั้นด้วย (อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ, 2544, น. 60)

(28) สถานการณ์: หลังจากที่พระเจ้าเชียงใหม่กราบทูลถวายสร้อยฟ้าให้สมเด็จพระพันวษา พระองค์ทรงตัดสินพระทัยพระราชทานสร้อยฟ้าให้พลายงามเพราะเห็นว่าเหมาะสมกันดี

“ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ	พึงจบทรงพระสรวลสำรวจว่า
เออเจ้าเชียงใหม่ไปพารา	แล้วไปมาหากันก็เป็นไร

ซึ่งลูกสาวในอกยกให้ข้า	ก็ขอบใจหนักหนาเจ้าเชียงใหม่
แต่เห็นหน้าข้าก็นึกตั้งใจไว้	<u>จะขอสร้อยฟ้าให้กับอ้ายพลาย</u>
มันน่าจะสมกันนี่กะไร	ลูกสาวเจ้าเชียงใหม่ก็เฉิดฉาย
อ้ายพลายงามความรู้ก็เลิศชาย	จะได้เป็นสุขสบายทั้งสองรา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 783-784)

(29) สถานการณ์: หลังจากสมเด็จพระพันวษามีพระราชประสงค์พระราชทานสร้อยฟ้าลูกสาวของพระเจ้าเชียงใหม่ให้แก่พลายงาม (จมีนไวยฯ) ถึงแม้พระเจ้าเชียงใหม่จะรู้สึกเสียดาย แต่ก็ทรงยินยอม

“อันลูกสาวเกล้ากระหม่อมถวายขาด	ไว้เป็นข้าฝ่าพระบาทจนตักษัย
ซึ่งจะพระราชทานจมีนไวย	ก็สุดแท้แต่พระทัยจะโปรดปราน
อันพระไวยคนนี้ก็มิศักดิ์	แหลมหลักเปรี๊ยะปราชญ์ชาติทหาร
ต่อไปคงจะได้ราชการ	กระหม่อมฉานจะได้พึ่งเพื่อนสืบไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 784)

ตัวอย่าง (28) - (29) สมเด็จพระพันวษาและพระเจ้าเชียงใหม่ใช้ถ้อยคำว่า “ยกให้” และ “ถวายขาด” เพื่อสื่อว่าพระเจ้าเชียงใหม่มอบสร้อยฟ้าพระราชธิดาให้แก่สมเด็จพระพันวษาผู้เป็นใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา โดยเน้นย้ำว่าตนจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องใดๆ กับสร้อยฟ้าอีกนอกจากความเป็นพ่อและแม่ กล่าวคือ พระเจ้าเชียงใหม่ให้อำนาจเด็ดขาดกับสมเด็จพระพันวษาในการดูแลและจัดการชีวิตของสร้อยฟ้า และจากถ้อยคำว่า “จะขอสร้อยฟ้าให้กับอ้ายพลาย” และ “พระราชทาน” สื่อให้เห็นว่าสมเด็จพระพันวษามอบสร้อยฟ้าให้กับพลายงาม เพื่อเป็นภรรยาพระราชทานตอบแทนที่พลายงามมีความดีความชอบ ซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่ไม่ได้ขัดพระทัยแต่อย่างใด สะท้อนให้เห็นทั้งอำนาจของพระมหากษัตริย์และอำนาจของพ่อแม่ที่จะกระทำการใดต่อสตรีก็ได้

2) อำนาจของพ่อแม่

สังคมในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ่อแม่มีสิทธิยกลูกสาวให้กับผู้ชายที่พ่อแม่เลือก อีกทั้งยังสามารถขายลูกสาวเพื่อนำเงินมาดูแลและช่วยเหลือครอบครัว ดังตัวอย่าง

(30) สถานการณ์: แสนคำแมนนายแคว้นหมู่บ้านจอมทองและศรีเงินยวงภรรยาปรึกษากันเรื่องยกลาวทองให้ขุนแผนเพื่อตอบแทนบุญคุณของขุนแผนที่ไม่สังหารให้ทำอันตรายผู้คนในหมู่บ้านจอมทอง อีกทั้งยังคิดว่าแม่ทัพอย่างขุนแผนจะดูแลชุบเลี้ยงลาวทองอย่างดีไม่ให้้อบอวย และทำให้ชาวบ้านเป็นสุขสบายไม่ต้องหวั่นเกรงทัพไทยอีกต่อไป

“ยายตาปรึกษากันปรองดอง	ลาวทองลูกเราผู้ร่วมใจ
จะพาไปยกให้เป็นค่านับ	แม่ทัพเห็นทีจะรักใคร่
ถึงลูกเราจะเข้าไปกรุงไทย	พอจะออกหน้าได้ไม่้อบอวย
แม่ทัพชุบเลี้ยงเจ้าลาวทอง	คงมิให้พวกพ้องต้องระส่ำระสาย
ชาวบ้านก็จะเป็นสุขสบาย	ไม่ต้องหวั่นอันตรายที่ทัพไทย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 209)

(31) สถานการณ์: หมื่นหาญปรึกษาสี่จันทร์เรื่องจะยกบัวคลี่ให้ขุนแผนเพื่อตอบแทนที่ขุนแผนช่วยชีวิตหมื่นหาญไว้

“ถ้าคนอื่นไถลมิใช่แก้ว	เห็นแววชีวิตจะฉิบหาย
คุณเขาอยู่กับเราก็กมากมาย	แน่ท่านยายข้าจะว่าอย่าน้อยใจ
จำต้องเกื้อหนุนแทนคุณเขา	ขอบัวคลี่ลูกเราจะยกให้
เห็นสมผิวสมเมียอย่าเสียใจ	ยายจะเห็นเป็นอย่างไรให้ว่ามา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 314)

ตัวอย่าง (30) และ (31) แสนคำแมนกับศรีเงินยวงพ่อแม่ของลาวทอง และหมื่นหาญกับสี่จันทร์พ่อแม่ของบัวคลี่ใช้ถ้อยคำว่า “ยกให้” เพื่อสื่อถึงการยกลูกสาวของตนให้กับขุนแผนเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของขุนแผน สตรีจึงเปรียบเสมือนเป็นสิ่งของที่สามารยกให้ผู้ใดก็ได้ และสะท้อนให้เห็นว่าลูกสาวอยู่ภายใต้อำนาจของพ่อแม่ที่มีสิทธิจัดการชีวิตของลูกสาวของตน

เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำของแสนคำแมนและศรีเงินยวงในตัวอย่าง (30) ว่า “จะพาไปยกให้เป็นค่านับ” และถ้อยคำของหมื่นหาญในตัวอย่าง (31) ว่า “จำต้องเกื้อหนุนแทนคุณเขา” สะท้อนความเชื่อเรื่องเดียวกันว่าการตอบแทนบุญคุณเป็นสิ่งสำคัญที่ควรกระทำ นอกจากนี้ ธรรมเนียมการยกลูกสาวให้เป็นของกำนัลหรือรางวัลแก่ผู้ชายยังเป็นการสร้างสัมพันธไมตรีระหว่างกันเพื่อผลประโยชน์ของบ้านเมือง (วรรณท์ อักษรพงศ์, 2515, น. 60)

(32) สถานการณ์: ยายกลอยและยายสายเป็นเจ้าแม่สูทของวันทองให้ขุนช้าง โดยขุนช้างออกอุบายว่าพยายแก้วตายแล้วในศึกเมืองเชียงใหม่ ยายกลอยและยายสายอ้างกฎหมายว่าใครไปทำศึกแล้วพ่ายแพ้กลับมาให้ฆ่าเสีย ส่วนผู้ใดตายจากการทำศึก ลูกเมียต้องถูกจับเป็นม่ายหลวง จึงต้องการให้วันทองแต่งงานใหม่กับขุนช้างเพื่อยกย้ายถ่ายเทมิให้นางถูกจับไป

“ครานั้นยายกลอยกับยายสาย	ครั้นได้เียบคายนแล้วจึงว่า
เข้าไปกระซิบกระหีบตา	ว่านี่แน่คุณป้าศรีประจัน
กฎหมายตั้งไว้แต่ไรมา	ว่าใครกล้าอาสาไปทัพชั้น
ถ้าเสียทัพกลับมาให้ฆ่าฟัน	กฎหมายตั้งมั่นตามกระทรวง
ถ้าแม่ันตัวตายลงในทัพ	ลูกเมียให้จับเป็นม่ายหลวง
ไพร่ซึ่งเสียทัพกลับทั้งปวง	ให้ติดพวงส่งเข้ายังในคุก
วันทองจะต้องเป็นม่ายหลวง	จะยากเย็นเป็นห่วงหาน้อยไม่
ยกย้ายถ่ายเทเสียเป็นไร	ขอให้ขุนช้างเอาเป็นเมีย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 237)

ตัวอย่าง (32) ยายกลอยและยายสายใช้คำว่า “ยกย้ายถ่ายเท” หมายถึง เปลี่ยนที่นำไปไว้ที่อื่น เพื่อต้องการให้ศรีประจันเปลี่ยนผู้ครอบครองวันทองจากขุนแผนเป็นขุนช้าง เพื่อไม่ให้วันทองถูกจับเป็นม่ายหลวงเนื่องจากขุนแผนผู้เป็นสามีเสียชีวิตในสงคราม คำว่า “ยกย้ายถ่ายเท” นอกจากสื่อความหมายว่าสตรีเป็นสิ่งของ ยังแสดงให้เห็นถึงวิธีการหลบเลี่ยงอำนาจของรัฐที่จะกระทำต่อสตรี คือ การจับเป็นม่ายหลวง

(33) สถานการณ์: พระยาสุโขทัยนำแก้วกิริยามาขายขาดดอกกับขุนช้างด้วยเงินสิบห้าชั่งเพื่อส่งเงินพินัยให้พระคลังซึ่งแก้วกิริยาก็เต็มใจ

“จะกล่าวถึงเจ้าขรัวสุโขทัย	ต้องเร่งเงินพินัยอยู่ในคลัง
ได้ส่งมั่งยังค้างอยู่สิบห้า	ทนทุกข์เวทนาอยู่ทมิขัง
จึงปรึกษาลูกน้องเจ้าร้อยชั่ง	ช่วยหลังพ่อเกิดแก้วกิริยา
ลูกสาวก็ยอมพร้อมใจ	จะขายไว้กับใครคุณพ่อขา
เจ้าขรัวบอกไปมิได้ช้า	ลูกเกลอของข้าอยู่สุพรรณ
จึงประกันเชิงลาออกมาได้	พาถูกไปหาขุนช้างพลางโคกคัลย์
ขุนช้างได้ถามเนื้อความพลัน	พ่อท่านนั้นกับน้องมาทำไม

เจ้าขรัวบอกไปมิได้ช้า
 จะเอน้องสาวมาฝากไว้
 ลูกเกลอกก็เหมือนดังลูกตัว
 จะเอาเงินสิบห้าอ่าร้างรอ
 ขุนช้างจึงเรียกเจ้าวันทอง
 จะต้องทำกรรมกรรมนั้นทำไม

สารทุกข์หนักหนาเป็นข้อใหญ่
 ต้องเร่งเงินพินัยยังไม่พอ
 ทูนหัวจงได้เอ็นดูพอ
 ขอเขียนกรรมกรรมนั้นฝากไว้
 เอาเงินมากองนับสงให้
 เลี้ยงไว้เหมือนน้องร่วมท้องมา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 311)

ตัวอย่าง (33) แก้วกิริยาใช้ถ้อยคำว่า “ขาย” พระยาสุโขทัยใช้ถ้อยคำว่า “ฝาก” เพื่อสื่อว่าแก้วกิริยาผู้เป็นลูกสามารถถูกนำไปขายได้เพื่อนำเงินไปช่วยเหลือครอบครัว สอดคล้องกับในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่พ่อแม่หรือสามีที่ขาดแคลนมีสิทธิขายลูกหรือภรรยาได้ อันเป็นไปตามกฎหมายพระไอยการทาสมาตรา 9 ในกฎหมายตราสามดวง (แลงการ์ด, 2505, น. 292) และนายเงินสามารถขายทาสในครอบครองได้ โดยการซื้อขายลักษณะนี้ต้องทำหนังสือเรียกว่า “กรรมกรรม” ที่ระบุชื่อผู้ซื้อขาย นายประกัน และตัวทาส ซึ่งจะเรียกทาสประเภทนี้ว่า “ทาสสินไถ่” คือ ทาสที่สามารถไถ่ถอนตนเองได้ (อคิน รพีพัฒน์, 2527, น. 146)

3) อำนาจของสามี

(34) สถานการณ์: ขุนแผนถามขุนช้างว่าคิดอย่างไรจึงเป็นชู้กับวันทองทั้งที่นางเป็นเมียของขุนแผนก่อนแล้ว และยังมีได้หย่าร้างหรือซื้อขายให้แก่ขุนช้าง อีกทั้งยังออกอุบายว่าขุนแผนตายในระหว่างทำศึกเพื่อหวังให้วันทองเป็นเมียของตน

“ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
 แหย่ขุนช้างมิตรคิดอย่างไร
 เรายังไปทัพไม่กลับมา
 จึงรื้อหอปลูกใหม่ใส่สรวเอา
 เอากระดูกห่อผ้ามาถึงบ้าน
 สมสู่ทำชู้แต่โดยใจ

แค้นคิดขบพันมันได้
 นางพิมพิลาไฉนนี่เมียเรา
 หรือร้างหย่าซื้อขายให้แก่เจ้า
 แล้วพูดจาว่าเรานี้บรรลัษ
 ขุดต้นโพธิ์พื้นฐานให้เป็นไฉ
 คิดอ่านเป็นอย่างไรให้วามา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 311)

ตัวอย่าง (34) ขุนแผนใช้คำว่า “ซื้อชาย” เพื่อบอกว่าขุนช้างกระทำผิดที่นำวันทองมาเป็นภรรยาของตนโดยที่ไม่ได้หย่าร้างหรือผ่านการซื้อชายอย่างถูกต้อง แสดงให้เห็นว่าสามีมีอำนาจในการขายภรรยา และชายผู้ซื้อจะมีอำนาจเด็ดขาดในสตรีผู้นั้นหลังจากมีการตกลงซื้อชายกันแล้ว จึงสื่อให้เห็นชัดเจนว่าสตรีเป็นสิ่งของที่สามารถถูกซื้อชายได้ ดังนั้น วันทองผู้เป็นภรรยาต้องผ่านการซื้อชายอย่างถูกต้องก่อน จึงสามารถกินอยู่กับขุนช้างได้ นอกจากนี้ การหย่าร้างเป็นอีกวิธีหนึ่งที่สามีภรรยาสามารถกระทำได้เพื่อให้ขาดจากสถานภาพการสมรส ซึ่งเป็นไปตามกฎหมายพระไอยการลักษณะผัวเมีย มาตรา 67 ในกฎหมายตราสามดวง (แลงกาต์, 2505, น. 242)

จากตัวอย่าง (26) – (34) ชุดกริยาวลีทั้งหมด คือ “ริบ” “เก็บ” “ถวายเป็น” “ยกให้” “ยกย้ายถ่ายเท” “ฝาก” “ซื้อชาย” ซึ่งใช้กับวัตถุหรือสิ่งของ แต่ในตัวอย่างเป็นการใช้อุปลักษณะในวงความหมายสิ่งของนำมาใช้กับสตรีเพื่อสื่อความหมายว่าสตรีเป็นทรัพย์สินที่สามารถส่งต่อหรือเปลี่ยนเจ้าของได้ และผู้มีอำนาจในการกระทำ คือ รัฐ พระมหากษัตริย์ พ่อ แม่ และสามี ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นสตรีไม่มีสิทธิ์เลือกในชีวิตของตน อีกทั้งรัฐมีอำนาจริบภรรยาเมื่อสามีผู้รับราชการได้รับโทษหรือเสียชีวิตจากสงคราม ชุดกริยาวลีเหล่านี้ สามารถวิเคราะห์ด้วยอุปลักษณะเชิงมโนทัศน์ ในวงความหมายของ “สิ่งของ” นั่นคือ “สตรี คือ สิ่งของ (FEMALE IS THING)” เพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์ของสิ่ง 2 สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกัน โดย “สิ่งของ” เป็นมโนทัศน์ต้นทาง (source domain) และ “สตรี” เป็นมโนทัศน์ปลายทาง (target domain)

2. โครงสร้างประโยค

โครงสร้างประโยค คือ รูปแบบโครงสร้างประโยคซึ่งผู้มีส่วนร่วมในประโยคมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนะหว่างกัน ทำให้ผู้รับสารเกิดความคิดและความเชื่อเกี่ยวกับสตรีในประเด็นต่างๆ จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้ 1) โครงสร้างประโยคกรรตุวาจก 2) โครงสร้างประโยคกรรมวาจก 3) ประโยคเงื่อนไข 4) ประโยคแสดงเหตุผล โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตาราง 3 ภาพรวมของโครงสร้างประโยคที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

โครงสร้างประโยค	ตัวอย่างโครงสร้างประโยค
ประโยคกรรตุวาจก	“ท่านพาลาวทองมายกให้” “ทองประศรีขึ้นหน้าดำพระไวย”
ประโยคกรรมวาจก	“ก็จะถูกตีดินยีนร้าย” “จะถูกทั้งตีดำประดาตาย”

โครงสร้างประโยค	ตัวอย่างโครงสร้างประโยค
ประโยคเงื่อนไข	“ถ้ามีฟังก์ชันแม่ทำแซ่เขื่อน มึงไปเสียจากเรือนอย่าได้อยู่” “ถ้าขึ้นชดอรรถมณเฑาะตรมเกรียม โหดเหี้ยมไมตรีหาดีไม่”
ประโยคเหตุผล	“มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง จึงหึงหวงช่วงชิงยุ่งยงอยู่” “ทั้งไพร่ฟ้าประชาชนจะพ้นภัย เพราะว่าได้พึ่งองค์พระลูกรัก” “เพราะมึงมีตัวสองกุดต้องแค้น”

2.1 โครงสร้างประโยคกรตุวจาก (active form) คือ ประโยคที่มีโครงสร้างของการลำดับคำที่มีผู้กระทำกริยา (agent) อยู่ต้นประโยค โดยผู้กระทำมีความสำคัญหรือเด่นกว่าหน่วยอื่น (อัญชลี วงศ์วัฒนา, 2565, น. 272) โครงสร้างประโยคกรตุวจากใช้เพื่อสื่อถึงการกระทำของประธานโดยตรงซึ่งเป็นบุคคลที่มีอำนาจทั้งในครอบครัวและสังคม พบในพระมหากษัตริย์กระทำต่อประชาชน/ข้าราชการบริวาร พ่อแม่กระทำต่อลูก สามีกระทำต่อภรรยา ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้โครงสร้างประโยคกรตุวจาก ดังตัวอย่าง

(35) สถานการณ์: แสนคำแมนและศรีเงินยวงนำลาวทองมายกให้ขุนแผน เพื่อตอบแทนขุนแผนที่ไม่ทำอันตรายผู้คนในหมู่บ้านจอมทอง ขุนแผนรับว่าจะเลี้ยงดูลาวทองให้สมศักดิ์ศรีไปจนตาย

“ท่านพาลาวทองมายกให้

จะเลี้ยงไว้ให้สมซึ่งศักดิ์ศรี

ท่านอย่าคิดกังขาราคี

ร้อยปีไม่อย่ากให้จากกัน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 215)

ตัวอย่าง (35) ขุนแผนเป็นผู้กล่าวประโยค “ท่านพาลาวทองมายกให้” โดยใช้โครงสร้างประโยคกรตุวจากมี “ท่าน” หมายถึง แสนคำแมนและศรีเงินยวง เป็นผู้กระทำ และลาวทองเป็นผู้ถูกกระทำ ซึ่งละการพูดถึงตนเอง มิได้กล่าวว่า “ท่านพาลาวทองมายกให้ (ข้า)” เป็นการไม่บอกถึงประโยชน์ที่ขุนแผนได้รับ แต่มุ่งไปที่พ่อแม่เป็นผู้ดำเนินการและมีอำนาจในการกระทำใดๆ กับลูกสาวได้

(36) สถานการณ์: ทองประศรีผู้เป็นย่าโกรธและชี้หน้าตำพลาวยงาม (พระไวย) ที่เป็นเหตุให้พลาวยชุมพลหลานรักผู้เป็นลูกชายของขุนแผนและแก้วกิริยาหนีไป เนื่องจากถูกพลาวยงามตีขณะเข้าไปห้ามพลาวยงามและศรีมาลาทะเลาะกัน

“ทองประศรีชี้หน้าตำพระไวย

อ้ายอัปรีอิจัญไรรอนจนสาย

เพราะเมี่ยมิ่งหึงหวงกันวุ่นวาย	พลอยออพลอยต้องตีจิ้งหนีไป
ยังจะแค้นมีหน้าออกมาถาม	โคตรแม่มิ่งไปตามมาให้ได้
ไม่ได้หลานกุมมาอย่าหนีไป	ภูจะต้อยหัวให้ลงเป็นเปือย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 941)

ตัวอย่าง (36) จากโครงสร้างประโยคกรรตุจาก “ทองประศรีชี้หน้าด่าพระไวย” เป็นประโยคโครงสร้างที่มีการเรียงลำดับคำโดยให้ทองประศรีเป็นผู้กระทำ และพลายงาม (พระไวย) เป็นผู้ถูกกระทำ “ชี้หน้าด่า” ทำให้เห็นว่าทองประศรีซึ่งเป็นย่าของพลายงามมีอำนาจเหนือหลานชายได้ อย่างไรก็ตาม การปรากฏเรื่องอำนาจเหนือผู้ชายของทองประศรีพบในระดับครอบครัว อาจเนื่องจากเป็นครอบครัวที่ไม่มีพ่อเป็นผู้นำครอบครัว ทองประศรีจึงมีสิทธิในการปกครองคนในครอบครัว คือ ทั้งขุนแผนที่เป็นลูกชายและพลายงามที่เป็นหลานชาย อย่างไรก็ตาม จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลไม่พบการกระทำที่มีอำนาจเหนือกว่าของสตรีต่อผู้ชายที่เป็นสามีและบุคคลที่อยู่ในฐานะพระมหากษัตริย์

2.2 โครงสร้างประโยคกรรมวาจก (passive form) คือ ประโยคที่นำเสนอผู้ถูกกระทำทำหน้าที่เป็นประธาน ซึ่งส่วนใหญ่สื่อว่าเป็นผู้รับการกระทำและทำให้โดดเด่นขึ้นโดยนำเสนอในตำแหน่งประธานของประโยค จากการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏร่วมกับคำว่า “ถูก” หรือ “โดน” สอดคล้องกับอัญชลี วงศ์วัฒนา (2565, น. 283) ที่กล่าวว่ากรรมวาจกจะปรากฏคำว่า “ถูก” หรือ “โดน” ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้โครงสร้างกรรมวาจกเพื่อบ่งชี้ผู้ถูกกระทำในฐานะภรรยา น้อย คือ ลาวทอง สร้อยฟ้า เป็นการที่สตรีกล่าวว่าตนเป็นผู้รับการกระทำที่ไม่ดี ดังตัวอย่าง (37) สถานการณ์: หลังจากลาวทองรู้ว่าตนต้องตกเป็นภรรยาของขุนแผน ก็รู้สึกกลัวเพราะไม่เคยมีสามีมาก่อน กลัวจะถูกนินทาว่าร้าย เพราะไม่รู้ธรรมเนียมไทยในการออกเรือน

“แสนทุกข์อยู่แต่ที่จะมีผัว	พระทูนหัวอกเอ๋ยหาเคยไม่
จะดูการเรือนหย้าเขาข้างไทย	จะอย่างไรก็ไม่รู้ประเพณี
ก็จะถูกติฉินนินร้าย	อภัยสอดตายชาวกรุงศรี
สำหรับเขาค่อนว่าทั้งตาปี	มีแต่จะอับอายขายบาทา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 785)

(38) สถานการณ์: หลังจากพलयงามและสร้อยฟ้ามีปากเสียงกัน จนสร้อยฟ้าถูกพलयงามใช้ไม้ไล่ตีเป็นรอยทั้งหลัง สร้อยฟ้าจึงวิ่งหนีเข้าไปในห้องแล้วคร่ำครวญถึงความน่าสงสารของตนเอง

“ <u>ไอ้ว่าอนิจจาตัวกูเอ๋ย</u>	ไม่คิดเลยเมื่อพ่อพามาถวาย
จะ <u>ถูกทั้งตีดำประดาตาย</u>	แสนอายสุดอย่างแล้วครั้งนี้
พ่อแม่อยู่ไกลไม่เหลียวเห็น	จะได้ใครผ่อนเชษฐให้กูนี้
จะ <u>พឹងผัวดั่งเอาตัวท่มอค์คือ</u>	เขายี่เหยียบยับดังสับปลา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 919)

ตัวอย่าง (37) และ (38) ลาวทองใช้ถ้อยคำว่า “ถูกตีฉินยีนร้าย” คือ กลัวว่าผู้อื่นจะนิินทาว่าร้ายตน และสร้อยฟ้าใช้ถ้อยคำว่า “ถูกทั้งตีดำ” ซึ่งเกิดจากการกระทำที่ไม่เหมาะสมตามความคิดของสามีและสร้างความรุนแรงในครอบครัว สตรีไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากคนในครอบครัวได้ เนื่องจากพ่อแม่เป็นผู้ทำให้สามีดูแลแทนตนเอง และยังเป็นภรรยาน้อยซึ่งมีฐานะด้อยกว่าภรรยาหลวง นอกจากนี้ ความสำคัญของการใช้โครงสร้างประโยคกรรมวาจกที่ไม่ปรากฏผู้กระทำ คือ เพื่อต้องการเน้นว่าลาวทองและสร้อยฟ้าถูกกระทำจากผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นสามีที่มีอำนาจเหนือกว่า และสังคมที่มีอิทธิพลต่อสตรี

2.3 โครงสร้างประโยคเงื่อนไข คือ ประโยคสมมติเพื่อแสดงให้เห็นว่าเมื่อมีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นแล้ว จะมีอีกหนึ่งเหตุการณ์ หรือผลจากเหตุการณ์แรกเกิดขึ้นตามมา ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้โครงสร้างประโยคเงื่อนไขเพื่อใช้ขู่และสร้างความกลัวให้สตรี อันเป็นการขู่จูงและโน้มน้าวให้สตรีกระทำบางอย่างตามที่ผู้พูดต้องการ เป็นเงื่อนไขที่ไม่ควรขัดขืน มิเช่นนั้นจะส่งผลร้ายมายังสตรีและคนรอบข้าง ดังตัวอย่าง

(39) สถานการณ์: สตรีประจันโกรธวันทองที่ไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้างตามคำสั่งของแม่ นางจึงต่อว่าและขู่วันทองให้ออกจากเรือนของตนถ้าวันทองไม่ทำตามคำสั่ง

“ <u>พูดผิดพูดถูกลูกจงหลง</u>	ผัวเงินผัวทองหาเอาไม่
<u>นั่งกินจนตายสบายใจ</u>	หัวล้านทำไมกับหัวมัน
<u>เฝ้าบ่นวุ่นวายถึงพलयแก้ว</u>	มันมีเมียใหม่แล้วหรือไม่นั้น
<u>มันด่ามึงอึ่งสะท้านทั้งสุพรรณ</u>	ตัดขาดกันแล้วไม่เอ็นดู
<u>ถ้ามีฟังคำแม่ทำแซ่เชื่อน</u>	มึงไปเสียจากเรือนอย่าได้อยู่
<u>ยากเย็นเป็นตายอย่าหมายกู</u>	ดูวันทองลากลู่กูออกมา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 288)

ตัวอย่าง (39) เมื่อพิจารณาคำว่า “ถ้า” ในถ้อยคำ “ถ้ามีฟังคำแม่ทำแซเชือน มึงไปเสียจากเรือนอย่าได้อยู่ ยากเย็นเป็นตายอย่าหมายกู” ศรีประจันใช้โครงสร้างประโยคเงื่อนไขเพื่อขู่วันทองว่าถ้าไม่เชื่อฟังแม่ก็ไปจากเรือนนี้และไม่ต้องข้องเกี่ยวกับอีก เป็นการนำเสนอผลร้ายที่จะตามมาหากวันทองไม่เชื่อฟัง ถ้อยคำของศรีประจันสะท้อนความเชื่อว่าตนมีอำนาจเหนือกว่าวันทอง เป็นอำนาจของแม่ที่คิดว่าตนสามารถบังคับลูกได้ ดังนั้น ถ้าวันทองไม่ปฏิบัติตามตนจึงมีสิทธิ์ลงโทษหรือขับไล่ได้

ถ้อยคำของศรีประจันสะท้อนความคิดของนางที่ให้ความสำคัญกับเรื่องฐานะเงินทองของคน และเชื่อว่าถ้าวันทองลูกสาวได้สามีเป็นขุนช้างที่มีฐานะร่ำรวยจะทำให้ชีวิตของวันทองไม่ลำบาก และจะสบายไปตลอดชีวิตตามถ้อยคำ “นั่งกินจนตายสบายใจ” ดังนั้น การแสดงความผิดหวังต่อวันทองที่ปฏิเสธการเข้าหอกับขุนช้างผู้ร่ำรวยจึงถูกมองว่าเป็นลูกที่ไม่ดี อีกทั้งถ้อยคำ “หัวล้านทำไมกับหัวมัน” สะท้อนความคิดของศรีประจันที่ไม่สนใจเรื่องรูปลักษณะภายนอกของขุนช้าง เพราะนางสนใจเพียงเรื่องฐานะที่ร่ำรวยของขุนช้างอย่างเดียว อันจะนำความสุขมาให้วันทองผู้เป็นลูกสาวและตนเอง และไม่สนใจความต้องการของลูกแม้ว่าวันทองพยายามคัดค้านและปฏิเสธการกระทำของแม่ สอดคล้องกับเสาวลักษณ์ อนันตศานต์ (2560, น. 143) กล่าวว่าสตรีอย่างศรีประจันมีจำนวนมากในสังคมไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ต้องการมีฐานะดีขึ้น โดยฟังพาลูกสาวให้แต่งงานกับลูกเขยที่มีฐานะดี ส่วนเรื่องรูปลักษณะของขุนช้างไม่ใช่เรื่องสำคัญ ศรีประจันจึงถือสิทธิ์ความเป็นแม่บังคับวันทองด้วยวิธีการที่รุนแรง จนทำให้วันทองกลายเป็นภรรยาของขุนช้างเพราะถูกข่มขืนด้วยความช่วยเหลือของศรีประจัน

(40) สถานการณ์: ลาวทองไม่ปรารถนาเป็นภรรยาของพลายแก้ว วันและเวียงพี่เลี้ยงของลาวทองจึงปลอมนางและอธิบายเหตุผลที่พ่อและแม่ยกนางให้กับขุนแผน (พลายแก้ว)

“ครานั้นนางวันกับนางเวียง	พี่เลี้ยงฟังนางพลางรับขวัญ
ต่างปลอมตอบเจ้าลาวทองพลัน	แม่จะคิดเดียดฉันไปโยมี
พ่อแม่ให้มาเป็นข้าเขา	จะถือใจโยเล่าณะเจ้าพี่
ต้องให้เขาเมตตาปราณี	จะได้ดีก็เพราะรู้บำรุงใจ
<u>ถ้าขึ้นขัดอารมณ์เขาตรมเกรียม</u>	<u>โหดเหี้ยมไม่ตรีหาดีไม่</u>
<u>พี่น้องจะต้องซึ่งโทษภัย</u>	<u>ลูกเลยลามไปถึงบิดา”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 218)

ตัวอย่าง (40) พี่เลี้ยงของลาวทองใช้โครงสร้างประโยคเงื่อนไข เมื่อพิจารณาคำว่า “ถ้า” ในประโยค “ถ้าขึ้นชดอรรถมนเฑาะตรมเกรียม โหดเหี้ยมไม่ตรีหาดีไม่” เพื่อนำเสนอความเชื่อในการเป็นภรรยาของผู้ชายที่พ่อแม่ยกให้โดยเฉพาะขุนนางหรือผู้มีอำนาจ ลาวทองต้องปรนนิบัติดูแลสามีอย่างดี มิเช่นนั้นจะส่งผลร้ายต่อลาวทองและครอบครัว เป็นการโน้มน้าวความคิดของลาวทองด้วยการสร้างความกลัวว่าผลร้ายจะเกิดขึ้นหากไม่ปฏิบัติตามที่พี่เลี้ยงกล่าว

โครงสร้างประโยคเงื่อนไขสะท้อนความคิดและความเชื่อของผู้พูดที่มีต่อสตรี และใช้โน้มน้าวให้อีกฝ่ายคล้อยตามโดยใช้ประกอบเหตุผล อย่างเช่นลาวทอง เพราะในที่สุดลาวทองยอมเป็นภรรยาของขุนแผนและกลับมากองศรีอยุธยาเพื่อปรนนิบัติและดูแลขุนแผนอย่างดี จากการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนใหญ่โครงสร้างประโยคเงื่อนไขใช้ในการชักจูง โน้มน้าว เพื่อให้สตรีเข้าใจเหตุผลที่ต้องกระทำตามเงื่อนไขและไม่ควรขัดขึ้น เนื่องจากคนรอบข้างเห็นว่าดีและเป็นผู้ที่มีอำนาจมากกว่า แต่ในความเป็นจริงผลเสียกลับเกิดกับสตรีเหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็นวันทองที่ต้องเชื่อแม่ยอมเป็นภรรยาของขุนช้าง และลาวทองที่เชื่อพ่อแม่และพี่เลี้ยงต้องมาเป็นภรรยาบ่อยของขุนแผน ทำให้ต่อมาทั้งสองต้องประสบชะตากรรมที่ไม่ดี

2.4 โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผล คือ ประโยคที่แสดงให้เห็นข้อเท็จจริง กฎเกณฑ์ รวมทั้งความเชื่อที่นำไปสู่ข้อสรุป ข้อตัดสินใจ หรือข้อยุติเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผลจะปรากฏคำเชื่อมข้อความ เช่น เพราะ เพราะฉะนั้น เนื่องจาก ดังนั้น จึง เพราะฉะนั้น เป็นต้น โครงสร้างประโยคเหตุผลถูกใช้เพื่อทำให้ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสตรีหนักแน่นขึ้น และเพื่อโน้มน้าวสตรีให้เห็นด้วยกับสิ่งที่ผู้พูดนำเสนอ อีกทั้งถูกใช้เพื่ออธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับสตรี ดังตัวอย่าง

(41) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาให้วันทองเลือกจะอยู่กับใครระหว่างขุนแผนหรือขุนช้าง ด้วยการให้เหตุผลว่าวันทองคือสาเหตุของการแก่งแย่งที่ไม่จบสิ้น และการมีสามีหลายคนเป็นสิ่งไม่ดี

มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง	จึงหึงหวงช่วงชิงยุ่งยงอยู่
จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพวง	ให้ลูกดอกตกอยู่แต่กิ่งเดียว
อีวันทองตัวมันเหมือนรากแก้ว	ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ไปเหี่ยว
ใครจะควรสูสมอยู่กลมเกลียว	ให้เด็ดเดี่ยวรู้กันแต่วันนี้
เฮ้ยอีวันทองว่าจะไรว	มึงตั้งใจปลดปลงให้ตรงที่
อย่าพะวังงังขาเป็นราคะ	<u>เพราะมึงมีผิวสองกุดต้องแค้น</u>

ถ้ารักใหม่ก็ไปอยู่กับอ้ายข้าง ถ้ารักเก่าเข้าข้างอ้ายขุนแผน
อย่าเวียนวนไปให้คนมันหมิ่นแคลน ถ้ามันมีรักไหนให้ว่ามา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 864)

ตัวอย่าง (41) สมเด็จพระพันวษาทรัสกับวันทองด้วยการใช้โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผล โดยพิจารณาจากคำว่า “เพราะ” ในถ้อยคำ “มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง จึงหึงหวงช่วงชิงยุ่งยงอยู่” เพื่อสื่อว่าวันทองคือสาเหตุของปัญหาความวุ่นวายในการแย่งชิงกัน และถ้อยคำ “เพราะมันมีผิวสองกุต้องแค้น” เพื่อสื่อให้วันทองเห็นว่าการที่วันทองมีสามีสองคน คือ ขุนแผนและขุนช้างในเวลาเดียวกันเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ ซึ่งทำให้สมเด็จพระพันวษารู้สึกโกรธมาก วันทองจึงจำเป็นต้องตัดสินใจในการเลือกผู้ชายเพียงคนเดียวเท่านั้น การใช้เหตุผลของสมเด็จพระพันวษามาจากบรรทัดฐานของสังคมว่าสตรีไม่สามารถมีสามีหลายคนได้ และเมื่อคำพูดมาจากพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจสูงสุดยิ่งทำให้ความเชื่อเรื่องนี้น่าเชื่อถือและมีน้ำหนักมากขึ้น อีกทั้งจากถ้อยคำ “อย่าเวียนวนไปให้คนมันหมิ่นแคลน” แสดงว่าผู้คนในสังคมมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อสตรีที่มีสามีหลายคน ซึ่งมักถูกดูถูกและหยามเกียรติ

(42) สถานการณ์: เกสรปลอมสร้อยทองที่ต้องถวายเป็นสนมของสมเด็จพระพันวษา โดยให้เหตุผลว่าเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและประชาชน

“จะเปลื้องทุกข์พ่อแม่ก็แต่เจ้า	เหมือนสำเภาพาข้ามทะเลใหญ่
ทั้งไพร่ฟ้าประชาชนจะพ้นภัย	เพราะว่าได้พึ่งองค์พระลูกรัก
อันพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา	พระเดชาปราบได้ทั้งไตรจักร
ตัวเจ้าไปเป็นข้าสามีกัดดี	ก็สมศักดิ์สมยศหมดทั้งปวง
พระองค์ก็ทรงพระเมตตา	ตรัสสั่งความมากับข้าหลวง
ว่าจะเลี้ยงแก้วตาสุดาดวง	มิให้ใครล้าล่วงเกียรติยศ
อีกทั้งบุรีศรีสัตนา	ก็มีให้ใครมาเบียดเบียนหมด
ไปเถิดแก้วตาอย่าลาลด	เหมือนแทนทดคุณชนกชนนี
เกียรติยศจะระบือลือโลก	สร้างวิโยคก็จะเปรมเกษมศรี
คงเป็นสุขทุกทิวาราตรี	มารศรีอย่าละห้อยน้อยใจ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 568-569)

ตัวอย่าง (42) เกสรใช้โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผลเพื่อโน้มน้าวสรั้อยทองให้ยอมเป็นสนมของสมเด็จพระพันวษา กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา เพราะกลัวสงครามระหว่างเชียงใหม่และล้านช้างจะเกิดขึ้น ดังนั้น การสวมวิกติดต่อกองศรีอยุธยาเป็นทางออกที่ดีที่สุด เพราะจะได้รับความช่วยเหลือเมื่อบ้านเมืองเกิดสงคราม จากถ้อยคำของเกสรว่า “ทั้งไพร่ฟ้าประชาชนจะพ้นภัยเพราะว่าได้พึ่งองค์พระลูกรัก” สื่อให้เห็นถึงการแบกรับหน้าที่อันยิ่งใหญ่ของสตรีผู้เป็นลูกสาวเจ้าเมืองที่มีต่อแผ่นดินและประชาชน และชี้ให้เห็นความสำคัญของสตรีในฐานะเครื่องมือทางการเมือง ส่วนถ้อยคำ “เหมือนแทนทดคุณชนกชนนี” สะท้อนความเชื่อเรื่องความกตัญญูของลูกสาวที่ต้องตอบแทนพ่อแม่ตามความคาดหวังของสังคม

(43) สถานการณ์: เกสรผู้เป็นแม่อบรมสั่งสอนและให้โอวาทสรั้อยทองก่อนถวายนางให้เป็นสนมแต่สมเด็จพระพันวษาผู้เป็นกษัตริย์อยุธยา

“อึ่งหญิงรูปทรงที่สงศรี	ยอมมีทั้งผู้ดีมีทั้งไพร่
จะผัดกันแน่แท้แต่ที่ใจ	กับที่ได้อบรมนิยมมา
นางกษัตริย์เขาจัดว่าล้ำเลิศ	ประเสริฐด้วยสุริวงศ์พงศา
ถ้อมันสัจธรรมจรรยา	ทั้งวาจามารยาทสะอาดดี
<u>เพราะว่าเป็นวิสัยในพงศ์พันธุ์</u>	ฝึกสอนสืบกันมาตามที
ซึ่งจะฝ่าเหล่าไปมิใครมี	เหตุนี้จึงนิยมชมทั่วไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 570)

ตัวอย่าง (43) เกสรใช้โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผลเพื่อนำเสนอสตรีที่ดี คือ สตรีที่ผ่านการอบรมสั่งสอนมาตามถ้อยคำว่า “เพราะว่าเป็นวิสัยในพงศ์พันธุ์ ฝึกสอนสืบกันมาตามที” ซึ่งแม้ว่าสตรีรูปงามจะมีทั้งผู้ดีและไพร่ แต่ก็ต่างกันเรื่องความประพฤติ กิริยามารยาท และคำพูด โดยเฉพาะสตรีชาววัง แม้ว่าจะอยู่ต่างที่ต่างภาษาแต่ความประพฤติล้วนเหมือนกัน สตรีชาววังจึงเป็นที่หมายปองของผู้ชายต้องการเป็นภรรยา สอดคล้องกับบุญยงค์ เกศเทศ (2532, น. 124-125) กล่าวว่าเนื่องจากสตรีชาววังผ่านการศึกษาคำสั่งสอน และการอบรมด้านการบ้านการเรือน รวมทั้งจรรยา มารยาท จรรยา การหน้าที่ และการปฏิบัติตนในฐานะภรรยา ตลอดจนคุณและประณิบัติสามีได้เป็นเยี่ยม ทำให้สตรีชาววังเป็นที่นิยมยกย่องทั่วไป

3. วัจนกรรม

วัจนกรรม (speech act) คือ ถ้อยคำที่มุ่งเน้นเจตนาในการกระทำสื่อในมิติทางสังคมของสิ่งที่ตัวละครกระทำเมื่อมีการผลิตถ้อยคำในบริบทสถานการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม แสดงให้เห็นมุมมองต่อสตรีในมิติต่างๆ จากข้อมูลปรากฏว่าตัวละครใช้วัจนกรรมในระดับมหัพภาค (macro speech act) ซึ่งพบทุกประเภทของวัจนกรรมตามที่ Searle (1969) กำหนด 5 ประเภท คือ 1) วัจนกรรมบอกกล่าว 2) วัจนกรรมชี้แนะ 3) วัจนกรรมผูกมัด 4) วัจนกรรมสื่อความรู้สึก และ 5) วัจนกรรมประกาศ ส่วนวัจนกรรมระดับจุลภาค (local speech act) คือ วัจนกรรมย่อยที่เกิดขึ้นในแต่ละวัจนกรรม โดยมีรายละเอียดและตัวอย่าง ดังนี้

ตาราง 4 ภาพรวมของวัจนกรรมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ประเภทของวัจนกรรม		ตัวอย่างถ้อยคำการใช้วัจนกรรม
วัจนกรรมบอกกล่าว	การบอกเล่า	“ข้านอนกับขุนช้างก็จริงอยู่ แต่ได้สู้รบกันหนักหนา” “จึงเสียตัวชั่วเพราะเขาขึ้นใจ”
	การสั่ง	“เจ้าเลี้ยงพลายแก้วไว้ให้จงดี ถ้าหากว่าผิดพลั้งจงสั่งสอน” “อย่าเกี้ยววราดฟังคำพี่ว่า” “ไม่งามนะข้าห้ามเจ้าพลายแก้ว” “จงสุภาพเจียมตนเป็นคนข้า อย่านอนสายนายมูลจงเกรงยำ”
วัจนกรรมชี้แนะ	การแนะนำ	“ที่ใครควรเคารพก็บนอบ ที่ควรชิดคิดชอบอย่าผินหลัง”
	การขอร้อง	“ช่วยสั่งสอนงามปลื้มอย่าลืมความ”
	การสัญญา	“ถนอนนวลให้ถ่วนทุกคนไป ตามน้อยตามใหญ่ให้เสมอกัน” “ท่านพาลาวทองมายกให้ จะเลี้ยงไว้ให้สมซึ่งศักดิ์ศรี”
วัจนกรรมผูกมัด	การสาบาน	“ถ้าพี่ดวงน้องให้หมองสัดย์ จงวิบัติเกิดเชษฐให้เป็นเนื่อง” “ถ้าพี่นี้ทิ้งขว้างร้างหย่า ไม่เลี้ยงเจ้าศรีมาลาไปวันหลัง ขอให้มีอันเป็นเห็นจริงจัง ลงนรกตกกระทั่งถึงโลกันตร์”
	การขอบคุณ	“จึงตรัสว่าขอบใจศรีมาลา มิ่งนี้หาอาฆาตจองเวรไม่”
วัจนกรรมแสดงความรู้สึก	การตำหนิ	“ผิวไปยังไม่พินประตุ คบชู้แช่เล่มไว้เต็มใจ” “ทำยาแฝดใส่อ้ายไวยผิว ให้เมามัวหลงเล่ห์เสนาหา”
	การแสดง	“เสียแรงอุ้มทองวันทองมา แม่จะฆ่าลูกเสียได้ง่ายง่าย”
	ความผิดหวัง	“แค้นใจแต่ท้องบุษบา เป็นผู้หญิงเสียข้าชั้นใจหาย คิดคิดขึ้นมาว่าเสียตาย”

ประเภทของวัจนกรรม		ตัวอย่างถ้อยคำการใช้วัจนกรรม
	การประชด ประชัน	“ชอบใจใหม่แล้วมาลืมนู เคียงคู่ชะควรกันสุดใจ” “มันรักผัวหัวล้านไม่นั่งได้”
วัจนกรรม ประกาศ	การตัดสินใจ	“เร่งเร็วเหวยพระยายมราช ไปฟันฟาดเสียให้มันเป็นผี” “ก็ขับไปให้พ้นจากพารา

3.1 วัจนกรรมบอกกล่าว (assertive) เป็นเจตนาที่ผู้พูดต้องการบอกหรือแจ้งข้อมูลข้อเท็จจริงที่ผู้พูดยืนยันว่าเป็นความจริงให้ผู้ฟังทราบ เป็นวัจนกรรมที่ผู้พูดผูกมัดตนเองกับความจริงของสังคม วัจนกรรมบอกกล่าวในเสภาจึงถูกใช้เพื่ออธิบายข้อเท็จจริงในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสตรี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวัจนกรรมย่อย คือ การบอกเล่า ดังนี้

(44) สถานการณ์: ขุนแผนลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อลักพาตัววันทอง แต่วันทองปฏิเสธไม่ยอมไปด้วย ทั้งสองจึงมีปากเสียงกัน ขุนแผนพยายามพูดถึงเรื่องความหลังที่วันทองยอมเป็นภรรยาของขุนช้าง แต่วันทองได้ตอบขุนแผนด้วยการชี้แจงความจริงทั้งหมดที่เกิดขึ้น

“ข้านอนกับขุนช้างก็จริงอยู่	แต่ได้สู้รบกันหนักหนา
เสียตัวชั่วไช้จะตื่นตา	เพราะพรายเขาเข้ามาสะกดไว้
ถ้าผัวเมตตามาปกป้อง	วันทองหรือใครจะทำได้
เจ้าลอยซ่อนเอาปลาที่หน้าไซ	เพราะใจของเจ้าไม่เมตตา
	ฯลฯ
ข่มเหงเล่นเถิดทำไมเล่า	ช่างมาเฝ้าตะบอยได้รื้อยอย่าง
เสียตัวชั่วเพราะหลับหลับว่าพราว	พรายของเจ้าช่างจับพิรุณ
คืนร้องตลະเรือนจะหักรวง	ลูกทะเลวงแล่นไปมันไล่ฉูด
ปะแม่ตีรำกระหน่ำรูด	อีพรายมุดเข้ามาเห็นว่าสนใจ
ด้วยตัวเป็นหญิงก็หนึ่งจน	จะชุกชนไปหาผู้ใดได้
จึงเสียตัวชั่วเพราะเขาขึ้นใจ	ไอผีปากบอนช่างค่อนข้างครบ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 390-392)

ตัวอย่าง (44) วันทองบอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงทั้งหมดให้ขุนแผนทราบไม่ถือว่าเป็นการต่อสู้ด้วยกำลังตามถ้อยคำ “แต่ได้สู้รบกันหนักหนา” และ “คืนร้องตลະเรือนจะหักรวง ลูกทะเลวงแล่นไปมันไล่ฉูด” เพื่อนำเสนอว่าวันทองพยายามต่อสู้และขัดขืนขุนช้างอย่างเต็มที่แต่ไม่

สำเร็จ และความจริงที่วันทองถูกขุนช้างข่มขืน จากถ้อยคำ “เสียตัวชั่วไว้จะตื่นตา” และ “เสียตัวชั่วเพราะเขาขืนใจ” ยิ่งยืนยันว่าวันทองถูกขืนใจโดยที่นางไม่ได้ยินยอม จนทำให้วันทองกลายเป็นสตรีชั่วช้าในทัศนคติของสังคม รวมถึงความจริงที่ว่าขุนแผนไม่ปกป้องวันทองในฐานะสามี วันทองใช้ถ้อยคำ “ถ้าผัวเมตตามาปกป้อง วันทองหรือใครจะทำได้” เพื่อนำเสนอข้อเท็จจริงที่ขุนแผนละเลยและไม่พยายามปกป้องนาง การใช้วัจนกรรมบอกกล่าวของวันทองจึงเป็นการยืนยันว่านางไม่ได้ยินดีเป็นภรรยาของขุนช้าง แต่ต้องตกเป็นเหยื่อจากการกระทำของผู้ชาย

3.2 วัจนกรรมชี้แนะ (directive) เป็นเจตนาที่ผู้พูดต้องการให้ผู้ฟังกระทำหรือปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งในอนาคต โดยผู้พูดมักมีอำนาจเหนือผู้ฟัง (Searle, 1969, p. 66) ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวัจนกรรมย่อยจากผู้มีอำนาจเหนือกว่าสตรี คือ พ่อแม่และสามีกระทำต่อสตรีที่อยู่ใต้อำนาจหรืออยู่ในการดูแล คือ 1) การสั่ง 2) การแนะนำ 3) การขอร้อง เพื่อให้สตรีกระทำหรือปฏิบัติตามที่ผู้พูดต้องการ นอกจากนี้ มีวัจนกรรมชี้แนะ ซึ่งเป็นการโต้ตอบของสตรีต่อสามีและลูก ซึ่งคือ วันทองเพื่อสื่อถึงเป็นผู้ถูกกระทำ ดังนี้

3.2.1 การสั่ง การใช้ถ้อยคำของผู้พูดเพื่อสื่อเจตนาบอกให้ผู้ฟังปฏิบัติตาม ซึ่งมีความรู้สึกเชิงบังคับและหนักแน่น มักปรากฏคำว่า จง อย่า ห้าม หรือปรากฏการใช้เพียงคำกริยาสื่อการบังคับให้กระทำ

3.2.2 การแนะนำ การใช้ถ้อยคำของผู้พูดที่เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดี และทำให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์จากการกระทำหรือปฏิบัติตาม มักปรากฏคำว่า ควร ไม่ควร ลอง เป็นต้น

3.2.3 การขอร้อง การใช้ถ้อยคำของผู้พูดอันมีเจตนาขอให้ผู้ฟังทำตามสิ่งที่ผู้พูดต้องการ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังและผู้อื่น มักปรากฏคำว่า ขอ ขอให้ ขอร้อง ช่วย โปรด เป็นต้น

ในด้นบทเสภาที่ใช้วัจนกรรมกลุ่มชี้แนะ มักปรากฏวัจนกรรมย่อยร่วมกัน ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวัจนกรรมกลุ่มนี้ทั้งจาก สามี พ่อแม่ และคนรัก ดังตัวอย่าง

(45) สถานการณ์: ขุนไกรพลพ่ายรู้ว่าตนจะต้องตายเนื่องจากมีกลางบอกเหตุร้ายเกิดขึ้น จึงสั่งเสียให้ภรรยาอบรมสั่งสอนดูแลลูกให้ดีเพื่อให้ลูกสืบวงศ์ตระกูลต่อไป

“จึงเหลียวหน้ามาสั่งทองประศรี

ลูกของเราเท่านี้เอาใจใส่

ยังเด็กอ่อนนอนนั่งระวางระไว

เจ้าเลี้ยงพลายแก้วไว้ให้จงดี

ถ้าหากว่าผิดพลั้งจงสั่งสอน

อย่าสลับตัดรอนให้หน่ายหนี

อุตส่าห์สอนวิชาบรรดามี

ให้ลูกนี้สืบวงศ์พงศ์พลายไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 18)

(46) สถานการณ์: ก่อนพลายงามจะไปรบในสงคราม ได้มาพบเพื่อรำลาคีรีมาลาและสร้อยฟ้า ภรรยาทั้งสอง และอบรมสั่งสอนโดยให้คีรีมาลาช่วยดูแลสร้อยฟ้าให้ดี

<u>“เข้าห้องสั่งสอนสายสวาดิ</u>	<u>อย่าเกรี้ยวกราดฟังคำพี่ว่า</u>
<u>เป็นผู้ใหญ่ให้คีรีมาลา</u>	<u>เจ้าสร้อยฟ้ามิใช่คนแกล้ง</u>
<u>ผิดมั่งพลั้งนึกอย่าด่าว่า</u>	<u>ให้พี่กลับมาถึงบ้านก่อน</u>
<u>สร้อยฟ้าเป็นลาวชาวดงดอน</u>	<u>ช่วยสั่งสอนงามปลื้มอย่าลืมความ”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 996)

ตัวอย่าง (45) ขุนไกรพลพ่ายอบรมสั่งสอนทองประศรีภรรยา ด้วยการใช้คำว่า “จง” “อย่า” เพื่อสั่งให้ทองประศรีปฏิบัติตาม คือ ให้เลี้ยงดูพลายแก้วให้ดี และอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ให้กับพลายแก้วได้สืบวงศ์ตระกูล อย่าได้ทอดทิ้งลูก ส่วนตัวอย่าง (46) พลายงามอบรมคีรีมาลาและสร้อยฟ้าภรรยา ด้วยการใช้คำว่า “ช่วย” เพื่อแสดงการขอร้องให้คีรีมาลาเป็นผู้ใหญ่ที่ดีและช่วยอบรมสั่งสอนสร้อยฟ้า และใช้คำว่า “อย่า” เพื่อห้ามด่าว่าสร้อยฟ้าหากนางทำผิดพลาดไปบ้าง การใช้วจนกรรมสั่งของขุนไกรพลพ่ายและพลายงามเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของสามีเหนือภรรยา คือ ทองประศรี คีรีมาลาและสร้อยฟ้า

(47) สถานการณ์: หลังจากพระยาสุโขทัยนำแก้วกิริยาลูกสาวมาขายขาดอกกับขุนช้างด้วยเงินสิบห้าชั่ง ก่อนกลับไปได้อบรมแก้วกิริยาเรื่องการปฏิบัติตนขณะอยู่ที่เรือนขุนช้าง

<u>“เจ้าขรัวลาสั่งท่านทั้งสอง</u>	<u>ฝากน้องด้วยเถิดพ่อแม่ขา</u>
<u>ผิดพลั้งอย่างไรได้เมตตา</u>	<u>ออแก้วกิริยาอยู่จงดี</u>
<u>จงเสียมเจียมตัวเป็นข้าท่าน</u>	<u>การงานเอาใจใส่ให้ถ้วนถี่</u>
<u>สิ่งชั่วอย่าให้ตัวเป็นราคะ</u>	<u>ข้าวของท่านมีช่วยปิดงำ</u>
<u>ตัวเป็นข้าอย่าให้ผ้านั้นเหม็นสาบ</u>	<u>จงสุภาพเจียมตนเป็นคนทำ</u>
<u>อย่านอนสายนายมุลจงเกรงยำ</u>	<u>ข้าวน้ำผักปลาหาให้นาย</u>
<u>เสียสินดีกว่าอย่าเสียศักดิ์</u>	<u>ที่ต่ำหน้ากว่าน้อกอย่าพักหมาย</u>
<u>สงวนศักดิ์รักษาศงอดอาย</u>	<u>สามเดือนปลายแล้วพ่อจะกลับมา”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 314)

ตัวอย่าง (47) พระยาสุโขทัยผู้เป็นพ่ออบรมและถ่ายทอดแนวคิดเรื่องการปฏิบัติตนของสตรีโดยใช้คำว่า “จง” ประกอบถ้อยคำ เสงี่ยมเจียมตัว เอาใจใส่การทำงาน ช่วยจัดเก็บข้าวของสุภาพเจียมตน และ หาข้าวปลาอาหารให้เจ้านาย เพื่อสั่งให้แก่วิถีปฏิบัติตนตามแบบอย่างสตรีในฐานะ “ข้า” หมายถึง ทาสบริวาร อีกทั้งใช้คำว่า “อย่า” เพื่อห้ามการกระทำที่ไม่ดี คือ ให้ตัวเป็นราศี ให้ผ้าเหม็นสาบ และ นอนตื่นสาย นอกจากนี้ ถ้อยคำ “เสียสินดีกว่าอย่าเสียศักดิ์” และ “สงวนศักดิ์รักษาศงอดอายุ” ยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญเรื่องการรักษาศักดิ์ศรีมากกว่าทรัพย์สิน อีกทั้ง ถ้อยคำของพระยาสุโขทัยเป็นการถ่ายทอดและปลูกฝังขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาเรื่องความเป็นสตรีที่ดีต้องเชื่อฟังพ่อแม่และเจ้านาย

(48) สถานการณ์: เกสรทรงร้องไห้และสวมกอดสร้อยทองพระธิดา และอบรมสั่งสอนสร้อยทองก่อนที่นางจะเดินทางไปกรุงศรีอยุธยาเพื่อเป็นสนมของสมเด็จพระพันวษา

“กอดลูกทรงวงสะท้อนสอนสั่ง	เจ้าจะพรากจากวังไปเวียงใต้
จะพากันไปอยู่ในหมู่ไทย	อย่าได้ประมาทนะลูกรัก
อันขนบธรรมเนียมของเมืองใต้	ต้องเพียรเอาใจใส่ให้รู้จัก
อีกบรรดานารีที่พบพัศตร์	เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่ในวัง
ที่ใครควรเคารพก็บนอบ	ที่ควรชิดคิดชอบอย่าผินหลัง
อย่าโหดไร้ให้เขาพากันชิงชัง	แต่อย่าพลั้งเผลอคบคนเสเพล
คนเช่นนั้นมันมักเที่ยวแทรกแซง	ประจบประแจงด้วยอุบายหลายเล่ห์
พอเราหลงปลงอารมณ์สมคะเน	ก็ถ่ายเทเอาทรัพย์เสียนับพัน
อันคนชั่วย่อมระคนปนกับดี	ถ้าดีมีชู้ก็มีอยู่ทีนั้น
ถึงเมืองลาวเมืองไทยไม่ผิดกัน	เพราะเช่นนั้นขวัญข้าวเจ้าจำไว้”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 570)

ตัวอย่าง (48) เมื่อพิจารณาจากคำว่า “อย่า” “ต้อง” และ “ควร” พบว่าเกสรอบรมสั่งสอนและให้โอวาทสร้อยทองด้วยการสั่งและการแนะนำ คือ ต้องรู้จักขนบธรรมเนียมของชาวกรุงศรีอยุธยา ควรมีสัมมาคารวะ เคารพบนอบต่อผู้ใหญ่ในวัง อย่าทำไม่ดีให้คนเกลียด ที่ได้ก็ตามมักมีคนดีและไม่ดีปะปนกันไป แต่อย่าคบคนเลวเพราะมักมีเล่ห์อุบายให้เราหลงกลและหลอกเอาทรัพย์สินของเราไป การใช้วัจนกรรมชี้แนะของเกสรทั้งการสั่งและการแนะนำประกอบไปด้วยเหตุผลอันจะเป็นประโยชน์แก่สร้อยทองเมื่อเข้ามาอยู่ในวังในฐานะสนมของสมเด็จพระพันวษา

การใช้วัจนกรรมชั้นนำของสามีตามตัวอย่าง (45) และ (46) ของพ่อตามตัวอย่าง (47) และ ของแม่ตามตัวอย่าง (48) สะท้อนให้เห็นอำนาจของสามีและพ่อแม่ที่มีเหนือภรรยาและลูก และสามารถอบรมสั่งสอนให้ภรรยาและลูกสาวปฏิบัติตามสิ่งที่สามีและพ่อแม่ต้องการ เป็นการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องการปฏิบัติตนของสตรีไทยในสังคมซึ่งสามารถสั่งสอนได้ทั้งจากผู้ที่เป็สามี พ่อและแม่ อย่างไรก็ตาม การใช้วัจนกรรมชั้นนำสามารถสะท้อนความคิดและความเชื่อของสตรีเองได้ ดังที่วันทองใช้กับคนรัก สามีและลูก ตามตัวอย่าง

(49) สถานการณ์: ขุนแผน (พลายแก้ว) นัดวันทอง (พิมพิลาไลย) มาพบที่ไร่ฝ้ายเพื่อแสดงความรัก ต่อนางและพยายามล้วงเกิน แต่วันทองปฏิเสธและไม่ยอมให้ขุนแผนกระทำไม่ดีต่อนางได้

“นิจจาเจ้ายังว่าเขาคนอื่นว่า มาผูกจิตคิดร้ายทำลายทาง เป็นเพื่อนแล้วจะเขื่อนเข้าเป็นชู้ คิดว่าทักรักกันมาแต่ไร <u>ไม่งามนะข้าห้ามเจ้าพลายแก้ว</u> นั่งข้าข้าไทจะกลับมา	เป็นเพื่อนเล่นเห็นหน้าไม่เกรงบ้าง ครั้นน้องว่างจะระคางรำคาญใจ มีรูที่จะคิดอย่างไรได้ จึงเพื่อพาซื้อไปไม่สงกา ที่นี้แล้วไปที่หลังอย่าได้ว่า ข้าจะลาแล้วลุกขึ้นทันใด
--	---

ฯลฯ

นางสะบัดปิดชายสไบห่ม เสียมชมข่มเหงไม่เกรงใจ รักน้องสีจะปองให้เป็นผล ไม่รักแต่งดอกจึงแก่งทำประจาน	อย่ามาชมเลยผ้าคุณแม่ให้ <u>นี่อะไรเจ้าแก้วไม่ควร</u> กลางหนหรือมารักทำหักหาญ มาด่วนรานรีบได้แต่โดยใจ”
---	--

(กรมศิลปากร, 2510, น. 87, 92)

ตัวอย่าง (49) วันทองปฏิเสธขุนแผนในฐานะคนรักด้วยการสั่ง “ห้าม” เพื่อหยุดการกระทำอันเป็นการล้วงละเมิดต่อนาง และใช้คำว่า “ไม่ควร” เพื่อแนะนำว่าการกระทำของขุนแผนไม่เหมาะสม เป็นการกระทำที่ข่มเหง หมายถึง การใช้กำลังเพื่อรังแกหรือทำความเดือดร้อนให้ผู้อื่น (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) แสดงให้เห็นว่าวันทองรักนวลสงวนตัว ไม่ยอมมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับขุนแผนจนกว่าจะแต่งงานกัน ซึ่งสื่อขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับการรักนวลสงวนตัวของสตรีในสังคมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ อีกทั้งความเชื่อเรื่องการครองตัวของสตรียังปรากฏหลังวันทองแต่งงาน ตามตัวอย่าง (50) และ (51)

(50) สถานการณ์: พलयงามลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพาวันทองผู้เป็นแม่ไปอยู่กับตน เพราะคิดถึงแม่และต้องการแก้แค้นขุนช้าง แต่วันทองปฏิเสธเพราะกลัวว่าจะเกิดเรื่องร้ายแรงตามมา

“เจ้าเป็นถึงหัวหมื่นมหาเล็ก	มิใช่เด็กดอกจงฟังคำแม่ว่า
<u>จงเร่งกลับไปคิดกับบิดา</u>	<u>พ้องหากราบทูลพระทรงธรรม์</u>
พระองค์คงจะโปรดประทานให้	จะปรากฏยศไกรเฉิดฉัน
อันจะมาลักพาไม่ว่ากัน	เช่นนั้นใจแม่มิเต็มใจ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 848-849)

(51) สถานการณ์: หลังจากทีพलयงามพาวันทองมาอยู่ที่เรือนของตน ขุนแผนได้ลอบเข้าหาวันทองเพราะคิดถึงนาง และหวังจะมีความสัมพันธ์ด้วยแต่วันทองปฏิเสธ

“มิใช่หนุ่มดอกอย่ากั้มกำเริบรัก	เอาความผิดคิดหักให้เหือดหาย
ถ้ารักน้องบ่อดัดให้มิได้อาย	ฉันกลับกลายแล้วหม่อมจงฟาดฟัน
<u>ไปเพ็ดทูลเสียให้ทูลกระหม่อมแจ้ง</u>	น้องจะแต่งบายศรีไว้เชิญขวัญ
ไม่พักวอนดอกจะนอนอยู่ด้วยกัน	ไม่เช่นนั้นฉันไม่เลยจะเคยตัว”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 858)

ตัวอย่าง (50) วันทองสั่งพलयงามด้วยถ้อยคำ “จงเร่งกลับไปคิดกับบิดา พ้องหากราบทูลพระทรงธรรม์” เพื่อให้พलयงามกลับไปปรึกษากับขุนแผนผู้เป็นพ่อและกราบทูลต่อสมเด็จพระพันวษาให้ทรงทราบถ้าอยากพานางไปอยู่ด้วย และสื่อให้เห็นว่าวันทองไม่เต็มใจหากมาลักพาตัวเช่นนี้ สอดคล้องกับตัวอย่าง (51) วันทองสั่งขุนแผนด้วยถ้อยคำ “ไปเพ็ดทูลเสียให้ทูลกระหม่อมแจ้ง” เพื่อให้ขุนแผนกราบทูลขอนางจากสมเด็จพระพันวษา ก่อน เพราะวันทองไม่ยินยอมหากขุนแผนจะมาหลับนอนด้วย เนื่องจากตอนนั้นวันทองได้ขึ้นชื่อว่าเป็นภรรยาของขุนช้าง แต่พलयงามไปลักพาตัวมา จากถ้อยคำของวันทองที่พูดกับพलयงามและขุนแผนสะท้อนความคิดเกี่ยวกับการครองตัวของสตรีที่ดี แม้ว่าสังคมจะตราหน้าว่านางเป็นสตรีที่ไม่ดีเพราะมีสามีสองคน แต่จากถ้อยคำของวันทองก่อนแต่งงานตามตัวอย่าง (49) และหลังแต่งงานตามตัวอย่าง (50) และ (51) แสดงให้เห็นว่าวันทองพยายามปกป้องศักดิ์ศรีและครองตนให้เป็นสตรีที่ดีมาโดยตลอด แต่สุดท้ายวันทองคือเหยื่อจากการกระทำของผู้ชายทั้งหมด

3.3 วจนกรรมผูกมัด (commissive) เป็นเจตนาที่ผู้พูดต้องการกระทำบางสิ่งในอนาคตโดยผูกมัดด้วยคำพูดหรือการกระทำของตน ในเสภาผู้ชายใช้วจนกรรมผูกมัดเพื่อแสดงว่าตนมีอำนาจและความสามารถมากพอที่จะกระทำบางอย่างอันมีผลต่อสตรี ในขณะที่สตรีใช้วจนกรรมผูกมัดเพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวจนกรรมย่อย คือ 1) การสัญญา 2) การสาบาน ดังนี้

3.3.1 การสัญญา เป็นเจตนาที่ผู้พูดให้คำมั่นหรือรับปากผู้ฟังว่าจะกระทำบางอย่างอันมีผลต่อผู้ฟังในอนาคต จากข้อมูลพบการสัญญาจากผู้ชาย คือ ขุนแผน และจากสตรีคือ ลาวทองและแก้วกิริยา ดังตัวอย่าง

(52) สถานการณ์: หลังจากลาวทองบอกขุนแผน (พลายแก้ว) ว่านางรู้สึกกลัวจะถูกรังแก เนื่องจากทราบว่าคุณแผนมีภรรยาอยู่แล้ว ขุนแผนจึงรับปากว่าจะดูแลนางอย่างดีให้เสมอวันทอง

“ครานั้นจึงโถมเจ้าพลายแก้ว	ยิ้มรับขวัญแล้วจึงตอบว่า
ที่รักเจ้าลาวทองผ่องใสภา	ยิ่งกว่าร้อยรักผู้ใดใด
ถึงเมียพี่มีอยู่ก็อย่าพรัน	แต่เช่นน้องนี่ก็น้อยอย่าสงสัย
<u>ถนอมนวลให้ถ้วนทุกคนไป</u>	<u>ตามน้อยตามใหญ่ให้เสมอกัน”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 224)

(53) สถานการณ์: ขุนแผนรับปากแสนคำแมนและศรีเงินยวงว่าจะเลี้ยงดูลาวทองให้สมศักดิ์ศรีไปจนตาย ข้าวของและทรัพย์สมบัติจะแบ่งปันให้ใช้สอย ไม่ลำบาก ซึ่งกล่าวว่า

“ท่านพาลาวทองมายกให้	จะเลี้ยงไว้ให้สมซึ่งศักดิ์ศรี
ท่านอย่าคิดกังขาราคี	ร้อยปีไม่ยากให้จากกัน
<u>จะร่วมเรียงเคียงหน้ากว่าจะตาย</u>	<u>ไม่เบื้อหน้ายแห่งจิตบิดผัน</u>
<u>บรรดาได้ทรัพย์มานับพัน</u>	<u>ไม่แบ่งปันให้ใครเท่าไยของ</u>
<u>สารพัดสมบัติที่ตีได้</u>	<u>ชั้นต่ำลงไปจนข้าวของ</u>
<u>อย่าวิตกจะยกให้ลาวทอง</u>	<u>สองท่านอย่าได้เป็นกังวล”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 215)

ตัวอย่าง (52) ขุนแผนสัญญาว่าจะ “ถนอม” หมายถึง การดูแล ระวัง ระวัง ระวัง ประคับประคองไว้ให้ดี และปฏิบัติต่อภรรยาทุกคนอย่างเสมอกัน ทำให้ลาวทองรู้สึกสบายใจขึ้น แม้ว่าพลายแก้วจะมีภรรยาอยู่แล้ว และตัวอย่าง (53) ขุนแผนเน้นย้ำการกระทำของตน ผ่านการให้คำมั่นสัญญา

ต่อพ่อแม่ของลาวทองว่าจะเลี้ยงดูลาวทองในฐานะภรรยาให้สมศักดิ์ศรี ไม่ให้ลำบาก ถ้อยคำของ ขุนแผนเป็นการนำเสนอตนเองเชิงบวก เพราะสะท้อนให้เห็นอำนาจและความสามารถของผู้ชาย ในการดูแลภรรยาอย่างทั่วถึง แม้ว่าผู้ชายจะมีภรรยาหลายคน ดังนั้น สตรีจึงต้องยอมอยู่ใต้อำนาจ ของผู้ชายเพื่อให้ได้รับการดูแลและปกป้องจากผู้ชายที่เป็นสามี ซึ่งทำให้สตรีอยู่อย่างสุขสบายและ ปลอดภัย

(54) สถานการณ์: ก่อนไปรบในสงครามเชียงใหม่ ขุนแผนได้รำลาลาวทองและแก้วกิริยา และฝาก ผึ้งให้ดูแลทองประศรีผู้เป็นแม่และสั่งให้ทั้งสองปรองดองและดูแลกัน ซึ่งลาวทองและแก้วกิริยาก็ รับปาก

<p>“ครานั้นลาวทองแก้วกิริยา จะร้องไห้กล้วลงในกลางคืน พ่ออย่าได้รำพึงถึงตัวน้อง รับภาระงานให้ท่านคุณแม่ใช้ ถ้าขึ้นไปได้พบกับพ่อแม่ แล้วผิวเมียบ้างคนสนทนา</p>	<p>ฟังว่าอกใจให้ไหวหวั่น อุตส่าห์กลั้นไศกาแล้วว่าไป จะปรองดองผูกสมัครักใคร่ จะตั้งใจปฏิบัติเป็นอัครา จงบอกแต่ว่าลูกเป็นสุชา ด้วยสนิทเสนหาต่างอาลัย”</p>
--	---

(กรมศิลปากร, 2510, น. 627)

ตัวอย่าง (54) ลาวทองและแก้วกิริยาสัญญากับขุนแผนด้วยถ้อยคำ “จะปรองดองผูก สมัครักใคร่” เพื่อให้ขุนแผนสบายใจขณะเดินทางไปรบ อีกทั้งยังสัญญาว่าจะดูแลและรับใช้ทอง ประศรีอย่างดีด้วยถ้อยคำ “รับภาระงานให้ท่านคุณแม่ใช้ จะตั้งใจปฏิบัติเป็นอัครา” การให้สัญญานี้ เป็นการผูกมัดตนเองกับสิ่งที่ลาวทองและแก้วกิริยาจะกระทำต่อไปในอนาคต เป็นการสร้างความ เชื่อมมั่นต่อสามีว่าตนจะสามารถกระทำและรับผิดชอบหน้าที่ตามที่กล่าวได้

3.3.2 การสาบาน คือ การกล่าวถ้อยคำปฏิญาณเพื่อสื่อเจตนาให้ผู้อื่นเชื่อถือ ด้วยการกล่าวถึงผลดีหรือผลร้ายหากปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามคำสาบานนั้น เป็นการผูกมัดตนเอง ให้กระทำบางอย่างในอนาคตอันมีผลต่อสตรี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการสาบานจากผู้ชาย คือ ขุนแผนเท่านั้น ไม่พบการสาบานในสตรี ดังตัวอย่าง

(55) สถานการณ์: ขุนแผนลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อชิงตัววันทอง แต่เข้าห้องผิดซึ่งเป็นห้องของแก้ว กิริยา เมื่อขุนแผนเห็นนางก็รู้สึกรัก และพยายามไถ่โลมนางเมื่อรู้ว่านางยังไม่มีคู่ครอง แต่แก้วกิริยา

ปฏิเสธเพราะยังไม่ไว้ใจและกลัวจะถูกขุนแผนทอดทิ้ง จึงให้ขุนแผนไปสู้รบกับพ่อของนางก่อน ขุนแผนจึงใช้การสาบานเพื่อโน้มน้าวนาง

“น้องเอ๋ยเพราะน้อยหรือถ้อยคำ	หวานฉ่ำจริงแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย
เจ้าเนื้อหอมพร้อมชื่อดงอบเชย	เงยหน้ามาจะว่าไม่อำพราง
ได้ชมชิดเข้าสนิทอย่างนี้แล้ว	ขอเชิญแก้วกิริยาเมตตาบ้าง
ที่จะมอบเสน่ห์ไว้ที่ในนาง	อย่าระคางข้องแค้นระคายเคือง
<u>ถ้าพี่ลวงน้องให้หมองสัจย์</u>	<u>จงวิบัติเกิดเหตุให้เป็นเนือง</u>
<u>สรวปัดวิชาสง่าเปลื้อง</u>	เจ้าเนื้อเหลืองดังทองมาทาบทับ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 376)

ตัวอย่าง (55) ขุนแผนใช้ถ้อยคำสาบานเพื่อโน้มน้าวให้แก้วกิริยายอมเป็นภรรยา เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำ “ถ้าพี่ลวงน้องให้หมองสัจย์ จงวิบัติเกิดเหตุให้เป็นเนือง สรวปัดวิชาสง่าเปลื้อง” สื่อความว่า ถ้าขุนแผนไม่ซื่อสัตย์ต่อแก้วกิริยา ขอให้เกิดเรื่อง “วิบัติ” หมายถึง ความฉิบหาย ความหายนะ ความเป็นอัปมงคล (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) กับขุนแผนไปตลอด อีกทั้งขอให้วิชาที่ตนมีทั้งหมดไป ซึ่งถ้อยคำสาบานของขุนแผนนี้มีความรุนแรงมาก เพราะขุนแผนต้องใช้วิชาอาคมและของศักดิ์สิทธิ์ตลอด ถ้าของเหล่านี้เสื่อมลงหรือใช้การไม่ได้จะส่งผลเสียต่อชีวิตของขุนแผนอย่างมาก (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2543, น. 163)

(56) สถานการณ์: พलयงามลอบเข้าห้องนอนศรีมาลาด้วยความรักและหวังมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับนาง แต่ศรีมาลากลัวและปฏิเสธ พलयงามจึงใช้การสาบานเพื่อยืนยันความรัก และโน้มน้าวใจให้ศรีมารารับรัก

“จริงจริงกระนั้นหรือน้องแก้ว	มันก็แล้วมิให้น้องต้องว่าขาน
<u>พี่จะให้ความสัจย์ปฏิญาณ</u>	<u>ขอบันดาลเทพดาจงมาฟัง</u>
<u>ถ้าพี่นี้ทิ้งขว้างร้างหย่า</u>	<u>ไม่เลี้ยงเจ้าศรีมาลาไปวันหลัง</u>
<u>ขอให้มีอันเป็นเห็นจริงจัง</u>	<u>ลงนรกตกกระทั่งถึงโลกันตร์</u>
พี่ให้สัจย์ปฏิญาณอย่างนี้แล้ว	น้องแก้วยังสงสัยหรือไรนั่น
เชิญเจ้าช่วยรับรักพี่หนักครั้น	จะหวาดหวั่นต่อไปไม่ต้องการ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 649)

ตัวอย่าง (55) พलयงามใช้การสาบานด้วยวัตถุประสงค์เดียวกับขุนแผนตามตัวอย่าง (56) คือ เพื่อโน้มน้าวให้ศรีมาลายอมมีความสัมพันธ์เชิงชู้สาวกับตน พलयงามใช้คำว่า “ปฎิญาณ” อันแสดงถึงการให้คำมั่นสัญญาหรือการสาบานโดยขอให้ผลร้ายเกิดขึ้นกับตนหาก พलयงามหย่าร้างหรือทอดทิ้งศรีมาลา เมื่อพิจารณาตามถ้อยคำ “ขอให้มันอันเป็นเห็นจริงจัง ลง นรกตกกระทงถึงโลกันตร์” คือการสาปแช่งให้ตนเองตายและตกนรกโลกันตร์อันเป็นนรกขุมที่ถูก ลงโทษรุนแรงที่สุดและไม่ได้เกิดอีก อีกทั้งถ้อยคำสาบานของพलयงามกล่าวถึง “เทพยดา” คือสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นพยานในการสาบาน ยิ่งช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือในการโน้มน้าวใจศรีมาลาให้ คล้อยตามง่ายขึ้น

การสาบานด้วยการย้ำความจริงและสาปแช่งตนเองให้เกิดผลร้ายตามตัวอย่าง (55) และ (56) ช่วยเพิ่มน้ำหนักของถ้อยคำ และสร้างความน่าเชื่อถือของผู้พูดมากยิ่งขึ้น เพราะถูกมอง ว่าผู้พูดจะไม่กล้าสาบาน หากสิ่งที่กล่าวออกไปจะไม่เป็นจริงเช่นนั้น (วิกานดา เกียรติมาโนชญ์, 2558, น. 86) จึงเป็นการนำเสนอดนเอง (ผู้ชาย) ในเชิงบวกโดยผูกมัดตนเองไว้กับถ้อยคำที่สื่อสาร กับสตรี และสะท้อนอำนาจที่อยู่เหนือสตรีที่ผู้ชายสามารถจัดการทุกอย่างได้

3.4 วัจนกรรมแสดงความรู้สึก (expressive) เป็นถ้อยคำที่ผู้พูดต้องการแสดง อารมณ์หรือความรู้สึกอันมาจากสภาพจิตใจและอยู่ภายใต้เงื่อนไขความจริงใจของผู้พูดที่มีต่อผู้ฟัง (Searle, 1979, p. 15) วัจนกรรมแสดงความรู้สึกที่ปรากฏในเสภาถูกใช้เพื่อสื่อทัศนคติของผู้พูดที่มี ต่อผู้ฟังอันเกี่ยวข้องกับสตรี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวัจนกรรมย่อยคือ 1) การขอบคุณ 2) การ ตำหนิ 3) การแสดงความผิดหวัง 4) การประชดประชัน ดังนี้

3.4.1 การขอบคุณ คือ การใช้ถ้อยคำของผู้พูดเพื่อสื่อความรู้สึกเป็นบุญคุณ หรือรู้สึกซาบซึ้งต่อการกระทำของผู้ฟัง อันส่งผลให้ผู้ฟังรู้สึกภาคภูมิใจต่อการกระทำของตน จาก ข้อมูลพบสมเด็จพระพันวษาขอบคุณศรีมาลา อันแสดงให้เห็นถึงผู้มีอำนาจใส่ใจผู้ใต้อำนาจ ดัง ตัวอย่าง

(57) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาชมเชยและขอบใจศรีมาลาที่ไม่อาฆาตจองเวรและยังทูลขอ พระราชทานอภัยโทษให้สร้อยฟ้า อีกทั้งตอบแทนความชอบที่พูดให้ขุนแผนและพलयงมพลงมาเข้า เฝ้าพระองค์ได้

“ครานั้นจึงองค์นเรนทร์สูร
ไม่รู้ว่ามันจะมาพาลูกตาย
วาสนาสร้อยฟ้าจะไม่ม้วย

ฟังศรีมาลาทูลพระทัยหาย
เสื่อมคลายกริ้วลงด้วยทรงธรรม
กุศลศรีมาลาช่วยคำชู้มัน

ทั้งบุญบุตรในท้องนั้นป้องกัน	บันดาลให้ไถยยันต์นั้นพ้นไป
จึงตรัสว่า <u>ขอบใจ</u> ศรีมาลา	มีงนี้หาอาฆาตของเวรไม่
อยู่ในสัจธรรมล้ำเหลือใจ	หากว่าอภัยไถ้มนใจพาล
มีงขอโทษก็จะโปรดชีวิตให้	แต่จะเลี้ยงมันไว้อุบาทว์บ้าน
นานไปมันจะทำให้รำคาญ	กูชี้คร้านจะดูมีงลุยไฟ

(กรมศิลปากร, 2510, น. 1041-1042)

ตัวอย่าง (57) สมเด็จพระพันวษาแสดงความรู้สึก “ขอบใจ” ศรีมาลา ที่นางไม่อาฆาตของเวรและอยู่ในศีลธรรมที่ดีซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงผลจากการกระทำดีและเป็นแบบอย่างให้สตรีปฏิบัติตาม นอกจากนี้ การที่สมเด็จพระพันวษา รับฟังศรีมาลาผู้เป็นเพียงสตรีสามัญชน พร้อมทั้งตรัส “ขอบใจ” และชมเชยนางที่เป็นคนดีทำให้สร้อยฟ้ายังคงมีชีวิตอยู่ เพียงแต่ต้องถูกขับออกจากเมือง สะท้อนให้เห็นว่าสมเด็จพระพันวษาเป็นพระมหากษัตริย์ที่ให้โอกาสสตรีแสดงความคิดเห็นและพระองค์ทรงยินดีรับฟัง เพียงแต่ต้องเป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมหรือตามที่สังคมคาดหวังอย่างเช่นศรีมาลา ซึ่งต่างจากวันทองที่พระองค์เปิดโอกาสให้วันทองตัดสินใจเลือกว่าจะอยู่กับใคร แต่เมื่อนางไม่สามารถเลือกได้จึงต้องถูกประหารชีวิตในที่สุดเพราะการกระทำของวันทองไม่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคม

3.4.2 การตำหนิ คือ การใช้ถ้อยคำเพื่อแสดงความรู้สึกไม่พอใจหรือความคิดเห็นเชิงลบของผู้พูดต่อสิ่งที่เกิดขึ้นหรือการกระทำของผู้อื่น เพื่อชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของผู้ฟังทั้งเรื่องรูปลักษณะ อุปนิสัย พฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม และการกระทำผิดที่ผู้พูดไม่พอใจ จนทำให้ผู้ฟังทราบข้อผิดพลาดของตนและอับอาย จากข้อมูลพบการตำหนิเพื่อนำเสนอสตรีที่ไม่ดี ซึ่งเป็นประเด็นที่สังคมให้ความสำคัญเกี่ยวกับคุณสมบัติของสตรีจนนำไปสู่ความรุนแรงทั้งทางร่างกายและจิตใจต่อสตรีที่ไม่ถูกต้องตามบรรทัดฐานทางสังคม คือ 1) การคบชู้ 2) การทำเสน่ห์ ดังนี้

1) **การคบชู้** หมายถึง การมีความสัมพันธ์กับสามีหรือภรรยาของผู้อื่น การคบชู้เป็นการกระทำที่นอกจากสังคมไม่ยอมรับ ยังผิดกฎหมายและต้องถูกลงโทษ ผลการวิเคราะห์พบการกล่าวคบชู้ของวันทองจากขุนแผน ดังตัวอย่าง

(58) สถานการณ์: หลังจากวันทองทะเลาะกับลาวทอง จนวันทองกล่าวล่วงเกินขุนแผน ทำให้ขุนแผนโกรธมาก และด่าวันทองอย่างรุนแรง

“ไม่ปรารถนาจะค้าคบ
 ผัวไปยังไม่พ้นประตู

อีหน้าด้านพาลตลบหน้าอดสู
 คบชู้แน่เล่มไว้เต็มใจ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 283)

(59) สถานการณ์: ขุนแผนลอบขึ้นเรือนหาวันทอง แต่พบว่าวันทองนอนอยู่กับขุนช้าง ซึ่งเป็นคืนเดียวกันกับที่วันทองถูกขุนช้างข่มขืน ทำให้ขุนแผนโกรธมากจึงต่อว่านางอย่างรุนแรง

“หลับอยู่บนเตียงเคียงข้าง
 อุเหม่ตัวดีอีคะนอง
 ความสัจย์สารพัดจะสัญญา
 ผัวไปไม่ทันพ้นประตู

ขุนช้างกอดกลมประสมสอง
 จองหอมมีผัวไม่กลัวกู
 ว่าไว้แต่หลังยังมีอยู่
 มึงคบชู้ไว้ล่อต่อหน้าตา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 294)

ตัวอย่าง (58) และ (59) ขุนแผนใช้คำว่า “คบชู้” เพื่อตำหนิกระทำของวันทองที่ล่วงประเวณีกับชายอื่นที่ไม่ใช่สามีของตน คือ ขุนช้าง เป็นการต่อว่าวันทองโดยตรงไปตรงมา ไม่มีความหมายแอบแฝง วันทองสามารถเข้าใจสิ่งที่ขุนแผนสื่อได้ง่าย ซึ่งทำให้วันทองอับอายและเสียหน้าอย่างมาก อีกทั้งเมื่อปรากฏพร้อมกับคำเรียกวันทอง คือ “อีหน้าด้าน” และ “อีคะนอง” ตามลำดับ ยิ่งเสริมให้ถ้อยคำเพื่อต่อว่าวันทองรุนแรงขึ้น และสื่อให้เห็นว่าพฤติกรรมการคบชู้เป็นสิ่งที่สตรีไม่ควรกระทำ เพราะเป็นความผิดทั้งตามบรรทัดฐานของสังคมไทยและตามกฎหมายพระไอยการลักษณะผัวเมียในกฎหมายตราสามดวงที่กำหนดโทษให้สตรีที่คบชู้รวมถึงชายชู้ เช่น ปรับไหม ประณาม ประจาน หรือการลงโทษอื่นๆ ตามความรุนแรงของการกระทำผิด และกฎหมายที่รุนแรงที่สุด คือ กฎหมายพระไอยการลักษณะผัวเมียมาตรา 8 ในกฎหมายตราสามดวงที่อนุญาตให้สามีสามารถฆ่าสตรีที่คบชู้และชายชู้ได้ (แลงการ์ด, 2505, น. 211)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความคิดเห็นต่อถ้อยคำ “คบชู้” ที่ขุนแผนใช้สื่อถึงวันทองว่าเป็นการกล่าวหาอย่างไม่มีคุณธรรม เพราะสถานการณ์ของวันทองไม่เข้าเงื่อนไขการคบชู้ตามที่ขุนแผนกล่าวหา เนื่องจากวันทองมิได้เต็มใจเป็นภรรยาของขุนช้าง แต่นางถูกศรีประจันผู้เป็นแม่ขูดลากไปให้ขุนช้างขึ้นใจจนตกภรรยาของขุนช้าง ซึ่งเป็นคืนเดียวกันกับที่ขุนแผนมาพบว่าวันทองนอนอยู่กับขุนช้างและกล่าวหาว่านางคบชู้ โดยที่ขุนแผนไม่ทราบในวันทองถูกขุนช้างข่มขืน ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น วันทองจึงถูกกระทำจากคนรอบตัวนางทั้งศรีประจัน ขุนช้าง และขุนแผน

2) **การทำเสน่ห์** คือ การใช้ไสยศาสตร์ที่ชั่วร้ายรูปแบบหนึ่งอันมีผลในเรื่องเพศและกามอารมณ์ ผู้ที่ถูกเสน่ห์จะหลงใหลอีกฝ่ายอย่างขาดสติ และถูกครอบงำโดยไม่รู้ตัว จนอาจทำให้เกิดเรื่องร้ายแรงตามมา (สุรรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา, 2541, น. 106) สตรีที่ทำเสน่ห์ให้ผู้ชายถูกมองว่าน่ารังเกียจ ชั่วช้า ไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบสตรีที่ทำเสน่ห์ คือ สร้อยฟ้าที่กระทำต่อพลายงาม ดังตัวอย่าง

(60) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาทรงโกรธสร้อยฟ้ามาก เมื่อพระองค์ทรงทราบว่าสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ใส่พลายงามจนเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงตามมา แม้ว่าสร้อยฟ้าไม่ยอมรับผิดในตอนแรก สมเด็จพระพันวษาจึงให้นางลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ ผลปรากฏว่านางทำเสน่ห์ใส่พลายงามจริง

“ครานั้นสมเด็จพระพันวษา	ก็ว่านางสร้อยฟ้าดังเพลิงไหม้
คราวนี้รู้เช่นได้เห็นใจ	อิจัยุไรเจ้ากมลมารยา
<u>ทำยาแฝดใส่อ้ายไวยผัว</u>	<u>ให้เมามัวหลงเล่ห์เสนาหา</u>
จนเสื่อมเวทเสื่อมฤทธิวิทยา	จะเป็นบ้าแล้วยังไม่พอใจ
ยังยุให้ลูกพ่อก่อวิวาท	ดูบังอาจกำเริบเต็บใหญ่
จะให้ล้างผลาญกันให้บรรลัย	พอมันนั้นจะได้มาเล่นญู
แล้วคิดร้ายอ้ายชุมพลศรีมาลา	แกลั้งใส่ไคล้จะให้ฆ่าอีกทั้งคู่
คิดอ่านสารพัดเป็นศัตรู	ดูเป็นขบถแท้เห็นแน่ใจ
ฮ้ายเฮี้ยเหวยพระยายมราช	จงเอาไปพันพาดให้ตักษัย
ผ่าอกด้วยขวานประจានไว้	อย่าให้คนผู้ดูเยี่ยงมัน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 1,039)

ตัวอย่าง (60) สมเด็จพระพันวษาทรงตำหนิความผิดของสร้อยฟ้าที่ทำเสน่ห์ใส่พลายงามตามถ้อยคำว่า “ทำยาแฝดใส่อ้ายไวยผัว ให้เมามัวหลงเล่ห์เสนาหา” ซึ่ง “ยาแฝด” คือ ยาหรือสิ่งอื่นที่สตรีให้สามีกินเพื่อให้หลงรักตนเพียงคนเดียว (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) และเมื่อพิจารณาการใช้คำเรียกสร้อยฟ้า “อิจัยุไร” “เจ้ากมลมารยา” ประกอบกับการให้รายละเอียดถึงผลที่ตามมาจากการทำเสน่ห์จนเป็นเหตุให้พ่อลูกคือขุนแผนและพลายงามเกือบฆ่ากัน อีกทั้งใส่ความว่าศรีมาลาเป็นชู้กับพลายชุมพลน้องชาย สมเด็จพระพันวษามองการกระทำทั้งหมดของสร้อยฟ้าว่าเป็นนกบฏ และรับสั่งให้พระยายมราชนำสร้อยฟ้าไปประหารชีวิต เช่นเดียวกับกฎหมายพระไอยการเบ็ดเสร็จมาตรา 148 ในกฎหมายตราสามดวงบัญญัติบทลงโทษที่รุนแรงสำหรับผู้ที่ทำเสน่ห์

ด้วยวิธีการใดก็ตาม เช่น การใช้ยาแฝด การปั้นรูป ฝังรูปด้วยวิทยาคม ต้องถูกทวน 60 ครั้ง เอาขึ้นหาหยั่งตระเวนประจานทางบก 3 วัน ทางน้ำ 3 วัน และฆ่าทิ้ง (แดงกาด, 2506, น. 180)

ถ้อยคำของสมเด็จพระพันวษาสื่ออย่างตรงไปตรงมาว่าสร้อยฟ้าเป็นสตรีที่ชั่วร้ายในทัศนคติของพระองค์ และการทำเสน่ห์เป็นเรื่องเลวทรามอย่างยิ่งจนพระองค์มองว่าสร้อยฟ้าเป็นกบฏ สอดคล้องกับวรวิภา สัตยาศักดิ์กุล (2559, น. 126-127) กล่าวว่าการทำเสน่ห์เป็นเรื่องร้ายแรงที่ขัดกับแนวความคิดทางพระพุทธศาสนา และเชื่อมโยงไปสู่ประเด็นทางการเมือง ในสมัยรัตนโกสินทร์หากสตรีในราชสำนักเล่นคุณไสยด้วยวิธีการใดก็ตามจะถูกมองว่าเป็นการคิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ และจะถูกลงโทษประหารชีวิต อย่างไรก็ตาม ตามเนื้อเรื่องในเสภาสร้อยฟ้าไม่ได้ถูกประหารชีวิตเพราะศรีมาลาทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้นาง สร้อยฟ้าจึงเพียงถูกขับไล่ออกจากเมือง

จากตัวอย่าง (58) – (60) แสดงให้เห็นว่าผู้พูดใช้การตำหนิการกระทำเชิงลบเพื่อนำเสนอให้สังคมเห็นถึงสตรีที่ชั่วร้ายอย่างตรงไปตรงมาในประเด็นการคบชู้และการทำเสน่ห์ที่สังคมไม่ยอมรับและมองว่าเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจจนส่งผลเสียต่อคุณค่าของสตรี ซึ่งสองประเด็นนี้เป็นประเด็นสำคัญที่นำไปสู่โทษประหารชีวิตของสตรีสองคนในเสภา คือ การประหารชีวิตวันทองในข้อหาที่คบชู้หรือมีสามีหลายคน และการประหารชีวิตสร้อยฟ้าในข้อหาที่ทำเสน่ห์ให้พลายงาม แม้ว่าสุดท้ายนางจะเพียงโดนขับไล่ออกจากเมือง

3.4.3 การแสดงความผิดหวัง คือ การแสดงความรู้สึกไม่พอใจของผู้พูดในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ไม่เป็นไปตามที่ตนต้องการ การแสดงความผิดหวังถูกใช้สื่อความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับสตรี ดังตัวอย่าง

(61) สถานการณ์: วันทองไม่พอใจศรีประจันผู้เป็นแม่อย่างมากที่พยายามให้นางเป็นภรรยาของขุนช้าง ทั้งที่ขุนแผนกลับมาจากสงครามและยังมีชีวิตอยู่

“แม่เจ้าประคุณของลูกแก้ว	จะแกล้งฆ่าลูกแล้วกระมังหนา
ผิวลูกไปทัฬหีกลับมา	ก็เห็นอยู่แก่ตาแม่ด้วยกัน
ถ้าผิวมาไม่รอดมอดม้วย	จะสมสู่อยู่ด้วยไม่เดียดฉันท์
นี่พึ่งจากวันทองไปสองวัน	จะขึ้นคั่นคอลูกให้จำตาย
เสียแรงอุ้มท้องวันทองมา	แม่จะฆ่าลูกเสียได้ง่ายง่าย
ลูกจะอยู่เป็นคนไม่พ้นอายุ	เพราะได้อ้ายหัวล้านรำคาญใจ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 79)

ตัวอย่าง (61) วันทองใช้ถ้อยคำว่า “เสียแรง” หมายถึง น้อยใจหรือผิดหวังต่อบางสิ่งบางอย่างที่ไม่สมประสงค์ เพื่อสื่อความผิดหวังต่อศรีประจันผู้เป็นแม่ที่เลี้ยงดูวันทองมา แต่กลับจะยกให้กับขุนช้างที่วันทองไม่ได้รักทำให้ตนต้องอับอายที่จะต้องมีสามีเป็นขุนช้าง ถ้อยคำของวันทองนอกจากสื่อความผิดหวังต่อแม่ ยังสะท้อนความคิดของวันทองว่าลูกควรมีสติเลือกชีวิตของตนได้ อย่างไรก็ตาม การกระทำของวันทองกลับไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมที่ลูกควรเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของแม่

(62) สถานการณ์: เมื่อขุนแผนและพลายงามไปทำศึกเมืองเชียงใหม่ ขุนแผนได้พาพลายงามไปไหว้พระพิจิตรและบุษบาภรรยา ทั้งสองฝ่ายได้พูดคุยกันหลังจากที่ไม่ได้พบกันนาน

“แค่นใจแต่ท้องบุษบา

คิดคิดขึ้นมาว่าเสียตาย

เป็นผู้หญิงเสียซ้ำใจหาย

ถ้ามันชายจะให้ไปด้วยพลัน

ฯลฯ

บุษบาได้ฟังนั่งหัวร่อ

อึ้งมึงมึงจำเอาตำรา

แล้วหันหน้ามาพูดกับขุนแผน

มีลูกก็ไม่เห็นเป็นผู้ชาย

พ่อคุณอารีดีหนักหนา

ไปบอกศรีมาลาเหมือนพ่อพลาย

แม่นี้แค่นตัวเองมีรู้หาย

ยังเสียตายอยากได้ไว้สักคน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 635, 655)

ตัวอย่าง (62) พระพิจิตรและบุษบาแสดงความรู้สึกเชิงลบด้วยคำว่า “แค่น” หมายถึง โกรธและเจ็บใจอยู่ไม่หาย และ “เสียตาย” หมายถึง รู้สึกพลาดโอกาสที่ดีควรจะมีจะได้ (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) เพื่อสื่อถึงความผิดหวังที่มีลูกสาวเพราะพระพิจิตรและบุษบาต้องการลูกชาย ถ้อยคำของพระพิจิตรและบุษบาจึงสะท้อนความเชื่อที่สังคมไทยให้ความสำคัญกับลูกชายมากกว่าลูกสาว เพราะความคาดหวังของพ่อแม่ในกลุ่มชนชั้นสูงที่มีต่อลูกชาย นอกจากการได้บวชเรียนเป็นพระสงฆ์แล้ว ผู้ชายมีโอกาสรับราชการเป็นขุนนางหรือทหารเพื่อสืบทอดสถานภาพทางสังคมของครอบครัว หรือทำให้ครอบครัวมีสถานภาพทางสังคมที่สูงขึ้นในชนชั้นปกครอง (อภิวัฒน์ อดุลยพิเชษฐ, 2544, น. 45-46)

3.4.4 การประชดประชัน เป็นการใช้อ้อยคำกล่าวถึงสิ่งหนึ่งให้มีความหมายอีกทางหนึ่งหรือสื่อความหมายตรงข้าม (จันทิมา อังคพณิชกิจ, 2562, น. 210) ซึ่งใช้การขบเคลือบ

ตามจารีต (convention-driven) คือ ความสัมพันธ์ของรูปภาพและบริบทการสื่อสารที่ไม่สอดคล้องกัน กล่าวคือ ผู้พูดใช้ถ้อยคำตรงข้ามกับเจตนาหรือความรู้สึกที่แท้จริงของตน ผู้ฟังต้องตีความหมายที่แท้จริงจากถ้อยคำที่ผู้พูดกล่าวออกมา ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการประชดประชันที่ขุนแผนกล่าวกับวันทอง ดังตัวอย่าง

(63) สถานการณ์: หลังจากวันทองทะเลาะกับลาวทอง จนวันทองกล่าวล่วงเกินขุนแผน ทำให้ขุนแผนโกรธและด่าวันทองอย่างรุนแรง

“เหม่อวันทองจงหองจ้าน	จะมาพาลเอาผิดกูหรือนี้
เมื่อแรกลงมาคิดว่าดี	เดิมที่กูก็ยังไม่รู้กล
แกล้งมาร้องให้พิไรบอก	ยกยกอกไม่น้อยอีสร้อยสน
กูจับมึงได้ลั่นลั่นกะลวอน	จวนจนกลัวกูจะขึ้นไป
พันอ้ายขุนช้างไว้กลางบ้าน	มันรักผัวหัวล้านไม่มึงได้
พาลด่าลาวทองบ้องปิดไว	จนได้ทะเลาะตัดรอนกู”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 283)

ตัวอย่าง (63) ขุนแผนด่าว่าวันทองว่าแกล้งร้องให้พิไรพิไร เพราะกลัวขุนแผนจะขึ้นเรือนไปพันขุนช้าง แล้วยังหาเรื่องกับลาวทองเพื่อหาทางตัดขาดกับขุนแผน รวมทั้งการใช้ถ้อยคำว่า “มันรักผัวหัวล้านไม่มึงได้” เป็นการใช้ถ้อยคำประชดประชัน เพราะความจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น แต่ที่ขุนแผนกระทำไปเพราะความโกรธที่ถูกวันทองหยามเกียรติ

(64) สถานการณ์: ขุนแผนลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อมาลักพาตัววันทอง เมื่อเข้าห้องได้เห็นวันทองนอนอยู่เคียงขุนช้างก็โกรธแค้นอย่างมาก ต้องการจะฆ่าให้ตายแต่กุมารทองของขุนแผนห้ามไว้เพราะกลัวจะเกิดเรื่องภายหลัง

“ขุนแผนคลายแค้นพิไรจิต	ยื่นพิศวันทองแล้วใจหาย
มีดมีดช่างไม่เสียดายกาย	อายุบ้างก็ไม่มีเท่าชี้เล็บ
ลอยหน้ามาอยู่กับขุนช้าง	กระเบนกร่างหน้าผากไม่อยากเจ็บ
ปักม่านทำแขนแอนเอวเย็บ	ซ่อนตะเข็บน้อยน้อยน่าเอ็นดู
สมรูปเจ้าแล้วหรือไรนั่น	พัวพันช่างไม่พิศดูหัวหู
ชอบใจใหม่แล้วมาลี้มู	เคียงคู่ชะครวกันสุดใจ
จะดูแก้มแก้มก็หมองไปหมดสิ้น	นวลขมั้นดอกนวลเนื้อหามีไม่

จะดูนมมนกั้น่วมหลวมทรงไป

จะหาไต่แต่สักนิดไม่มีเลย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 381-382)

ตัวอย่าง (64) ขุนแผนฟังมองวันทองด้วยความเวทนาและอับอายที่ต้องมาอยู่กับขุนช้างที่อัปลักษณ์ และใช้ถ้อยคำประชดประชันว่า “ชอบใจใหม่แล้วมาลืมกุ เคียงคู่ชะครวกันสุดใจ” เพื่อสื่อว่าวันทองเหมาะสมกับขุนช้าง ทั้งที่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น เพราะวันทองเป็นสตรีที่งดงาม แต่ขุนช้างอัปลักษณ์ การใช้คำพูดของขุนแผนเพื่อสื่อความรู้สึกไม่พอใจวันทอง จึงต้องการถ้อยคำนางด้วยการกล่าวว่ามีเหมาะสมกับผู้ชายอัปลักษณ์อย่างขุนช้าง

3.5 วจนกรรณประกาศ (declaration) คือ ถ้อยคำที่ผู้พูดต้องการให้ผู้อื่นทราบถึงการกระทำของผู้พูดอันมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงบางอย่างในอนาคต ผู้ที่ใช้วจนกรรณนี้ต้องเป็นผู้มีอำนาจที่สามารถประกาศสิ่งที่เกิดขึ้นได้ เช่น พระมหากษัตริย์ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏ วจนกรรณย่อย คือ การตัดสินใจ ดังนี้

การตัดสินใจ คือ การลงความเห็นเพื่อชี้ขาดในเรื่องที่มีข้อพิพาทกันในทางกฎหมาย โดยผู้มีอำนาจในสังคมเป็นผู้ชี้ขาดเรื่องนั้น และจะส่งผลต่อผู้ถูกพิพาท ดังตัวอย่าง

(65) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาตัดสินประหารวันทอง เนื่องจากนางไม่สามารถเลือกได้ว่าจะอยู่กับผู้ใดระหว่างขุนแผน ขุนช้าง และพลายงาม ทำให้สมเด็จพระพันวษาทรงโกรธมากและบริษัชนางอย่างรุนแรงก่อนตัดสินประหารนางในที่สุด

เร่งเร็วเหวยพระยายมราช

อกเขาขวานผ่าอย่าปราณี

เอาใบตองรองไว้ให้หมากิน

พันให้หญิงชายทั้งหลายดู

ไปพันฟาดเสียให้มันเป็นผู้

อย่าให้มีโลหิตติดดินกุ

ตกดินจะอับปรียกาลัยอยู่

สั่งเสร็จเสด็จสู่ปราสาทชั้ย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 886)

(66) สถานการณ์: หลังจากที่ศรีมาลาขอพระราชทานอภัยโทษประหารชีวิตให้สร้อยฟ้าเนื่องจากความผิดที่ทำเสน่ห์ใส่พลายงาม สมเด็จพระพันวษาก็ยินยอมแต่มีรับสั่งให้ขับไล่นางออกจากเมือง

ตรัสพลางสั่งพระยายมราช

ศรีมาลามาขอชีวิตไว้

อีสร้อยฟ้าอุบาทว์ไม่เลี้ยงได้

ก็ขับไปให้พ้นจากพารา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 1,042)

ตัวอย่าง (65) สมเด็จพระพันวษาสั่งพระยายมราชให้นำวันทองไปประหารชีวิตตามถ้อยคำที่ว่า “ไปพันพาดเสียให้มันเป็นผี” เนื่องจากวันทองไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าจะเลือกอยู่กับผู้ใด ส่วนตัวอย่าง (66) พระองค์สั่งพระยายมราชตามถ้อยคำที่ว่า “ก็ขับไปให้พ้นจากพารา” เพื่อเนรเทศสร้อยฟ้าออกจากเมืองแทนการประหารชีวิต เนื่องจากศรีมาลาทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้ ถ้อยคำสั่งของสมเด็จพระพันวษาแสดงถึงการตัดสินใจดีเพื่อรับโทษในความผิดของวันทองและสร้อยฟ้า คือ การประหารชีวิตและการเนรเทศตามลำดับ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพของผู้กระทำผิดทันทีหลังจากการตัดสินใจดีซึ่งเป็นการประกาศให้สังคมรับทราบ คือ วันทองต้องตายและสร้อยฟ้าต้องย้ายออกจากกรุงศรีอยุธยา

การตัดสินใจดีมาจากผู้มีอำนาจสูงสุดของสังคมเท่านั้นที่สามารถกล่าวถ้อยคำอันส่งผลต่อชีวิตของผู้อื่นได้ สะท้อนอำนาจของพระมหากษัตริย์ผู้เป็น “เจ้าชีวิต” อันหมายถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชอำนาจเหนือชีวิตราษฎรทั้งปวง และมีอำนาจลงโทษต่อผู้กระทำผิดต่อกฎหมาย (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2554, น. 9) อย่างไรก็ตาม เชาวลิต สมพงษ์ เจริญ และ และยุพยงค์ วิงวร (2566, น. 311) กล่าวว่า การตัดสินใจประหารชีวิตของวันทองไม่เป็นไปตามกฎหมาย เพราะเมื่อพิจารณาโทษตามข้อหา มีข้อเหนือตัวในพระไอยการลักษณะตัวเมียในกฎหมายตราสามดวง วันทองต้องได้รับโทษเป็นการปรับหรือประจานเท่านั้น ดังนั้น วันทองจึงได้รับโทษอย่างไม่เป็นธรรม เป็นการตัดสินใจด้วยความรู้สึกโกรธมากกว่าเป็นไปตามกฎหมายที่บัญญัติ นอกจากนี้ คำตัดสินที่รุนแรงของสมเด็จพระพันวษายืนยันความเชื่อว่าสตรีต้องมีสามีคนเดียวอันเป็นการปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนด ในขณะที่สามีสามารถมีภรรยาได้หลายคน

4. วาทศิลป์

วาทศิลป์ (rhetorical figures) คือ ส่วนงานโวหารและการเปรียบเทียบที่ใช้เพื่อสื่อความหมายถึงสตรีเชิงบวกและเชิงลบ การใช้วาทศิลป์สอดคล้องกับชนบประเพณี ความเชื่อของคนสมัยก่อนที่มีต่อสตรี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้วาทศิลป์ คือ 1) การใช้สำนวน 2) การเปรียบเทียบ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตาราง 5 ภาพรวมของวาทศิลป์ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

วาทศิลป์		ตัวอย่างถ้อยคำการใช้วาทศิลป์
สำนวน	เชิงบวก	“อดเปรียบกินหวาน” “(อย่า) ชิงสุกก่อนห่าม”
	เชิงลบ	“สวยแต่รูปจุมไม่หอม” “ลึนกระด้างคางแข็ง” “หน้าเนื้อใจเสือ”

วาทศิลป์		ตัวอย่างถ้อยคำการใช้วาทศิลป์
การเปรียบเทียบ	เชิงบวก	“ดังกัณฑ์หาซาลีสองกุมาร เพิ่มประโยชน์โพธิญาณพระบิดา”
	เชิงลบ	“ตำแยเจ้าเอ๋ยมันแสนคัน จะเท่ามันคนนีหามีไม่” “เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซึก น้ำลึกเหลือยังจะหยั่งกระทั่งดิน” “ยิ่งกว่าห้องทะเลอันล้ำลึก” “ดังเพชรนิลเกิดขึ้นในอวาม”

4.1 **สำนวน** คือ ถ้อยคำหรือข้อความที่ความหมายไม่ได้ตรงตามตัวอักษร แต่มีความหมายอื่นแฝงอยู่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, ออนไลน์) การใช้สำนวนสามารถใช้เพื่อสื่อถึงบุคคลในเชิงบวกและเชิงลบ โดยมักเป็นถ้อยคำที่ใช้กันมาอย่างช้านานจนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้บรรยายให้เห็นภาพ จากข้อมูลพบสำนวนเชิงบวกและเชิงลบ ดังนี้

1) **สำนวนเชิงบวก** คือ ข้อความที่เป็นสำนวนสื่อถึงสตรีในด้านดี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบสำนวนเชิงบวกเพื่อสื่อถึงสตรีที่ตีผ่านคำพูดของวันทอง ดังตัวอย่าง

(67) สถานการณ์: วันทอง (พิมพิลาไลย) ได้แย่งสายทองที่เลี้ยง หลังจากสายทองพยายามโน้มน้าวนางว่าควรออกเรือนก่อนที่แม่จะสิ้นบุญ แต่วันทองคิดว่ายังไม่ควรกระทำเช่นนั้น

“ธรรมดาเกิดมาเป็นสตรี	ชั่วดีคงได้คู่มาคู่สอง
มารดาอย่ามอดสำหรับระคับประคอง	หมายปองว่าจะปลุกให้เป็นเรือน
อนึ่งเราเขาก็ว่าเป็นผู้ดี	มั่งมีแม่มิให้ลูกอายเพื่อน
จะด่วนร้อนก่อนแม่ทำแซ่เขื่อน	ความอายจะกระเทือนถึงมารดา
ถ้าสิ้นบุญคุณแม่มิได้แต่ง	จะพลิกแพลงไปก็ตามแต่ว่าสนา
จะด่วนร้อนก่อนแม่ไม่เข้ายา	ใช้ว่าจะไร้ชายที่ชอบพอ
ถ้ารูปชั่วตัวเป็นมะเร็งเรื้อน	ไม่เทียมเพื่อนเห็นจะจนซึ่งคนขอ
ถ้ารูปดีมีเงินเขาชมปรอ	ไม่พักท้อเลยที่ชายจะหมายตาม
อดเบรียวกินหวานตระการใจ	ลูกไม้ฤจะสุกไปก่อนห้าม
มีแต่แบ่งแตงนวลไว้ให้งาม	ร้อนใจอะไรจะถามทุกเวลา
ทุกขีใหญ่เหมือนไฟอยู่ในอก	ไหม้หมกก็ไม่อยู่ในหน้า
ถ้ายามยากอยู่เหมือนเรากินข้าวปลา	ถึงกระนั้นจะว่าก็สมควร
มาชมจันทร์เล่นด้วยกันสบายใจ	พี่พูดอะไรเช่นนั้นให้ปั่นป่วน
ถ้ารักนวลสงวนหน้าไว้ให้นวล	อย่ามากวนซ้ำไม่พูดไม่พอใจ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 74)

ตัวอย่าง (67) วันทองกล่าวกับสายทองด้วยถ้อยคำ “อดเบรียวกินหวานตระการใจ ลูกไม้หรือจะสุกไปก่อนห้าม” อันประกอบไปด้วยสำนวน “อดเบรียวกินหวาน” หมายถึง อดใจไว้ก่อนเพราะหวังสิ่งที่ดีกว่าข้างหน้า และ “อย่าชิงสุกก่อนห้าม” หมายถึง อย่าทำสิ่งที่ยังไม่สมควรแก่วัยหรือยังไม่ถึงเวลา (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) และถ้อยคำ “รักษนวลสงวนหน้าไว้ให้นวล” มาจากสำนวน “รักษนวลสงวนตัว” หมายถึง การกระทำที่แสดงออกถึงการปกป้องและรักษาพรหมจรรย์ ทั้งสามสำนวนนี้สื่อถึงค่านิยมเรื่องเพศเกี่ยวกับการปกป้องศักดิ์ศรีของสตรีที่พึงปฏิบัติตามความเชื่อของวันทอง เพราะคุณค่าของสตรีเรื่องพรหมจรรย์เป็นสิ่งสำคัญ ถ้าหากมีความสัมพันธ์เชิงชู้สาวกับผู้ชายแล้วจะทำให้คุณค่าของสตรีหมดไป และอาจทำให้เกิดเรื่องเดือดร้อนขึ้น ค่านิยมเรื่องการรักษนวลสงวนตัวจึงเป็นความเชื่อที่สตรีปฏิบัติกันโดยเฉพาะในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การเน้นย้ำความเชื่อเรื่องการรักษนวลสงวนตัวยังสะท้อนผ่านถ้อยคำของวันทองคือ “ถ้ารูปชั่วตัวเป็นมะเร็งเรื้อน ไม่เทียมเพื่อนเห็นจะจนซึ่งคนขอ” และ “ถ้ารูปดีมีเงินเขาชมปรอ ไม่พักท้อเลยที่ชายจะหมายตาม” สื่อว่าสตรีที่รูปงามและฐานะดีย่อมเป็นที่หมายปองของผู้ชายเป็นธรรมดา ต่างจากสตรีที่รูปไม่งามย่อมไม่มีผู้ชายหมายปอง ดังนั้น จึงไม่ควรริบร้อนมีคนรักหรือคู่ครองก่อนแม่ของตนจะรับรู้ เพราะหากเกิดผิดพลาดไปจะทำให้แม่ของตนต้องอับอายตามถ้อยคำ “ความอายจะกระเทือนถึงมารดา” ซึ่งนอกจากวันทองนำเสนอเรื่องการรักษนวลสงวนตัวของสตรีเป็นที่พึงปฏิบัติแล้ว วันทองยังสื่อว่าการกระทำใดๆ ของลูกสาวต้องได้รับการยินยอมจากพ่อแม่ด้วย

2) **สำนวนเชิงลบ** คือ ข้อความที่เป็นสำนวนสื่อถึงสตรีที่ในด้านไม่ดี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบสำนวนเชิงลบเพื่อสื่อถึงวันทองและสร้อยฟ้า ดังตัวอย่าง (68) สถานการณ์: ขุนแผนบุกขึ้นเรือนวันทองและพบนางนอนเคียงข้างขุนช้าง จึงโกรธและต่อว่านางอย่างรุนแรง โดยที่ไม่รู้ว่าก่อนหน้านี้วันทองถูกขุนช้างข่มขืน

“ไม่รู้เลยว่ารูปจะร้างใจ	ดังจะกลืนกินได้ด้วยงามถ้วน
งามนมสมจรีตกระบิดกระบวน	ควรเลี้ยงน้อยหรือที่รูปทรง
มีงามแต่รูปจูบไม่หอม	อิหน้ามอมก้นหม้ออีคองส์
ถีบตกจากเตียงเคียงกันลง	ให้มันคงชีวิตไปโยมี”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 294)

(69) สถานการณ์: ศรีประจันไม่พอใจมากที่วันทองไม่เชื่อฟัง เพราะตนต้องการให้วันทองแต่งงานกับขุนช้าง แต่วันทองกลับปฏิเสธและยังต่อว่าลามปามศรีประจันผู้เป็นแม่ ศรีประจันจึงด่าและทำโทษวันทอง

“ศรีประจันหยิกเอาที่ฝีปาก	อืว่ายากมึงจะลายตลอดสิ้น
เขาเป็นเศรษฐีมั่งมีครั้น	เขาจะตบเอาฟันมึงออกเอง
<u>ลั่นกระด้างคางแข็งแกล้งว่าขาน</u>	หยาบซ้ำสามานยี่จ้องหอง
ได้ขุนช้างไว้เหมือนขุมทอง	ร้องไปตีไปให้หลังฟัง”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 244-245)

(70) สถานการณ์: ทองประศรีด่าสร้อยฟ้า เพราะคิดว่าสร้อยฟ้าเป็นสาเหตุที่ทำให้พลายชุมพลหนีไป หลังจากมีเรื่องทะเลาะกันระหว่างพลายงาม ศรีมาลา และสร้อยฟ้า

“แล้วบ่นด่าหลานสะใภ้พิไรรำ	มันก่อกรรมเพราะอีดาวอืชาวเหนือ
ทั้งคารมแปร้นแปรียงจนเสียงเครือ	<u>ล้วงหน้าเนื้อใจเสือไม่เชื่อเลย”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 941)

ตัวอย่าง (68) ขุนแผนใช้สำนวนสื่อถึงวันทอง คือ “งามแต่รูปจวบไม่หอม” ตรงกับสำนวน “สวยแต่รูปจวบไม่หอม” หมายถึง มีรูปร่างนอกงดงามแต่มีความประพฤติและกิริยามารยาทไม่ดี เป็นสำนวนที่แสดงทัศนคติไม่ดีของขุนแผนต่อวันทองที่คิดว่าวันทองมีดีเพียงรูปลักษณะภายนอกแต่จิตใจกลับไม่งดงาม ทั้งนี้เกิดขึ้นหลังจากวันทองมีสามีอีกคน คือ ขุนช้าง ส่วนตัวอย่าง (69) ศรีประจันใช้สำนวนด่าวันทอง คือ “ลั่นกระด้างคางแข็ง” หมายถึง ก้าวร้าวได้เถียงไม่ลดละ เพราะวันทองไม่เชื่อฟังคำสั่งของแม่ อีกทั้งยังได้เถียงแม่ ซึ่งวันทองไม่ควรกระทำเช่นนั้นในความคิดของศรีประจันที่ถูกควรเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของแม่ และตัวอย่าง (70) ทองประศรีใช้สำนวนด่าสร้อยฟ้า คือ “หน้าเนื้อใจเสือ” หมายถึง รูปร่างนอกดูดีแต่มีจิตใจดุร้ายโหดเหี้ยม เพราะคิดว่าสร้อยฟ้าเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความวุ่นวายในครอบครัวจนพลายชุมพลหนีไป ทั้งสามสำนวนนำเสนอความคิดและความเชื่อของสังคมในทางเดียวกัน คือ การให้ความสำคัญกับเรื่องพฤติกรรมและกิริยามารยาทมากกว่าเรื่องรูปลักษณะภายนอก ที่สตรีต้องปฏิบัติตามแนวทางที่สังคมกำหนดไว้ มิเช่นนั้นจะได้รับผลร้ายตามมา

4.2 การเปรียบเทียบ คือ ถ้อยคำเปรียบเทียบหรือการกระทำของสตรีโดยเปรียบกับอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อสื่อความหมายถึงสตรีในเชิงบวกและเชิงลบตามความเชื่อและทัศนคติของผู้พูด จากข้อมูลพบการเปรียบเทียบเชิงบวกและการเปรียบเทียบเชิงลบ ดังนี้

1) การเปรียบเทียบเชิงบวก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการเปรียบเทียบการกระทำของสร้อยฟ้าเรื่องความกตัญญู ดังตัวอย่าง

(71) สถานการณ์: หลังจากสร้อยฟ้ารู้ว่าสมเด็จพระพันวษาพระราชทานนางให้พลายงาม นางร้องไห้เสียใจอย่างหนัก เพราะคิดว่าไม่เหมาะสมกัน อับสรสูมาลีผู้เป็นแม่จึงพยายามปลอบใจให้นางหายเศร้า

“ครานั้นนางอับสรชนนี	เรียกลสร้อยฟ้านารีเข้าเรือนใหญ่
สงสารลูกโลมเล้าเอาใจ	อย่าร้องไห้ไปนักนะลูกอา
เกิดมาเป็นมนุษย์ปุถุชน	ความทุกข์มิได้พ้นจนสักหน้า
สุดแต่กรรมที่ทำมา	ถึงเวลาสิ้นสุขก็ทุกข์ไป
ถ้าถึงคราวพ้นเหตุที่เป็นทุกข์	ก็กลับมีความสุขสืบไปใหม่
เป็นธรรมดามาฉะนี้แต่ไรไร	จะหวาดหวั่นพรันใจไม่ต้องการ
พระพ่อได้เจ้าถวายถ่ายโทษ	เหมือนเจ้าโปรดพ่อให้ได้คืนสถาน
ดังกัณหาชาติสองกุมาร	เพิ่มประโยชน์โพธิญาณพระบิดา
เป็นกุศลผลบุญอันยิ่งใหญ่	จะค้าชูตัวไปในภายหน้า
ไม่ควรย่อท้อคิดระอิดระอา	จงก้มหน้าสนองพระคุณไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 787-788)

ตัวอย่าง (71) อับสรสูมาลีปลอบใจสร้อยฟ้าโดยเปรียบเทียบการกระทำของสร้อยฟ้าที่ถวายตัวเพื่อช่วยให้พ่อ (พระเจ้าเชียงใหม่) รอดปลอดภัยและกลับไปครองเชียงใหม่ดังเดิมกับการกระทำของกัณหาชาติสองกุมารที่พระเวสสันดรยกให้ชูชกจนบรรลุนิพพานอันยิ่งใหญ่ และการกระทำเช่นนี้ของสร้อยฟ้าจะเกิดผลบุญกับนางต่อไปในอนาคต และจากถ้อยคำว่า “ไม่ควรย่อท้อคิดระอิดระอา จงก้มหน้าสนองพระคุณไป” ซึ่งอับสรสูมาลีใช้วัจนกรรมชี้แนะ ยืนยันว่าสร้อยฟ้าต้องตอบแทนพระคุณของพ่อแม่ตามความเชื่อของสังคมที่ลูกสาวที่ดีควรปฏิบัติ อีกทั้งการเปรียบเทียบการกระทำเช่นนี้ยังช่วยให้การโน้มน้าวใจง่ายขึ้น

2) การเปรียบเทียบเชิงลบ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการเปรียบเทียบเพื่อสื่อ วันทองเชิงลบจากขุนแผนและสมเด็จพระพันวษา ดังตัวอย่าง

(72) สถานการณ์: หลังจากขุนแผนกลับมาจากการทำสงครามพร้อมกับลาวทองภรรยาอีกคนและ ได้มาพบวันทองเพื่อให้ลาวทองทำความรู้จัก แต่ทั้งสองกลับทะเลาะกัน อีกทั้งวันทองกล่าวต่อว่า ขุนแผนที่มีลาวทองเป็นภรรยาอีกคนพร้อมกับพูดจาตัดรอน ทำให้ขุนแผนโกรธมากจึงด่านางอย่าง หยาบคาย และกล่าวหาว่านางคบชู้

“ผิวไปยังไม่พินประศู

ตำแยเจ้าเอี่ยมมันแสนคัน

กลากเกลื่อนขี้เรื้อนพรน

อืชาติชั่วเป็นตัวเท่าตัวหนอน

ถึงหย่าให้สิ้นถิ่นสุพรรณ

คบชู้แช่เล่มไว้เต็มใจ

จะเท่ามันคนนี้หาไม่มี

หยูกยาหาใส่ก็หายคัน

ไซซอนดิบเดียมจนตัวสั้น

วันเดียวก็จะสิ้นตำรายา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 283)

ตัวอย่าง (72) ขุนแผนใช้การเปรียบเทียบว่าวันทองมีความ “คัน” ยิ่งกว่าต้นตำแย ซึ่ง คำว่า “คัน” ตามหมายโดยตรง (literal meaning) หมายถึง อาการที่ผิวหนังบางส่วนที่ต้องการให้ เกา แต่ขุนแผนใช้คำนี้ตามความหมายโดยนัย เพื่อสื่อความหมายเชิงลบถึงสตรีที่มีความต้องการ ผู้ชาย ต่างจากโรคกลากเกลื้อนหรือขี้เรื้อนที่สามารถใช้ยารักษาให้หายได้ อีกทั้งเปรียบเทียบเกิน จริงว่าวันทองมีหนอนมาชอนไชจนตัวสั้น ไม่มีทางหายมารักษาได้ การกล่าวเปรียบเทียบเป็น ถ้อยคำรุนแรงที่มาจากอคติต่อวันทองที่มีสามีหลายคนว่าเป็นสตรีที่ชั่วช้า

(73) สถานการณ์: หลังจากพระพันวษาทรงถามวันทองว่าจะเลือกอยู่กับใครระหว่างขุนแผน ขุนช้างและพลายงาม แต่วันทองกลับเลือกไม่ได้ จึงทำให้สมเด็จพระพันวษาโกรธมากและด่าว่าวัน ทองอย่างรุนแรงและนำไปสู่การประหารชีวิตวันทองในที่สุด

“ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ

เหมือนดินประสีปลิวติดกับเปลวไฟ

จะวาร์กข้างไหนไม่ว่าได้

ออกนั้นเข้านี้มีสารอง

จอกแหนแพเสาสำเภาใหญ่

เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซึก

อิฐมาหาหาบมาทุ้มถม

ฟังจบแค้นคั่งดังเพลิงไหม้

ดูดูเป็นได้อีวันทอง

น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง

ยิ่งกว่าท้องทะเลอันล้าลึก

จะทอดถมเท่าไรไม่รู้ลึก

น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน

ก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น

อีสานถ้อยคำใจพิถีพิถัน

ดังพรรณนิตเกิดขึ้นในอาจุม”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 865-866)

ตัวอย่าง (73) สมเด็จพระพันวษาโกรธวันทองมากที่ไม่สามารถเลือกได้ว่า จะอยู่กับผู้ใด และใช้ถ้อยคำเปรียบเทียบกับเงินจริงด้วยคำว่า “ยิ่งกว่า” หมายถึง มากกว่า เกินกว่า เพื่อสื่อความหมายเปรียบเทียบกับน้ำใจของวันทองยิ่งใหญ่มากกว่าห้องทะเลลึก และมหาสมุทรที่ไม่สามารถวัดลงสู่พื้นดินได้ และจะนำสิ่งใดมากมาก็ไม่เต็มเพราะสิ่งเหล่านั้นจะจมหายไปหมด ถ้อยคำเปรียบเทียบกับของสมเด็จพระพันวษานี้ทำให้การบริการวันทองมีความรุนแรงขึ้น อันมาจากความเชื่อและทัศนคติต่อสตรีที่มีสามีหลายคนว่าเป็นสตรีไม่ดีอย่างชัดเจน

5. อวัจนภาษา

อวัจนภาษา เป็นการสื่อสารโดยใช้น้ำเสียง เช่น ความดัง-ค่อยของเสียง สายตา สีหน้า ท่าทาง หรือกิริยาอาการต่างๆ ที่ไม่มีรูปภาษาปรากฏ (ทรงธรรม อินทจักร, 2563, น. 236) อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยนี้พิจารณาการใช้ น้ำเสียงและภาพ (sound and visuals) เพื่อนำเสนอ สตรีด้านต่าง ๆ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบอวัจนภาษา คือ 1) การใช้ปรลักษณ์ภาษา (paralanguage) 2) การนำเสนอภาพของสตรี โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตาราง 6 ภาพรวมของอวัจนภาษาที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

อวัจนภาษา		ตัวอย่างถ้อยคำสื่ออวัจนภาษา
ปรลักษณ์ภาษา	การใช้ น้ำเสียง	“สีหน้าท” “ตวาด” “แผดร้อง” “แผดเสียง”
การนำเสนอภาพของสตรี	ความสามารถของสตรี	“ครูทองประศรี” “สอนหลานชำนานูมา” “ทำไร่นา” “ค้าขาย” “ดูแลป่าช้า” “คุมคนทำไร่”
	รูปลักษณ์และคุณสมบัติของสตรี	“รูปร่างงามยิ่งพิริ่งเพรา ทรวดทรงสงศรีไม่มีแมน” “นรลักษณ์งามเลิศเฉิดฉัน ละมุนละม่อมพร้อมพิริ่งทุกสิ่งอัน” “ดูสงบเสงี่ยมงามทราวมสวาดี มารยาทสนทสนมสมเป็นสาว” “ดูจริตกิริยากระตุงกระตึง” “จะเสียบอยู่แต่สักสิ่งด้วยรายองน”

5.1 **ปรลัษณ์ภษา** เป็นการสื่อสารที่ไม่ใช่คำพูด แต่เกิดขึ้นร่วมกับภาษาพูดหรือข้อความเพื่อช่วยในการตีความข้อความหรือเพิ่มความหมายให้กับการสื่อสารนั้นๆ ปรลัษณ์ภษาไม่ได้รวมถึงถ้อยคำที่ใช้ในการสื่อสาร แต่เป็นส่วนเสริมของภาษาที่สามารถส่งผ่านได้ด้วยเสียง ท่าทาง การหยุด หรือลักษณะของเสียงที่พูด เช่น ความเร็ว ความดัง โทนเสียงในการพูด เป็นต้น ทำให้ผู้ฟังรับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้พูด ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้ภาษาลัษณ์ดังตัวอย่าง

(74) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาทรงโกรธสร้อยฟ้าเมื่อพระองค์ทรงทราบว่าสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ใส่พลายงามจนเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงตามมา แม้ว่าสร้อยฟ้าไม่ยอมรับผิดในตอนแรก สมเด็จพระพันวษาจึงให้นางลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ ผลปรากฏว่านางทำเสน่ห์ใส่พลายงามจริง

“ครานี้พระองค์ผู้ทรงเดช	ทอดพระเนตรให้นี้กชิ่งน้ำหน้า
จึงมีสีหนาทประภษา	ไฉนอีสร้อยฟ้าจึงกาลิ
ภูก็ชูปเสียงมิ่งถึงขนาด	ทั้งสกุลรุษชาติก็ส่งศรี
ทำเสน่ห์เหล่ากษณอัปรีย์	มิ่งโลกประเวณีนี้เหลือใจ

(กรมศิลปากร, 2510, น. 1,028)

(75) สถานการณ์: เทพทองดำขุนช้าง เพราะคิดว่าขุนช้างโกหกเรื่องเป็นคนรักกับวันทอง และต้องการให้เทพทองไปสู้ขอวันทองให้ขุนช้าง

“ฝ่ายยายเทพทองร้องตวาด	อ้ายนอกครุอุบาทว์ไม่ฟังว่า
โกหกยกคอเจรจา	ว่าเป็นผู้สูหามาร่ำไร
ไม่คิดเจียมตัวอ้ายหัวพุน	รูปเป็นกระซุนุ่นน่ารักใคร
ภูไม่เห็นใครเขาจะชอบใจ	นางพิมพิลาไลยเขาโสภ

(กรมศิลปากร, 2510, น. 105)

ตัวอย่าง (74) จากคำว่า “สีหนาท” หมายถึง เสียงตวาดอันน่าเกรงขาม (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) แสดงว่าสมเด็จพระพันวษาใช้น้ำเสียง “ตวาด” สร้อยฟ้าที่กระทำ ความผิด คือ ทำเสน่ห์ใส่พลายงามอันเป็นการกระทำที่ชั่วร้ายในทัศนคติของสมเด็จพระพันวษา ส่วนตัวอย่าง (75) เทพทองใช้น้ำเสียง “ตวาด” ที่ขุนช้างโกหกเทพทองเรื่องเป็นคนรักกับวันทอง การใช้น้ำเสียงตวาดของสมเด็จพระพันวษาและเทพทองช่วยเสริมให้ถ้อยคำที่ใช้ต่อว่าสร้อยฟ้า และขุนช้างรุนแรงขึ้น และส่งผลต่อความรู้สึกที่ไม่ดีของสร้อยฟ้าและขุนช้างในฐานะผู้ฟังมากขึ้น

โดยทั่วไปการตรวจวัดอันหมายถึงการแผดเสียงด้วยความโกรธหรือความไม่พอใจเป็นการกระทำที่ผู้มีอำนาจกระทำต่อผู้ใต้อำนาจเท่านั้น จึงสะท้อนให้เห็นอำนาจของสมเด็จพระพันวษาที่อยู่เหนือประชาชน และสตรีผู้เป็นแม่ที่อยู่เหนือผู้ชายที่เป็นลูก ซึ่งในงานวิจัยไม่ปรากฏการกระทำเช่นนี้ในตัวละครสตรีผู้เป็นลูกคนอื่น นอกจากตัวละครวันทอง ทำให้วันทองถูกมองเป็นลูกสาวที่ไม่ดี ดังตัวอย่าง

(76) สถานการณ์: วันทองทะเลาะกับศรีประจันที่จะยกวันทองให้เป็นภรรยาของขุนช้าง หลังจากขุนช้างโกหกว่าขุนแผนตายในสงคราม มิเช่นนั้นวันทองจะต้องตกเป็นม่ายหลวง วันทองจึงใช้ถ้อยคำและน้ำเสียงแสดงความไม่พอใจ

“วันทองได้ฟังคำแม่ว่า	ทอดตัวโศกกาอยู่กับที่
<u>แม่อร้องก้องไปไซ้พอดี</u>	ฆ่าตีเสียเกิดไม่น้อยใจ
เอากำเนิดเกิดใหม่ในชาติหน้า	หาปรารถนาเข้าห้องอีกเลยไม่
ร้อยกับแสนกลับแต่นั้นไป	แม่เชื้ออะไรเป็นเช่นนี้
เห็นแต่สินทรัพย์สัปดน	จะเอาคนไปยกให้กับผี
จงฆ่าเสียให้ตายวายชีวิ	ตีกชกหัวทอดตัวไป
มันจะมาเมื่อไรอ้ายหัวเกลี้ยง	กูจะเอาไม้เสี้ยนลงให้ได้
<u>แปร้นแปรดแผดเสียงเบรียงไป</u>	กูไม่อยู่แล้วให้เป็นคน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 244)

ตัวอย่าง (76) เมื่อพิจารณาคำว่า “แม่อร้อง” หมายถึง การเปล่งเสียงดังสนั่น และ “แปร้น” หมายถึง การตะเบ็งเสียงดังมาก (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) แสดงว่าวันทองใช้น้ำเสียงร้องด้วยความเจ็บปวด เพื่อเน้นย้ำความรู้สึกไม่พอใจศรีประจันผู้เป็นแม่ที่จะให้นางเป็นภรรยาของขุนช้าง ร่วมกับการใช้ถ้อยคำ คือ บอกให้ศรีประจันฆ่านางให้ตายเสีย และไม่ขอเกิดเป็นลูกแม่ศรีประจันอีกในชาติหน้า อีกทั้งตำหนิแม่ที่เห็นแก่เงินทองของขุนช้างจึงยกนางให้กับผิอย่างขุนช้าง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการกระทำของวันทองเช่นนี้ไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมที่ลูกต้องเชื่อฟังแม่ แต่ถ้อยคำของวันทองแสดงให้เห็นชัดเจนว่านางพยายามเรียกร้องสิทธิของตนเพื่อใช้ชีวิตกับผู้ชายที่นางรักเท่านั้น และไม่ต้องการมีสามีหลายคนซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมมองว่าน่ารังเกียจ วันทองจึงเลือกที่จะยอมตายแทนการมีสามีอีกคนเป็นขุนช้าง

5.2 การนำเสนอภาพของสตรี คือ การใช้ถ้อยคำบรรยายหรือพรรณนาตัวละคร สตรีในสถานการณ์ต่างๆ ทั้งจากตัวละครและจากผู้ประพันธ์ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจสตรีในประเด็น ต่างๆ ตามข้อเท็จจริง ความเชื่อ และทัศนคติที่ผู้พุดมีต่อสตรี ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการ นำเสนอภาพของสตรี คือ 1) ภาพนำเสนอความสามารถของสตรี 2) ภาพนำเสนออุปนิสัยและ คุณสมบัติของสตรี ดังนี้

5.2.1 ภาพนำเสนอความสามารถของสตรี คือ การนำเสนอภาพเพื่อให้ผู้อ่าน ทราบว่าสตรีมีความรู้ความสามารถนอกเหนือจากงานบ้านงานเรือนในความคิดของสังคม ผลการ วิเคราะห์ข้อมูลพบตัวละคร ทองประศรีในฐานะแม่และย่า และ บัวคลีในฐานะลูกสาว ดังตัวอย่าง (77) สถานการณ์: หลังจากขุนแผนติดคุก ทองประศรีทำหน้าที่สอนวิชาความรู้ต่างๆ ให้พลายงาม แทนขุนแผนผู้เป็นพ่อ

“อันเรื่องราวกล่าวความพลายงามน้อย ค่อยเรียบร้อยเรียนรู้ครูทองประศรี
ทั้งขอมไทยได้สิ้นกียินดี เรียนคัมภีร์พุทธเทพพระเวทมนตร์

ฯลฯ

ทั้งเรียนธรรมกรรมฐานนิพพานสูตร ร้องเรียกภูตพรายปราบกำราบผี
ผูกพันนุ่นหญ้าเข้าราวี ทองประศรีสอนหลานช้านาญมา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 533)

ตัวอย่าง (77) ผู้ประพันธ์บอกเล่าเรื่องราวของทองประศรีด้วยการใช้คำเรียก “ครูทอง ประศรี” และถ้อยคำ “ทองประศรีสอนหลานช้านาญมา” เพื่อนำเสนอให้เห็นว่าทองประศรีมี การศึกษา มีความรู้ในวิชาการด้านต่างๆ รวมถึงด้านไสยศาสตร์เวทมนตร์ สามารถเป็นครูของ พลายงามได้ การมีความรู้ของทองประศรี แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของสตรีไทยในสมัย อยุธยา เพราะสตรีที่มีโอกาสได้รับการศึกษาด้านต่างๆ ต้องเป็นสตรีชั้นสูงในราชสำนัก ลูกสาวของ ขุนนางข้าราชการ หรือสตรีที่มีบิดามารดาเป็นผู้มีความรู้ที่ได้รับการนับถือของคนในสังคมเท่านั้น (บุญยงค์ เกศเทศ, 2532, น. 32)

(78) สถานการณ์: หลังจากขุนไกรพลพ่ายถูกประหารชีวิต ทองประศรีก็หนีจากสุพรรณบุรีมา กาญจนบุรีเนื่องจากกลัวถูกริบราชบาตร ทองประศรีได้ทำมาหากิน ทำไร่นาค้าขายจนมีทรัพย์สิน และคนนับหน้าถือตา

“ด้วยผิวเคยบอกเล่าแต่เก่าก่อน ว่าญาติมีที่ดอนเขาชนไก่

ครั้นไปพบพวกพ้องของขุนไกร	เขาก็ทำเรื่อนให้มีได้ซ้ำ
นางคอยทำมาหากิน	เงินทองทรัพย์สินคอยเก็บหา
ช่วยคนบ่าวไพร่ทำไร่นา	ซื้อที่ทางช้างม้าแลวัวควาย
มีคณับหน้าถือดา	ทรัพย์สินได้มาด้วยค้าขาย
คอยตั้งตัวทำกินเป็นถิ่นสบาย	อยู่กับลูกชายมาหลายปี”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 34)

นอกจากการนำเสนอภาพของทองประศรีเป็นสตรีที่มีความรู้แล้ว ตัวอย่าง (78) ผู้ประพันธ์บอกเล่าเรื่องราวของทองประศรีในการประกอบอาชีพ คือ “ทำไร่นา” และ “ค้าขาย” จนทำให้มีเงินด้วยทรัพย์สินเงินทอง และมีคณับหน้าถือดา แม้ว่านางจะเป็นหญิงม่ายที่ต้องเลี้ยงดูลูกชายตามลำพัง ทั้งนี้คือกฤทธิ ปราโมช (2543, น. 67-68) กล่าวว่าการศึกษาสตรีไทยในสมัยอยุธยา มีความรู้ด้านอาชีพ เพราะผู้ชายในสมัยนั้นเข้ามาบริหารราชการเดือนเว้นเดือน ไม่ได้อยู่บ้านติดต่อกัน การทำงานใหญ่ๆ ของครอบครัวเป็นเรื่องยาก ส่งผลให้ภาระต่างๆ ของครอบครัวต้องตกอยู่กับสตรี ผู้เป็นภรรยา นอกจากสตรีต้องเลี้ยงดูบุตรแล้ว ยังต้องทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัวและทำงานนอกบ้าน เช่น มีหน้าที่ทำไร่นาหรือทำการเกษตรอื่นๆ

ด้วยเหตุนี้ สตรีไทยจึงเป็นหัวหน้าครอบครัวโดยปริยาย ทำหน้าที่ต่างๆ ของครอบครัว แทนสามีทุกอย่าง ทำให้สตรีไทยมีความรู้ความสามารถ มีสติปัญญาในการทำมาหากินได้ เทียบเท่าผู้ชาย และสามารถรับผิดชอบงานสำคัญที่ปกติเป็นหน้าที่ของผู้ชายเป็นผู้กระทำ นอกจากนี้ การทำงานนอกบ้านยังปรากฏในฐานะของลูกสาว คือ บัวคลี ดังตัวอย่าง

(79) สถานการณ์: หมื่นหาญมีภรรยาชื่อสีจันทร์ มีลูกสาวชื่อบัวคลี อายุ 17 ปี หมื่นหาญมักให้บัวคลีช่วยดูแลบ่าวไพร่ และคุมคนออกไปทำงานนอกบ้านในไร่นา

“จะกล่าวถึงนายเดชกระดุกดำ	อยู่บ้านถ้าตั้งกองเป็นช่องใหญ่
ได้เป็นที่หมื่นหาญชาญชัย	เป็นหัวไม่มีมือเลื่องลือชา

ฯลฯ

ได้นางสีจันทร์เป็นภรรยา	มีลูกสาวชื่อว่านางบัวคลี
พี่รุ่นสาวราวสักสิบเจ็ดปี	ดู่องสีสำอางดังนางใน
เจ้าเมืองกรมการบ้านบน	แต่คนมาขอพ่อแม่ไม่ให้
ได้ดูแลบ่าวข้าต่างตาใจ	คุมคนทำไร่ไม่เว้นวัน

ฯลฯ

ครานั้นบัวคลีศรีใส	ครั้นรุ่งเรียกว่าไพร่ไปไร่สวน
หนุ่มสาวบ่าวหลามตามเป็นพรวน	ไปรดพรวนผักผลทุกต้นไป
เอาจอบเจาะเจาะช่องเป็นร่องน้ำ	แล้วปลูกทำหอห้างไว้กลางไร่
พอร่มร้อนนอนนั่งสบายใจ	<u>คอยบังคับข้าไทให้ทำการ</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 334)

ตัวอย่าง (79) ผู้ประพันธ์นำเสนอเรื่องราวของบัวคลีผ่านหน้าที่ของนางในฐานะลูกสาว คือ “ดูแลบ่าวข้า” “คุมคนทำไร่” “คอยบังคับข้าไทให้ทำการ” แสดงให้เห็นว่าบัวคลีสามารถทำงานแทนพ่อแม่ของตนได้ คุมผู้คนให้ทำไร่ทุกวัน เป็นสตรีที่สามารถทำงานได้เหมือนผู้ชาย ที่เป็นเช่นนี้ เพราะบัวคลีเป็นลูกสาวชาวบ้านมีพ่อเป็นหัวหน้านักเลง ซึ่งลูกสาวชาวบ้านในสมัยอยุธยาต้องช่วยเหลือตนเอง และช่วยแม่ทำงานทุกอย่างทั้งงานในบ้านและนอกบ้าน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2566, ออนไลน์)

5.2.2 ภาพนำเสนอรูปลักษณะและคุณสมบัติของสตรี คือ การให้รายละเอียดของสตรีเพื่อทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเสกภาพเห็นภาพสตรีในประเด็นต่างๆ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการให้รายละเอียดของสตรีเพื่อนำเสนอให้เห็นภาพรูปลักษณะและคุณสมบัติของวันทอง แก้วกิริยา ศรีมาลา สร้อยทอง และสร้อยฟ้า ดังตัวอย่าง

(80) สถานการณ์: ผู้ประพันธ์พรรณนาอุปนิสัยของวันทอง (พิมพ์ฉวีไล) ในวัยเด็กว่า

<u>เลี้ยงมาได้ห้าขวบปลาย</u>	<u>รูปกายงามยิ่งพริ้งเพรา</u>
<u>ทรวดทรงสงศรีไม่มีแก่น</u>	<u>อรชรอ่อนแอ่นประหนึ่งเหล่า</u>
<u>ผมสลวยสวยขางามเงา</u>	<u>ให้ชื่อว่าเจ้าพิมพ์ฉวีไล</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 10)

(81) สถานการณ์: ขุนแผนลอบขึ้นเรือนขุนช้างหวังชิงตัววันทอง แต่เข้าห้องผิดจึงได้พบแก้วกิริยา และตกหลุมรักนาง และพรรณนาอุปนิสัยของแก้วกิริยาว่า

<u>เจ้าร่างน้อยนอนนิ่งบนเตียงต่ำ</u>	<u>คมขางามแฉล้มแจ่มใส</u>
<u>คิ้วคางบางนอนอ่อนละไม</u>	<u>รอยไรเรียบรับระดับดี</u>
<u>ผมเปลือยเลื้อยประลงจนบำ</u>	<u>งอนปลายเกศาอุสมศรี</u>
<u>ที่นอนน้อยนอนอ่อนอเนดี</u>	<u>มีหมอนข้างคู่ประคองเคียง</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 373)

(82) สถานการณ์: ชุนแผนพาพलयงามไปไหว้พระพิจิตรกับบุษบาระหว่างยกทัพไปตีเชียงใหม่ พलयงามได้พบกับศรีมาลาและรู้สึกหลงรักนาง เพราะความงามตามแบบอย่างของสตรี โดยพรรณนาความงามของนางว่า

“พलयงามรับไหว้ชายแลมา	พอสบตาก็ตะลึงตะลานใจ
คนนี่แลแน่แล้วที่เราผืน	รูปโฉมโฉมพรรณหาผิดไม่
น้องเอ๋ยรูปร่างช่างกระไร	ถึงนางในกรุงศรีไม่มีเทียม
<u>ดังพระจันทร์วันเพ็ญเมื่อผุดผ่อง</u>	<u>บริสุทธิ์โอภาสสะอาดเยี่ยม</u>
<u>สองแก้มแยมเหมือนจะยั่วเรียม</u>	<u>งามเสงี่ยมราศีผู้ดีจริง</u>
<u>ทั้งจริตกิริยามารยาท</u>	<u>ก็ฉลาดไว้วางอย่างผู้หญิง</u>
<u>อ่อนชะอ่อนเหมือนจะชวนให้ประวิง</u>	<u>จะยืมพรายก็พริ้งยิ่งเพราะตา</u>
ดูไหนไม่ขัดแต่สักอย่าง	นี่คู่สร้างของเรากระมังหนา
พอลลอดสอดรับจับนับนัยน์ตา	ดังว่าเจ้าจะตัดเอาหทัย

(กรมศิลปากร, 2510, น. 636)

ตัวอย่าง (80) ผู้ประพันธ์ให้รายละเอียดรูปลักษณะภายนอกของวันทองเพียงภาพรวม คือ มีรูปร่างงดงาม เหวบางร่างน้อย และมีผผดำเงางาม เช่นเดียวกับตัวอย่าง (81) ชุนแผนให้รายละเอียดรูปลักษณะของแก้วกิริยา คือ มีรูปร่างเล็กสวยชวนมอง มีคิ้วคางที่น่ารักน่าเอ็นดู และมีปลายผมจนยาวประบ่า ส่วนตัวอย่าง (82) พलयงามให้รายละเอียดของศรีมาลามากขึ้นทั้งด้านรูปลักษณะภายนอกและคุณสมบัติของสตรี กล่าวคือ พलयงามใช้ถ้อยคำเพื่อนำเสนอคุณสมบัติที่ดีของศรีมาลา คือ “สะอาด” “บริสุทธิ์” หมายถึง ปราศจากมลทิน หมดจดไม่มีตำหนิ หรือเป็นคำเรียกสาวพรหมจรรย์ (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) “งามเสงี่ยม” หมายถึง สุภาพเรียบร้อย หรือสำรวมกิริยาจากด้วยความเจียมตัว และ “อ่อนชะอ่อน” หมายถึง แสดงกิริยาอ่อนหวานให้คนเมตตา อีกทั้ง “ฉลาด” ในการวางตัวสมกับเป็นผู้ดีตามแบบอย่างของสตรี การให้รายละเอียดของศรีมาลาสื่อความหมายถึงคุณสมบัติของสตรีที่ดีตามความเชื่อของสังคมไทยที่ผู้ชายปรารถนา อย่างไรก็ตาม มีการให้รายละเอียดเพื่อนำเสนอภาพตัวละครทั้งรูปลักษณะภายนอกและคุณสมบัติภายในของสร้อยฟ้า ตามตัวอย่าง (83)

(83) สถานการณ์: ชุนแผนพलयงามลักลอบเข้าหอนอนของพระเจ้าเชียงใหม่ ได้เห็นอัปสรสุมาลีผู้เป็นนมเหสีและสร้อยฟ้าผู้เป็นพระธิดาจึงได้พรรณนาความงามของทั้งสองพระองค์

“เห็นสองนางต่างองค์บรรทมหลับ	<u>อัศจรรย์จับผิวดูผ่องใส</u>
------------------------------	-------------------------------

งามจริงพริ้งพร้อมละม่อมละไม
 เฟ่งพิริจพิศทรงพระองค์ใหญ่
 คุ้มพิศพัศกร์ก็ยังมีง่องละองดี
 เห็นอนงค์จะเป็นองค์ชนนี
 พี่เป็นสาวรุ่มร่างกระจ่างดวง
 เหมือนโกมุทพี่งุดหลังชลา
 เจ้าพลายแลเล็งเฟ่งไม่พริบ
 สนิทหนึ่งเหนือหมอนดังท่อนแก้ว
 งามขนงก่งค้อมละม่อมละไม
 นาสิกตละทรงพระแสงขอ
 สองปรางอย่างผิวผลมะปราง
 งามระหงทรงศรีไม่พื้อม
 กระทบดมุ่นเกศาก็น่าชม
 กุณทลสองข้างพร่างแสงเพชร
 กำไลกรทองร่อนรูปนาคี
 ผ้านุ่งถนุกยกกระหนกกรอง
 มเหสีทรงยกกระหนกกลาย
 พระเทพีมีบุตรจนเป็นสาว
 กะทัดรัดผิวเรียมเอี่ยมละอง

เป็นนวลปลั่งดั่งใบสำลี
 แลวิไลเลิศลักษณะเป็นคักคิศรี
 แต่ตรงที่พระถันนั้นพร่องทรง
 นางโฉมยงองค์นี้เป็นลูกหลวง
 ดูสองถันนั้นเป็นพวงผูกพิศ
 พอด้องตาเตือนใจจะให้หีบ
 พอกกระชิบห้ามปรามก็ขามใจ
 พระพักตร์แผ้วมิได้มีรอยผีไผ่
 แต่เนตรหลับยังวิไลประหลาดนาง
 โขษฐ์ล่อเรียมริมเหมือนจิ้มฝาง
 ดูทรงศอกคางอย่างกลิ้งกลม
 เปรศพร้อมแต่บาทจนถึงผม
 ปักปิ่นทองถมราชาวดี
 ส่องวาลประดับสลับเม็ดพลอยต่างสี
 ถ้ามรงค์เรือนมณีสีพร่างพราย
 ห่มแพรริ้วทองจำรัสฉาย
 ห่มแพรเหลืองลายมะลิทอง
 ยังดูราวสักสิบหกไม่บกพร่อง
 ควรประคองไว้ถนอมเป็นจอมนาง”

(กรมศิลปากร, 2510, น.729-730)

ตัวอย่าง (83) ขุนแผนและพลายงามพรรณนารูปลักษณ์ของอัปสรสุมาลีว่า “วิไลเลิศ
 ลักษณะ” หมายถึง มีลักษณะงามเลิศ และ “ผิวพัศกร์ก็ยังมีง่องละองดี” หมายถึง มีผิวหน้าเปล่ง
 ปลั่งระยิบระยับ แต่ “พระถันนั้นพร่องทรง” หมายถึง มีเต้านมที่หย่อนคล้อย ในขณะที่พรรณนา
 รูปลักษณ์ของสร้อยฟ้าลูกสาวอย่างละเอียด คือ มีเต้านม (ถัน) งามดั่งดอกบัวที่พี่งิดผลขึ้นจากน้ำ
 จนพลายงามมองด้วยสายตาไม่กระพริบ มีใบหน้า (พระพักตร์) สะอาดหมดจดไม่มีรอยผีและไผ่ มี
 คิ้ว (ขนง) โค้งสวยงามน่ารักน่าเอ็นดู มีดวงตา (เนตร) ขณะหลับที่งดงาม มีจมูก (นาสิก) ตั้งพระ
 แสงขอ มีปาก (โอษฐ์) งามสะอาดดั่งทาฝาง มีแก้ม (ปราง) ทั้งสองดั่งผลมะปราง มีคอ (ศอก) และ
 คางกลมสวย มีรูปร่างสูงโปร่งสวยงามดีพร้อมตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า อีกทั้งท่าผม (เกศา) นุ่มนวล เป็น
 สาวอายุสิบหกปีที่รูปร่างกะทัดรัด ผิวพรรณสะอาดสวยงามควรถนอมอย่างดี

การให้รายละเอียดด้านรูปลักษณ์เพื่อนำเสนอภาพของสตรีสั้นนัยทางเพศ โดยในเสภาส่วนใหญ่เป็นการพรรณนาสตรีโดยผู้ชาย ซึ่งให้รายละเอียดเฉพาะสัดส่วนในร่างกาย หน้าตา เส้นผม โดยเฉพาะหน้าอกที่ถูกลมองว่าเป็นของสำคัญของสตรี หากพิจารณาการจ้องมองจัดเป็นการคุกคามทางเพศ (harassment) รูปแบบหนึ่งด้วยสายตา นอกจากนี้ ตัวอย่าง (80) สะท้อนให้เห็นถึงผู้ประพันธ์คนไทยในอดีตที่มักสร้างใบหน้าและรูปร่างลักษณะของสตรีไทยให้สวยงามและบอบบางอันควรค่าแก่การทะนุถนอม (บุญยงค์ เกศเทศ, 2532, น. 62) พร้อมทั้งนำเสนอการมองสตรีที่รูปร่างและอวัยวะต่างๆ นอกจากการพรรณนารูปลักษณ์ภายนอกของสตรีแล้ว จากข้อมูลพบการให้รายละเอียดเกี่ยวกับคุณสมบัติภายในของสตรีเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง (84)

(84) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาพิจารณาสตรีสองคน คือ สร้อยทองและสร้อยฟ้าเพื่อเลือกเป็นพระสนมของพระองค์ และตรัสถามท้าววรจันทร์หัวหน้าข้าราชการฝ่ายในเพื่อต้องการทราบความคิดเห็น

สมเด็จพระพันวษาทรัสถาม:

“ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช	ทอดพระเนตรรูปทรงทั้งสองศรี
นำชมสมเป็นราชบุตรี	ท่วงทีคนละอย่างดูต่างกัน
พินิจทรงสร้อยทองละอองพัศตร์	นรลักษณ์งามเลิศเจิดจัน
ละมุนละม่อมพร้อมพริ้งทุกสิ่งอัน	สมเป็นขวัญของประเทศเขตลาวกา
ดูสงบเสงี่ยมงามทราวมสวาทิ	มารยาทสนิสนมสมเป็นสาว
กระนี้ฤจะมิฤในแดนลาว	จนเชียงใหม่ได้ข่าวเข้าช่วงชิง
แล้วผินพัศตร์มาพิศเจ้าสร้อยฟ้า	ดูจริตกิริยากระตุงกระตัง
ท่าทางท่วงทีก็ดีจริง	จะเสียอยู่แต่สักสิ่งด้วยรายงอน
นุตากลอกกลมคมคายเหลือ	พิศแล้วเบือดูได้แต่ร่อนร่อน
จะเปรียบก็เหมือนอย่างนางละคร	งามงอนอ่อนแอ้นบั้นเอวกลม
เพราะพริ้งเพริ้วเหลือดังเรือแข่ง	กล้องแกล้งพายจิบก็เจียนลุ่ม
ดูริมฝีปากบางลูกคางกลม	เห็นลาดเลาเจ้าคารมเป็นมันคง

⁵ นรลักษณ์ (physiognomy) มาจากคำว่า “นร” หมายถึง คน ชาย และคำว่า “ลักษณ์” หรือ “ลักษณะ” หมายถึง สมบัติเฉพาะตัว (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) ดังนั้น นรลักษณ์ จึงหมายถึง สมบัติเฉพาะตัวของคน เป็นการพิจารณาลักษณะร้ายดีของร่างกายมนุษย์ เช่น รูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ ความสูง ความหนัก เสี่ยง ธาตุเจ้าเรือน และอารมณ์ (พลูหลวง, 2524, น. 260)

ถ้าเป็นม้าก็ม้าขึ้นระวาง
ถึงจะผูกเครื่องทองเป็นรองทรง
สร้อยทองลูกของเจ้าล้านช้าง
แต่ข้างนางสร้อยฟ้าดูน่ากลัว
แน่ชรัวนายท่วงทีอีสองคน
สร้อยทองดูทำนองจะดีครั้น
จะเอาไว้เป็นข้างระวางใน
ก็นี้กลัวตัวแก่ไม่แน่นอน

ถ้าเป็นช้างก็ช้างอย่างต้องประสงค์
ถ้าคนขี่ไม่ประจงคงเจ็บตัว
ยศอย่างมารยาทจะยังชั่ว
กระต๊อบตรัสแก่เจ้าชรัวรจันทร์
ดูชอบมาพากลหรือไม่นั้น
สร้อยฟ้านั่นท่าทางเหมือนนางละคร
หลงใจขี้ขี้ดูที่ก่อน
หรือจะควรฝันผ่อนประการใด”

ท้าววรจันทร์กราบทูลตอบสมเด็จพระพันวษา:

“เจ้าชรัวนายได้ฟังรับสั่งถาม
จึงกราบทูลพระองค์ทรงภพไตร
นางสร้อยทองต้องลักษณะนัก
แต่สร้อยฟ้าดูจริตกระบิดกระบวน
ดูท่าทางอย่างเรือต้องละลอก
กระหม่อมฉันเกรงจะขัดพระอัธยา
ถึงแม้ว่ารูปทรงส่งสัญญาณ
จะเป็นเครื่องอภิวรรณพระทัย
ไม่เหมือนนางสร้อยทองผ่องศรี
ดูท่วงทีกริยานั้นสมทรง
นางสร้อยฟ้าถ้าจะรับราชการ
ขอพระองค์ผู้ทรงภพไตร

ก็ทราบความตามพระอัธมาสัย
เห็นถูกต้องตามพระทัยที่ใคร่ครวญ
นรลักษณ์งามดีถึถ้วน
เห็นไม่ควรที่จะเคียงพระบาท
กลับกลอกกลิ้งกลมคมหนักหนา
เหมือนทรงม้าที่พยศต้องกดไว้
จะโปรดปรานก็ไม่หย่อนผ่อนลงได้
มิให้เบิกบานสำราญองค์
นั้นควรที่ยกย่องต้องประสงค์
ควรรองบาทหงส์พระทรงชัย
เพียงชั้นนางพนักงานเห็นพอได้
จงทรงวินิจฉัยให้สมควร”

สมเด็จพระพันวษาทรัสต่อท้าววรจันทร์:

“ครานั้นภูมินทร์บิดินทร์สุร
ข้าก็เปื้อนคนจริตกระบิดกระบวน

ฟังเจ้าชรัวนายทูลทรงพระสรวล
จึงอภิวรรณคิดไปให้ระอา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 779-781)

ตัวอย่าง (84) สมเด็จพระพันวษาใช้ถ้อยคำสื่อถึงคุณสมบัติของสร้อยทอง คือ “นรลักษณ์งามเลิศ” หมายถึง เป็นผู้มีลักษณะต่างๆ ทางร่างกายงดงาม ด้วยการให้รายละเอียด คือ “ละมุนละม่อม” หมายถึง อ่อนโยน นุ่มนวล และ “สงบเสงี่ยม” หมายถึง ระวังกริยาวาจาด้วยความสุภาพเรียบร้อย ด้วยคุณสมบัติที่ดีทั้งรูปลักษณ์และกริยามารยาทสมควรเป็น “ขวัญ” หรือ

สิริมงคลของประเทศ ต่างจากสร้อยฟ้าที่ไม่มีคุณสมบัติของการเป็นสตรีที่ดี โดยพิจารณาจาก ถ้อยคำ “จิตกิริยากระตุงกระตึง” หมายถึง มีกิริยากระชดกระช้อยหรือมีกิริยาสะบัดไม้สะบัดมือ เวลาพูด และถ้อยคำ “จะเสียอยู่แต่สักสิ่งด้วยรายงอน” ซึ่ง “งอน” หมายถึง มีกิริยาสะบัดสะบั้ง เป็นกิริยาที่ไม่ดีตามความคิดของสมเด็จพระพันวษา ซึ่งพิจารณาได้จากคำว่า “เสีย”

นอกจากนี้ คุณสมบัติของสตรีที่ดีและไม่ดีถูกเน้นย้ำผ่านคำพูดของท้าววรจันทรด้วย คำว่า “ถูกต้อง” เป็นการยืนยันคำพูดของสมเด็จพระพันวษาที่ตรัสถึงสตรีทั้งสองคน คือ สร้อยทอง ผู้ดงามตาม “นรลักษณ์” รวมถึง “กิริยานั้นสมทรง” หมายถึง มีกิริยาเหมาะสมกับรูปร่าง ควร ได้รับการยกย่องและเคียงคู่รับใช้สมเด็จพระพันวษา ต่างจากสร้อยฟ้าที่มี “จิตกระบิดกระบวน” หมายถึง มีกิริยาแส้งทำชั้นเชิงเพื่อเรียกร้องความสนใจ ทำทางดั่งเรือไล่คลื่นน้ำ เหมือนม้าที่ต้องปราบพยศ ไม่เหมาะสมกับพระองค์เพราะมีแต่จะทำให้รำคาญพระทัย หากให้รับราชการก็เป็นได้ เพียงนางพนักงานเท่านั้น ประกอบกับการแสดงความรู้สึก “เบื้อ” ของสมเด็จพระพันวษาต่อ “จิตกระบิดกระบวน” ของสร้อยฟ้า จึงเห็นชัดเจนว่าทั้งสองคนใช้คุณสมบัติภายในของสตรีเป็นเกณฑ์ พิจารณาเลือกสตรีที่เหมาะสมเป็นสนม ดังนั้น สร้อยฟ้าจึงไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นสตรีที่ดี

จากตัวอย่าง (80) – (84) การนำเสนอภาพของสตรีโดยการให้รายละเอียดแสดงให้เห็นการแบ่งแยกสตรีที่ดีและไม่ดีเรื่องรูปลักษณ์และกิริยามารยาทอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสร้อยฟ้ามีรูปลักษณ์ภายนอกที่ดงามตามตัวอย่าง (83) แต่นางไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม อีกทั้งถูกตำหนิและลดทอนคุณค่าความเป็นสตรี เพราะสังคมไทยสมัยก่อนให้ความสำคัญกับคุณสมบัติภายในเช่นเดียวกัน ทั้งกิริยามารยาท พฤติกรรม และการแสดงออกต่อสังคม ทำให้เกิดการปฏิบัติต่อสตรีที่แตกต่างกัน สะท้อนให้เห็นทัศนคติของผู้ชายในการเลือกสตรีเป็นภรรยาซึ่งต้องมีคุณสมบัติของสตรีที่ดีครบถ้วนตามความคิดและความเชื่อของสังคม คือ การพิจารณาทั้งคุณสมบัติภายในพร้อมรูปลักษณ์ภายนอก

6. การนำเสนอฝ่ายเรา - เขา

การนำเสนอฝ่ายเรา - เขา คือ การวิเคราะห์ภาพรวมของการนำเสนอตนเองเชิงบวก คือ เขา และนำเสนอผู้อื่นเชิงลบ คือ เรา เนื่องจากเสภาขุนช้างขุนแผนถูกประพันธ์โดยผู้ชาย ภาพตัวแทนสตรีจึงนำเสนอผ่านความคิดและความเชื่อของผู้ชาย ซึ่งตามโครงสร้างตัวบทเสภาพบการนำเสนอให้ผู้ชายเป็นเราเพื่อนำเสนอตนเองเชิงบวก และสตรีเป็นเขาเพื่อนำเสนอสตรีเชิงลบในเสภา จากข้อมูลพบ 1) ผู้ชายนำเสนอตนเองเชิงบวก-สตรีนำเสนอตนเองเชิงลบ 2) ผู้ชายสามารถ

มีภรรยาได้หลายคน-สตรีมีสามีได้คนเดียว 3) ผู้ชายมีอำนาจ-สตรีอยู่ใต้อำนาจ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

6.1 **ผู้ชายนำเสนอตนเองเชิงบวก-สตรีนำเสนอตนเองเชิงลบ** คือ การนำเสนอประเด็นต่างๆ ที่สื่อให้เห็นความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของตัวละครที่มีต่อตนเองและสตรี จากข้อมูลในเสภาพบผู้ชายมักนำเสนอตนเองเชิงบวกและอ้างความชอบธรรม แต่สตรีมักนำเสนอตนเองเชิงลบด้วยการตำหนิตนเอง ดังนี้

1) ผู้ชายนำเสนอตนเองเชิงบวก

(85) สถานการณ์: ขณะที่วันทองและลาวทองทะเลาะกันอย่างรุนแรง ขุนแผนได้พยายามห้ามทั้งสองคน และวันทองโกรธคิดว่าขุนแผนเข้าข้างลาวทองจึงกล่าวล่วงเกินขุนแผน ทำให้ขุนแผนตำหนิการกระทำของนาง

“เอ๊ะเอาแล้วสิเจ้าวันทอง

ตั้งดื้อถือผิดไม่คิดตัว

ชั่วดีพี่ก็ได้เป็นผัวเจ้า

อย่าหนักไปนักมักขัดใจ

ถ้ารักตัวกลัวอายจงวายแค้น

ถ้ามีฟังยังยืนขึ้นเข้ามา

เกินหนักแล้วน้องไม่เกรงผัว

ถึงมิกลัวก็จะเกรงบ้างเป็นไร

หาได้ช่วยเรามาเป็นผัวไม่

มาตีปลาน้ำไซให้เสียปลา

อย่าเบี่ยงแปร้นแปร้นนักจักขายหน้า

มีอายชาวพาราภิบาลเอา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 282)

ตัวอย่าง (85) เมื่อพิจารณาตามถ้อยคำของขุนแผนเป็นการแบ่งเรา-เขาผ่านความคิดและความเชื่อของผู้ชายที่ชัดเจน เพราะขุนแผนทำให้ข้อเสียของตัวเองลดลง (de-emphasize our bad things) ด้วยการกล่าวถ้อยคำ “ชั่วดีพี่ก็ได้เป็นผัวเจ้า” เพื่อนำเสนอตัวเองด้านบวกทั้งที่ขุนแผนมีภรรยาใหม่ คือ ลาวทอง และขุนแผนใช้การเน้นย้ำความผิด (emphasize their bad thing) ของวันทองทั้งคำว่า “เกินหนัก” หมายถึง การกระทำที่มากเกินไป คือ ดื้อดึง ไม่ยอมคิดว่าตนผิด และไม่เกรงใจขุนแผนที่เป็นสามี และใช้สำนวน “ตีปลาน้ำไซ” หมายถึง การพูดหรือทำสิ่งต่างๆ ที่กำลังดำเนินไปด้วยดีให้กลับแย่ลง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, ออนไลน์) ขุนแผนใช้คำว่า “อย่า” เพื่อสั่งให้วันทองหยุดพฤติกรรมแผดเสียงดังอันจะส่งผลให้ขายหน้าและอับอาย จากคำพูดของขุนแผนจึงแสดงให้เห็นว่าการล่วงเกินสามีเป็นสิ่งที่สตรีผู้เป็นภรรยาไม่ควรกระทำแม้ว่าสามีผิด

(86) สถานการณ์: ขุนแผนกล่าวกับสายทองหลังจากบุกขึ้นเรือนมาหาวันทอง แต่พบว่าวันทองหลับนอนอยู่กับขุนช้างทำให้ขุนแผนโกรธมาก

“ครานี้ฉันแผนแสนสะท้าน	เด็ดดาลน้ำใจเป็นหนักหนา
เจ้าสายทองไม่ต้องเจรจา	ข้าเข้าใจแล้วว่าที่เล่าให้กล
<u>เพราะข้าไร้ทรัพย์อัปภาคย์</u>	จึงชิงพรากเพราะเห็นไม่เป็นผล
ขุนช้างมั่งมีดีกว่าตน	จะประทุกก็ทนทุกอย่างไป
ที่มาหมายว่าจะมารับ	ถ้ายังดีมียับจะรักใคร่
นี้มันเนาแล้วจะเอาไปทำไม	ถึงจะใส่ตะกร้าล้างไม่มีเกลือก”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 296-297)

ตัวอย่าง (86) ขุนแผนใช้คำพูดในฐานะผู้ชายด้วยการตำหนิวันทองผ่านโครงสร้างประโยคเหตุผลเพื่อนำเสนอตนเองในเชิงบวก และนำเสนอวันทองเชิงลบ โดยขุนแผนใช้ข้อเสียของตนเอง คือ “เพราะข้าไร้ทรัพย์อัปภาคย์” เพื่ออ้างความชอบธรรมว่าตนเองถูกกระทำให้เสียหายจากทั้งภรรยาและเพื่อนของตนเพราะตนยากจน ดังนั้น การที่วันทองยอมหลับนอนกับขุนช้างเพราะขุนช้างร่ำรวยกว่าตนตามถ้อยคำ “ขุนช้างมั่งมีดีกว่าตน” ทั้งที่ความจริงวันทองเป็นผู้ถูกกระทำ แต่กลับถูกขุนแผนนำเสนอในเชิงลบ สื่อถึงความคิดของคนในสังคมว่าไม่ว่าจะมีสถานการณใดเกิดขึ้นการเห็นภรรยานอนหลับกับผู้ชายอื่นคือสตรีที่ไม่ดี โดยไม่พิจารณาสถานการณที่เกิดขึ้นก่อน ไม่มีการสอบถามข้อเท็จจริงให้ชัดเจน ขาดความคิดอย่างรอบคอบเนื่องจากความโกรธและอารมณ์ความรู้สึกที่นำเสนอว่าตนฐานะยากจนกว่าภรรยาจึงเปลี่ยนไป

อีกทั้งขุนแผนยังเน้นย้ำภาพด้านลบ (emphasize their bad thing) ของวันทองด้วยถ้อยคำ “ถ้ายังดีมียับจะรักใคร่ นี้มันเนาแล้วจะเอาไปทำไม ถึงจะใส่ตะกร้าล้างไม่มีเกลือก” คือ ใช้การเปรียบวันทองภรรยาของตนเองเป็นสิ่งของที่เนาเสีย นอกจากนั้น ยังคิดว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะใส่ลงตะกร้าและล้างความเสียหาย เป็นการสื่อเจตนาดูถูกคุณค่าของสตรีทั้งหมดไปเนื่องจากมีผู้ชายคนอื่น ซึ่งแตกต่างจากความคิดของสังคมที่ผู้ชายสามารถมีภรรยาหลายคนได้ โดยในประเด็นนี้เป็นการนำเสนอวันทองในเชิงลบ

จากตัวอย่าง (85) และ (86) van Dijk (2008, p. 277) กล่าวว่า การแบ่งพวกเรา-พวกเขา โดยการนำเสนอตนเองเชิงบวกและนำเสนอผู้อื่นเชิงลบ เพื่อสื่อความหมายที่เป็นประโยชน์กับตนเองและสื่อความหมายเชิงอคติของฝ่ายตรงข้าม เป็นรูปแบบในโครงสร้างตัวบทที่ครอบคลุมความคิดของสมาชิกในสังคมได้ ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง ผู้วิจัยพบว่าเมื่อมีสถานการณ์บางอย่างเกิดขึ้นกับสตรี ตัวละครสตรีมักนำเสนอตัวเองเชิงลบว่าเป็นสาเหตุของปัญหาเพื่อสร้างความชอบธรรมให้ผู้ชาย ดังตัวอย่างสตรีนำเสนอตนเองเชิงลบ

2) **สตรีนำเสนอตนเองเชิงลบ** เนื่องจากการกดทับความคิดของคนในสังคม เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สตรีเป็นฝ่ายด้อยคุณค่าของตนเอง เห็นได้จากตัวละครวันทอง ดังตัวอย่าง (87) สถานการณ์: วันทองรีบหนีขึ้นเรือนเพราะขุนแผนจะทำร้ายนาง หลังจากวันทองกล่าวล่วงเกิน ขุนแผน ทำให้ขุนแผนไม่พอใจ

“ครานั้นวันทองก็ตกใจ	วิ่งขึ้นเรือนใหญ่มีงัวขวิดหมาย
ถึงที่นอนกลิ้งเกลือกลงเสือกกาย	ไต่ว่าพ่อพลายของเมียอา
เสียแรงน้องครองตัวไม่มีหม่อม	ดั่งแวงทองส่องสว่างพระเวหา
ดูจไข่ฝังไว้ในศิลา	อุตสาห์ซ่อนเร้นทั้งเรือดไร
แต่พระพายมิได้ช้ายมาพัดต้อง	ตัวน้องราศีหามีไม่
สงวนตัวทำผ้าไว้เท่าไร	พอได้พบผ้าก็เกิดความ
<u>จะโทษผ้าว่าชั่วกะไรได้</u>	<u>สาแก่ใจวาจาเราหยาบหยาม</u>
ที่นี้และหน้าเป็นทาศราม	ผ้าห่มยังอีกไม่เห็นภัย
สารพัดตัดเด็ดสำเร็จขาด	<u>ประมาทหนักหักป่นไม่ทนได้</u>
ดั่งไม้สูงสุดเพื่อนไม้พึ่งใคร	ลมประลัยพานพัดก็พังลง”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 283-284)

ตัวอย่าง (87) หลังจากวันทองหนีขึ้นเรือนมา นางได้แต่โทษตัวเอง เมื่อพิจารณาจาก ถ้อยคำ “จะโทษผ้าว่าชั่วกะไรได้ สาแก่ใจวาจาเราหยาบหยาม” แสดงว่าวันทองไม่ได้ตำหนิ ขุนแผนที่เข้าข้างลาวทองผู้เป็นภรรยาบ่อย แต่โทษว่าเป็นความผิดของตนเองที่ใช้พูดไม่ดีจนทำให้ ต้องทะเลาะกัน อีกทั้งใช้คำว่า “ประมาท” เพื่อสื่อว่าตนเองไม่อดทนจนทำให้ทั้งคู่ต้องตัดขาดกัน การใช้ถ้อยคำของวันทองจึงนำเสนอตนเองเชิงลบเพื่อตำหนิและด้อยค่าในตนเอง

(88) สถานการณ์: เมื่อขุนแผนลักพาตัววันทองหนีเข้าไปในป่า นางรู้สึกเอ็นจอนาถในชะตากรรม ของตนเองที่ต้องมาพบกับความยากลำบาก อีกทั้งยังโทษตัวเองว่าเป็นหญิงชั่ว

“อกเอ๋ยเกิดเหตุเป็นสตรี	พอที่จะเป็นสุขไม่สุขได้
ไม่รักกายร้ายชมภีรมย์ไป	เพราะไม่ครองใจจึงได้แค่น
เสียแรงรูปงามนามก็เพราะ	ละมุนเหมาะใจชั่วนี้เหลือแสน
ที่ดีดีสิ้นในดินแดน	ชั่วเล่าใครจะแมนก็มี
รำพรางทางสะท้อนถอนหายใจ	ง่วงเหงาเศร้าใจอยู่กับที่

เอาความรักหักทวนอยู่รวนรี	ได้เสียที่ทำอะไรไปตามเกิน
จะเคื่องซุ่นซุ่นแผนก็ไม่ได้	เขารักใคร่จริงจังไม่ห่างเหิน
ไปจากกันนานช้าน่าจะเพลน	หมางเมินลูกเมียเขาก็มี
สู้ปากหน้ามาตามด้วยความรัก	ลอบลักเข้าป่าพากันหนี
ไม่กลัวความลามลูกคลุกคลี	เอาชีวิแกลง้องวันทองมา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 410)

ตัวอย่าง (88) วันทองนำเสนอตนเองเชิงลบ โทษตนเองว่าเพราะตนเองชั่วที่ไม่มีสามีคนเดียวจึงต้องมีชะตากรรมเช่นนี้ วันทองใช้ถ้อยคำ “เสียแรงรูปงามนามก็เพราะ ละมุนเหมาะใจ ชั่วนี้เหลือแสน” ร่วมกับการ “ถอนหายใจ เพื่อสื่อความรู้สึกเชิงลบ คือ “เศร้าใจ” เพื่อให้ ความรู้สึกของวันทองที่มีต่อตนเองรุนแรงขึ้น ในขณะที่วันทองไม่โทษซุ่นแผนเลยแม้แต่น้อย เพราะ ตามถ้อยคำว่า “จะเคื่องซุ่นซุ่นแผนก็ไม่ได้ เขารักใคร่จริงจังไม่ห่างเหิน” วันทองสื่อว่าโกรธซุ่นแผน ไม่ได้ อีกทั้งแก้ต่างให้ซุ่นแผนว่าเพราะซุ่นแผนรักนางมาก จึงลักพาตัวมาด้วยความรักโดยไม่กลัว คดีความ เป็นการนำเสนอตนเองเชิงลบและนำเสนอซุ่นแผนเชิงบวก

ตามเนื้อเรื่องในเสภาจึงมักปรากฏถ้อยคำของผู้ชายที่นำเสนอตนเองเชิงบวก ในขณะที่ สตรีนำเสนอตนเองเชิงลบ การนำเสนอในลักษณะนี้จึงสื่อความหมายให้สตรีตกอยู่ภายใต้อำนาจ ของผู้ชายผ่านผู้ประพันธ์ที่เป็นผู้ชาย

6.2 ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคน-สตรีมีสามีได้คนเดียว ในขณะที่กลวิธี ต่างๆ ในโครงสร้างตัวบทนำเสนอว่าสตรีต้องมีสามีคนเดียว ไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นสตรีที่ไม่ดีตาม ความเชื่อของสังคม เช่น การใช้คำเรียกเชิงลบ คือ “หญิงคนกลาง” “หญิงสามร้อยกลมารยา” “อีกาลิ” “อีอัปรีย์” “อีทำยเมื่อง” “หญิงชั่ว” “หญิงกาลกิณี” “อีแพศยา” (ดูตัวอย่าง (6) – (9)) การใช้โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผล (ดูตัวอย่าง (41)) การตำหนิ (ดูตัวอย่าง (58) – (59)) และการใช้ วัจกรรมประกาศ คือ การตัดสินคดีประหารชีวิตวันทอง (ดูตัวอย่าง (65)) แต่ตัวบทเสนอนำเสนอว่า ผู้ชายควรมีภรรยามากกว่าสองคน ดังตัวอย่าง

(89) สถานการณ์: พलयงามเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษา ด้วยหน้าตาหมองคล้ำ สมเด็จพระพันวษา จึงตรัสถามว่าไม่สบายหรืออย่างไร และตรัสถึงการมีภรรยาของพलयงาม

“พระจึงมีสีหน้าทประภาษถาม	อ้ายพलयงามเป็นกะไรจึงหมองศรี
ดูหน้าตาฝ้าคล้ำไม่มีดี	เอ็งนี้ไม่สบายด้วยอันใด

หรือเมียมึงหึงหวงจ้วงจาบ	หยามหยาบเกินเลยหรือไฉน
<u>ใครมีเมียสองมักหมองใจ</u>	<u>จะหาความสบายได้มีใครมี</u>
<u>ถ้าแม่มีสามสี่เสียดีกว่า</u>	<u>ต้องตำราว่าเป็นสุขเกษมศรี</u>
แน่กว่าแล้วเอ็งตรองดูให้ดี	มันจะเป็นราคาข้างหน้าไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 934)

(90) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาต้องการพระราชทานสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยาของพลายงาม เนื่องจากเป็นขุนนางผู้มีความชอบที่ทำความดีขณะเมืองเชียงใหม่ แม้ว่าขุนแผนได้ทูลพระองค์ว่าพลายงามมีคู่หมั้นอยู่แล้วที่กำลังจะแต่งงาน คือ ศรีมาลา แต่พระองค์กลับตรัสว่ามีภรรยาแล้วก็ไม่เป็นไร ยิ่งมีมากเท่าไรยิ่งดี

“ครานั้นพระองค์ผู้ทรงธรรม	ได้ฟังขุนแผนนั้นมาทูลว่า
เมียเจมีนไวยมีชื่อศรีมาลา	เป็นลูกยาพระพิจิตรบุรี
จึงตรัสว่าอ้ายพลายงามเป็นหมั้นไวย	มีเมียมากสักเท่าไรก็ควรที่
<u>ได้สักสิบคนนั้นมันยิ่งดี</u>	จึงสั่งพระยาราชสีห์ด้วยทันใด
จงมีตราหาตัวพระพิจิตรนั้น	ทั้งลูกสาวมันมาจงได้
จะให้แต่งงานกับอ้ายไวย	ให้รีบรัดเร่งไปในวันนี้”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 798-799)

ตัวอย่าง (89) สมเด็จพระพันวษาใช้ถ้อยคำตรัสว่า “ใครมีเมียสองมักหมองใจ จะหาความสบายได้มีใครมี” สื่อว่าสามีที่มีภรรยาสองคนมักมีแต่เรื่องหนักใจ หาความสบายไม่ได้ และตรัสต่อตามตัวอย่าง (89) และ (90) ว่า “ถ้าแม่มีสามสี่เสียดีกว่า ต้องตำราว่าเป็นสุขเกษมศรี” และ “มีเมียมากสักเท่าไรก็ควรที่ ได้สักสิบคนนั้นมันยิ่งดี” ตามลำดับ เพื่อนำเสนอความเชื่อว่าผู้ชายควรมีภรรยามากกว่าสองคน และมากเท่าใดก็ได้ เป็นการนำเสนอผู้ชายเชิงบวกที่ให้โอกาสผู้ชายมีภรรยาได้มากกว่าสองคนตามการเน้นย้ำถ้อยคำของสมเด็จพระพันวษาดังกล่าว “ดีกว่า” “ก็ควร” “ยิ่งดี” ส่วนคำว่า “ต้องตำรา” เป็นการอ้างคำโบราณที่มีการบันทึกไว้และสืบต่อกันมาว่า ถ้ามีภรรยามากกว่าสองคนจะทำให้ชีวิตเป็นสุขเกษม ซึ่งสร้างความเชื่อในสังคมว่าผู้ชายควรมีภรรยาหลายคน ในขณะที่สตรีต้องมีสามีเพียงคนเดียวเท่านั้น และภรรยาที่ดีต้องเชื่อฟังสามี ประณินบัติสามีอย่างดี และต้องยินยอมหากสามีมีภรรยาอื่น อีกทั้ง เมื่อปรากฏความเชื่อว่ามีภรรยาสองคนไม่ดี และสมเด็จพระพันวษามีอำนาจสูงสุดในสังคมเน้นย้ำว่าควรมีมากกว่าสองคน ยิ่ง

ส่งผลต่อการครอบงำความคิดของสมาชิกในสังคมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องสามีควรมีภรรยาหลายคน มิใช่เรื่องของความต้องการทางเพศเพียงอย่างเดียว แต่เป็นความเชื่อเรื่องการสะสมบารมี และแสดงถึงฐานะทางสังคมที่มั่งคั่ง ช่วยเสริมอำนาจทางการเมือง และแสดงให้เห็นถึงความเป็นชาย โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูง (ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, 2551, น. 68)

6.3 ผู้ชายมีอำนาจ-สตรีอยู่ใต้อำนาจ แม้ว่าในเสภาปรากฏการมีอำนาจจากสตรีแต่เกิดขึ้นในกรณีที่สตรีอยู่ในฐานะแม่และย่าเท่านั้น อย่างไรก็ตาม จากโครงสร้างตัวบทนำเสนอให้เห็นว่าผู้ชายทั้งในฐานะพ่อและสามีสามารถกระทำต่อสตรีในฐานะภรรยาและลูกสาว โดยพบในกลวิธีชุดกริยาวลีสื่อความรุนแรงที่ขุนแผนกระทำต่อวันทอง (ดูตัวอย่าง (68)) และพลายงามกระทำต่อสร้อยฟ้า (ดูตัวอย่าง (113)) ชุดกริยาวลีสื่อสตรีเป็นสิ่งที่พ่อสามารถยกลูกสาวให้ผู้ชายอื่นได้ (ดูตัวอย่าง (30) – (31)) พ่อและสามีสามารถขายภรรยาและลูกได้ (ดูตัวอย่าง (33) – (34)) การใช้โครงสร้างประโยคกรรตุวจาก (ดูตัวอย่าง (38)) กลวิธีเหล่านี้ล้วนสะท้อนอำนาจของพ่อและสามี อย่างไรก็ตาม ตัวบทเสภานำเสนอให้สตรีต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่ง เช่น แก้วกิริยา (ดูตัวอย่าง (33)) เมื่อพระยาสุโขทัยนางไปขายฝากกับขุนช้าง นางก็ยินยอมโดยดีตามถ้อยคำ “ลูกสาวก็ยอมพร้อมใจ” อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่สตรีถูกพ่อแม่ยกให้ผู้ชายอื่นเป็นภรรยา สตรีจะไม่ยินยอมตั้งแต่แรก แต่ในที่สุดก็ต้องยอมปฏิบัติตามคำสั่ง ซึ่งจากข้อมูลพบการไม่ยินยอมในช่วงแรกและต้องยินยอมในภายหลัง เช่น จากลาวทอง สร้อยทอง และสร้อยฟ้า ดังตัวอย่าง (91) สถานการณ์: ลาวทองแสดงความรู้สึกผ่านถ้อยคำและการกระทำที่ไม่ต้องการเป็นภรรยาของขุนแผนตามที่พ่อและแม่ต้องการ

“ครานั้นจึงแม่เจ้าลาวทอง	ยกสองมือทูนขึ้นเหนือหัว
<u>ร้องไห้กลิ้งเกลือกเสือกตัว</u>	<u>ระเริ่มกริ้วริ้วทั้งกายา</u>
<u>กอดเท้าพ่อแม่สะอื้นไห้</u>	<u>น้ำตาไหลซึมซาบลงอาบหน้า</u>
<u>เช็ดน้ำตาคลอหล่อหลังตา</u>	แล้วอนว่ารำพันพิไรไป
เจ้าประคุณทูนหัวของลาวทอง	ไม่ปกครองลูกแล้วหรือไฉน
ปกผมร่มเกล้าอยู่เท่าไร	ลูกนี้จึงได้เป็นตัวมา
อาบน้ำบ้วนข้าวทุกข้าวเย็น	ไม่วายเว้นพิทักษ์รักษา
ปรนนิบัติสารพัดด้วยเมตตา	จึงได้เป็นตัวมาถึงเพียงนี้
ลูกหมายว่าจะตายกับฝ่าเท้า	แทนคุณแม่เจ้าจนเป็นผี
คิดอยู่ทุกทิวาราตรี	ถึงจะมีลูกผัวไม่ไปไกล”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 210-211)

(92) สถานการณ์: สร้อยทองแสดงความรู้สึกผ่านถ้อยคำและการกระทำที่ไม่ต้องการเป็นสนมของสมเด็จพระพันวษาตามที่พ่อแม่ต้องการ

“ครานั้นสร้อยทองผ่องศรี	<u>กอดบาทชนนี้สะอื้นให้</u>
อนิจจาพระบิดาไม่อาลัย	จะพรากไปจากอกพระมารดา
ขึ้นเอาไปใจลูกจะขาดวิน	คงจะสิ้นชีพเสียในกลางป่า
ได้จะได้ไปถึงอยุธยา	ด้วยอุรอกซ้ำเสียเต็มที
เกิดมาไม่เคยพรากจากพระแม่	จะเหลียวแลหาใครที่ไหนนี้
จะตั้งแต่โศกศัลย์พันทวี	ลูกนี้ไหนจะคงชีवालย์
อกเอ๋ยเกิดมาช่างอาภัพ	สำหรับแต่จะทุกทนมหม่นไหม้
พ่อแม่แหงนหวงดังดวงใจ	กลับจะต้องพรากไปในทันตา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 567-568)

ตัวอย่าง (91) ลาวทองแสดงความรู้สึกเสียใจผ่านการใช้อวัจนภาษา “ร้องไห้” “น้ำตาไหล” “น้ำตาคลอ” “สะอื้น” และ “ระเหิมริกริ้วรั้วทั้งกายา” สื่อถึงอาการตัวสั่นร่วมกับการใช้ถ้อยคำ “เจ้าประคุณทูนหัวของลาวทอง ไม่ปกครองลูกแล้วหรือไหน” เพื่อสื่อว่าตนไม่ต้องการเป็นภรรยาของขุนแผน อีกทั้งถ้อยคำ “ลูกหมายว่าจะตายกับฝ่าเท้า แทนคุณแม่เจ้าจนเป็นผี” ยังสื่อความคิดของลาวทองที่จะตอบแทนพระคุณของพ่อแม่จนกว่าจะตายจากกัน เช่นเดียวกับการสื่อความคิดของสร้อยทองตามตัวอย่าง (92) ผ่านการใช้อวัจนภาษา “สะอื้น” ที่รู้สึกเสียใจหลังจากรู้ว่าตนต้องเป็นสนมของสมเด็จพระพันวษาและต้องจากบ้านเมืองไปอยู่ต่างแดนเช่นเดียวกับลาวทอง อีกทั้งอำนาจในการยกสตรีให้เป็นภรรยาของผู้ชายอื่นยังปรากฏกับสมเด็จพระพันวษาผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน ดังตัวอย่าง (93) ที่เกิดกับสร้อยฟ้า

(93) สถานการณ์: สร้อยฟ้าแสดงความรู้สึกเสียใจผ่านถ้อยคำและการกระทำเมื่อรู้ว่าสมเด็จพระพันวษาพระราชทานนางให้พลายงาม

“ครานั้นสร้อยฟ้ามารศรี	ฟังคดีเพียงจะตื่นสิ้นสังขาร์
<u>สองกรกอดบาทพระบิดา</u>	<u>ก้มหน้าชบลงแล้วโคก</u>
ไฉ่ว่าเจ้าประคุณของลูกแก้ว	จะละลูกเสียแล้วเอาตัวหนี
ถึงตกรั้วใกล้ชนกชนนี	ก็พอมิเยื่อใยในใจคอ
ซึ่งยกลูกถวายถ่ายชีวิต	ลูกไม่คิดบิดเบือนดอกเจ้าพ่อ

ท่านจะใช้ตักน้ำหรือหามขอ

ไม่ย่อท้อจะแทนพระคุณไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 785)

ตัวอย่าง (93) สร้อยฟ้าแสดงความรู้สึกเสียใจมากจากการเปรียบเทียบ “เพียงจะคืน สิ้นสังขาร” สื่อถึงแทบจะตาย และการใช้ถ้อยคำ “โคก” หมายถึง ร่องไห สื่อถึงความรู้สึกที่ไม่ต้องการเป็นภรรยาของพลายงามตามที่สมเด็จพระพันวษามีพระประสงค์ จากถ้อยคำและการกระทำของลาวทอง สร้อยทอง และสร้อยฟ้า นอกจากแสดงความรู้สึกเสียใจอย่างยิ่ง ทั้งสามคนต้องการปฏิเสธสิ่งที่พ่อและแม่ และสมเด็จพระพันวษาต้องการ คือ การเป็นภรรยากับผู้ชายที่ตนไม่ได้อีก อย่างไม่รู้ตาม ลาวทอง สร้อยทอง และสร้อยฟ้าไม่สามารถปฏิเสธได้ เพราะว่าลูกสาวต้องอยู่ใต้อำนาจของพ่อแม่ตามบรรทัดฐานของสังคม และต้องยอมปฏิบัติตามคำสั่งแม้ว่าลาวทอง สร้อยทอง และสร้อยฟ้าต้องเป็นภรรยาน้อย เช่นที่สร้อยฟ้าได้กล่าวไว้ว่า “ยกลูกถวายถ่ายชีวิต ลูกไม่คิดบิดเบือนดอกเจ้าพ่อ ท่านจะใช้ตักน้ำหรือหามขอ ไม่ย่อท้อจะแทนพระคุณไป” สื่อว่านางยินยอมและพร้อมที่จะตอบแทนพระคุณอย่างไม่ย่อท้อ

จากกลวิธีที่ใช้ประกอบเป็นโครงสร้างตัวบทสื่อให้เห็นถึงปริชานของผู้ใช้ภาษาได้เป็นอย่างดี ทั้งความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติที่ผู้ใช้ภาษามีต่อสตรีด้วยวิธีนำเสนอสตรีเชิงบวก และเชิงลบผ่านกลวิธีต่างๆ อีกทั้งนำเสนอให้เห็นบทบาทหน้าที่และวิถีปฏิบัติอันเป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมหรือตามที่สังคมคาดหวัง นอกจากนี้ กลวิธีในโครงสร้างตัวบทสามารถสะท้อนให้เห็นอำนาจทางสังคมได้

ผลการวิเคราะห์โครงสร้างปริชาน

จากการวิเคราะห์โครงสร้างปริชานในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้วิจัยพบองค์ประกอบสำคัญ คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับสตรี ซึ่งปริชานเป็นระบบการรับรู้ที่ถูกใช้ในการผลิตและตีความตัวบทเสภา ทั้งนี้ ผู้อ่านต้องใช้โครงสร้างปริชานเชื่อมโยงวาทกรรม (โครงสร้างตัวบท) และโครงสร้างทางสังคมเข้าด้วยกัน เพื่อทำให้เห็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น เรียกว่า “ปริชานทางสังคม” (social cognition) (van Dijk, 1997, p. 31) ผู้วิจัยแบ่งหัวข้อโครงสร้างปริชานทางสังคมที่มาจากความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับสตรี 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) กฎหมาย 2) บรรทัดฐาน 3) ทัศนคติ มีรายละเอียด ดังนี้

1. กฎหมาย

กฎหมาย (Laws) คือ กติกา คำสั่ง ข้อบังคับ กฎเกณฑ์ หรือกฎระเบียบที่ถูกระตราขึ้นโดยผู้มีอำนาจ ถูกใช้เพื่อบังคับให้สมาชิกในสังคมปฏิบัติตาม หากผู้ใดละเมิดหรือฝ่าฝืนต้องได้รับการลงโทษ (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) กฎหมายมีความสัมพันธ์กับความรู้ทางสังคมและวัฒนธรรม (sociocultural knowledge) เป็นการรับรู้ในสังคมที่มีร่วมกัน ซึ่งกฎหมายที่ใช้ในสภาอ้างอิงจากกฎหมายตราสามดวงที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาและถูกปรับปรุงในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยพบความรู้ตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสตรีในสภาที่สื่อถึงสตรีเป็นทรัพย์สินของรัฐที่นำเสนอว่ารัฐมีอำนาจต่อสตรีที่สามีเป็นข้าราชการ (ดูในตัวอย่าง (26) และ (27)) กฎหมายที่พ่อแม่และสามีสามารถขายลูกและภรรยาของตนได้ตามกฎหมายพระไอยการทาสมาตรา 7-9 (ดูในตัวอย่าง (33) – (34)) และกฎหมายที่สามีสามารถลงโทษภรรยาของตนได้ตามกฎหมายพระไอยการลักษณะผ้าห่มเมียมาตรา 60 (ดูในตัวอย่าง (113)) กฎหมายที่กล่าวมาทั้งหมดสะท้อนอำนาจของพ่อแม่ สามี และรัฐที่มีอำนาจเหนือสตรีและสตรีต้องอยู่ใต้อำนาจเท่านั้น

นอกจากนี้ กฎหมายบางข้อถูกสร้างจากความเชื่อบางอย่างในสังคมต่อสตรีที่มีมาอย่างยาวนานจนกลายเป็นจารีตประเพณีอันเป็นบรรทัดฐานทางสังคมรูปแบบหนึ่ง ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนมักเป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ของสังคม เช่น บรรทัดฐานที่มาจากความเชื่อของสังคมว่าสตรีต้องมีสามีคนเดียว ดังนั้น สตรีที่คบชู้หรือมีสามีหลายคนจึงผิดข้อกำหนดของสังคม สมควรถูกประณามหรือลงโทษ (ดูในตัวอย่าง (58) – (59)) จนนำมาสู่การบัญญัติกฎหมายหลายมาตราที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของสตรีที่ต้องการคบชู้หรือมีสามีหลายคนให้เกรงกลัวและไม่ประพฤติตัวเช่นนั้น และบทลงโทษที่รุนแรงที่สุด คือ ให้สิทธิกับสามีในการฆ่าสตรีที่คบชู้และชายชู้ได้ หากสามีจับได้ในขณะที่ทั้งสองกำลังมีความสัมพันธ์ทางเพศ ซึ่งเป็นไปตามกฎหมายพระไอยการลักษณะผ้าห่มเมียมาตรา 8 ในกฎหมายตราสามดวง (แลงการ์ด, 2505, น. 211)

2. บรรทัดฐานทางสังคม

บรรทัดฐานทางสังคม (norm) คือ หลักเกณฑ์อันเป็นมาตรฐานแห่งความประพฤติหรือแบบอย่างแห่งพฤติกรรมหรือการกระทำตามที่สมาชิกในกลุ่มสังคมคาดหวังให้ประพฤติปฏิบัติตาม (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2561, น. 273) จากข้อมูลผู้วิจัยพบการนำเสนอให้เห็นบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสตรี คือ 1) จารีตประเพณี 2) พิธีกรรม ดังนี้

2.1 จารีตประเพณี หมายถึง สิ่งที่สังคมยอมรับและยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติสืบต่อกันมา มักเป็นเรื่องของความถูกต้องและศีลธรรมทางสังคมที่สมาชิกต้องปฏิบัติอย่างเข้มงวด ผู้ใดละเมิดมักถูกมองว่าเป็นคนไม่ดี อาจถูกประณามและถูกลงโทษตามกฎหมายของสังคม จารีต

ประเพณีจึงเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมเช่นเดียวกับกฎหมาย (มานิตย์ จุ่มปา, 2555, น. 30) จากข้อมูลพบจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสตรี คือ 1) จารีตประเพณีเรื่องการปฏิบัติต่อสามี 2) จารีตประเพณีเรื่องความกตัญญู ดังนี้

2.1.1 จารีตประเพณีเรื่องการปฏิบัติต่อสามี คือ ระเบียบหรือวิถีปฏิบัติของการเป็นภรรยาที่ดี ซึ่งมักถูกถ่ายทอดโดยแม่ของสตรี เพื่อต้องการให้ลูกสาวนำไปปฏิบัติต่อสามีในฐานะภรรยา และหากภรรยาไม่ปฏิบัติตามจะเกิดผลเสียตามมา เช่น ถูกติฉินนินทา ถูกลงโทษ และถูกสามีทอดทิ้ง เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยพบจากgesprแม่ของสร้อยทอง ศรีประจันแม่ของวันทอง อัสสรสูมาลีแม่ของสร้อยฟ้า และบุษบาแม่ของศรีมาลา ดังตัวอย่าง

(94) สถานการณ์: เศรษฐีเป็นแม่อบรมสั่งสอนและให้โอวาทสร้อยทองก่อนถวายนางให้เป็นสนมของสมเด็จพระพันวษาผู้เป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

“คำโบราณท่านว่ามาแต่ก่อน	สำหรับสอนสตรีที่มีผิว
ว่าวิสัยภรรยาประพฤติตัว	ดีชั่วเจ็ดอย่างต่างต่างกัน
อย่างหนึ่งทุจริตคิดร้ายผิว	อีกอย่างมัวโลกโมโหสิ้น
อีกอย่างหนึ่งการงานคร้านทั้งนั้น	ท่านว่าเมียอุบาทว์ชาติกาลดี
อันหญิงดีที่เป็นภรรยา	กำหนดไว้ในตำราว่าเป็นสี่
หนึ่งเลี้ยงดูภักศดาด้วยปราณี	หนึ่งร่วมทุกข์สุขมีเสมอกัน
หนึ่งนั้นเคารพบนอบผัว	หนึ่งยอมตัวให้ใช้ไม่เคียดฉันท
จึงอยู่เย็นเป็นสุขทุกคืนวัน	ด้วยผัวนั้นวางใจที่ในตัว
แต่บริจามหากษัตริย์นั้น	ผิดกับหญิงสามัญที่มีผิว
ต้องจงรักภักดีแล้วเกรงกลัว	เหมือนอย่างตัวเป็นข้าฝ่าธุลี
ตั้งใจสนองรองบาท	ให้ทรงพระกรุณาเป็นราชา
ถึงขัดข้องหมองใจในบางที	ไม่ควรที่ให้เคืองเบื่องบthalmaly
เพราะถ้าจอมกษัตริย์ขัดพระทัย	มักเกิดภัยอันตรายหลายสถาน
ถ้าหากว่าพระองค์ทรงโปรดปราน	ก็ซุบเสียงสำราญตระการใจ
จึงจะได้ความสุขทุกเวลา	ญาตีวงศ์พงศาได้อาศัย
เป็นสุขทั้งบรรดาเหล่าข้าไท	ทราวมวยจงจำดังรำพัน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 571-572)

ตัวอย่าง (94) เศรษฐีถ่ายทอดความรู้เรื่องการเป็นภรรยาที่ดีในฐานะสนมของสมเด็จพระพันวษาให้สร้อยทอง โดยใช้ชุดคำกริยาวลีแสดงถึงพฤติกรรมของภรรยาที่ควรและไม่ควร

ปฏิบัติต่อสามี 7 ประการ แบ่งเป็นพฤติกรรมที่ไม่ควรปฏิบัติต่อสามี 3 ประการ คือ “ทุจริตคิดร้าย ผัว” หมายถึง ประพฤติชั่วต่อสามี “โลกโมโหสัน” หมายถึง ความอยากได้มากๆ (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) และ “การงานคร้านทั้งนั้น” หมายถึง ไม่ต้องการทำงานใดๆ เมื่อภรรยาผู้ใด ประพฤติตัวเช่นนี้สังคมจะเชื่อว่าเป็น “เมียอุบาทว์ชาติกาล” หมายถึง อับริย ัจญโร ไม่เป็นมงคล และ ชั่วร้าย (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์)

อีกทั้ง ชุดคำกริยาวลีแสดงถึงพฤติกรรมที่ภรรยาควรปฏิบัติต่อสามี 4 ประการ คือ “เลี้ยงดูภักศดาด้วยปราณี” หมายถึง ดูแลสามีด้วยความเอ็นดู “ร่วมทุกข์สุขมีเสมอกัน” หมายถึง ใช้ชีวิตร่วมกันโดยไม่ทอดทิ้งกัน “เคารพบนอบผัว” หมายถึง นับถือ ไม่ล่วงเกินสามี และ “ยอมตัวให้ใช้ไม่เดือดร้อน” หมายถึง ยอมให้สามีใช้งานด้วยความเต็มใจ หากภรรยาคนใดประพฤติตัวเช่นนี้ สังคมเชื่อว่าจะมีความสุขและเป็นที่ยอมรับของสามี

เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำ “คำบุราณท่านว่ามาแต่ก่อน สำหรับสอนสตรีที่มีผัว” แสดงให้เห็นว่าบทบาทและหน้าที่ของสตรีในฐานะภรรยาได้รับการปลูกฝังผ่านความรู้ของมารดาที่เคยได้รับสืบทอดกันมาและเคยปฏิบัติต่อสามีมาก่อน การถ่ายทอดความรู้ของแม่ผู้อำนาจเหนือลูกสาวในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นความรู้ที่สร้างความเชื่อให้สตรีชาววังในการเป็นภรรยาที่ดี อีกทั้ง ต้นแบบของสตรีชาววังยังส่งต่อบรรทัดฐานเรื่องการปฏิบัติต่อสามีให้สังคมในระดับอื่นด้วย ซึ่งสามีภรรยาชนสืบทอดความรู้นี้สู่ชนรุ่นหลังเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

(95) สถานการณ์: ศรีประจันอบรมสั่งสอนและตักเตือนวันทอง (พิมพิลาไลย) ในวันแต่งงานของวันทองที่กำลังจะเข้าหอเป็นภรรยาของขุนแผน (พลายแก้ว)

“โอ้เจ้าพินีนมณฑลของแม่เอ๋ย	เจ้าไม่เคยให้ชายเสนาหา
ร้อยชั่งจงฟังคำมารดา	นี่เป็นคู่เคยของเจ้ามาแต่ก่อนแล้ว
ร้อยคนพันคนไม่เคยคลใจ	จำเพาะเจาะจงมาได้พลายแก้ว
แม่เลี้ยงไว้มิให้อันใดแพว	แต่แนวไม้เบรียะหนึ่งไม่ต้องตัว
ครั้งเติบโตใหญ่จะไปเสียจากอก	แม่วิตกอยู่ด้วยเจ้าจะเลี้ยงผัว
ขวยชุกคำทำผิดแม่คิดกลัว	อย่าทำชั่วขึ้นเชิงให้ชายชัง
เนื้อเย็นจะเป็นซึ่งแม่เรือน	ทำให้เหมือนแม่สอนมาแต่หลัง
เข้านอกออกในให้ระวัง	ลูกนั่งบนบอบแก่สามี
อย่าหึงหวงจ้วงจาบประจานเงิน	อย่าก่อเกิวก่อนผัวไม่พอที่
แม่เลี้ยงมาหวังว่าจะได้ดี	จงเป็นศรีสวัสดิ์สุขทุกเวลา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 164-165)

ตัวอย่าง (95) ศรีประจันถ่ายทอดความรู้ด้วยการอบรมสั่งสอนวันทองถึงหน้าที่ของภรรยาที่ควรปฏิบัติต่อสามีในฐานะ “แม่เรือน” หมายถึง หญิงผู้ปกครองบ้านเรือน ผ่านการสั่งด้วยคำว่า “จง” เพื่อบังคับให้วันทองปฏิบัติตาม คือ “นบนอบแก่สามี” หมายถึง น้อมกายลงไหว้สามี และใช้คำว่า “อย่า” ร่วมกับชุดกริยาวลี คือ “ทำชั่ว” “หึงหวง” “จ้วงจาบ” หมายถึง ล่วงเกินผู้อื่น ด้วยวาจา “ประจาน” และ “ก่อกิน” หมายถึง ล่วงเกิน เพื่อสื่อเจตนาสั่งห้ามไม่ให้วันทองกระทำสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติต่อสามีคือชุนแผน อีกทั้งใช้การเตือนว่า “ระวัง” ประกอบสำนวน “เข้านอกออกใน” หมายถึง เข้าออกสถานที่หนึ่งโดยสะดวกเนื่องจากสนิทกับเจ้าของที่นั่น (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) ศรีประจันยังใช้วัจนกรรมแสดงความรู้สึก “หวังว่าจะได้ดี” เพื่อแสดงความปรารถนาให้ลูกสาวของตนมีชีวิตที่ดี สื่อถึงความรักและหวังดีของมารดาที่มีต่อลูกสาว

(96) สถานการณ์: อัปสรสูมาลีผู้เป็นแม่อบรมสั่งสอนสร้อยฟ้าเพื่อจะเป็นภรรยาที่ดีของพลาวยามทำให้พลาวยามรักและไม่ทอดทิ้ง

“ธรรมดาสตรีที่มีผิว	ต้องเกรงยำจากกลัวผิวข่มเหง
เพราะถ้าผิวตัวนั้นยังคุ่มเกรง	ถึงคนอื่นครั้นक्रमมิเป็นไร
ถ้าผิวทั้งคนเดียวเปลี่ยนอนนาค	เหมือนสิ้นชาติสิ้นเชื้อที่เนื้อไข
หญิงที่ผิวทั้งขวางห่างเหไป	จะเข้าไหนเขากระหิ้มมักกั้มเยาะ
ถึงจะหาลูกผิวแก้ตัวใหม่	ก็ยากนักจักได้ที่มันเหมาะ
ด้วยสิ้นในพรหมจารีที่จำเพาะ	เหมือนไส้กลวงดั่งเจาะรังเกียจกัน
ด้วยเหตุนี้มีผิวอย่ามัวประมาท	ถ้าพลังพลาดเพียงชีวาจะอาศัย
ต้องเอาใจสามีทุกวัน	ให้ผิวนั้นเมตตาอย่าจืดจาง
จงเคารพนบนอบต่อสามี	กิริยาพาที่อย่าอวดขนาง
จะยั่วยวนหรือว่ามีระคาง	ไว้ให้ว่างคนผู้อยู่ที่ลับ
สังเกตดูอย่างไรชอบใจผิว	ทั้งอยู่กินสิ้นทั่วทุกสิ่งสรรพ
ทำให้ได้อย่าให้ต้องบังคับ	เป็นแม่เรือนเขาจึงนับว่าดีจริง
อันเป็นเมียจะให้ชอบใจผิว	สิ่งสำคัญนั้นก็ตัวของผู้นหญิง
ทำให้ผิวถูกใจไม่มีทิ้ง	ยังมีอีกสิ่งก็อาหารตระการใจ
ถ้ารู้จักประกอบให้ชอบสิ้น	ถึงแก่สิ้นเพราะพรังไม่ทิ้งได้
คงต้องง้อขอกินทุกวันไป	จงใส่ใจจัดหาสารพัน
เป็นต้นตมตมตีนมูให้ชूरส	ไขไก่สดปลาต้มยำทำขยัน
ดับเหล็กสนในแลไขตัน	หันให้ชินเล็กเล็กเหมือนแจ็กทำ

พยายามเลี้ยงดูให้ชู้ใจ	ถึงจะมีเมียใหม่ให้คมขำ
เสนห์ปลายจวักไม่รู้จักทำ	หลงใหลไม่เกี่น้ำก็จำคล้าย
พ่อเจ้ามีห้ามสักสามร้อย	เป็นไรไม่หลุดลอยไปง่ายง่าย
ปะสาวสาวเข้าก็ชมหลงมงาย	แต่พอหน่ายก็แพ้แม่ทุกที
ทำไมกับสาวสาวอีลาวเคอะ	ถึงจะสวยมั่นก็เซอะดังซากผี
ยังชมว่าท่านยายแบายคายดี	มิได้มีเหมือนแม่จนแก่ชรา
อันเป็นหญิงสุดแต่สิ่งปรนนิบัติ	ใครสันทัดผัวก็รักเป็นหนักหนา
แม่นเจ้าทำเหมือนคำของมารดา	ดีกว่ายาแฝดฝังทั้งตาปี”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 788-789)

ตัวอย่าง (96) อัปสรสุมาลีถ่ายทอดความรู้ให้สร้อยฟ้า เพื่อเป็นภรรยาที่น้อยที่ดีของ พลายงาม อัปสรสุมาลีเริ่มต้นด้วยถ้อยคำ “ธรรมดาสตรีที่มีผิว” เพื่อสื่อความหมายว่าเป็นเรื่อง ปกติที่ภรรยาจะกระทำต่อสามี เป็นการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการครองเรือนให้กับลูกสาวเพื่อ เป็นภรรยาที่ดี เมื่อพิจารณาได้จากคำว่า “จง” “ต้อง” “อย่า” แสดงว่าอัปสรสุมาลีให้ความรู้สร้อย ฟ้าด้วยการใช้วัจนกรรมสั่งให้สร้อยฟ้าปฏิบัติตามเพื่อเป็นแม่ศรีเรือน อัปสรสุมาลีอบรมสั่งสอนให้ สร้อยฟ้าต้องเกรงกลัวสามี ต้องเอาใจและเคารพสามี เนื่องจากสามีมีอำนาจเหนือภรรยาและเป็น ผู้ปกป้องดูแลภรรยา อีกทั้งถ้อยคำ “สิ่งสำคัญนั้นก็คือตัวของหญิง ทำให้ผัวถูกใจไม่มีทิ้ง” แสดงให้ เห็นว่าสตรีต้องปฏิบัติตนเพื่อให้สามีรักและเมตตาตนไปตลอด เพราะถ้าสามีทอดทิ้ง สตรีจะถูก เยาะเย้ย แม้ว่าแต่งงานใหม่ก็จะลำบาก เนื่องจาก “ด้วยสิ้นในพรหมจารีที่จำเพาะ เหมือนไส้กลวง ดั่งเงาะรังเกียจกัน” สื่อความหมายถึง “พรหมจารี” หรือ “พรหมจรรย์” เป็นสิ่งสำคัญ ถ้าสตรีใด สูญเสียไปแล้วจะเป็นที่รังเกียจของสังคม เป็นการให้ความรู้เรื่องความสำคัญของพรหมจรรย์ และ จากถ้อยคำ “อันเป็นหญิงสุดแต่สิ่งปรนนิบัติ ใครสันทัดผัวก็รักเป็นหนักหนา” เป็นการสร้างความ เชื่อต่อสตรีว่า ถ้าสตรีผู้ใดปรนนิบัติสามีอย่างดีจะเป็นที่รักอย่างมาก

นอกจากนี้ อัปสรสุมาลีใช้ประสบการณ์ของตนสร้างความสำเร็จถึงแม้สามีมี ภรรยาใหม่มาเพียงใด แต่เพราะภรรยาดูแลและปรนนิบัติอย่างดี สามีก็จะกลับมาหาทุกครั้ง นอกจากนี้ การใช้ถ้อยคำ “แม่นเจ้าทำเหมือนคำของมารดา ดีกว่ายาแฝดฝังทั้งตาปี” ยังเน้นย้ำว่า ควรกระทำตาม ซึ่งจะเป็นประโยชน์กับสร้อยฟ้าใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติตนต่อพลาญงามผู้เป็น สามี

(97) สถานการณ์: ก่อนกลับเมืองพิจิตร บุษบากล่าวลาและอบรมสิ่งสอนศรีมาลาลูกสาวเรื่องการปฏิบัติตัวเพื่อเป็นภรรยาที่ดีของพลายงาม ในวันที่ส่งตัวศรีมาลาเข้าหอ

“ครานั้นท่านยายบุษบา	ปลอบลูกสาวว่าอย่าละอื่น
พ่อแม่ก็ได้สั่งไว้ยังยืน	หม่อมหมื่นเธอก็รับปฏิญาณ
แต่ใจแม่ก็ยังกริ่งอยู่สิ่งหนึ่ง	กลัวจะหึงกันวุ่นวายอายชาวบ้าน
อันเมียสองต้องห้ามตามโบราณ	เป็นกับใครก็ราคาญไม่เว้นคน
แม่สอนเจ้ามาแต่น้อยกว่าร้อยละพัน	สุดสำคัญแต่เพียงอดนั้นเป็นต้น
อย่าทำชั่วเพราะว่าตัวของตัวจน	เขาเปรียบเทียบจงสู้ทนต้องเกรงกลัว
ใครจะด่าเจาะจังก้างก็ชั่งเขา	จงอดเอาอย่าส่ำออยคอยฟ้องผัว
อันคนดีนานดอกจึงออกตัว	ถ้าคนชั่วเขาคงเห็นเป็นไปเอง
จงอดส่ำให้เสงี่ยมค่อยเยี่ยมตน	อย่าให้คนทั้งปวงล่วงชมเฆ
จงชื่อตรงต่อผัวรู้จักกลัวเกรง	อย่าครั้นแครงด่าว่ากับข้าไท
ปรนนิบัติอย่าให้ขัดน้ำใจเขา	การเรือนการเห่าเอาใจใส่
ข้าวของสารพันหมั่นเก็บไว้	ระวังระไวดูแลอย่าแซ่เขื่อน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 814-815)

ตัวอย่าง (97) เมื่อพิจารณาคำว่า “จง” “ห้าม” “อย่า” พบว่าบุษบาถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของภรรยาหลวงที่ดีให้กับศรีมาลา เพราะพลายงามมีภรรยาสองคน จึงกลัวว่าจะมีเรื่องหึงหวงกันจนอายชาวบ้าน จึงสั่งศรีมาลาว่าต้องอดทนแม้ว่ามีใครด่าว่า อย่าส่ำออยฟ้องสามี ให้สงบเสงี่ยมเยี่ยมตน ชื่อสัตย์ต่อสามี ต้องยอมและเกรงกลัวสามี อย่าเอาสามีไปินทาว่าว่ากับบ่าวไพร่ ปรนนิบัติสามีให้ดีอย่าขัดใจ และเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี การใช้คำว่า “ตามโบราณ” ของบุษบายังสื่อให้เห็นว่าเป็นความเชื่อที่ถ่ายทอดมาจากอดีต นำไปสู่การหล่อหลอมและปลูกฝังความเชื่อให้กับคนรุ่นต่อไป

ตัวอย่าง (94) – (97) พบว่าการถ่ายทอดความรู้เรื่องการครองเรือนปรากฏทุกครั้งที่มีการยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของผู้ชาย เป็นการผลิตซ้ำชุดความรู้และความเชื่อที่ทำให้ถ้อยคำหนักแน่นและน่าเชื่อถือ ซึ่งในเสภาปรากฏกับภรรยาทุกประเภท กล่าวคือ เกสรถ่ายทอดให้กับสร้อยทองในฐานะสนมของเด็จพระพันวษา ศรีประจันถ่ายทอดให้กับวันทองและบุษบาถ่ายทอดให้กับศรีมาลาในฐานะภรรยาหลวง ส่วนอัปสรสุมาลีถ่ายทอดให้สร้อยฟ้าในฐานะภรณยาน้อย สตรีผู้เป็นแม่ทั้งสี่คนใช้กลวิธีในโครงสร้างตัวบทด้วยวัจนกรรมสิ่งเช่นเดียวกัน เพื่อบังคับให้ลูกสาว

กระทำตามที่แม่ต้องการ ซึ่งนอกจากแสดงบทบาทของแม่ที่ต้องอบรมสั่งสอนลูกสาว ยังเป็นความเชื่อว่าคุณสาวต้องสืบทอดบทบาทของภรรยาที่ดีเช่นเดียวกับที่แม่เคยปฏิบัติมา ถ้อยคำสอนของแม่จึงสอดคล้องกับแนวคิดของ (Bakhtin, 1981, pp. 293-294) ที่กล่าวว่าเราอาศัยอยู่ในโลกแห่งถ้อยคำของผู้อื่น ถ้อยคำในภาษาเป็นของผู้อื่นครั้งหนึ่ง และจะกลายเป็นของตนเองเมื่อผู้พูดกล่าวถ้อยคำนั้นด้วยน้ำเสียงและความตั้งใจของตนเอง อีกทั้งปรับคำให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม การถ่ายทอดถ้อยคำเหล่านี้จึงเป็นการส่งต่อความรู้และความเชื่อจนกลายเป็นบรรทัดฐานของภรรยาที่ดีผ่านแม่ผู้มีอิทธิพลต่อลูกสาวในสมัยนั้น และยังส่งต่อให้กับสตรีไทยในสังคม อันเป็นรูปแบบพฤติกรรมของสตรีที่สังคมคาดหวังถึงหน้าที่ของสตรีที่ต้องเคารพยกย่องเทิดทูนสามี ปรนนิบัติสามีอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย ปฏิบัติตนโดยถือเอาความสุขทุกข์ของสามีเป็นหลัก สามีมีอำนาจในการปกครองภรรยาจึงไม่ควรทำให้สามีรู้สึกไม่ดีต่อพฤติกรรมของภรรยา ไม่ว่าจะการเป็นภรรยาหลงหรือภรณาน้อย สะท้อนให้เห็นว่าสตรีอยู่ใต้อำนาจของผู้ชายอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากผู้ชายเป็นหัวหน้าและผู้นำ จึงมีอำนาจจัดการชีวิตของสตรีในฐานะภรรยาของตน (บุญยงค์ เกศเทศ, 2532, น. 45)

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับจารีตประเพณีเรื่องการปฏิบัติต่อสามีทั้งหมด เห็นได้ชัดเจนว่าผู้ประพันธ์ให้ข้อมูลสตรีผู้เป็นภรรยาเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อสามีอย่างละเอียดถี่ถ้วนผ่านคำสั่งสอนของแม่ จึงสะท้อนการให้ความสำคัญกับการเป็นภรรยาที่ดีของสามี ซึ่งสามารถส่งต่อชุดความรู้และความเชื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าของการเป็นภรรยาที่ดีผ่านตัวบทเสภาที่มีอิทธิพลต่อวิถีปฏิบัติและการกระทำของสตรีในสังคมไทย สอดคล้องกับรีนฤทัย สัจจพันธุ์ (2534, น. 27) ที่แสดงความคิดเห็นว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏวรรณคดีคำสอนสตรีจำนวนมาก โดยเฉพาะสตรีผู้เป็นภรรยา เพราะการขยายตัวของสังคมไทยทำให้สตรีเริ่มมีบทบาททัดเทียมผู้ชายมากขึ้น วรรณคดีคำสอนจึงเป็นเครื่องมือของผู้ประพันธ์ช่วยเตือนให้สตรีตระหนักถึงหน้าที่ของภรรยาที่ดี อีกทั้งภรรยายังมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเจริญให้แก่ครอบครัว

2.1.2 จารีตประเพณีเรื่องความกตัญญู เป็นวิถีปฏิบัติตามความเชื่อที่ลูกสาวหรือลูกสะใภ้ต้องตอบแทนพ่อแม่ของตนหรือพ่อแม่ของสามี เมื่อท่านเลี้ยงดูและให้ความรักต่อสตรีอย่างดี ถ้าสตรีไม่ปฏิบัติตามจะถูกมองว่าเป็นลูกที่ไม่ดีในทัศนคติของสังคม ในเสภาความกตัญญูมักนำเสนอผ่านลูกสาวโดยส่วนใหญ่ คือ แก้วกิริยาที่ยอมให้พ่อของตนนำไปขายเป็นทาส (ดูในตัวอย่าง (33)) และลาวทองที่แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูทั้งในฐานะลูกสาวและในฐานะลูกสะใภ้ ดังตัวอย่าง

(98) สถานการณ์: หลังจากลาวทองรู้ว่าพ่อแม่ของตนจะยกนางให้กับขุนแผนก็ทรุดลงร้องไห้ และแสดงความรู้สึกเสียใจต่อพ่อแม่ของนาง

“เจ้าประคุณทูนหัวของลาวทอง	ไม่ปกครองลูกแล้วหรือไหน
ปกผมร่มเกล้าอยู่เท่าไร	ลูกนี้จึงได้เป็นตัวมา
อาน้ำป้อนข้าวทุกเช้าเย็น	ไม่วายเว้นพิทักษ์รักษา
ปรนนิบัติสารพัดด้วยเมตตา	จึงได้เป็นตัวมาถึงเพียงนี้
<u>ลูกหมายว่าจะตายกับฝ่าเท้า</u>	<u>แทนคุณแม่เจ้าจนเป็นผี</u>
คิดอยู่ทุกทิวาราตรี	ถึงจะมีลูกผัวไม่ไปไกล
ไปมีผัวถึงผัวจะรักกัน	พมพักมิให้ห่างระคางได้
จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูประการใด	ก็ไม่เหมือนพ่อแม่ที่เลี้ยงมา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 211-212)

(99) สถานการณ์: เมื่อลาวทองรู้ว่านางต้องเดินทางกลับกรุงศรีอยุธยากับขุนแผน (พลายแก้ว) ก็รู้สึกไม่ดีเพราะต้องจากพ่อแม่ของนาง ลาวทองจึงระบายความทุกข์เศร้าให้ขุนแผนฟัง

“ลาวทองสะเทือนเม็นหน้า	เสนาหาเหิมใจไม่เหือดหาย
กอดแน่นแอบอิงกับอกพลาย	นางไม่คิดกลับกลายประการใด
พ่อแม่แก่เฒ่าเป็นที่รัก	พมพักเฝ้าเลี้ยงมาจนใหญ่
<u>บ่ตอบคุณสองท่านได้ปานใด</u>	<u>ก็อาลัยเหลือที่จะรำพัน”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 223-224)

ตัวอย่าง (98) ลาวทองตัดพ้อพ่อแม่ที่จะไม่ปกครองดูแลนางอีกต่อไป และใช้ถ้อยคำ “ลูกหมายว่าจะตายกับฝ่าเท้า แทนคุณแม่เจ้าจนเป็นผี” เพื่อสื่อความตั้งใจที่จะดูแลพ่อแม่จนกว่าจะตายจากกัน ส่วนตัวอย่าง (99) ลาวทองนำเสนอความคิดเรื่องความกตัญญูเช่นเดียวกันด้วยถ้อยคำ “บ่ตอบคุณสองท่านได้ปานใด” สื่อความหมายว่า ตอบแทนพระคุณของพ่อแม่ได้ไม่นานก็ต้องจากกัน และใช้ความรู้สึก “อาลัย” หมายถึง ห่วงใยเพื่อแสดงความรักของลูกที่มีต่อพ่อแม่และแม่

(100) สถานการณ์: หลังจากขุนแผนหนีเวรเพื่อกลับมาดูแลลาวทองที่กำลังป่วยหนัก ขุนช้างนำเรื่องไปกราบทูลฟ้องสมเด็จพระพันวษา จนทำให้ขุนแผนต้องโทษไปตระเวรชายแดน ส่วนลาวทองต้องถูกจับมาอยู่ในวัง ลาวทองจึงรำลธาของประศรีผู้เป็นแม่สามี

“ลาวทองจะต้องไปอยู่วัง	เล่าให้แม่ฟังสิ้นทุกอย่าง
ลาวทองร้องไห้พิไรพลาง	แต่ลูกร้างแรมจากเชียงทองมา
พ่อแม่อยู่ไกลได้ฟังคุณแม่	เพื่อแม่ให้ลูกเป็นสุขา
ปราณีลูกนี้แต่วันมา	หวังว่าจะแทนพระคุณทำ
เมื่อคราวลูกเกิดเชษฐเป็นไข	ก็อาศัยคุณแม่ทุกเช้าค่ำ
รักษาหยูกยาอุตส่าห์ทำ	หยอดข้าวน้ำปลอบลูกให้คลายใจ
ถึงกะไรให้ได้แทนพระคุณบ้าง	นี้มาร้างตายเป็นหาเห็นไม่
ต่างมีต่างจนต่างคนไกล	จะได้เห็นมารดาเวลาเดียว”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 330)

ตัวอย่าง (100) ลาวทองพูดกับทองประศรีว่า “หวังว่าจะแทนพระคุณทำ” เพื่อสื่อความคิดเรื่องความกตัญญูเป็นการนำเสนอตนเองเชิงบวก ลาวทองต้องการตอบแทนทองประศรีที่เอ็นดูนาง และเป็นสิ่งที่พึงให้กับนางจนมีความสุขมาตลอดตั้งแต่ลาวทองจากเชียงทองบ้านเกิดของนางมา ทองประศรียังดูแลรักษาขณะที่ลาวทองป่วยไข้ อีกทั้งลาวทองใช้คำเรียกทองประศรีว่า “คุณแม่” เพื่อสื่อการให้เกียรติและความเคารพทองประศรีด้วย ดังนั้น ไม่เพียงการตอบแทนพระคุณของพ่อแม่ตนเองตามตัวอย่าง (99) และ (99) แต่การตอบแทนพ่อแม่ของสามีตามตัวอย่าง (100) เป็นแบบอย่างที่ดีที่สตรีที่ดีควรกระทำ

2.2 ขนบประเพณี (tradition) เป็นวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา มักมีการกำหนดรูปแบบการแสดงออกและพฤติกรรมอันมาจากความเชื่อ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2561, น. 350) ผู้วิจัยพบประเพณีในเสภาที่สัมพันธ์กับพิธีกรรมของสถาบันและเกี่ยวข้องกับสตรี คือ การถือนำพิพัฒน์สัตยาที่สะท้อนภาพอำนาจของภรรยาพระราชทาน คือ สร้อยฟ้า ดังตัวอย่าง (101) สถานการณ์: สมเด็จพระพันวษาต้องการพระราชทานสร้อยฟ้าเป็นบำเหน็จให้พลายงามที่ชนะศึกเชียงใหม่

“อย่าเลยอ้ายพลายงามมีความชอบ	ได้ประกอบยศศักดิ์เป็นไหนไหน
พร้อมสรรพเคหาทั้งข้าไท	ยังแต่ไม่มีเมียจะถือน้ำ

ได้นี้ก็อยู่ว่าจะหาเมียให้
ปล่อยไว้ช่วยได้คนระยำ

เราจะได้เลี้ยงชูปอุปถัมภ์
มันจะทำเสื่อมเสียวิชาดี”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 781)

(102) สถานการณ์: หลังจากพระจิตรและบุษบาต่อว่าพलयงามเรื่องลงโทษศรีมาลา พलयงามก็ตอบกลับว่าดูแลภรรยาทั้งสองคนอย่างเที่ยงธรรม

“ศรีมาลาข้าก็ให้เป็นเมียหลวง
ถึงสร้อยฟ้าหล่อนก็ว่าอยู่ในคำ

ข้าไททั้งปวงไม่เกินกำ
ทั้งให้ถือน้ำทุกปีมา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 961)

ตัวอย่าง (101) และ (102) สมเด็จพระพันวษาและพलयงามใช้คำว่า “ถือน้ำ” เพื่อสื่อความรู้ด้านขนบประเพณีเรื่องการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นเพื่อถวายสัตย์แด่พระมหากษัตริย์สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการ ด้วยการดื่มน้ำสาบานว่าจะจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อพระองค์ และสตรีผู้เป็นภรรยาหลวงของขุนนางและข้าราชการจะต้องเข้าพิธีนี้ด้วย ซึ่งตามเสภาไม่ใช่ศรีมาลาผู้เป็นภรรยาหลวงของพलयงาม แต่กลับเป็นสร้อยฟ้าผู้เป็นภรณยาน้อยที่เข้าพิธีนี้ในฐานะภรรยาพระราชทานของพलयงาม ทั้งนี้ คีตกฤติ ปราโมช (2543, น. 311) กล่าวว่าแม้ว่าภรรยาหลวงหรือเอกภรรยาจะได้รับการสวามิภักดิ์และแต่งงานตามประเพณี แต่ในสังคมสมัยนั้นภรรยาพระราชทานมีอำนาจสูงสุดในครอบครัวเหนือภรรยาอื่นหรือแม้แต่ภรรยาหลวง เป็นไปตามกฎหมายพระไอยการลักษณะมรดกมาตรา 5 ในกฎหมายตราสามดวงที่บัญญัติอำนาจของภรรยาพระราชทานที่สูงกว่า และมีสิทธิในการรับมรดกมากกว่าภรรยาอื่นเมื่อสามีตาย โดยบัญญัติให้ภรรยาพระราชทานรับทรัพย์สามส่วนครึ่ง ในขณะที่ภรรยาหลวงได้เพียงสามส่วนเท่านั้น (แลงการ์ด, 2506, น. 26-27)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสร้อยฟ้าเป็นภรณยาน้อยที่อยู่ในฐานะภรรยาพระราชทานจึงมีอำนาจเหนือภรรยาหลวง คือ ศรีมาลา แต่ตามเนื้อเรื่องในเสภาสร้อยฟ้ากลับถูกเลือกปฏิบัติทั้งจากสามี คือ พलयงาม และทองประศรีย่าของพलयงาม สร้อยฟ้ามักได้รับการดูถูกเหยียดหยามถึงพฤติกรรมและกิริยามารยาททั้งที่นางเป็นถึงลูกสาวของพระเจ้าเชียงใหม่ แต่เพราะสร้อยฟ้าไม่ใช่ภรรยาที่พलयงามรัก และไม่ใช้สตรีในความคาดหวังของทองประศรี นางจึงได้รับการปฏิบัติที่ไม่ดีต่างจากศรีมาลาภรรยาหลวงที่ตามกฎหมายมีอำนาจต่ำกว่า สร้อยฟ้าจึงเป็นตัวละครสตรีที่สะท้อนให้เห็นว่าสังคมให้ความสำคัญในเรื่องคุณสมบัติที่เพียบพร้อมของสตรีที่ดีอันประกอบไป

ด้วยพฤติกรรม การกระทำ กิริยาอาการ และมารยาททางสังคม มากกว่าฐานะ ชาติตระกูล หรือ
รูปลักษณะภายนอกเพียงอย่างเดียว

3. ทศนคติ

ทศนคติ (attitude) คือ ความคิดเห็น ความรู้สึก หรืออารมณ์ รวมทั้งแนวโน้มในการ
ประเมินคุณค่าต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น บุคคล สิ่งของ เหตุการณ์ แนวคิด เป็นต้น ทศนคติมักมีผลต่อ
การตัดสินใจและการกระทำบางสิ่งบางอย่าง อีกทั้ง ทศนคติสามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยปัจจัย
ต่างๆ ผู้วิจัยพบการใช้ถ้อยคำเพื่อสื่อทศนคติเชิงลบต่อสตรีที่มีสามีหลายคน คือ วันทอง จาก
สมาชิกในสังคมเนื่องจากพบการประเมินค่า การแสดงความคิดเห็นและอารมณ์ความรู้สึกจากตัว
ละคร คือ ทองประศรี ชุนแผน และพลาญงาม ดังตัวอย่าง

(103) สถานการณ์: ชุนแผนพาลาวทองภรรยาอีกคนมาแนะนำกับทองประศรีผู้เป็นแม่ และเล่าถึง
เรื่องราวก่อนหน้านั้นที่วันทองและลาวทองมีปากเสียงกันให้ทองประศรีฟัง แต่ทองประศรีไม่
ต้องการได้ยินเรื่องของวันทอง

“ทองประศรีว่าอีพ่อเอ็งอย่าเล่า	อีแม่เฝ้าศรีประจันมันจงทอง
ยกไปให้อ้ายชุนข้างครอง	แม่ไปว่ามันร้องให้อิงไป
กุดตืดเสิร์จสิ้นแต่วันนั้น	อีวันทองเลี้ยงมันมันไม่ได้”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 286)

(104) สถานการณ์: ชุนแผนต้องการลักพาตัววันทองเพื่อแก้แค้นชุนข้างที่ทำให้ตนต้องโทษ จึงบอก
ทองประศรีผู้เป็นแม่ แต่นางไม่ยินยอมให้ชุนแผนกระทำเช่นนั้น

“ทองประศรีฟังพลางทางปลอบ	ตอบว่าแม่เห็นหาควรไม่
แม่นี้คิดเกลียดรังเกียจใจ	มันสิ้นไร่แล้วหรือทั้งบุรี
ถ้างามรูปงามใจแม่ไม่ห้าม	ควรตามแล้วก็ตามให้เต็มที
นี่งามรูปแต่ใจมันไม่ดี	อย่างนี้มันไม่น่าจะติดตาม
วันทองหมองมันเหมือนแหวนเพชร	แตกเม็ดกระจายสิ้นเป็นสองสาม
จะผูกเรือนก็ไม่รับกับเรือนงาม	แม่จึงห้ามหวงเจ้าเพราะเจ็บใจ
ชุนแผนตอบคำท่านมารดา	แม่ว่าตามเที่ยงหาเถียงไม่
จะว่าซั้วก็ซั้วทุกสิ่งไป	ต่อคิดใคร่ครวญดูจึงเห็นดี”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 366)

ตัวอย่าง (103) – (104) ทองประศรีใช้ถ้อยคำว่า “อีวันทองเลี้ยงมันนั้นไม่ได้” และ “งามรูปแต่ใจมันไม่ดี อย่างนี้มันไม่น่าจะติดตาม” ตามลำดับ เพื่อนาสตรีเชิงลบ คือ สื่อว่าวันทองไม่ใช่สตรีที่ดีในทัศนคติของทองประศรี เพราะวันทองมีขุนช้างเป็นสามีอีกคน แม้ว่าวันทองมีรูปลักษณะภายนอกงดงาม แต่คุณสมบัติภายในไม่ดีอีกต่อไปแล้ว อีกทั้งคำตอบของขุนแผนว่า “แม่ว่าตามเที่ยงหาเถียงไม่ จะว่าชั่วก็ชั่วทุกสิ่งไป” ยิ่งยืนยันความคิดของทองประศรีว่าวันทองเป็นสตรีชั่ว ดังนั้น คำพูดของทองประศรีและขุนแผน สื่อความคิดต่อวันทองที่เปลี่ยนแปลงหลังจากวันทองมีขุนช้างเป็นสามีอีกคน และตอกย้ำความเชื่อว่าสตรีที่มีหลายสามีเป็นสตรีไม่ดี นอกจากนี้พลายงามผู้เป็นลูกของวันทองก็นำเสนอด้วยความคิดเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

(105) สถานการณ์: ก่อนการประหารวันทอง พลายงามเข้าพบสมเด็จพระพันวษาเพื่อทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้วันทองผู้เป็นแม่

<u>“มารดาข้าพระพุทธเจ้านี้</u>	<u>มีดีแสนชั่วด้วยมัวหลง</u>
<u>กำเรืบราคมมากใจไม่ตั้งตรง</u>	<u>ควรทรงพระพิโรธไม่โปรดปราน</u>
<u>ถ้าเพียงแต่พี่ป้ายาย</u>	<u>จะทิ้งเสียให้ตายไม่สงสาร</u>
<u>นี้มารดาอุ้มท้องทรมาณ</u>	<u>ได้เกิดมาเป็นนานเพราะมารดา</u>
<u>สารพัดพระคุณไม่นับได้</u>	<u>จะทิ้งไว้ไม่ควรเป็นหนักหนา</u>
<u>อนึ่งตั้งแต่กำเนิดเกิดมา</u>	<u>ยังมีได้พยาบาลประการใด</u>
<u>ครั้งนี้ที่สุดถึงชีวิต</u>	<u>ขอพระองค์จงประสิทธิประสาทให้</u>
<u>ให้เลื่องภาชื่อเสียงปรากฏไป</u>	<u>ว่าหมื่นไวยได้แทนคุณมารดา</u>
<u>ชีวิตขอพระราชทานโทษ</u>	<u>โปรดแต่เสียนตืออย่าเช่นฆ่า</u>
<u>ตราครุฑจำไว้ให้เวทนา</u>	<u>ให้สาสมกับที่ผิดประเวณี”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 881)

ตัวอย่าง (105) จากถ้อยคำขอพระราชทานอภัยโทษของพลายงาม ไม่ปรากฏการแก้ต่างให้วันทองผู้เป็นแม่เรื่องการเป็น “หญิงชั่ว” ในทัศนคติของสมเด็จพระพันวษา แต่จากถ้อยคำ “มารดาข้าพระพุทธเจ้านี้ มีดีแสนชั่วด้วยมัวหลง กำเรืบราคมมากใจไม่ตั้งตรง ควรทรงพระพิโรธไม่โปรดปราน” ได้ยืนยันความเชื่อเดิมว่าวันทองเป็นสตรีที่ “แสนชั่ว” “มีราคะมาก” ในทัศนคติของพลายงาม และสมควรได้รับโทษ พลายงามอ้างเพียงความเป็นแม่ของวันทองที่ตนต้องการตอบแทน จึงต้องการให้สมเด็จพระพันวษาพระราชทานอภัยโทษประหารชีวิต แต่เปลี่ยนเป็นรับโทษ

เขียนตีแทน เพื่อให้สมควรกับความผิด “ประเวณี” หมายถึง การประพฤติผิดทางเพศ ซึ่งถ้อยคำของพลาียงามสะท้อนทัศนคติและประเมินค่าว่าสตรีหลายสามีเป็นคนไม่ดี

ดังนั้น จากถ้อยคำของทองประศรี ขุนแผน และพลาียงามจึงสะท้อนความเชื่อว่าสตรีต้องมีสามีคนเดียว ประกอบกับต้องปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดี ทำให้สามีรักและไม่ทอดทิ้งอันเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสตรี ถ้าสตรีผู้ใดสามีทอดทิ้ง หรือเสียพรหมจรรย์ไปแล้วจะเป็นที่น่ารังเกียจของสังคม ซึ่งตัวละครวันทองเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นทัศนคติหรือการประเมินค่าของสังคมในเชิงลบ เนื่องจากวันทองมีสามีสองคน โดยไม่พิจารณาที่วันทองถูกกระทำไม่ดีจากคนรอบข้าง โดยเฉพาะการถูกขุนช้างข่มขืน สังคมจึงตีตราและตัดสินความผิดของวันทองเพียงวันทองมีสามีสองคน

สรุป คือ ระบบปรีชาชนของคนในสังคมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนถูกผลิตสร้างจากกฎหมาย บรรทัดฐาน ขนบประเพณี และทัศนคติของคนในสังคม ซึ่งเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อที่นำไปสู่การตีความถึงสตรีในประเด็นต่างๆ ทั้งเชิงบวกและเชิงลบ ถ้าสตรีใดต้องการอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข สตรีผู้นั้นต้องปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ และปฏิบัติตามผู้มีอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นการปรนนิบัติสามีอย่างดีเพื่อให้สามีทอดทิ้ง ไม่นอกใจสามี รวมถึงเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นต้น

ผลการวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคม

โครงสร้างทางสังคม หมายถึง องค์ประกอบต่างๆ ที่สัมพันธ์กันอย่างมีแบบแผนตามระบบสังคมในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เช่น ผู้คน ตำแหน่ง สถาบัน สถานภาพและบทบาททางสังคม ผลการวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคมในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พบโครงสร้างทางสังคมในการปกครองและในครอบครัวตามผังโครงสร้าง อันแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ คือ 1) สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด 2) พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก และ 3) สามีมีอำนาจเหนือภรรยา ดังภาพประกอบ (4) และตัวอย่าง ดังนี้

โครงสร้างสังคมในการปกครอง

พระมหากษัตริย์ (สมเด็จพระพันวัสสา)

ข้าราชการบริพาร (ขุนแผน / ขุนช้าง / พลายงาม / เจ้าเมืองสุโขทัย / พระพิจิตร)

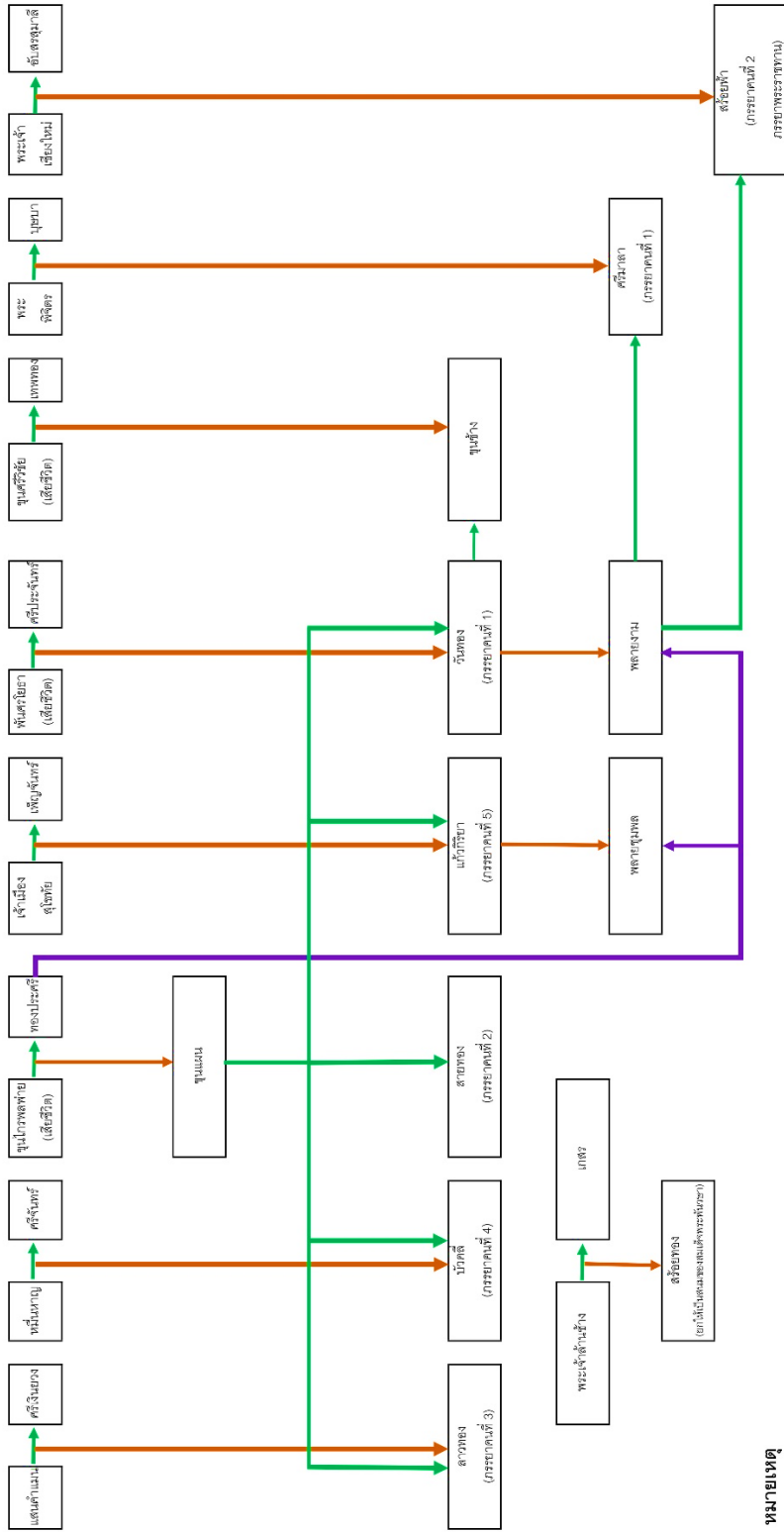

ประชาชน

(ผู้ชาย: แสนคำแมน / หมื่นหาญ / พลายชุมพล)

(สตรี: วันทอง (พิมพ์ลาโดย) / สายทอง / ลาวทอง / บัวคลี่ / แก้วกิริยา / ศรีมาลา / สร้อยฟ้า / สร้อยทอง / ทองประศรี / ศรีประจัน / เทพทอง / ศรีเงินยวง / สีจันทน์ / บุชบา)

ภาพประกอบ 4 โครงสร้างสังคมในการปกครองของกรุงศรีอยุธยาตามเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

หมายเหตุ

1. เครื่องหมาย (หมายถึง) ความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกันซึ่งทั้งหมดมีอำนาจเหนือลูก
2. เครื่องหมาย (หมายถึง) ความสัมพันธ์ที่มี-กรรยาซึ่งสัมพันธ์กันและเห็นอกเห็นใจ
3. เครื่องหมาย (หมายถึง) ความสัมพันธ์ที่ขาดหายไปซึ่งสัมพันธ์กันและเห็นอกเห็นใจ

ภาพประกอบ 5 โครงสร้างสังคมในครอบครัวตามสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

1. สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด

สถาบันพระมหากษัตริย์ได้รับการยอมรับว่ามีอำนาจสูงสุดของสังคมไทย เนื่องจากการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันมีพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจสูงสุดในการปกครองแผ่นดินและอยู่เหนือประชาชน ทำให้มีการแบ่งชนชั้นของสถาบันกษัตริย์ เรียกว่า ชนชั้นมูลนาย ในขณะที่ประชาชน เรียกว่า ชนชั้นไพร่หรือทาส (รัชนิกร เศรษฐโร, 2532, น. 102)

สมเด็จพระพันวษาเป็นหนึ่งในพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาซึ่งดำรงพระราชสถานะเป็นสมมติเทพในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีอำนาจเหนือประชาชนทุกคน ประชาชนต้องปฏิบัติตามคำสั่งของพระองค์ทุกประการ และจะละเมิดมิได้ (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2560, น. 133) อำนาจของสมเด็จพระพันวษาแสดงผ่านถ้อยคำของตัวละคร คือ พลายงาม ขุนแผน พระพิจิตร ดังตัวอย่าง

(106) สถานการณ์: พลายงามอธิบายให้พระพิจิตรและบุษบาพ่อแม่ของศรีมาลาฟังถึงเหตุผลที่ศรีมาลาหลังจากทั้งคู่ทะเลาะกัน

“เจ้าชีวิตชুবเลี้ยงถึงเพียงนี้	มีเมียไม่ดีก็ขายหน้า
เพื่อนขุนนางทั้งสี่จะนินทา	ใช้ว่าจะไม่รักหล่อนเมื่อไร
หรือคุณพ่อกับคุณแม่บุษบา	หารู้ทะเลาะตีต่อกันบ้างไม่
ประเพณีมีมาแต่ก่อนไร	มิใช่ใจใครจะลูถึงโสดา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 961-962)

ตัวอย่าง (106) พลายงามใช้คำเรียกสมเด็จพระพันวษาว่า “เจ้าชีวิต” หมายถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชอำนาจเหนือชีวิตราษฎรทั้งปวง ทรงปกป้องราษฎรให้พ้นภัย และมีอำนาจลงโทษต่อผู้กระทำผิดกฎหมาย (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2554, น. 9) ประกอบกับการใช้ถ้อยคำว่า “ชুবเลี้ยง” เพื่อสื่อถึงพระคุณของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อข้าราชการของแผ่นดิน สะท้อนถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มากที่สุด

อีกทั้งพลายงามสื่อประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสตรีจากถ้อยคำ “มีเมียไม่ดีก็ขายหน้า เพื่อนขุนนางทั้งสี่จะนินทา” สื่อว่าภรรยาเป็นเครื่องแสดงหน้าตาทางสังคมของผู้ชายโดยเฉพาะขุนนาง ถ้าภรรยาไม่ดีก็จะสร้างความเสื่อมเสียให้สามี ดังนั้น สามีจึงต้องควบคุมและจัดการให้ภรรยาอยู่ในโอวาท ซึ่งคือการลงโทษเมื่อภรรยาประพฤติตนไม่ดี อีกทั้งการใช้ถ้อยคำว่า “ประเพณี” เป็นการอ้างความชอบธรรมว่าการลงโทษคือสิ่งที่นิยมปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบ

แผน ดังนั้น สามีจึงลงโทษภรรยาได้เป็นเรื่องปกติ นอกจากนี้ ปราภฏถ้อยคำที่สื่อถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ไม่มีผู้ใดขัดได้ ดังตัวอย่าง

(107) สถานการณ์: หลังจากพระพันวษาตัดสินประหารชีวิตวันทอง ขุนช้าง ขุนแผน พลายงามก็ตกใจอย่างมาก แต่ไม่มีใครกล้าทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้วันทอง

“ครานั้นวันทองสยของหัว	ความกลัวตัวสั้นอยู่หัวนิ้ว
ขุนช้างขุนแผนพระหมื่นไวย	ก็ตระหนกตกใจไปทุกคน
บรรดาข้าราชการที่หมอบเฝ้า	ต่างสรว้อยเศรำหัวฟองสยองขน
<u>จะเพ็ดทูลอย่างไรไม่ชอบกล</u>	<u>จำจนด้วยกลัวพระอาญา</u> ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 867)

ตัวอย่าง (107) ขุนช้าง ขุนแผน พลายงาม ต้อง “จำจน” คือ ยอมให้เป็นไปตามนั้น เพื่อสื่อถึงต้องยอมรับคำตัดสินของสมเด็จพระพันวษา ด้วยการแสดงความรู้สึก “กลัว” จะต้องโทษหากกราบทูลสมเด็จพระพันวษาผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดินเพื่อขอทรงไว้ชีวิตวันทอง สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่แม้แต่ขุนนางไม่สามารถขัดได้

(108) สถานการณ์: ขุนแผนคุยกับพระพิจิตรเรื่องที่สมเด็จพระพันวษาพระราชทานสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยาของพลายงามอีกคน แม้ว่าขุนแผนจะทูลบอกว่าพลายงามมีภรรยาอยู่แล้วชื่อศรีมาลา แต่พระองค์ก็ตรัสว่ายังมีอีกได้และจะจัดงานแต่งงานให้ด้วย

“พระพิจิตรรับคำแล้วอำลา	ตรงมาหาขุนแผนขม้นขมิ
ขุนแผนกราบไหว้ด้วยยินดี	เชิญนั่งที่หนั่งสั่งสนทนา
เล่าความตามกระแสแก่พระพิจิตร	ว่าพระองค์ทรงฤทธานั้นตรัสว่า
จหมื่นไวยไม่มีภรรยา	จะประทานสร้อยฟ้าแก่หมื่นไวย
ทูลทูลว่าเมียมีชื่อศรีมาลา	รับสั่งว่ามีอีกก็มีได้
ให้มีตราหาเจ้าคุณมารุ่งไกร	จะโปรดให้แต่งงานศรีมาลา
มาเกิดเป็นเมียสองไม่ต้องใจ	<u>จะทานทัตขัดพระทัยก็ไม่กล้า</u>
คุณพ่อขอจงได้เมตตา	อย่าว่าลูกกลับลอกทำนออกใจ
ครานั้นจึงทำนพระพิจิตร	ว่าพระองค์ทรงฤทธานั้นเป็นใหญ่
เราเป็นข้าโปรดมาประการใด	<u>ก็ต้องแล้วแต่พระทัยพระทรงธรรม</u> ”

(กรมศิลปากร, 2510, 800)

ตัวอย่าง (108) ขุนแผนใช้ถ้อยคำแสดงความรู้สึกรู้ว่า “จะทานตัดขาดพระทัยก็ไม่กล้า” เพื่อสื่อว่ากลัวสมเด็จพระพันวษาหากต้องคัดค้านเรื่องการยกสร้อยฟ้าให้พलयางมาเป็นภรรยาอีก คน ส่วนพระพิຈิตร์ใช้ถ้อยคำ “ก็ต้องแล้วแต่พระทัยพระทรงธรรม” เพื่อสื่อความหมายเชิงอำนาจว่าไม่สามารถคัดค้านได้ เป็นการสะท้อนให้เห็นอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่อยู่สูงสุด แม้ว่าขุนแผนและพระพิຈิตร์จะเป็นขุนนางซึ่งอยู่ชนชั้นมูลนายเช่นกัน แต่จากถ้อยคำว่า “เราเป็นข้า” หมายถึงบริวาร แสดงว่าอำนาจของขุนแผนและพระพิຈิตร์ไม่สามารถเทียบเท่ากับอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ตามถ้อยคำ “ว่าพระองค์ทรงฤทธานั้นเป็นใหญ่” จึงทำให้ศรีมาลาผู้เป็นลูกสาวได้รับผลจากพระราชอำนาจนั้นด้วย เพราะทำให้ศรีมาลาต้องอยู่ร่วมกับภรรยาอีกคนของพलयางม คือ สร้อยฟ้า

2. พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก

สถาบันครอบครัวสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูกสามารถจัดการ ควบคุม และบังคับชีวิตของลูกสาวในด้านต่างๆ ทั้งการยกให้เป็นภรรยาของผู้ชาย การขายลูกเป็นทาส และเมื่อลูกทำผิดก็สามารถลงโทษได้ ดังตัวอย่าง

(109) สถานการณ์: หลังจากหมั้นหาญกับสี่จันทร์ปรึกษาเรื่องการยกบัวคลี่ลูกสาวให้กับขุนแผน ทั้งสองก็เรียกขุนแผนมาถามความสมัครใจ ซึ่งขุนแผนก็ยินดีรับบัวคลี่เป็นภรรยา

“ครั้นผัวเมียปรึกษากันแล้ว	เรียกเจ้าแก้วเข้ามาแล้วว่าขาน
เจ้าจะอยู่กับข้าไปช้านาน	หรือจะคิดกลับบ้านประการใด
ข้าจะคิดฝังปลุกเป็นลูกเต้า	ออบัวคลี่ลูกเราจะยกให้
หรือไม่ชอบใจกันฉันใด	อย่าเกรงใจบอกความตามจริงจง”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 350)

(110) สถานการณ์: พระยาสุโขทัยนำแก้วกิริยามาขายขาดอกกับขุนช้าง เพราะต้องการส่งเงินพินัยสืบห้าซึ่งให้พระคลัง ซึ่งแก้วกิริยาก็นยอมโดยดี

“จะกล่าวถึงเจ้าขรัวสุโขทัย	ต้องเร่งเงินพินัยอยู่ในคลัง
ได้ส่งมั่งยังค้างอยู่สิบห้า	ทนทุกข์เวทนาอยู่หิมขัง
จึงปรึกษาลูกน้อยเจ้าร้อยชั่ง	ช่วยหลังพ่อเกิดแก้วกิริยา
ลูกสาวก็ยอมพร้อมใจ	จะขายไว้กับใครคุณพ่อขา
เจ้าขรัวบอกไปมิได้ช้า	ลูกเกลอของข้าอยู่สุพรรณ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 314)

ตัวอย่าง (109) หมิ่นหาญใช้คำว่า “ยกให้” เพื่อสื่อการมอบบัวคลีลูกสาวให้ขุนแผน ส่วนตัวอย่าง (110) แก้วกิริยาใช้คำว่า “ขาย” เพื่อสื่อว่าพ่อต้องการขายตนให้ผู้อื่น เป็นการนำเสนอสตรีเชิงลบที่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของพ่อแม่ อีกทั้งแก้วกิริยาใช้ถ้อยคำว่า “ยอมพร้อมใจ” ยิ่งเน้นย้ำการยอมต่ออำนาจของพ่อและสื่อถึงความกตัญญู เพราะรู้ว่าพ่อของตนกำลังลำบาก เป็นการนำเสนอตนเองเชิงบวกอันเป็นความเชื่อของการเป็นลูกสาวที่ดี ดังนั้น ตามตัวอย่าง (109) และ (110) จึงสอดคล้องกับโครงสร้างตัวบทเรื่องการใช้ชุดคำกริยาลือสตรีเป็นสิ่งของซึ่งเป็นอุปลักษณะสื่อถึงสตรี แสดงให้เห็นว่าพ่อแม่สามารถยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของผู้อื่นและสามารถขายลูกเป็นทาสได้ อีกทั้งการใช้อำนาจของพ่อแม่ยังปรากฏเรื่องการลงโทษ ดังตัวอย่าง

(111) สถานการณ์: ศรีประจันลงโทษวันทองอย่างรุนแรงที่วันทองด่าว่าขุนช้างที่มาสู่ขอตน อีกทั้งยังเถียงศรีประจันทำให้นางโมโห

“ครานั้นท่านยายศรีประจัน
ลุกขึ้นได้ช่วยไม่ได้ตีมา
น้อยหรือการมอยู่เบรี่ยงเบรียง
หวดตียัยบระยำไป

แค้นครันขัดใจเป็นหนักหนา
มึงหยาบซ้ำชาติชั่วนี้เหลือใจ
เช่นนี้ไหนจะเลี้ยงมึงไปได้
เลือดไหลซึมหลังหลังน้ำตา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 125)

ตัวอย่าง (111) ศรีประจันใช้ชุดกริยาลือสื่อความรุนแรงคือ “ไลตี” และ “หวดตี” วันทองเพื่อสื่อว่าวันทองเป็นลูกที่ไม่ดีในความคิดของแม่ คือ ด่าขุนช้าง เนื่องจากศรีประจันต้องการได้ขุนช้างผู้มีฐานะร่ำรวยเป็นลูกเขย แต่วันทองกลับปฏิเสธและไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งของแม่ อีกทั้งยังแสดงพฤติกรรมไม่ดีต่อแม่คือได้เถียงด้วยอารมณ์ จนทำให้ศรีประจันโมโหและลงโทษนางด้วยความรุนแรง เป็นการนำเสนอสตรีผู้เป็นลูกเชิงลบ คือ ลูกที่ไม่เชื่อฟังจึงสมควรโดนลงโทษในความคิดของแม่ และนำเสนอสตรีผู้เป็นแม่เชิงบวกคือแม่ที่มีอำนาจเหนือลูก

3. สามีมีอำนาจเหนือภรรยา

ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้ชายมีอำนาจมากที่สุดในครอบครัว เพราะผู้ชายต้องหารายได้มาเลี้ยงดูสมาชิกภายในบ้าน เป็นคนหลักในการตัดสินใจเรื่องสำคัญ ส่วนภรรยาต้องดูแลเรื่องครัวเรือน ปราบนิตินิติสามีและเชื่อฟังสามี เพื่อไม่ให้สามีทอดทิ้ง เนื่องจากสังคมไทยไม่ยอมรับสตรีที่สามีทิ้งหรือหย่าร้าง เพราะถือว่าขาดคุณสมบัติของสตรีที่ดี (เสาวลักษณ์

อนันตศานต์, 2560, น. 295) ภรรยาต้องปฏิบัติต่อสามีให้ดีที่สุด และต้องยอมอยู่ใต้อำนาจของสามี มิเช่นนั้นจะเกิดผลเสียตามมา เช่น ถูกขาย ถูกลงโทษ ดังตัวอย่าง

(112) สถานการณ์: ขุนแผนถามขุนช้างว่าคิดอย่างไรจึงเป็นชู้กับวันทอง (พิมพ์ลาไลย) ทั้งที่นางเป็นเมียของขุนแผนก่อนแล้ว และยังมีได้หย่าร้างหรือขายให้ขุนช้าง

“ครานั้นขุนแผนแสนสนิท	แค้นคิดขบพันมันไส้
เฮ้ยขุนช้างมิตรคิดอย่างไร	นางพิมพ์ลาไลยนี้เมียเรา
เรายังไปทัพไม่กลับมา	หรือร้างหย่า <u>ซื้อ</u> ขายให้แก่เจ้า
จึงรื้อหอปลูกใหม่ใส่สวมเอา	แล้วพูดจาว่าเรานี้บรลั้ย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 311)

ตัวอย่าง (112) ขุนแผนใช้คำว่า “ซื้อขาย” กับขุนช้างเพื่อสื่อว่าวันทองต้องถูกซื้อขายอย่างถูกต้องก่อน จึงจะสามารถไปอยู่กับขุนช้างได้ ดังนั้น การกระทำของขุนช้างและวันทองจึงไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง เป็นการนำเสนอสตรีเชิงลบที่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของสามี และเป็นไปตามกฎหมายที่สามีสามารถขายภรรยาของตนได้

(113) สถานการณ์: หลังจากพลายงามทำโทษสร้อยฟ้าด้วยการโบยตี ในเหตุการณ์ที่มีปากเสียงกับทองประศรีและทะเลาะกับพลายงาม พลายงามจึงขอโทษสร้อยฟ้าที่ทำรุนแรงกับนางไป

“ผิดพลั้งมั่งก็ตีกันซีเจ้า	หรือเปล่าเปล่าผิวพาลพาโลว่า
เจ้าขึ้นเสียงเบรียงซีไม่พริบตา	โกรธาดอกจึงถึงทุบตี
เป็นเหตุเพราะเจ้าห้าวหาญนัก	ฮึกฮักไม่เกรงน้ำใจพี่
คลายแค้นก็ยังแสร้งจะปราณี	เจ้าถือโทษประหนึ่งพี่จะเด็ดไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 931-932)

ตัวอย่าง (113) พลายงามใช้ถ้อยคำว่า “ทุบตี” เพื่อสื่อการลงโทษสร้อยฟ้า เนื่องจากสร้อยฟ้ากล้าขึ้นเสียงพลายงาม จนทำให้พลายงามโกรธ เป็นการนำเสนอสตรีเชิงลบ เพราะเป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของสตรีที่เป็นภรรยาตามความคิดของพลายงามจึงสมควรถูกลงโทษ ถึงแม้ว่าสร้อยฟ้ามีฐานะเป็นลูกสาวของพระเจ้าเชียงใหม่ แต่ยังถูกลงโทษจากสามีที่เป็นคนธรรมดาได้ โดยนำเสนอผู้ชายที่เป็นสามีมีอำนาจเหนือกว่า เป็นไปตามกฎหมายพระไอยการลักษณะผิวเมียมาตรา 60 ในกฎหมายตราสามดวงที่ให้อำนาจสามีลงโทษภรรยาได้ โดยมีใจความ

ว่า สามีสามารถตีโอบสตรีผู้เป็นภรรยาได้หากภรรยากระทำผิด และภรรยาไม่สามารถเอาโทษแก่สามีได้ ส่วนในกรณีที่ภรรยาว่าสามีอย่างหยาบคาย ภรรยาต้องนำข้าวตอกดอกไม้มาขอโทษแก่สามี (แดงกาด์, 2505, น. 238) นอกจากนี้ อำนาจของสามีเหนือภรรยาแสดงผ่านการกระทำของสตรี ดังตัวอย่าง

(114) สถานการณ์: หลังจากขุนแผนกลับมาจากสงคราม ได้กลับมาบ้านหาวันทอง เมื่อวันทองเห็นขุนแผนจึงรีบออกไปพบขุนแผน

“ขุนแผนเห็นน้องวันทองมา	เผยหน้ายิ้มม่านมารับน้อง
วันทองเห็นหน้าน้ำตาตก	ยกมือไหว้แล้วมัวหมอง
ออกปากยากจิตจะฟังพอง	กอดสองเท้าแล้วจะอื่นไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 142)

(115) สถานการณ์: หลังจากพलयงามกลับมาจากทำศึกที่เชียงใหม่ก็กลับมาหาศรีมาลา ขณะนั้นนางหลับอยู่เมื่อได้ยินเสียงพलयงามจึงตื่นขึ้นมาพูดคุยกัน

“ครานี้่นवलนางศรีมาลา	ทำนงนอนหลับตาเอาผ้าห่ม
ฟังผิวพูดปลอบชอบอารมณ์	สมคิดจิตหวามด้วยความรัก
ลุกขึ้นนั่งเรียงเคียงหน้า	หันมากرابلسที่ตรงตัก
นึกว่าหม่อมล้ำเลื่อยยังเหนื่อยนัก	เห็นจะพักเสียก่อนไม่ยอมมา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 762)

(116) สถานการณ์: ก่อนพलयงามจะไปทำสงคราม ได้เข้ามาหาศรีมาลาสร้อยฟ้า เพื่อพูดคุยและบอกลา

“สร้อยฟ้าศรีมาลา <u>ยกมือไหว้</u>	ไปเถิดน้องมิให้เป็นเสียนนาม
จะถนอมกล่อมใจกันให้งาม	คร้ามแต่หม่อมจะเข้าถนอมรงค์”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 996)

ตัวอย่าง (114) - (116) ปราบกฏการใช้อาภักดิ์ คือ “ยกมือไหว้” ที่วันทองกระทำกับขุนแผน และสร้อยฟ้าศรีมาลากระทำกับพलयงาม และ “رابلسที่ตรงตัก” ที่ศรีมาลากระทำกับพलयงามในฐานะภรรยาที่กระทำต่อสามี ซึ่งนอกจากสื่อให้เห็นถึงการยกย่องและให้เกียรติสามีจากภรรยา ยังสะท้อนให้เห็นอำนาจของสามีเหนือภรรยาที่ภรรยาต้องเคารพบนอบ หมายถึง

การน้อมตัวลงเพื่อไหว้ สอดคล้องกับถ้อยคำสอนของแม่ที่สอนลูกสาวเรื่องการครองเรือน คือ ศรีประจันที่สั่งสอนวันทองว่า “ลูกนั่งบนบอบแก่สามี” ในตัวอย่าง (95) และอัปสรสูมาลีสั่งสอนสร้อยฟ้าว่า “จงเคารพบนบอบต่อสามี” ในตัวอย่าง (96) การกระทำอันแสดงถึงการเคารพและการให้เกียรติสามีด้วยการไหว้หรือกราบจึงเป็นหนึ่งในวิธีปฏิบัติตนของภรรยาตามความเชื่อเพื่อให้สามีรักและไม่ทอดทิ้ง

จากการวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคมผ่านผู้คน สถาบัน สถานภาพ บทบาททางสังคมของสมาชิก ตลอดจนการกระทำต่อกันในสังคม พบว่า อำนาจเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงโครงสร้างทางสังคมไว้ ทั้งในระดับการปกครองและระดับครอบครัว ทำให้เห็นภาพสตรีที่อยู่ใต้อำนาจของผู้ชายทั้งภายใต้อำนาจของสามี พ่อแม่ รวมถึงอำนาจของรัฐที่เป็นอำนาจสูงสุดของสังคม

ผลการวิเคราะห์ภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ผู้วิจัยตีความภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในมุมมองของคนภายใน (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเอง) และมุมมองของคนภายนอก (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่น) คือ ผู้ชายผู้เป็นพ่อ สามี ขุนนาง พระมหากษัตริย์ และสตรีผู้เป็นแม่ พี่เลี้ยง รวมถึงสมาชิกในสังคมเพื่อนำเสนอความคิด ความเชื่อ รวมถึงทัศนคติต่อสตรีในประเด็นต่างๆ ทางสังคมในลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกันในมุมมองของคนภายในและมุมมองของคนภายนอก ภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏมาจากการวิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปรีชาชน และโครงสร้างทางสังคมโดยใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ (van Dijk, 2014)

ผู้วิจัยตีความภาพตัวแทนทางสังคม (social representations) ของสตรีในสมัยที่วรรณคดีถูกประพันธ์ขึ้น คือ สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักการสำคัญ คือ ใช้แนวคิดปรีชาชนทางสังคม (socio-cognitive) วิเคราะห์การมีปฏิสัมพันธ์กันของสมาชิกในสังคมทั้งการสื่อสารและการกระทำ เพื่อแสดงความสัมพันธ์ทางความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติ รวมถึงการผลิตซ้ำวาทกรรม ซึ่งภาพตัวแทนทางสังคมถูกรับรู้ภายในสังคม (van Dijk, 2014, pp. 104-105) ผลการวิเคราะห์ภาพตัวแทนสตรีพบ 4 ประเภท คือ 1) ภาพตัวแทนสตรีที่เป็นแม่ 2) ภาพตัวแทนสตรีสะท้อนการกดขี่จากผู้ชาย 3) ภาพตัวแทนสตรีที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย 4) ภาพตัวแทนสตรีที่อ่อนแอต้องให้ผู้ชายปกป้อง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตาราง 7 ประเภทของภาพตัวแทนสตรีที่น่าเสนอจากมุมมองของคนภายในและมุมมองของคนภายนอก

ภาพตัวแทนสตรีที่น่าเสนอผ่าน โครงสร้างตัวบท ปริธาน และสังคม	มุมมองของ คนภายใน	มุมมองของ คนภายนอก
1. ภาพตัวแทนสตรีที่เป็นแม่		
1.1 แม่ที่ได้รับการเคารพยกย่อง	-	✓
1.2 แม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน	✓	✓
2. ภาพตัวแทนสตรีสะท้อนการกดขี่จากผู้ชาย	✓	✓
3. ภาพตัวแทนสตรีที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย		
3.1 สตรีต้องมีสามีคนเดียว	✓	✓
3.2 สตรี คือ สิ่งของ	✓	✓
4. ภาพตัวแทนสตรีที่อ่อนแอต้องให้ผู้ชายปกป้อง	✓	✓

1. ภาพตัวแทนสตรีที่เป็นแม่

ภาพตัวแทนสตรีที่เป็นแม่ คือ ภาพตัวแทนที่น่าเสนอสตรีผู้เป็นแม่ที่สะท้อนผ่านความคิดและความเชื่อของคนภายในและภายนอก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบ 1) แม่ที่ได้รับการเคารพยกย่อง 2) แม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน ดังนี้

1.1 แม่ที่ได้รับการเคารพยกย่อง เป็นการนำเสนอสตรีในฐานะแม่เพื่อสื่อว่าเป็นบุคคลที่ควรเคารพยกย่อง ซึ่งพบการนำเสนอผ่านมุมมองของคนภายนอกเท่านั้น ดังตัวอย่าง

มุมมองของคนภายนอก นำเสนอโดยวันทอง แก้วกิริยา และขุนแผน ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ ชุดคำเรียกสตรีเชิงบวก ชุดกริยาวลีสื่อการเคารพยกย่อง ดังตัวอย่าง

(117) สถานการณ์: ขุนแผน (พลายแก้ว) ต้องการมีความสัมพันธ์กับวันทอง (พิมพิลาไลย) แต่วันทองต้องการให้ขุนแผนไปสู้ขอนางกับศรีประจันผู้เป็นแม่ให้ถูกต้องตามประเพณีก่อน นางถึงจะยินยอมพร้อมใจ

“ไปสู้ขอต่อท่านผู้มารดา

ถ้าเมตตาตามใจเจ้ามุ่งหมาย

น้องจะยอมพร้อมใจไม่ระคาย

แม้ว่าชายอื่นเอื้อมมาเจรจา

ถึงคุณแม่จะมอบให้ครอบครอง

ไม่ชอบใจน้องจะขอว่า

จะชื่นใจเอาแต่ใจของมารดา

ก็จงฆ่าฟันเกิดไม่ขอตัว

ถ้าเจ้าแก้วขอแล้วคุณแม่ให้
ทำซู้หานี้ข้ากลัว

น้องดีใจได้พ่อมาเป็นพ่อ
ความซู้เขาดีฉันไม่ยินดี”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 95)

(118) สถานการณ์: หลังจากทีทองประศรีทราบข่าวแผน แก้วกิริยา และลาวทองต้องย้ายไปรักษาเมืองหน้าด่านที่กาญจนบุรี ทองประศรีจึงขอพลายชุมพลลูกชายของแก้วกิริยาให้อยู่กับนางที่สุพรรณบุรี แก้วกิริยาก็ยินยอมทำตามทองประศรีแม่สามี

“ครานั้นนางแก้วกิริยา

ให้อาลัยลูกยาด้วยการอุย

ท่านขอไว้จะไม่จะมีให้กับคุณย่า

นางแข็งจิตเจรจาว่าตามไป

ฟังคำคุณย่าแล้วว่าวุ่น

เนื้ออุ่นของแม่จะจากไป

ก็กลัวว่าจะขัดอชฌมาสัย

คุณแม่จะเอาไว้ก็ตามที่”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 901)

(119) สถานการณ์: ชุนแผน (พลายแก้ว) ขอร้องให้ทองประศรีผู้เป็นแม่ไปสู่ขอวันทอง (พิมพิลาไลย) ต่อศรีประจัน

“เจ้าพลายแก้วก้มกราบกับบาทา

เหลือทุกซ่สุขทนเป็นพินนัก

จากเจ้าเจ้าให้ซึ่งเงินตรา

ให้สู่ขอต่อแม่ศรีประจัน

เอ็นดูลูกเกิดแม่บังเกิดเกล้า

สงสารน้องต้องกินแต่น้ำตา

แม่ขาครั้งนี้ฉันทุกซ่หนัก

เพราะพิมน้องรักรักใครกัน

ห้าซ่งนี้มาทำทูนนัน

ไม่ให้บั้นบอกความจะตามมา

พิมเศร้าใศอกสร้อยอยู่คอยทำ

แม่จงกรุณาอย่าเฉยเมย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 150-151)

ตัวอย่าง (117) วันทองใช้คำเรียกศรีประจันในฐานะแม่ของตน คือ “ท่าน” “ท่านมารดา” และ “คุณแม่” ตัวอย่าง (118) แก้วกิริยาใช้คำเรียกทองประศรีในฐานะแม่ของสามีว่า “คุณแม่” เพื่อสื่อความเคารพยกย่อง ส่วนตัวอย่าง (119) นำเสนอผ่านการกระทำของชุนแผนต่อทองประศรีผู้เป็นแม่ คือ “ก้มกราบ” ซึ่งเป็นกิจวัตรที่กระทำต่อผู้อาวุโสเพื่อแสดงความนอบน้อม ตัวอย่าง (117) – (119) จึงสะท้อนให้เห็นปริชานทางความคิดของวันทอง แก้วกิริยา และชุนแผนที่

ให้ความเคารพและยกย่องศรีประจันและทองประศรีทั้งในฐานะแม่ของตนและแม่ของสามีซึ่งเป็นการนำเสนอภาพตัวแทนสตรีเชิงบวกจากบุคคลภายนอกทั้งหมด

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาโครงสร้างทางสังคม การใช้คำเรียกและการกระทำที่ปรากฏยังสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของแม่ที่มีเหนือลูก โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากถ้อยคำของวันทอง คือ “ไปสู่อุชิตต่อท่านผู้มารดา” เพื่อสั่งให้ขุนแผนไปสู่อุชิตกับศรีประจันผู้เป็นแม่ และถ้อยคำของขุนแผน คือ “ให้สู่อุชิตต่อแม่ศรีประจัน” เพื่อขอรับรองทองประศรีให้ไปสู่อุชิตกับตน สะท้อนโครงสร้างอำนาจทางสังคมของสตรีผู้เป็นแม่ทั้งฝ่ายสตรีและผู้ชาย เพราะการแต่งงานของขุนแผนกับวันทองต้องได้รับความยินยอมจากแม่ของทั้งสองฝ่ายก่อน จึงเป็นเหตุผลที่ขุนแผนขอรับรองให้ทองประศรีไปสู่อุชิตของวันทองอย่างถูกต้องตามประเพณี เนื่องจากวันทองยังอยู่ภายใต้อำนาจของแม่ และตามกฎหมายพระไอยการลักษณะผิวเมียในกฎหมายตราสามดวง มาตรา 79 กำหนดว่าผู้ชายจะต้องคำนับและสู้อุชิตต่อแม่ของฝ่ายสตรีตามประเพณี และเมื่อพ่อแม่ยกให้ สตรีผู้นั้นจึงจะเป็นอิสระแก่พ่อแม่และสามีจะมีอำนาจในสตรีผู้นั้นต่อไป (แสงกาต์, 2505, น. 253)

1.2 แม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน การนำเสนอสตรีผู้เป็นแม่ที่ให้ความสำคัญเรื่องฐานะเงินทอง มากกว่าเรื่องอื่น จนนำไปสู่การใช้อำนาจเพื่อบังคับลูกสาวให้แต่งงานกับผู้ชายที่แม่เลือกให้ ผลการวิเคราะห์พบจากมุมมองของคนภายในและมุมมองของคนภายนอก ดังนี้

มุมมองของคนภายใน นำเสนอโดยศรีประจัน ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ อวัจนภาษา การบอกเล่า ดังตัวอย่าง

(120) สถานการณ์: เมื่อศรีประจันทราบว่าขุนช้างหลงรักวันทอง (พิมพิลาไลย) และต้องการสู้อุชิตนางเป็นภรรยา ศรีประจันตั้งใจมากที่จะได้ลูกเขยเป็นเศรษฐี จึงพยายามทำให้วันทองตกลงแต่งงานกับขุนช้าง

“ครานั้นท่านยายศรีประจัน

นี้ก็ยิ้มกริ่มใจให้ยินดี

จึงว่าพ่อช่างทูนหัวแม่

ปีเดือนได้กันหรือฉันใด

ฟังขุนช้างรำพันเป็นถ้วนถี่

ได้ลูกเขยเศรษฐีก็ดีใจ

ตามแต่บุญกรรมจะนำไป

แล้วเรียกลูกสาวไปในทันที”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 124)

(121) สถานการณ์: ศรีประจันโกรธที่วันทองไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้างตามคำสั่งของแม่ เพราะวันทองรังเกียจขุนช้าง ศรีประจันจึงต่อว่าวันทองที่ไม่ทำตามคำสั่ง

“พูดผิดพูดถูกถูกของของ
นั่งกินจนตายสบายใจ

“ผัวเงินผัวทองหาเอาไม่
หัวล้านทำไมกับหัวมัน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 288)

(122) สถานการณ์: ในงานศพของวันทอง ทองประศรีต่อว่าศรีประจันที่สมคบคิดกับขุนช้างจนเป็นเหตุให้วันทองต้องตาย แต่ศรีประจันปฏิเสธไม่ยอมรับว่าวันทองตายเพราะตน

“ฝ่ายยายทองประศรีศรีประจัน	แกร้องให้ได้กันอยู่ข้างศพ
ทองประศรีว่าเหวญไม่เคยพบ	เพราะมึงคบคิดให้กับไอ้ช้าง
<u>ศรีประจันว่ามันเป็นเศรษฐี</u>	<u>หัวดีก็ได้พึ่งมันหลายอย่าง</u>
ทองประศรีว่าไอ้เด๋มมันนอกทาง	พึ่งช้างสิจึงถูกถูกแทงตาย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 896)

ตัวอย่าง (120) การแสดงอากัปกิริยา “ยิ้มกริ่ม” ร่วมกับการแสดงความรู้สึก “ยินดี” “ดีใจ” ของศรีประจันจากถ้อยคำ “นี่ยิ้มกริ่มใจให้ยินดี ได้ลูกเขยเศรษฐีก็ดีใจ” สื่อความหมายว่า ศรีประจันต้องการให้วันทองแต่งงานกับขุนช้างผู้เป็นเศรษฐี สะท้อนปรีชาทางความคิดที่เห็นแก่ทรัพย์สินเงินทองมากกว่าความต้องการของลูก อีกทั้งถ้อยคำในตัวอย่าง (121) ว่า “ผัวเงินผัวทองหาเอาไม่ นั่งกินจนตายสบายใจ” เน้นย้ำความคิดของศรีประจันเรื่องทรัพย์สินเงินทองและฐานะของคน สะท้อนผ่านความเชื่อของตนเองว่า ถ้าวันทองลูกสาวได้สามีเป็นขุนช้างที่มีฐานะร่ำรวยก็ทำให้วันทองไม่ลำบาก และจะสบายไปตลอดชีวิต ดังนั้น การแสดงความผิดหวังต่อการกระทำของวันทองที่ปฏิเสธการแต่งงานกับขุนช้างผู้ร่ำรวย จึงถูกมองว่าเป็นลูกที่ไม่ดี

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาถ้อยคำ “หัวล้านทำไมกับหัวมัน” ในตัวอย่าง (121) และ “หัวดีก็ได้พึ่งมันหลายอย่าง” ในตัวอย่าง (122) แสดงว่าศรีประจันไม่สนใจเรื่องอื่นของขุนช้างทั้งเรื่องรูปลักษณ์และพฤติกรรม เพราะนางสนใจเพียงเรื่องฐานะของขุนช้างอย่างเดียว ศรีประจันจึงใช้สิทธิความเป็นแม่บังคับให้วันทองแต่งงานกับขุนช้าง เมื่อวันทองไม่ปฏิบัติตาม ศรีประจันจึงลงโทษนางด้วยวิธีการที่รุนแรง สะท้อนโครงสร้างทางสังคมที่แม่มีอำนาจเหนือลูกและลูกที่ดีต้องยอมอยู่ใต้อำนาจ การกระทำของวันทองจึงถูกมองว่าเป็นลูกที่ไม่ดีในทัศนคติของศรีประจัน

มุมมองของคนภายนอก นำเสนอโดยวันทอง ขุนแผน และตุลาการ ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ การตำหนิ ชุดคำเรียกสตรีเชิงลบ การตัดสิน ดังตัวอย่าง

(123) สถานการณ์: วันทองแสดงความไม่พอใจ และตำหนิศรีประจันผู้เป็นแม่เรื่องที่จะยกนางให้ขุนช้างเป็นภรรยา ซึ่งนางไม่ปรารถนาเช่นนั้น

“วันทองได้ฟังคำแม่ว่า	ดังจะฆ่าตัวตายให้เป็นผี
ทอดตัวร้องไห้ไม่ประดี	แม่ว่าอย่างนี้ก็จนใจ
<u>เห็นแต่เงินทองของเขา</u>	<u>หมุ่หมาก็จะเอามายกให้</u>
ขรัวปู่ทนายมาว่าเขื่อนไป	แม่ไม่เอ็นดูแก่วันทอง

ฯลฯ

เอากำเนิดเกิดใหม่ในชาติหน้า	หาปรารถนาเข้าห้องเลยอีกไม่
ร้อยกับแสนกลับไปแต่นั้นไป	<u>แม่เชื้ออะไรเป็นเช่นนี้</u>
<u>เห็นแต่สินทรัพย์สัปดน</u>	<u>จะเอาคนไปยกให้กับผี</u>
จงฆ่าเสียให้ตายวายชีวิ	ตีกอกขวักหัวทอดตัวไป
มันจะมาเมื่อไหร่อายหัวเกลี้ยง	กูจะเอาไม้เคียวลงให้ได้
แปร้นแปรดแผดเสียงเบรียงเบรียงไป	กูไม่อยู่แล้วให้เป็นคน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 243-244)

ตัวอย่าง (123) วันทองสื่อทัศนคติของนางว่าไม่เห็นด้วยและไม่ยอมรับการกระทำของศรีประจันผู้เป็นแม่ที่จะยกนางให้เป็นภรรยาของขุนช้าง และนางมีสิทธิที่จะเลือกคู่ครองของตนเองไปสู่วฤตกรรมต่อต้านที่รุนแรงผ่านถ้อยคำของวันทอง คือ “เห็นแต่เงินทองของเขา หมุ่หมาก็จะเอามายกให้” และ “แม่เชื้ออะไรเป็นเช่นนี้ เห็นแต่สินทรัพย์สัปดน จะเอาคนไปยกให้กับผี” อันเป็นการตำหนิว่าศรีประจันเห็นแก่ทรัพย์สินของขุนช้างมากกว่าความต้องการของลูก อีกทั้งการ “แปร้นแปรดแผดเสียง” เพื่อตะเบ็งเสียงดัง การใช้คำเรียกตนเองว่า “กู” กับศรีประจัน รวมถึงถ้อยคำ “เอากำเนิดเกิดใหม่ในชาติหน้า หาปรารถนาเข้าห้องเลยอีกไม่” หมายถึง ไม่ขอเกิดเป็นลูกของศรีประจันอีกต่อไป เน้นย้ำความรู้สึกไม่พอใจแม่ของวันทองอย่างมาก อย่างไรก็ตาม การกระทำของวันทองไม่เป็นที่ยอมรับและถูกมองว่าเป็นลูกที่ไม่ดี เพราะลูกไม่ควรปฏิบัติเช่นนั้นต่อแม่ตามความเชื่อของสังคมที่แม่มีอำนาจเหนือลูก

(124) สถานการณ์: ขุนแผนมาหาวันทองที่เรือน และได้พบศรีประจันแม่ของวันทอง ขุนแผนจึงตำหนิศรีประจันที่ยกวันทองให้ขุนช้าง เพราะคิดว่าขุนช้างร้ายกว่าตน

“วันทองของเราได้ฝากไว้	หรือว่าหย่าร้างให้เมื่อไรนั้น
จึงยกให้ขุนช้างเสียกลางคัน	เกี่ยวกันฉันทาประการใด
หรือเห็นว่าต่ำศักดิ์จึงหักหาญ	จะได้ทานถ้อยคำหาได้ไม่
<u>น้อยทั้งทรัพย์สินทุกสิ่งไป</u>	<u>น้ำหน้าหาไหนจะเป็นความ</u>
<u>อันลูกเขยใหม่สีใหญ่ยิ่ง</u>	<u>ทุกสิ่งสมบัติก็เหลือหลาม</u>
ช่างม้าสารพันจะครันคราม	จึงคิดกับหยาบหยามไม่เกรงใจ
หอเก่าเรือเอาไปปลุกวัด	เอาหอใหม่ใส่ยัดเข้าแทนให้
ช่วยกันฟันฆ่าเสียเป็นไร	ให้สาสมน้ำใจที่มันจน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 305)

ตัวอย่าง (124) ขุนแผนตำหนิศรีประจันที่ยกวันทองให้เป็นภรรยาของขุนช้างอีกคน โดยที่ขุนแผนและวันทองยังมีได้หย่าร้างกัน เป็นการนำเสนอสรีประจันเชิงลบในทัศนคติของขุนแผน โดยมองการกระทำของศรีประจันที่เห็นแก่เงินทองของขุนช้างตามถ้อยคำ “อันลูกเขยใหม่สีใหญ่ยิ่ง” ซึ่งต่างจากตนที่มีฐานะยากจน ศรีประจันจึงใช้เป็นเหตุผลเพื่อยกวันทองให้ขุนช้าง นอกจากนี้ การกระทำของศรีประจันที่ยกวันทองให้ขุนช้างยังเป็นความผิดตามกฎหมาย เพราะทำให้วันทองมีสามีสองคน ดังตัวอย่าง

(125) สถานการณ์: ตระลาการ (ตุลาการ) ตัดสินให้ขุนช้างและศรีประจันเป็นฝ่ายผิด และต้องได้รับโทษหลังจากมีการสู้คดีความที่ขุนช้างเป็นโจทก์ฟ้องขุนแผนเรื่องลักพาตัววันทอง

“ลูกขุนปรึกษาให้ลงโทษ	ว่าเพราะแม่ยายโหดทำมั่งกาย
<u>ยกลูกให้ครองทั้งสองชาย</u>	<u>ประจันเก่าแสนร้ายแทนวันทอง</u>

ฯลฯ

<u>แล้วให้ทวนขุนช้างศรีประจัน</u>	ยายกลอยยายสาสนั้นด้วยทั้งสอง
ถ้าเจ้าผู้กลัวผิดไม่คิดปอง	ต้องบทให้เอาสินไหมไป
ถ้าเจ้าผู้ไม่กลัวซึ่งเวรา	จะฟันฆ่าเสียก็ตามอัชฌาสัย
วันทองส่งคืนขุนแผนไป	ตามในพระราชกฤษฎีกา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 493)

การตัดสินคดีโดยคณะลูกขุนในตัวอย่าง (125) เน้นย้ำความผิดของศรีประจันที่ยกวันทองให้ชายอื่นคือขุนช้าง ตามถ้อยคำ “ยกลูกให้ครองทั้งสองชาย” สมควรถูกลงโทษ คือ การเปรียบเทียบปรับและเขียนหลังเพื่อประจานความชั่วของศรีประจัน และจากถ้อยคำพิจารณาคดี คณะลูกขุนใช้คำเรียก “แม่ยายโหด” หมายถึง ชั่วช้า เลวทราม “เข้าแสนร้าย” และ “คนพาล” หมายถึง คนชั่วร้าย ยิ่งตอกย้ำความชั่วของศรีประจันผู้เป็นแม่ที่มักง่ายยกวันทองลูกสาวให้เป็นภรรยาของผู้ชายถึงสองคน ดังนั้น กฎหมายนี้จึงให้ความยุติธรรมกับสตรีผู้เป็นลูกสาว และสะท้อนบทบาทของแม่ว่าควรปฏิบัติต่อลูกที่ดีเช่นกันและไม่ควรให้ลูกมีสามีมากกว่าหนึ่งคนตราบใดที่ยังไม่มีการหย่าร้างอย่างถูกต้อง ดังนั้น แม้ว่าศรีประจันมองตัวเองเชิงบวก เพราะหวังดีต่อลูกสาวจึงให้แต่งงานกับผู้ชายที่มีฐานะร่ำรวยเพื่อที่จะสบายไปตลอดตามความเชื่อของนาง แต่ความเชื่อนี้กลับไม่ได้รับการยอมรับจากบุคคลหรือสังคมภายนอก คือ วันทองที่มองว่านางมีสิทธิจัดการชีวิตของตน ขุนแผนที่มองว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดี และศาลที่ตัดสินให้ศรีประจันเป็นผู้กระทำผิด

2. ภาพตัวแทนสตรีสะท้อนการกดขี่จากผู้ชาย

ภาพตัวแทนสตรีสะท้อนการกดขี่จากผู้ชาย หมายถึง การใช้วิธีการต่างๆ เพื่อบังคับหรือทำให้ยอมอยู่ใต้อำนาจของตน มักปรากฏร่วมกับคำว่า ช่มเหง หมายถึง การใช้กำลังและอิทธิพลต่อผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) สตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนถูกกระทำจากผู้ชาย คือ ถูกคุกคามทางเพศและถูกใช้เวทมนตร์เมื่อผู้ชายต้องการสตรีผู้นั้นเป็นภรรยา ในขณะที่สตรีพยายามปฏิเสธอำนาจจากการกระทำดังกล่าว ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบสตรีนำเสนอตนเองต่อสังคมผ่านมุมมองของคนภายใน และผู้ชายที่นำเสนอการกระทำผ่านมุมมองของคนภายนอก ดังตัวอย่าง

มุมมองของคนภายใน นำเสนอโดยวันทองและแก้วกิริยา ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ การสั่ง ดังตัวอย่าง

(126) สถานการณ์: วันทอง (พิมพ์ิลลาไลย) ไม่ยอมให้ขุนแผน (พลายแก้ว) ล่วงเกินตน และพยายามปฏิเสธขุนแผน ในขณะที่ทั้งสองพบกันที่ไร่ฝ้าย

“อนิจจว่าแล้วหาพึ่งไม่

รักน้องกลางหนให้คนลือ

โดยชั่วถึงตัวมิได้แต่ง

พอควรการแล้วฉันจะปรองดอง

ตัวน้องมิใช่ของอันเคยขาย

จะฆ่าพิมพ์ิลลาไลยนี้แล้วหรือ

อย่างนี้น้องไม่ถือว่ารักน้อง

ก็จัดแจงน้องนี้มีหอห้อง

มิให้ช่องขาดเคืองกระเดื่องใจ

จะเรียงรายกลางหนหาควรไม่

พิเคราะห์ให้เหมาะก่อนเป็นไร

อดข้าวดอกกะเจ้าชีวิตวาย

นางก็มอยู่กับตักซบพักตรา

กลับไปเถิดพ่อแก้วผู้แหวตา

ไม่ตายดอกเพราะอดเสนาหา

เฝ้าวอนว่าไหว้พลางพ่อวางพิม”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 91)

ในขณะที่ผู้ชายพยายามกดขี่ข่มเหงสตรีเพื่อบังคับให้สตรีเป็นภรรยาของตน แต่ตัวอย่าง (126) วันทองสะทอนขนบประเพณีเรื่องการรักษาวลสงวนตัวผ่านการปฏิเสธตามถ้อยคำ “ตัวน้องมิใช่ของอันเคยชาย จะเรียงรายกลางหนาคอไรไม่” ซึ่งตามราชบัณฑิตยสภา (2554, ออนไลน์) คำว่ารักษาวลสงวนตัว ตรงกับคำว่า หวงตัว หมายถึง ไม่ยอมให้ใครถูกเนื้อต้องตัว รวมถึงการรักษาพรหมจรรย์ของสตรีให้คงไว้จนกว่าจะถึงเวลาอันเหมาะสม เช่น การแต่งงาน ดังนั้น สตรีต้องผ่านการแต่งงานอย่างถูกต้องหรือผ่านการยินยอมจากพ่อแม่ของตนก่อน ซึ่งลาภูแบร์ (2565, น. 169) หัวหน้าคณะทูตชาวฝรั่งเศสได้บันทึกในจดหมายเหตุเกี่ยวกับการแต่งงานของชาวสยามว่าการที่คู่รักอยู่กินกันอย่างเสรีโดยยังไม่ผ่านพิธีแต่งงานเป็นเรื่องที่น่าอับอายขายหน้าและทำให้ครอบครัวเสื่อมเสียชื่อเสียง โดยเฉพาะสามัญชน และสตรีผู้เป็นลูกสาวไม่สามารถกระทำตามความต้องการของตนเองได้เพราะเป็นการฝ่าฝืนอำนาจและสิทธิของพ่อแม่ จึงเป็นเหตุผลที่สตรีต้องปกป้องร่างกายของตนไม่ให้มีความต่างพร้อย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวันทองพยายามปกป้องตนเองได้สำเร็จในเหตุการณ์ที่ไร่ฝ้าย แต่ขุนแผนพยายามลอบเข้าหาวันทองถึงเรือนนอนในวันเดียวกัน และใโลมวันทองจนมีความสัมพันธ์กับนาง การกระทำของขุนแผนจึงสะท้อนการใช้อำนาจของผู้ชายเพื่อกดขี่ข่มเหงสตรีให้เป็นภรรยา ในขณะที่มุมมองของคนภายในมองว่าเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องแต่ไม่สามารถกระทำสิ่งใดได้

(127) สถานการณ์: ขุนแผนพบกับแก้วกิริยาขณะลอบขึ้นเรือนขุนช้าง และตกหลุมรักนาง ขุนแผนพยายามใโลมแก้วกิริยาพร้อมทั้งจะมอบเงินให้เพื่อไถ่ตัวจากขุนช้าง แต่แก้วกิริยาปฏิเสธเพราะต้องการให้ขุนแผนสู้ชอนางกับพ่อก่อน

“ครานั้นนางแก้วกิริยา

บัดป้องมิให้ต้องเข้าขมขู

เงินทองกองเกวียนจะโยยให้

ยังคิดคำบิดาเป็นราศี

ถึงยากจนก็ให้ทนเสียดมจิต

เมินหน้าชอนซบหลบอยู่

รู้แล้วว่ารักว่าปราณี

ฉันขอขบใจบุญคุณเหนือเกศ

ท่านปราณีข้าสั่งสารพัน

อย่าพลั้งผิดปรีดีเปรมเกษมสันต์

รักหลังระว่างโผยโบายรัน

ถ้าหม่อมรักฉันแต่ไม่ทอดทิ้ง

อย่าให้น้องหมองสัต์ยี่ที่สัฎญา

หม่อมรักใช้ฉันจักไม่รักตอบ

รักตัวกลัวอายเสียตายนวล

แม่นมันรับสัต์ยี่กับบิดา

อย่าด่วนชิงเชิงดให้งามหน้า

เชิญไปว่ากับคุณพ่อแต่พอควร

จะลักลอบกลัวผิดสักพันส่วน

สุดสงวนอยู่แล้วอย่าอนเลย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 375-376)

ตัวอย่าง (127) แก้วกิริยานำเสนอตนเองผู้มีสถานะทาสในขณะนั้นด้วยถ้อยคำ “ถึงยากจนก็ให้ทนเสงี่ยมจิตร อย่าพหลังผิดปรีดีเปรมเกษมสันต์ รักหลังระว่างโผยโบายรัน แม่นมันรับสัต์ยี่กับบิดา” เพื่อสื่อว่าแม่ตนเองยากจน แต่ต้อง “เสงี่ยม” หมายถึง การสำรวมกิริยาวาจาด้วยความเจียมตัวให้สุภาพเรียบร้อย (ราชบัณฑิตยสภา, 2554, ออนไลน์) ตามคำสั่งสัญญาที่ให้ไว้กับพ่อ เป็นการผูกมัดตนเองให้กระทำตาม ซึ่งนอกจากนำเสนอความคิดเรื่องการปฏิบัติตนของสตรีที่ดี ยังปรากฏความเชื่อเรื่องการทำตามคำสั่งของพ่อแม่ด้วย

อีกทั้งแก้วกิริยากล่าวกับขุนแผนว่า “อย่าด่วนชิงเชิงดให้งามหน้า อย่าให้น้องหมองสัต์ยี่ที่สัฎญา เชิญไปว่ากับคุณพ่อแต่พอควร” เพื่อสั่งให้ขุนแผนอย่ากระทำล่วงเกิน และให้ไปสูขอ กับพ่อของตนก่อน ดังนั้น ถ้อยคำของแก้วกิริยาจึงสอดคล้องกับความคิดของวันทองเรื่องการรักรนวนลสงวนตัว เพราะความรู้สึก “กลัวผิด” และ “กลัวอาย” ต่อสังคมหากต้องเสียตัวก่อนแต่งงานจะทำให้คุณค่าของตนหมดไป เป็นเรื่องน่าอายและทำให้พ่อแม่เสียชื่อเสียง ดังนั้น การปฏิเสธอำนาจของผู้ชายและการไม่ยินยอมให้ผู้ชายกดขี่ข่มเหงจึงเป็นการปกป้องตนเองของแก้วกิริยา เช่นเดียวกับวันทองที่แสดงให้เห็นความพยายามรักษาศักดิ์ศรีของตนเอง อันเป็นบรรทัดฐานที่สตรีในสังคมต้องปฏิบัติตามมิเช่นนั้นจะเป็นสตรีที่ไม่ดีในทัศนคติของสังคม

อย่างไรก็ตาม ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนปรากฏการนำเสนอความคิดที่สตรีต้องปกป้องศักดิ์ศรีของตนเองผ่านมุมมองของคนภายใน คือ จากสตรีที่นำเสนอตนเองเท่านั้น ไม่พบจากถ้อยคำของสตรีที่เป็นบุคคลอื่น รวมทั้งจากถ้อยคำของผู้ชายที่ไม่ปรากฏการกล่าวถึงการรักรนวนลสงวนตัวของสตรี อีกทั้งสตรียังถูกกดขี่และคุกคามทางเพศจากผู้ชาย แสดงถึงการไม่ให้เกียรติและละเมิดสิทธิทางร่างกายของสตรีในขณะที่ยังสตรีพยายามปกป้องตนเองเพื่อให้เป็นไปตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนด

มุมมองของคนภายนอก นำเสนอโดยขุนแผน พลายงาม สายทอง พระพิจิตรและบุษบา ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ ชุดกริยาวลีสื่อการคุกคามทางเพศ การบอกเล่า การดำเนิน ดั่งตัวอย่าง

(128) สถานการณ์: ขุนแผน (พลายแก้ว) พยายามพูดคุยกับลาวทอง แต่ลาวทองไม่กล้าพูดคุยด้วย ขุนแผนจึงใช้เวทมนตร์โสภนมากให้พี่เลี้ยงส่งให้ลาวทองทาน จนนางรู้สึกกำหนดในกามอารมณ์ หลังจากนั้น ขุนแผนให้พี่เลี้ยงทั้งสองออกไปจากห้อง และเข้าเฝ้าโลมแสดงความรักต่อลาวทองจนได้นางเป็นภรรยา

“พลายแก้วเห็นนางยังประหม่า	พูดไม่เงยหน้าขึ้นจากที่
ครั้นจะสนทนาให้เข้าที่	เข้าชื้อยู่ก็เนิ่นเกินเวลา
จึงเอื้อมือหยิบหมากที่ในพาน	<u>อัศจรรย์ใจอ่านพระคาถา</u>
ด้วยเคยเชื่อใจแต่ไรมา	ไม่ช้าส่งให้พี่เลี้ยงปล้น
ช่วยยื่นหมากไปให้ลาวทอง	ทั้งสองพีกินหมากในพานนั้น
สนทนาเวลาก็ดีครั้น	ไปเกิดวันอื่นจึงขึ้นมา
พี่เลี้ยงรับหมากมายื่นให้	เจ้าลาวทองรับไว้ไม่เงยหน้า
ไม่กินกลัวจะไม่ให้โคลคลา	<u>ครั้นกินหมากมนตราให้เสียใจ</u>

ฯลฯ

พลายแก้วลุกลงมาจากเตียง	เดินเมียงมาจะปิดประตูห้อง
<u>มีอคำขำขำถูกเจ้าลาวทอง</u>	นางนั่งอยู่มิได้ร้องประการใด
หยุดยั้งนั่งใกล้ใครนี่หือ	หาออกอ้อออกปากกระไรไม่
ตอบัติมือจากอกจึงตกใจ	คิดว่าใครนี่เล่าเจ้าวันทอง
ร้อยซึ้งนังใยไม่บังควร	เวลาจวนรุ่งสว่างสว่างห้อง
<u>เลียมจูบจูบโคมประโลมลง</u>	<u>ประคองกอดอุ้มแก้วขึ้นเตียงปล้น”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 221-222)

(129) สถานการณ์: หลังจากบัวคลีแต่งงานกับขุนแผน แต่ยังไม่ต้องการมีความสัมพันธ์กับขุนแผน นางจึงพยายามขอตัดไปก่อน แต่ขุนแผนไม่ยอมและใช้เวทมนตร์เพื่อทำให้บัวคลีตกเป็นภรรยา

“เจ้าพลายแก้วฟังนางทางว่าวอน	จะตัดผอนใยเล่าเจ้าพี่เอ๋ย”
แก้วตออย่าปรารมภ์การชมเชย	ถึงไม่เคยก็จะรู้ในครู่เดียว
<u>ว่าปลางทางเป่าเทพรัญจวน</u>	<u>ให้ปั้นปูนชาบชานในทรงเสียว</u>

จูบแก้มแนบนมเข้ากลมเกลียว	อย่าบิดเบี้ยวไปให้บอบระทมกาย
เจ้าบัวคลีต้องอาคมลมละลวย	อ่อนระทวยด้วยคาถาประหม่าหาย
แต่ร้อนรักหนักจิตให้คิดอาย	ชม้อยชม้ายเมินหน้าไม่พาที
เจ้าพलयแก้วกอดน้องสะพ้องสะพัก	นางก็ผลัดข่วนหยิกแล้วพลิกหนี
เจ้าพलयต้องนางป้องเป็นพอที	สองฤดีเด็ดดีนอยู่แค่นั้น”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 334)

นอกจากสตรีถูกคุกคามทางเพศทั้งจากคำพูด สายตา กิริยาอาการ และถูกข่มขืนซึ่งแสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจของผู้ชายกดขี่ข่มเหงสตรีจากตัวอย่าง (20) – (25) ที่ผู้วิจัยวิเคราะห์จากชุดกริยาสื่อการคุกคามทางเพศต่อสตรี และจากตัวอย่าง (128) – (129) เมื่อพิจารณาถ้อยคำ “อึดอั้นใจอ่านพระคาถา” “ครั้นกินหมากมนตราให้เสียวใจ” “ว่าพลางทางเป่าเทพรัญจวน ให้ปั่นป่วนซาบซ่านในทรวงเสียว” ตามลำดับ ปราบกฏการใช้เวทมนตร์ของขุนแผนเพื่อให้ลาวทองและบัวคลีตกเป็นภรรยาของตน ขุนแผนใช้โอกาสที่สตรีทั้งสองถูกคาถาเสน่ห์คุกคามทางเพศ คือ “มีอคล่ำขยำ” “จูบจูบโถมประโลมลง” “ประคองกอดอุ้มแก้วขึ้นเตียง” ที่กระทำกับลาวทองในขณะที่นางไม่รู้สึกรู้ตัว และ “จูบแก้มแนบนม” “กอด” ที่กระทำกับบัวคลีแม้ว่านางจะพยายามปฏิเสธสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อผู้ชายต้องการสตรีผู้ใดเป็นภรรยาก็สามารถกระทำได้ไม่ว่าด้วยวิธีการใดก็ตาม แม้ว่าสตรีจะไม่ยินยอม

(130) สถานการณ์: พलयงามลอบเข้าหาศรีมาลาถึงห้องนอนของนาง พलयงามพยายามแสดงความรักที่มีต่อศรีมาลาและพยายามมีความสัมพันธ์กับนาง เมื่อศรีมาลาไม่ยินยอม พलयงามจึงแสดงการคุกคามทางเพศเพื่อให้ได้ศรีมาลาเป็นภรรยา

“เห็นแล้วหม่อมพี่ที่รักน้อง	คงปรองดองร่วมรักสมครสมาน
แต่ฉันยังเป็นไข้ให้สะท้าน	ขอผิดพอนานนานจะตามใจ
เจ้าพलयรู้ใจไซ้มารยา	ไม่รอช้ากอดรัดกระหวัดไขว่
<u>ประจวบจูบลอดในสไบ</u>	นางผลัดใส่อยู่จนพับกับที่นอน”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 649-650)

ตัวอย่าง (130) เมื่อพิจารณาถ้อยคำ “ไม่รอช้ากอดรัดกระหวัดไขว่” “ประจวบจูบ” แสดงให้เห็นการกระทำของพलयงามเช่นเดียวกับขุนแผนที่คุกคามทางเพศและข่มขืนสตรี เป็นการ

กตขี่สตรีด้วยการใช้กำลังเพื่อทำให้ศรีมาลาเป็นภรรยาของตน ซึ่งเป็นรูปแบบของการคุกคามทางเพศ เพราะจากคำว่า “ผลักไส” แสดงว่าศรีมาลาไม่ยินยอม แม้ว่าศรีมาลามีความรักต่อพलयงม แต่นางพยายามปฏิเสธการมีความสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน เพราะศรีมาลามองว่าไม่เหมาะสมสะท้อนความเชื่อเรื่องการรักษาวลสงวนตัวของสตรีและพยายามปกป้องศักดิ์ศรีของตนเอง เช่นเดียวกับที่วันทองและแก้วกิริยากระทำ แต่ในที่สุดศรีมาลาต้องตกเป็นภรรยาของพलयงม สะท้อนการกระทำของผู้ชายที่ไม่ให้เกียรติและกตขี่ข่มเหงสตรีเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตนต้องการ คือ การได้สตรีเป็นภรรยา นอกจากนี้ การสะท้อนการกตขี่สตรีจากผู้ชายยังนำเสนอผ่านความคิดของบุคคลอื่นในมุมมองของคนภายนอกที่แสดงถึงอำนาจของผู้ชายในการกระทำล่วงเกินสตรี และสตรีคือผู้ได้รับผลกระทบ ดังตัวอย่าง

(131) สถานการณ์: หลังจากวันทอง (พิมพ์ลาไลย) พบขุนแผน (พलयแก้ว) ที่ไร่ฝ้ายและถูกขุนแผนกระทำล่วงเกิน วันทองจึงกลับมาเล่าให้สายทองฟังถึงเหตุการณ์ทั้งหมด สายทองจึงปลอบโยนวันทอง

“แม่อย่าด่วนควรถือว่าหยาบซ้ำ	อันเจรจาหาที่จริงไม่
สัญญาเบื่องหน้ายังว่าไว้	แม่จงพิเคราะห์ให้ใครดูเถิดตรา
เจ้าพलयแก้วเป็นชายบริสุทธิ์	ผ่องผุดยังไม่เป็นที่กังขา
แม่ก็พรหมจารีที่ไโสภา	แต่รุ่นมาไม่มีใครแผ้วพาน
พี่มาประสบพบพलयแก้ว	เพียงนี้แล้วหรือจะผลักหักหาญ
<u>ให้เคล้าคลึงถึงสองไม่ต้องการ</u>	<u>เป็นมลทินจะประจานอยู่ในใจ</u>
ถึงได้อื่นมาขึ้นอารมณ์เจ้า	ถ้าพบเก่าจะเอาหน้าไปไว้ใน
<u>ขึ้นชู้จะติดตัวไปจนตาย</u>	แม่อย่าได้ด่วนเด็ดเสียเดียวตาย”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 94)

ตัวอย่าง (131) สายทองกล่าวถ้อยคำ “แม่ก็พรหมจารีที่ไโสภา” เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของวันทองก่อนถูกผู้ชายถูกเนื้อต้องตัว แต่หลังจากเหตุการณ์ที่วันทองเล่าให้สายทองฟังว่านางถูกขุนแผนล่วงเกินตามถ้อยคำ “ให้เคล้าคลึงถึงสองไม่ต้องการ” จากคำว่า “เคล้าคลึง” หมายถึง ลูบคลำกอดรัด แสดงว่าวันทองถูกขุนแผนกระทำล่วงเกินอันเป็นการถูกเนื้อต้องตัว และเมื่อพิจารณาจากคำว่า “มลทิน” ที่ปรากฏในถ้อยคำ “เป็นมลทินจะประจานอยู่ในใจ” หมายถึง ความต่างพร้อย ความมัวหมอง และความไม่บริสุทธิ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, ออนไลน์)

ประกอบกับถ้อยคำ “ขึ้นชู้จะติดตัวไปจนตาย” แสดงว่าวันทองมีตำหนิตามความเชื่อของสังคมที่มองว่าสตรีที่ถูกผู้ชายสัมผัสสร้างกายเป็นสตรีที่ต่างพร้อย และส่งผลให้สตรีผู้นั้นมีทัศนคติเชิงลบต่อตนเอง และต้องอับอายไปตลอด แม้ว่าตามเหตุการณ์เกิดจากผู้ชายพยายามกดขี่ข่มเหงและล่วงเกิน แต่ผู้ชายกลับไม่ได้รับผลเสียที่กระทำต่อสตรีเช่นนั้น

(132) สถานการณ์: เมื่อพระพิຈิตรและบุษบาทราบข่าวพलयงามลักลอบเข้าห้องศรีมาลา และมีความสัมพันธ์เชิงชู้สาว ทั้งสองไม่พอใจอย่างยิ่ง แต่ต้องทำเป็นเจียบไว้

<u>“แต่ก็ได้ชู้ขอเป็นหอห้อง</u>	<u>ถึงอย่างไรก็ต้องมาเป็นผัว</u>
<u>เพียงแต่มันดวนได้ไม่เกรงกลัว</u>	<u>จะมามัวโกรธไปทำไมมี</u>
<u>ถ้าต่อว่าต่อขานพานอ้อฉาว</u>	<u>จะรานรำถึงขุนแผนไม่พอที่</u>
<u>เขาก็ยังชื้อตรงคงภักดี</u>	<u>เราเป็นผู้ใหญ่อย่าใจเบา</u>
<u>จะขึ้นชื้อภรรยาเสียงศรีมาลา</u>	<u>ว่าคบชู้หาขายหน้าเขา</u>
<u>เป็นนอมยานกลิ้งชอกอกของเรา</u>	<u>ทำเฉยเลยเถิดเจ้าอย่าแพร่งพราย”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 398)

ตัวอย่าง (132) เมื่อพระพิຈิตรและบุษบาทราบข่าวพलयงามลักลอบเข้าห้องศรีมาลา จึงคิดว่าทั้งคู่มีความสัมพันธ์เชิงชู้สาวกัน แม้ว่าทั้งสองตำหนิการกระทำที่ไม่ดีของพलयงามตามถ้อยคำ “เพียงแต่มันดวนได้ไม่เกรงกลัว” สื่อว่าพलयงามมีความสัมพันธ์กับศรีมาลาทั้งที่ยังไม่ได้แต่งงานกันอย่างถูกต้อง แต่พระพิຈิตรและบุษบาพยายามจะทำให้เรื่องนี้เจียบโดยไม่ “แพร่งพราย” หมายถึง การเปิดเผยความลับให้ผู้อื่นรับรู้ เพราะจะทำให้ศรีมาลาอับอายขายหน้าเรื่องที่ได้มาหาชู้กับผู้ชาย อีกทั้งใช้คำเปรียบ “นอมยาน” เพื่อสื่อลักษณะของสตรีที่มีความสัมพันธ์กับผู้ชายแล้ว และทำให้พระพิຈิตรและบุษบาผู้เป็นพ่อแม่เสียชื่อเสียงด้วย

ผลเสียที่เกิดขึ้นทั้งต่อสตรีเองและครอบครัวจากการถูกผู้ชายกดขี่ข่มเหง ทั้งถูกเนื้อต้องตัวหรือมีความสัมพันธ์กับผู้ชายก่อนแต่งงาน เป็นเหตุผลที่สตรีพยายามปกป้องตนเองจากผู้ชายและรักษาพรหมจรรย์ไว้คงอยู่ แม้ว่าในที่สุดสตรีต้องตกเป็นภรรยาของผู้ชาย แต่การกระทำของสตรีสะท้อนความพยายามที่ต้องการรักษาเกียรติและศักดิ์ศรีในขณะที่ผู้ชายไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม และยังกระทำต่างๆ อันแสดงถึงการไม่ให้เกียรติสตรี ดังนั้น ตัวอย่าง (126) – (132) จึงสะท้อนการถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้ชายภายใต้ระบอบชายเป็นใหญ่ที่เปิดโอกาสให้ผู้ชายสามารถล่วงเกินสตรี ในขณะที่สตรีต้องพยายามปกป้องตนเอง

3. ภาพตัวแทนสตรีที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย

ภาพตัวแทนสตรีที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย คือ การนำเสนอผ่านถ้อยคำและการกระทำของตัวละครอันสื่อถึงความไม่เท่าเทียมทางสังคมระหว่างสตรีและผู้ชายที่ได้รับสิทธิในการกระทำบางอย่าง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบ 2 ประเด็น 1) สตรีต้องมีสามีคนเดียว 2) สตรีคือสิ่งของ ดังนี้

3.1 สตรีต้องมีสามีคนเดียว ในขณะที่ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน แต่กฎหมายและบรรทัดฐานทางสังคมกลับกำหนดให้สตรีต้องมีสามีคนเดียว หากสตรีมีสามีหลายคนต้องอับอายผู้คนและถูกประณามว่าเป็นสตรีชั่วช้าในทัศนคติของผู้คนในสังคม ซึ่งสะท้อนทั้งจากมุมมองของคนภายในและมุมมองของคนภายนอก ดังนี้

มุมมองของคนภายใน นำเสนอโดยวันทอง ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ การดำเนิน การแสดงความรู้สึกผิดหวัง ดังตัวอย่าง
(133) สถานการณ์: วันทองแสดงความรู้สึกไม่พอใจและกลัวว่าตนจะต้องเป็นภรรยาของขุนช้างหลังจากที่ขุนช้างโกหกเรื่องขุนแผนตายในสงคราม

“ถึงคนไม่อายุก็อายุผี

อายุสิบหกปีมีผัวสอง

ถึงจะขียนยกให้ไม่ปรองดอง

ผัวของข้ายังไม่เป็นไร”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 243)

(134) สถานการณ์: วันทองเสียใจมากที่ขุนแผนต่อว่าและพูดตัดขาดนาง หลังจากทะเลาะกันอย่างรุนแรงเรื่องลาวทองภรรยาอีกคนของขุนแผน วันทองคิดว่าตนจะต้องกลายเป็นภรรยาของขุนช้างซึ่งจะทำให้นางเป็นสตรีที่มีสามีสองคน

“อายุเท่านี้มีผัวสองผัว

แสนชั่วแสนถ้อยทุกเส้นผม

มีแต่จะอับอายไม่วายตรม

ชีวิตสิ้นดินถมก็ชื่อภรรยา

ความเจ็บเท่าไรไม่รู้หาย

ความอายเมื่อไหร่จะสิ้นชื่อ

ดังหมึกสักปากไว้ที่หลังมือ

ยังจะรื้อรูปไปไยมี

ตายเสียตายเถิดประเสริฐกว่า

คว่าได้เชือกกลากมาจากที่

ยกมือกราบงามลงสามที

ชาตินี้ห้องพลัดพ่อพลายแก้ว”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 284-285)

ตัวอย่าง (133) – (134) วันทองสื่อความรู้สึกผิดด้วยการตำหนิตนเองหากนางต้องมีสามีอีกคน เมื่อพิจารณาถ้อยคำ “ถึงคนไม่อายุก็อายุมี อายุสิบหกปีมีผัวสอง” และ “อายุเท่านี้มีสองผัว แสนชั่วแสนถ้อยทุกเส้นผม มีแต่จะอับอายไม่วายตรม” วันทองเน้นย้ำคำว่า “อาย” เพื่อสื่อว่านางต้องอับอายผู้คนอย่างมากหากมีสามีสองคน และกลายเป็นสตรีที่เลวทรามในทัศนคติของตนเองจากการใช้คำว่า “ชั่ว” และ “ถ้อย” นางจึงต้องการฆ่าตัวตาย การนำเสนอความคิดเชิงลบของวันทองหากต้องมีสามีสองคนมาจากความเชื่อและบรรทัดฐานทางสังคมที่ตัดสินสตรีที่มีสามีหลายคนเป็นสตรีไม่ดี ประกอบกับการสนับสนุนความเชื่อนี้ด้วยกฎหมายที่สามารถเอาผิดและลงโทษสตรีที่คบชู้หรือมีสามีหลายคน ยิ่งสร้างความน่าเชื่อถือให้สังคมและเป็นแบบอย่างที่สตรีในสังคมไม่ควรปฏิบัติตาม อีกทั้งเมื่อสอดคล้องกับถ้อยคำของสมเด็จพระพันวษาซึ่งเป็นมุมมองของคนภายนอก ยิ่งตอกย้ำความเชื่อเรื่องนี้ให้มากขึ้น ตามตัวอย่าง (135)

มุมมองของคนภายนอก นำเสนอโดยสมเด็จพระพันวษา ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผล การสั่ง ดังตัวอย่าง (135) สถานการณ์: : สมเด็จพระพันวษาให้วันทองเลือกว่าจะอยู่กับขุนแผนหรือขุนช้าง เพราะพระองค์ไม่พอใจที่วันทองมีสามีสองคน

“เฮ้ยอีวันทองว่าจะไร	มึงตั้งใจปลดปลงให้ตรงที่
อย่าพะวังกังขาเป็นราคะ	เพราะมึงมีผัวสองกุดต้องแค้น
<u>ถ้ารักใหม่ก็ไปอยู่กับอ้ายช้าง</u>	<u>ถ้ารักเก่าเข้าข้างอ้ายขุนแผน</u>
<u>อย่าเวียนวนไปให้คนมันหมิ่นแคลน</u>	<u>ถ้ามันมึงรักไหนให้ว่ามา”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 864)

ในขณะที่สมเด็จพระพันวษาใช้ถ้อยคำเพื่อแสดงถึงโอกาสที่ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคน คือ “ถ้ามันมีสามสี่ยังดีกว่า ต้องตำราว่าเป็นสุขเกษมศรี” ในตัวอย่าง (89) และ “มีเมียมากสักเท่าไรก็ควรที่ได้สักสิบคนนั่นมันยิ่งดี” ในตัวอย่าง (90) แต่ในทางตรงกันข้าม สมเด็จพระพันวษาใช้ถ้อยคำสื่อความคิดจากมุมมองของคนภายนอกที่สตรีต้องมีสามีเพียงคนเดียวเท่านั้นในตัวอย่าง (135) เมื่อพิจารณาถ้อยคำ “เพราะมึงมีผัวสองกุดต้องแค้น” เป็นการนำเสนอบรรทัดฐานทางสังคมเรื่องการมีสามีหลายคนเป็นการกระทำที่ไม่ดี สอดคล้องกับมุมมองของวันทองที่มองตนเอง สมเด็จพระพันวษาจึงแสดงความไม่พอใจที่วันทองมีสามีสองคน คือ ขุนแผนและขุนช้าง ดังนั้น การที่สมเด็จพระพันวษาให้วันทองตัดสินใจเลือกด้วยการใช้วัจนกรรมชี้้นำตามถ้อยคำ

“ถ้ารักใหม่ก็ไปอยู่กับอ้ายข้าง ถ้ารักเก่าเข้าข้างไอ้ขุนแผน” เป็นการยุติปัญหาทั้งหมด และถ้อยคำ “อย่าเวียนวนไปให้คนมันหมั่นแคลน” เน้นย้ำว่าสตรีที่มีหลายสามีมักถูกดูถูกและห้ามเกียรติจากผู้คนในสังคม

การสื่อภาพตัวแทนสตรีที่ต้องมีสามีคนเดียวทั้งจากมุมมองของคนภายในและมุมมองของคนภายนอกเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ มองว่าสตรีที่มีหลายสามีเป็นคนไม่ดี โดยเฉพาะเมื่อถ้อยคำมาจากสมเด็จพระพันวษาผู้เป็นพระมหากษัตริย์และมีอำนาจสูงสุดยิ่งสร้างความน่าเชื่อถือและแสดงให้เห็นบรรทัดฐานของสังคมที่ไม่ให้สิทธิกับสตรีได้เท่าเทียมผู้ชาย

3.2 สตรี คือ สิ่งของ คือ การนำเสนอสตรีในฐานะภรรยาและลูกที่สามีหรือพ่อแม่สามารถขายหรือยกให้ผู้อื่นได้ตามที่สามีหรือพ่อแม่ต้องการ ผลการวิเคราะห์พบการนำเสนอทั้งจากมุมมองของคนภายในและมุมมองของคนภายนอก ดังนี้

มุมมองของคนภายใน นำเสนอโดยแก้วกิริยา ลาวทอง สร้อยทอง สร้อยฟ้า ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ อวัจนภาษา ดังตัวอย่าง

(136) สถานการณ์: พระยาสุโขทัยนำแก้วกิริยามาขายตัดดอกกับขุนช้าง เพราะต้องการส่งเงินพินัยสินห้าซ่งให้พระคลัง ซึ่งแก้วกิริยาก็ยินยอมโดยดี

“จะกล่าวถึงเจ้าขรรค์สุโขทัย	ต้องเร่งเงินพินัยอยู่ในคลัง
ได้ส่งมั่งยังค้างอยู่สินห้า	ทนทุกข์เวทนาอยู่ทมิฬซ่ง
จึงปรึกษาลูกน้อยเจ้าร้อยซ่ง	ช่วยหลังพ่อเกิดแก้วกิริยา
ลูกสาวก็ยอมพร้อมใจ	จะขายไว้กับใครคุณพ่อขา
เจ้าขรรค์บอกไปมิได้ช้า	ลูกเกลอของข้าอยู่สุพรรณ”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 314)

ตัวอย่าง (136) แก้วกิริยาใช้ถ้อยคำว่า “ยอมพร้อมใจ” หมายถึง การแสดงออกที่เห็นด้วย ไม่ขัดความต้องการของอีกฝ่าย เพื่อยอมรับและปฏิบัติตามความต้องการของพ่อที่ต้องการขายนางเป็นทาสให้ขุนช้าง สะท้อนความคิดของแก้วกิริยาที่มีความกตัญญูเพราะรู้ว่าพ่อของตนกำลังลำบาก การกระทำของแก้วกิริยาจึงเป็นแบบอย่างของลูกที่ดีในทัศนคติของสังคมที่มองว่าลูกต้องกตัญญูต่อพ่อแม่และต้องตอบแทนพระคุณ แต่ภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก บ่อยครั้งลูกต้องยอมต่ออำนาจของพ่อแม่อย่างไม่มีทางเลือก ดังเช่นลาวทอง สร้อยทอง และสร้อยฟ้า ดังตัวอย่าง

(137) สถานการณ์: ลาวทองแสดงความรู้สึกที่ไม่ต้องการเป็นภรรยาของขุนแผนตามที่พ่อและแม่ต้องการ อีกทั้งกล่าวกับพ่อแม่ของตนว่า

“ครานั้นจึงแม่เจ้าลาวทอง	ยกสองมือทูนขึ้นเหนือหัว
<u>ร้องไห้ก่ถึงเกลือกเสือกตัว</u>	<u>ระเริ่มกริ้วรั้วทั้งกายา</u>
<u>กอดเท้าพ่อแม่สะอื้นไห้</u>	<u>น้ำตาไหลซึมซาบลงอาบหน้า</u>
เช็ดน้ำตาคลอหล่อหลังตา	แล้ววอนว่ารำพันพิไรไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 210)

(138) สถานการณ์: สร้อยทองแสดงความรู้สึกผ่านถ้อยคำและการกระทำที่ไม่ต้องการเป็นสนมของสมเด็จพระพันวษาตามที่พ่อแม่ต้องการ

“ครานั้นสร้อยทองผ่องศรี	<u>กอดบาทชนนี้สะอื้นไห้</u>
อนิจจาพระบิดาไม่อาลัย	จะพรากไปจากอกพระมารดา
ขึ้นเอาไปใจลูกจะขาดวิน	คงจะสิ้นชีพเสียในกลางป่า
ได้จะได้ไปถึงอยุธยา	ด้วยอุรารอกฆ่าเสียเต็มที”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 567-568)

(139) สถานการณ์: สร้อยฟ้าแสดงความรู้สึกเสียใจผ่านถ้อยคำและการกระทำเมื่อรู้ว่าสมเด็จพระพันวษาพระราชทานนางให้พลายงาม

“ครานั้นสร้อยฟ้ามารศรี	<u>ฟังคดีเพียงจะตื่นสิ้นสังขาร</u>
<u>สองกรกอดบาทพระบิดา</u>	<u>ก้มหน้าชบลงแล้วไต่กี</u>
ไฉ้ว่าเจ้าประคุณของลูกแก้ว	จะละลูกเสียแล้วเอาตัวหนี
ถึงตกไร้ใกล้ชนกชนนี	ก็พอมิเยื่อใยในใจคอก
ซึ่งยกลูกถวายถ่ายชีวิต	ลูกไม่คิดบิดเบือนดอกเจ้าพ่อ
ท่านจะใช้ตักน้ำหรือหามวอ	ไม่ย่อท้อจะแทนพระคุณไป”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 785)

ตัวอย่าง (137) – (139) ลาวทอง สร้อยทอง สร้อยฟ้า แสดงอากัปภิกิริยาเพื่อสื่อความรู้สึกในลักษณะเดียวกัน คือ เสียใจ ผ่านการ “ร้องไห้” “น้ำตาไหล” “น้ำตาคลอ” “สะอื้นไห้” “ไต่กี” เพื่อสื่อว่าไม่ต้องการเป็นภรรยาของผู้ชายที่พ่อแม่จัดหาให้ และต้องการอยู่ตอบแทนพ่อแม่

ของตน และแม้ว่าลาวทอง สร้อยทอง สร้อยฟ้าพยายามเรียกร้องให้พ่อแม่เห็นใจ แต่สตรีผู้เป็น ลูกสาวทั้งสามไม่สามารถคัดค้านความต้องการของพ่อแม่และต้องยินยอมทำตามในที่สุด เป็นการ สะท้อนอำนาจทางสังคมที่ลูกต้องอยู่ภายใต้อำนาจของพ่อแม่ซึ่งไม่อาจเปลี่ยนแปลง ตอกย้ำภาพ ตัวแทนสตรีเป็นสิ่งที่สามารถขายหรือยกให้ผู้อื่นได้

มุมมองของคนภายนอก นำเสนอโดยแสนคำแมน ศรีเงินยวง และขุนแผน ด้วย กลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ การบอกเล่า ชุติกริยาวลีสื่อสตรีเป็นสิ่งที่ของ ดังตัวอย่าง (140) สถานการณ์: แสนคำแมนและศรีเงินยวงพยายามโน้มน้าวและอธิบายเหตุผลให้ลาวทองผู้ เป็นลูกสาวฟังว่าเหตุใดจึงต้องยกนางให้กับขุนแผน

“เมื่อน้อยน้อยร้อยซึ้งฟังพ่อแม่ จะยกเจ้าให้เขาไปเกล้าคลึง เขาก็เป็นยอดทหารชาญณรงค์ เจ้าจะได้ฟังพาข้างหน้าไป	ครั้นพ่อแม่เฒ่าแก่พ่อแม่พี่ แม่อย่าซึ้งเคียดแค้นรำคาญใจ คงไปได้ดีอย่าสงสัย อันเชียงใหม่กับกรุงอยุธยา”
--	--

(กรมศิลปากร, 2510, น. 210)

ตัวอย่าง (140) แสนคำแมนและศรีเงินยวงอธิบายเหตุผลให้ลาวทองฟังว่าเหตุใดจึง ต้องยกนางให้กับพลายแก้ว ซึ่งนอกจากช่วยให้ลาวทองมีที่พึ่งจากสามี ยังช่วยให้ชาวบ้านอยู่รอด ปลอดภัยด้วย อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากถ้อยคำ “เมื่อน้อยน้อยร้อยซึ้งฟังพ่อแม่ ครั้นพ่อแม่เฒ่าแก่พ่อแม่ พี่” แสนคำแมนและศรีเงินยวงนำเสนอตนเองเชิงบวกเพื่อสื่อว่าเป็นผู้เล็งดูลาวทองมา ดังนั้น เมื่อลาวทองเติบโตจึงต้องเป็นที่พึ่งให้พ่อแม่ตามความเชื่อของสังคมที่ลูกต้องกตัญญูและตอบแทน บุญคุณของพ่อแม่ แสนคำแมนและศรีเงินยวงจึงใช้สิทธิความเป็นพ่อแม่ รวมทั้งความเชื่อเรื่อง ความกตัญญูยกลาวทองให้ขุนแผน แม้ว่าลาวทองไม่เห็นด้วยจากอากัปกริยาที่สื่อออกมาตาม ตัวอย่าง (137) ที่สะท้อนจากมุมมองของคนภายใน แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธอำนาจของพ่อแม่ที่มีเหนือลูกได้

(141) สถานการณ์: ขุนแผน (พลายแก้ว) กล่าวกับวันทอง (พิมพิลาไลย)ว่าจะรีบขอร้องให้ทอง ประศรีผู้เป็นแม่มาสู่ขอวันทองเพราะกลัวขุนช้างจะมาชิงสู่ขอก่อน และศรีประจันแม่วันทองจะยก นางให้ขุนช้าง

“จะจากเจ้าพี่เศรำไปเจียนน้อง	เพราะมิตรธิจดาบองให้เป็นใหญ่
รักษาตัวเกิดผิวจะลาไป	ระวังภัยอย่าให้ผิดแก่คนพาล
พี่พรันจิตคิดวิตกด้วยแม่เจ้า	จะขึ้นเอาไปให้ไฉ่เครัจฉาน
<u>เป็นลูกเขาสุดที่เจ้าจะทัดทาน</u>	<u>ก็จะพาลตีเจ้าให้เศรำใจ”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 147)

ตัวอย่าง (141) ขุนแผนใช้คำว่า “เอาไปให้” เพื่อสื่ออำนาจของศรีประจันผู้เป็นแม่ที่สามารถยกลูกสาวให้ผู้ชายใดก็ได้ตามความต้องการของแม่ และบอกกล่าวกับวันทองด้วยถ้อยคำ “เป็นลูกเขาสุดที่เจ้าจะทัดทาน ก็จะพาลตีเจ้าให้เศรำใจ” ซึ่งสะท้อนปรีชาญาณทางความคิดของขุนแผนที่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริง คือ ลูกไม่สามารถห้ามหรือคัดค้านแม่ได้ และต้องปฏิบัติตามคำสั่งของแม่ มิเช่นนั้นอาจถูกลงโทษ คำพูดของขุนแผนในมุมมองของคนภายนอกจึงสอดคล้องกับเส้นคำแมนและศรีเงินยวงในตัวอย่าง (140) ซึ่งสะท้อนโครงสร้างอำนาจทางสังคมที่พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก และลูกสาวคือสิ่งของที่พ่อแม่สามารถกระทำต่อลูกอย่างไรก็ได้

4. ภาพตัวแทนสตรีที่อ่อนแอต้องให้ผู้ชายปกป้อง

ภาพตัวแทนสตรีที่อ่อนแอต้องให้ผู้ชายปกป้อง คือ การนำเสนอความคิดของตัวละครเพื่อสื่อถึงสตรีที่ต้องพึ่งพาสามี เพราะสามีเป็นผู้คุ้มครองภรรยา ถ้าสตรีเป็นม่ายหรือสามีทอดทิ้ง สตรีผู้นั้นจะต่างพร้อม และสังคมไม่ยอมรับ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบถ้อยคำและการกระทำของตัวละครที่สัมพันธ์กับกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท ดังนี้

มุมมองของคนภายใน นำเสนอโดยวันทองเพื่อสื่อความเชื่อเกี่ยวกับสตรีที่เป็นม่าย ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ การบอกเล่า ดังตัวอย่าง

(142) สถานการณ์: หลังจากขุนช้างโกหกศรีประจันและวันทองว่าขุนแผน (พลายแก้ว) ตายในสงคราม ทำให้วันทองเสียใจมากและแสดงความรู้สึกเมื่อรู้ว่าตนต้องเป็นม่าย

“ไฉ่ว่าอนิจจาวันทองเอ๋ย	กระไรเลยวิบากจริงทุกสิ่งสรรพ
เกิดมาอาภัพสารพัน	แต่ยังน้อยน้อยนั้นพอก็ตาย
อยู่มากับแม่จนมีเรือน	<u>ไม่ล่วงวันทันเดือนก็เป็นม่าย</u>
<u>จะอยู่เป็นคนไม่พ้นอาย</u>	อ้ายฉิบหายรบกวณจนป่วนไป
ผิวตายทางไกลไปไม่ถึง	<u>เมียหามีที่พึ่งแห่งไรไม่</u>
สุดจิตที่จะคิดประการใด	เหลืออาลัยเมียแล้วพ่อแก้วตา”

(กรมศิลปากร, 2510, น. 249)

ตัวอย่าง (142) วันทองนำเสนอดตนเองเชิงลบในฐานะภรรยาหากสามีตายว่า “ไม่ล่วง วันทันเดือนก็เป็นม่าย” “จะอยู่เป็นคนไม่พัวอาย” เพื่อสื่อว่าสตรีที่เป็นม่ายจะต้องอับอายผู้คน เพราะภรรยาขาดที่พึ่ง เมื่อพิจารณาจากถ้อยคำ “เมียสามีที่พึ่งอย่างไรไม่” ซึ่ง “ที่พึ่ง” หมายถึง ผู้ให้การช่วยเหลือคุ้มครอง หรือสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, ออนไลน์) แสดงว่า ภรรยาต้องพึ่งพาสามีไปตลอด เมื่อสามีตายหรือทอดทิ้งภรรยาจะขาดที่พึ่ง สังคมจะดูหมิ่นดูแคลน สตรีผู้นั้นจนขาดความน่าเชื่อถือ (บุญยงค์ เกศเทศ, 2532, น. 81) โดยเฉพาะกรณีที่สามีทอดทิ้ง ภรรยาจะมีตำหนิมากตามความเชื่อของสังคม และไม่สามารถใช้ชีวิตต่อไปได้ เป็นการสะท้อน ความเชื่อว่าสตรีอ่อนแอต้องมีผู้ชายปกป้องคุ้มครองตน สอดคล้องกับตัวอย่าง (143) ที่อัปสร สุมาลีสอนสร้อยฟ้าจากมุมมองของคนภายนอก

มุมมองของคนภายนอก นำเสนอโดยอัปสรสุมาลี เพื่อสื่อความเชื่อเกี่ยวกับ สตรีที่อ่อนแอจากการเป็นม่ายเพราะสามีทอดทิ้ง ด้วยกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบท คือ การ สั่ง โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผล โครงสร้างประโยคเงื่อนไข ดังตัวอย่าง (143) สถานการณ์: อัปสรสุมาลีอบรมสั่งสอนสร้อยฟ้าก่อนแต่งงานกับพลายงามในฐานะภรรยา พระราชทาน

<u>“ธรรมดาสตรีที่มีผัว</u>	<u>ต้องเกรงยำจากกลัวผัวข่มเหง</u>
<u>เพราะถ้าผัวตัวนั้นยังคุมเกรง</u>	<u>ถึงคนอื่นครั้นใครมิเป็นไร</u>
<u>ถ้าผัวทิ้งคนเดียวเปลี่ยนอนาก</u>	<u>เหมือนสิ้นชาติสิ้นเชื้อที่เนื้อไข</u>
<u>หญิงที่ผัวทิ้งขว้างห่างเหินไป</u>	<u>จะเข้าไหนเขากระหน่อมมกย้มเยาะ</u>
<u>ถึงจะหาลูกผัวแก้ตัวใหม่</u>	<u>ก็ยากนักจักได้ที่มันเหมาะ</u>
<u>ด้วยสิ้นในพรหมจรรย์ที่จำเพาะ</u>	<u>เหมือนน้ำใส่กลวงดั่งเจาะรังเกียจกัน”</u>

(กรมศิลปากร, 2510, น. 788-789)

ตัวอย่าง (143) อัปสรสุมาลีนำเสนอความเชื่อต่อสตรีในฐานะภรรยาผ่านมุมมองของ คนภายนอกเช่นเดียวกับที่วันทองนำเสนอตนเองว่าภรรยาต้องพึ่งพาสามีและจะพบปัญหาในการ ดำเนินชีวิตหากปราศจากสามี แสดงว่าสตรีไม่สามารถใช้ชีวิตโดยลำพัง เป็นสตรีอ่อนแอที่ต้อง พึ่งพาสามีไปตลอด โดยเฉพาะภรรยาที่สามีทอดทิ้งถือว่าเป็นสตรีที่มีตำหนิมาก เพราะสูญเสีย พรหมจรรย์ไปแล้ว ความเชื่อเรื่องนี้จึงส่งผลให้สตรีต้องปฏิบัติหน้าที่ของการเป็นภรรยาให้ดีที่สุด

คือ ต้องเชื่อฟัง เคารพนับถือ เกรงกลัว และปรนนิบัติสามีอย่างดีเพื่อไม่ให้สามีทอดทิ้ง เป็นการนำเสนอมุมมองความคิดจากมุมมองของแม่ผู้เป็นคนภายนอก

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลแสดงว่ามุมมองของคนภายในและมุมมองของคนภายนอกมีความคิดและความเชื่อเรื่องสามีต้องเป็นที่พึ่งของภรรยาเช่นเดียวกัน สะท้อนรูปแบบการปกครองระบอบปิตาธิปไตยหรือระบอบชายเป็นใหญ่ที่ผู้ชายมีอำนาจเหนือสตรี มีหน้าที่ปกป้อง ดูแล และคุ้มครองภรรยา สถานภาพของสตรีจึงถูกควบคุมและครอบงำโดยผู้ชายที่มีอำนาจในครอบครัว สตรีจึงต้องเป็นภรรยาและแม่ที่ดี ต้องเชี่ยวชาญเรื่องงานบ้าน และต้องมีพฤติกรรมที่เหมาะสมตามแนวทางที่สังคมกำหนดไว้ (สรยา รอดเพชร, ทศนีย์ ทานตวาทิช, และ นันทนัย ประสานนาม, 2561, น. 58)

จากการวิเคราะห์ตัวบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ถูกประกอบสร้างด้วยโครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคมทำให้เห็นภาพตัวแทนสตรีไม่เพียงจากมุมมองของคนภายในที่นำเสนอโดยสตรีเอง แต่มีมุมมองของคนภายนอกที่นำเสนอโดยบุคคลอื่น การสะท้อนภาพตัวแทนสตรีจากระบบปริชานของทั้งสองฝ่ายจึงทำให้เห็นสตรีในหลากหลายมิติที่ชัดเจน ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงอุดมการณ์ที่แฝงอยู่ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง “ภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์” ผู้วิจัยนำผลการวิเคราะห์มาสรุปและอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย คือ 1) วิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน 2) ตีความภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในมุมมองของคนภายใน (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคม) และมุมมองของคนภายนอก (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่นต่อสังคม) โดยสรุปผลการวิเคราะห์ และอภิปรายผลได้ดังนี้

1. โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

1.1 โครงสร้างตัวบท ผลการวิเคราะห์กลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบทตามแนวคิดของ van Dijk (2008) โดยพิจารณาทั้งในระดับเสียง คำ กลุ่มคำ และข้อความที่สะท้อนโครงสร้างปริชาน คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติต่อตัวละครสตรีที่สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม ผู้วิจัยพบ 7 กลวิธี คือ 1) ชุดคำศัพท์ 2) โครงสร้างประโยค 3) วัจนกรรม 4) วาทศิลป์ 5) อวัจนภาษา 6) การนำเสนอฝ่ายเรา-เขา ซึ่งสรุปและอภิปรายผล ดังนี้

1.1.1 ชุดคำศัพท์ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้ชุดคำศัพท์ 2 ประเภท คือ 1) ชุดคำเรียก ประกอบด้วย ชุดคำเรียกเชิงบวกและชุดคำเรียกเชิงลบ 2) ชุดกริยาวลี ประกอบด้วย ชุดกริยาวลีสื่อการเคารพยกย่อง ชุดกริยาวลีสื่อความรุนแรง ชุดกริยาวลีสื่อการคุกคามทางเพศ ชุดกริยาวลีสื่อสตรีเป็นสิ่งของ โดยสรุปและอภิปรายผล ดังนี้

1) ชุดคำเรียก ผู้วิจัยพบชุดคำเรียกเชิงบวกที่สื่อสตรีในฐานะแม่ คือ “ท่าน” “ท่านมารดา” “มารดา” “คุณแม่” ในฐานะภรรยาหลวง คือ “ท่าน” และในฐานะคนรักในขณะนี้ยังมีความรัก คือ “ยอดสร้อย” “โคมยาวยอดเสนาหา” ในขณะที่ชุดคำเรียกเชิงลบใช้สื่อสตรีในฐานะภรรยาหลวงที่มีชายคนอื่นพบจากวันทองเพียงคนเดียวเท่านั้น โดยคำเรียกที่ใช้ คือ “หญิงคนกลาง” แสดงให้เห็นทัศนคติที่แฝงไปด้วยอคติของผู้พูดว่าไม่น่าเชื่อถือ เพราะวันทองมีสามีสองคน คือ ขุนแผนและขุนช้าง ส่วน “หญิงสามร้อยกมลมารยา” แสดงว่าวันทองมีเล่ห์เหลี่ยมมาก อีกทั้งมีคำเรียกวันทองที่รุนแรงทั้งจากขุนแผนผู้เป็นสามี คือ “อีกาลิ” “อีอัปรีย์” และจากสมเด็จพระพันวษา คือ “อีท้ายเมือง” “หญิงชั่ว” “หญิงกาลกิณี” “อีแพศยา” เพื่อตอกย้ำว่าวันทองเป็นสตรีที่

ชั่วร้ายในทัศนคติของผู้พูด คำเรียกของผู้พูดจึงมีอิทธิพลต่อความคิดและความเชื่อของสังคมว่าสตรีต้องมีสามีเพียงคนเดียวตามบรรทัดฐานของสังคม มิเช่นนั้นสังคมจะตัดสินให้กลายเป็นหญิงชั่วทันทีโดยไม่สนใจชะตากรรมที่ได้ประสบมาของสตรีผู้นั้น ส่วนคำเรียกเชิงลบที่ใช้สื่อสตรีในฐานะภรรยาบ่อย คือ “ที่นักรอง” แสดงถึงฐานะทางสังคมที่ต่ำกว่าภรรยาหลวง และคำเรียกสื่อถึงชาติพันธุ์ คือ “อีลาวชาวป่า” “อีลาวชาวดอน” “อีกินกังก่าบ” “อีห่าลาว” “อีหมาขี้เรื้อยเปื้อน” “ลาววจัญไร” “อีลันลังกา” “อีลาวโชน” “อีลาวดอน” เป็นคำเรียกที่สื่อทัศนคติของผู้พูดที่เป็นคนไทยเพื่อถูกเหยียดหยามและด้อยค่าชาวลาว เนื่องจากคนไทยในสมัยอยุธยาถือว่าชาวลาวล้านนาเป็นคู่แข่งความ จึงเกลียดชังและดูหมิ่นชาวลาวอย่างมาก นอกจากนี้ ปรากฏคำเรียกเชิงลบกับสตรีในฐานะแม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน คือ “แม่ยายโหด” “เถ้าแสนร้าย” “คนพาล” ที่สื่อถึงแม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สินเงินทอง โดยไม่คำนึงถึงความสุขและความต้องการของลูก

จากผลการวิเคราะห์ สรุปว่าคำเรียกเชิงลบถูกใช้สื่อสตรีที่ดีทั้งในฐานะแม่ ภรรยา และคนรักที่เป็นไปตามกรอบที่สังคมกำหนดไว้ ในขณะที่คำเรียกเชิงลบซึ่งมีคำเรียกหลายรูปแบบและมีความรุนแรงสะท้อนทัศนคติหรือการประเมินค่าที่ไม่ดีของผู้พูดต่อสตรี เนื่องจากไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคมหรือตามที่สังคมคาดหวัง โดยเฉพาะสตรีที่มีสามีหลายคนและสตรีที่เป็นภรรยาบ่อย นำไปสู่การลดทอนคุณค่าและมองว่าสตรีกลุ่มนี้น่ารังเกียจและกลายเป็นอื่น โดยสังคมไม่ยอมรับ อย่างไรก็ตาม นอกจากความคิด ความเชื่อ และทัศนคติแล้ว อารมณ์และความรู้สึกของผู้พูดขณะใช้ถ้อยคำล้วนมีผลต่อความรุนแรงของถ้อยคำเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ปัจจุบัน พ.ศ.2567 สตรีที่มีสามีหลายคนหรือสตรีที่เป็นภรรยาบ่อยยังคงไม่ได้รับการยอมรับในสังคมเช่นเดียวกัน

2) **ชุดกริยาวลี** ผู้วิจัยพบชุดกริยาวลีเชิงบวกสื่อการเคารพยกย่อง คือ “ก้มกราบ” “กราบไหว้” เพื่อสื่อความเคารพที่ซื่อสัตย์และพลายงามผู้เป็นลูกหลานมีต่อของประศรีผู้เป็นแม่และย่า อีกทั้งปรากฏคำว่า “ชมเชย” เป็นคำที่ชาวบ้านใช้กับศรีมาลาเพื่อยกย่องการกระทำอันดีงามของนาง ส่วนชุดกริยาวลีเชิงลบถูกนำเสนอผ่านการใช้ความรุนแรง การคุกคามทางเพศ และการสื่อสตรีเป็นสิ่งที่น่าเกลียด ซึ่งพบในฐานะของสตรีที่อยู่ใต้อำนาจของพ่อแม่ สามี พระมหากษัตริย์ ไปจนถึงอำนาจของรัฐ ผลการวิเคราะห์ชุดกริยาวลีสื่อความรุนแรง เช่น “ตี” “ตีซ้ำ” “ฉุดลาก” “ซี้นใจ” เป็นความรุนแรงที่ศรีประจันกระทำต่อวันทองในฐานะที่แม่กระทำต่อลูก เพราะวันทองยอมไม่เชื่อฟังคำสั่งของแม่ คือ การเป็นภรรยาของขุนช้าง ศรีประจันจึงใช้อำนาจและสิทธิในการปกครองลงโทษลูกของตน สถานการณ์นี้สะท้อนว่าวันทองต้องการสิทธิในการเลือกคู่ครองที่ตนต้องการ ทำ

ให้นางแสดงพฤติกรรมต่อต้านแม่ แต่เมื่อวันทองกระทำสิ่งที่ขัดแย้งกับบรรทัดฐานของสังคมที่ลูกต้องเชื่อฟังคำสั่งของแม่ ศรีประจันจึงใช้การลงโทษวันทองเพื่อให้วันทองทำตามคำสั่งของตน

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการ “ฆ่า” สตรี คือ บัวคลีโดยขุนแผนซึ่งเป็นความรุนแรงอันถึงแก่ชีวิต เพราะการให้เหตุผลที่บัวคลีทรยศและร่วมมือกับหมื่นหาญผู้เป็นพ่อวางยาพิษขุนแผน จึงเป็นการอ้างความชอบธรรมในการฆ่าบัวคลี เป็นความรุนแรงอย่างมากต่อสตรีเกินกว่าบทลงโทษตามกฎหมายที่ควรแค่ประจาน ทวนด้วยลวด ปร่าไหม หรือจำคุก การกระทำของขุนแผนมาจากความคิดที่ว่าภรรยาต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี

ส่วนวันทองถูกกระทำรุนแรงจากขุนช้าง คือ “ดูด” “ข่มเหง” “นำสาวใหม่เข้าไปในมุ้ง” จนถูกขุนช้างข่มขืนและต้องกลายเป็นภรรยาของขุนช้างในที่สุด ซึ่งนอกจากความรุนแรงทางร่างกายแล้วสถานการณ์นี้ยังเป็นการคุกคามทางเพศ (sexual harassment) ที่สตรีไม่ยินยอม สอดคล้องกับชุดทฤษฎีการคุกคามทางเพศที่พบเป็นจำนวนมากทั้งจากสหายตา เช่น “เห็นนม” จากคำพูด เช่น “นมเจ้าอนงามปลั่งดังเงินยวง ประโลมลวงน้องหยอหยออย่าน้อยใจ” จากกรกระทำ เช่น “กอด” “ประคองขึ้นบนตัก” “ถูกนม” “ขยำ” “จูบ” “ต้องเต้า” “เอนอิงพิงทับ” “ลักจูบลูบได้” ซึ่งสะท้อนระบอบชายเป็นใหญ่ที่ผู้ชายสามารถกระทำต่อสตรีเช่นใดก็ได้ ในขณะที่สตรีเป็นเพียงเหยื่อจากการกระทำของผู้ชายจนส่งผลกระทบต่อจิตใจ ทำให้เกิดความรู้สึกโกรธ อับอาย ผิดต่อตนเอง เครียด เศร้าซึม สูญเสียความมั่นใจในตนเอง หรืออาจนำไปสู่ภาวะซึมเศร้าได้ (ปราณี ปวีณชนา, 2563, ออนไลน์)

งานวิจัยพบชุดทฤษฎีวลีสื่อสตรีเป็นสิ่งของ ผ่านโครงสร้างอำนาจทางสังคม คือ อำนาจของรัฐและพระมหากษัตริย์ อำนาจของพ่อแม่ อำนาจของสามี โดยใช้อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ คือ [สตรี คือ สิ่งของ] หรือ [FEMALE IS THING] โดยสื่อด้วยชุดทฤษฎีวลี คือ “ริบ” “เก็บ” “ประทาน” ผ่านอำนาจของรัฐและพระมหากษัตริย์ คำว่า “ถวาย” “ยกให้” “ยกย้ายถ่ายเท” “ฝาก” ผ่านอำนาจของพ่อแม่ และ คำว่า “ซื้อขาย” ผ่านอำนาจของสามี สอดคล้องกับกฎหมายพระไอยการลักษณะผ้าเมียในกฎหมายตราสามดวงที่เน้นย้ำรูปแบบสังคมผู้ชายเป็นใหญ่และมีอำนาจตามกฎหมายเหนือสมาชิกคนอื่นภายในครอบครัว สามารถขายลูกและภรรยาของตนได้ เพราะถือเป็นทรัพย์สินของพ่อแม่และสามี เป็นการปลูกฝังให้สตรีต้องอยู่ใต้อำนาจของสามีและพ่อแม่ และไม่มีเสรีภาพในการใช้ชีวิต อีกทั้งรัฐสามารถใช้อำนาจผ่านสถานภาพของสามีหรือพ่อที่เป็นขุนนางเพื่อควบคุมสตรีผู้เป็นภรรยาและลูก เช่น เมื่อสามีได้รับโทษหรือเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงในราชการ ผลเสียย่อมตกแก่ภรรยาและลูกของขุนนางนั้นด้วย

การใช้ชุดกริยาวลีเป็นกลวิธีที่ผู้กวีใช้นำเสนอภาพตัวแทนสตรีทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบการใช้ชุดกริยาเชิงลบเป็นจำนวนหลายคำเมื่อเปรียบเทียบกับชุดกริยาเชิงบวก และเป็นชุดกริยาเชิงลบสี่อสุตริต้องอยู่ใต้อำนาจของระบอบปิตาธิปไตย (patriarchy) หรือระบอบที่ผู้ชายกุมอำนาจหลักและสามารถกระทำใดๆ ต่อสตรีได้ทั้งการใช้ความรุนแรง คุกคามทางเพศ และซื้อขายสตรีผู้เป็นภรรยาและลูกเชกเช่นสิ่งของ อีกทั้งกฎหมายเอื้อประโยชน์ให้ผู้ชาย ยิ่งทำให้เห็นว่าสตรีสมัยอยุธยาต้องอยู่ใต้อำนาจตั้งแต่เกิดเป็นลูกที่อยู่ใต้อำนาจของพ่อแม่ เมื่อแต่งงานอยู่ใต้อำนาจของสามี และหากสามีเป็นข้าราชการสตรีต้องอยู่ใต้อำนาจของรัฐ ซึ่งปรากฏในกฎหมายและบรรทัดฐานของสังคม

1.1.2 โครงสร้างประโยค ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้ 1) ประโยคกรรตุวาทก 2) ประโยคกรรมวาทก 3) ประโยคเงื่อนไข 4) ประโยคแสดงเหตุผล โดยสรุปและอภิปรายผล ดังนี้

ผู้วิจัยพบว่าโครงสร้างประโยคกรรตุวาทกและประโยคกรรมวาทกมีความสัมพันธ์กับอำนาจของตัวละคร กล่าวคือ **โครงสร้างประโยคกรรตุวาทก** ถูกใช้เพื่อนำเสนอบุคคลผู้มีอำนาจทั้งในครอบครัวและในสังคมที่มีผลต่อสตรี เช่น แสนคำแมนและศรีเงินยวงที่ยกลาวทองให้ขุนแผน แสดงอำนาจของพ่อแม่ที่มีเหนือลูกสาวและสามารถยกให้กับผู้ชายที่พ่อแม่ต้องการ แม้ว่าลาวทองไม่ยินยอมพ่อแม่ของตนแต่แรก แต่นางไม่สามารถต่อต้านและต้องยอมทำตามคำสั่งของพ่อแม่ในที่สุด นอกจากการนำเสนอบุคคลที่มีอำนาจเหนือสตรีผ่านการใช้โครงสร้างประโยคกรรตุวาทก ผู้วิจัยพบสตรีมีอำนาจเหนือผู้ชายเช่นกัน แต่พบเพียงบทบาทของแม่และย่าเท่านั้น คือ ทองประศรีแม่ของขุนแผนและย่าของพลายงาม ผู้วิจัยไม่พบสตรีในฐานะภรรยาที่มีอำนาจเหนือสามี และสตรีในฐานะลูกที่มีอำนาจเหนือพ่อแม่ กล่าวคือ โครงสร้างประโยคกรรตุวาทกทำให้อำนาจของผู้กระทำโดยตรงและมักปรากฏกับผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าอีกฝ่าย ทั้งนี้ ต้องพิจารณาร่วมกับชุดกริยาวลีที่ผู้กระทำใช้ด้วย

ส่วน**โครงสร้างประโยคกรรมวาทก**ซึ่งเน้นผู้ถูกกระทำ ผู้วิจัยพบสตรีที่ถูกกระทำรุนแรงทั้งทางร่างกายและจิตใจผ่านถ้อยคำ เช่น “ถูกตีฉินยีนร้าย” หมายถึง ถูกตีฉินนินทา “ถูกทั้งตีดำ” เมื่อสตรีไม่ปฏิบัติตามคำสั่งหรือไม่เป็นไปตามที่สังคมคาดหวัง โครงสร้างประโยคกรรมวาทกไม่เพียงแสดงให้เห็นผลลัพธ์เมื่อสตรีไม่ปฏิบัติตามที่สังคมต้องการ แต่ยังสะท้อนสตรีที่อยู่ใต้อำนาจของพ่อแม่และสามี ประกอบกับกฎหมายที่ให้อำนาจแก่พ่อแม่และสามีในการลงโทษ ไม่ว่าจะเป็นการโบยตี การใช้ถ้อยคำด่าว่า และการทำร้ายน้ำใจของสตรี

อย่างไรก็ตาม การใช้โครงสร้างประโยคกรรตุวาจกและประโยคกรรมวาจกในงานประพันธ์ประเภทร้อยกรองต้องแต่งให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์หรือแบบแผนคำประพันธ์ ดังนั้นผู้อ่านอาจพบโครงสร้างประโยคทั้งสองประเภทที่ลำดับโครงสร้างไม่เป็นไปตามการเขียนทั่วไป เพื่อเน้นความสอดคล้องของเสียง หรือการสัมผัสคำของร้อยกรองตามฉันทลักษณ์ที่กำหนด เช่น “ใจน้องมิให้หมองอารมณ์หม่อม ไม่ตัดใจให้ตรอมเสน่ห์หา” หรือ “ไม่พังก่อนดอกจะนอนอยู่ด้วยกัน ไม่เช่นนั้นฉันไม่เลยจะเคยตัว” เป็นโครงสร้างที่ไม่เรียงลำดับคำจากผู้กระทำ กริยา ผู้ถูกกระทำ ตามการเขียนโครงสร้างประโยคกรรตุวาจก เป็นต้น

โครงสร้างประโยคเงื่อนไข ถูกใช้เพื่อโน้มน้าวใจสตรีให้กระทำหรือไม่กระทำบางอย่าง ทำให้เกิดความกลัว ความไม่มั่นคงปลอดภัยหากไม่ปฏิบัติตาม เช่น จากถ้อยคำของศรีประจันที่ขู่วันทองว่า “ถ้ามีฟังคำแม่ทำแซเขื่อน มึงไปเสียจากเรือนอย่าได้อยู่” เพื่อทำให้วันทองปฏิบัติตามคำสั่งของแม่ และถ้อยคำของพี่เลี้ยงกล่าวกับลาวทองว่า “ถ้าขึ้นขัดอารมณ์เขาตรมเกรียม โหดเหี้ยมไม่ตรีหาดีไม่” หมายถึง ถ้าปฏิบัติต่อสามีไม่ดีอาจส่งผลร้ายมาสู่ตนได้ ซึ่งลาวทองปฏิบัติตามเพื่อเป็นภรรยาที่ดีของขุนแผน

โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผล เป็นกลวิธีเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ เช่น ถ้อยคำที่เกสรกล่าวกับสร้อยทองผู้เป็นลูกสาวว่า “ทั้งไพร่ฟ้าประชาชนจะพ้นภัย เพราะเราได้พึ่งองค์พระลูกรัก” เพื่อสื่อว่าสร้อยทองเป็นที่พึ่งให้กับประชาชนได้อยู่รอดปลอดภัย ถ้าสร้อยทองยอมเป็นพระสนมของสมเด็จพระพันวษา โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผลจึงใช้เพื่อโน้มน้าวใจได้ และบางครั้งใช้สร้างความชอบธรรมเพื่อกระทำบางอย่างต่อสตรี เช่น ถ้อยคำของสมเด็จพระพันวษาที่ตรัสกับวันทองว่า “เพราะมึงมีผิวสองกุต้องแค่นี้” เพื่อสื่อความผิดของวันทอง เพราะวันทองมีสามีสองคน เมื่อวันทองเลือกไม่ได้ว่าจะอยู่กับใคร จึงต้องถูกประหารชีวิต ทั้งในความเป็นจริง กฎหมายกำหนดบทลงโทษของวันทอง คือ ปรับหรือประจานต่อสังคมเท่านั้น แต่ด้วยความโกรธ สมเด็จพระพันวษาเพิ่มโทษให้ประหารวันทอง

1.1.3 วจนกรรม ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้วจนกรรมของตัวละครในบริบททางสังคมวัฒนธรรมเพื่อสื่อเจตนา 5 กลุ่ม คือ 1) วจนกรรมบอกกล่าว 2) วจนกรรมชี้แนะ 3) วจนกรรมผูกมัด 4) วจนกรรมแสดงความรู้สึก และ 5) วจนกรรมประกาศ โดยสรุปและอภิปรายผล ดังนี้

วจนกรรมบอกกล่าว ถูกใช้เพื่อสื่อเจตนาบอกหรือแจ้งข้อมูล ข้อเท็จจริงให้แก่ผู้ฟัง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวจนกรรมย่อย คือ การบอกเล่า เพื่อบอกสิ่งที่เป็นความจริงให้สังคมรับทราบ เช่น วันทองบอกเล่าเรื่องราวตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นให้ขุนแผนฟังว่า “เสียตัวชั่วคราวเพราะเขา

ชื่นใจ” เพื่อสื่อว่าวันทองถูกขุนช้างชื่นใจจนตกเป็นภรรยาโดยที่นางไม่ได้ยินยอม และทำให้นางกลายเป็นสตรีที่ชั่วช้าในทัศนคติของสังคม การใช้วจนกรรมาบอกกล่าวของวันทองจึงยืนยันว่านางไม่ได้ยินดีเป็นภรรยาของขุนช้าง แต่ต้องตกเป็นเหยื่อจากการกระทำของขุนช้าง

วจนกรรมาชี้หน้า เป็นเจตนาที่ผู้พูดต้องการให้ผู้ฟังกระทำหรือปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งในอนาคต ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวจนกรรมาย่อย คือ การสั่ง การแนะนำ และการขอร้อง ผ่านการใช้คำว่า จง *อย่า ห้าม ควร ไม่ควร ช่วย* ผู้ใช้วจนกรรนามักมีอำนาจเหนืออีกฝ่าย และเป็นวจนกรรมาที่พบจำนวนมาก คือ อำนาจของสามีเหนือภรรยา เช่น ขุนไกรพลพ่ายสั่งทองประศรีให้ดูแลพลายแก้วเมื่อรู้ว่าตนจะต้องตาย พलयงามสั่งศรีมาลาและสร้อยฟ้าภรรยาทั้งสองก่อนไปสงคราม อำนาจของพ่อแม่เหนือลูกสาว เช่น พระยาสุโขทัยอบรมสั่งสอนแก้วกิริยาเรื่องการปฏิบัติตนต่อขุนช้างในฐานะทาส และตัวละครแม่ที่อบรมสั่งสอนลูกสาวเรื่องการครองเรือนซึ่งปรากฏหลายตอนในบทเสภา จากข้อมูลพบการใช้วจนกรรมากลุ่มชี้หน้าโดยมีวัตถุประสงค์ให้สตรีคล้อยตามและเป็นไปตามแบบที่สังคมต้องการ

วจนกรรมาผูกมัด เป็นเจตนาที่ผู้พูดต้องการกระทำบางสิ่งบางอย่างในอนาคต โดยผูกมัดตนเองด้วยถ้อยคำของตน ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวจนกรรมาย่อย คือ การสัญญาและการสาบาน ผู้วิจัยพบการสัญญาจากขุนแผนที่ให้ไว้กับลาวทองและพ่อแม่ของลาวทองว่าจะดูแลนางอย่างดีในฐานะภรรยาอีกคน อีกทั้งคำสาบานที่ขุนแผนกล่าวกับแก้วกิริยาว่าจะไม่ทอดทิ้งนางและพलयงามกล่าวกับศรีมาลาว่าจะรักนางไปตลอด ขุนแผนและพलयงามเลือกใช้การสาบานเพราะต้องการให้ถ้อยคำมีความหนักแน่นและน่าเชื่อถือมากขึ้น การสัญญาและการสาบานจึงเป็นกลวิธีที่สร้างความเชื่อมั่นให้สตรีและเป็นเครื่องยืนยันว่าสตรีจะได้รับความคุ้มครองจากผู้ชายผู้เป็นสามี

วจนกรรมาแสดงความรู้สึก เป็นเจตนาของผู้พูดที่ต้องการแสดงอารมณ์หรือความรู้สึกบางอย่างต่อผู้ฟังอันสัมพันธ์กับสถานการณ์ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวจนกรรมาย่อย คือ การขอบคุณ การตำหนิ การแสดงความผิดหวัง และการประชดประชัน คือ สมเด็จพระพันวษาขอบใจศรีมาลาที่ไม่เอาผิดสร้อยฟ้า ขุนแผนตำหนิการกระทำของวันทองที่คบชู้ สมเด็จพระพันวษาดำหนิการกระทำของสร้อยฟ้าที่ทำเสน่ห์ใส่พलयงาม พระพิจิตรแสดงความรู้สึกผิดหวังที่ตนไม่มีลูกชาย ส่วนการประชดประชัน ขุนแผนกล่าวประชดประชันวันทอง “มันรักผัวหัวล้านไม่นิงได้” และ “ขอบใจใหม่แล้วมาลี้ภัย เคียงคู่ชะควรกันสุดใจ” เพื่อด้อยค่าวันทองด้วยการกล่าวว่ นางรักและเหมาะสมกับขุนช้างที่อัปลักษณ์ การประชดประชันของขุนแผนมาจากความรู้สึกโกรธวันทองที่

มีขุนช้างเป็นสามีอีกคน เพราะผิดบรรทัดฐานของสังคมไทยที่สตรีควรเป็นภรรยาของผู้ชายเพียงคนเดียวเท่านั้น

วิจารณ์ประกาศ เป็นเจตนาที่ผู้พูดต้องการให้ผู้ฟังทราบถึงผลลัพธ์จากการกระทำของตัวละคร ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบวิจารณ์ย่อย คือ การตัดสิน ซึ่งก็คือ ประหารชีวิต วันทอง ในความผิดที่วันทองไม่สามารถตัดสินใจเลือกได้ว่าอยู่กับใครระหว่างขุนแผน ขุนช้าง พลายงาม และการตัดสินขับไล่สร้อยฟ้าออกจากเมืองในความผิดที่ทำเสน่ห์ใส่พลายงาม ทั้งสองจึงต้องรับโทษที่ละเมิดกฎหมายอันบัญญัติไว้ในกฎหมายตราสามดวง และยังละเมิดบรรทัดฐานทางสังคมที่กำหนดให้เป็นสตรีที่ดีงาม อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาโทษของวันทองพบว่านางได้รับโทษอย่างไม่เป็นธรรม เพราะโทษตามข้อหาที่มีขึ้นเหนือตัวในพระไอยการลักษณะผิดเมียในกฎหมายตราสามดวง วันทองต้องได้รับโทษเป็นการปรับหรือประจานเท่านั้น ดังนั้น คำตัดสินของสมเด็จพระพันวษาจึงเกินกว่ากฎหมายกำหนด แต่ด้วยความเป็นพระมหากษัตริย์จึงไม่มีใครกล้าคัดค้าน

1.1.4 วาทศิลป์ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้สำนวนและการเปรียบเทียบ ผู้วิจัยพบว่าการใช้สำนวนเป็นกลวิธีนำเสนอสตรีที่ดีและไม่ดีในทัศนคติของผู้พูด โดยสำนวนเชิงบวกที่นำเสนอสตรีที่ดี คือ “อดเบรี่ยวไว้กินหวาน” “อย่าชิงสุกก่อนห่าม” และ “รักษาวลสงวนตัว” ผ่านคำพูดของวันทองเพื่อสื่อชนบประเพณีในการปกป้องพรหมจรรย์และรักษาความบริสุทธิ์จนกว่าจะแต่งงาน ส่วนสำนวนเชิงลบ คือ “งามแต่รูปจวบไม่หอม” “ลิ้นกระด้างคางแข็ง” และ “หน้าเนื้อใจเสือ” เป็นสำนวนที่ใช้ในการว่ากล่าวสตรี สื่อว่าสังคมไม่ยอมรับสตรีที่มีการกระทำด้านลบ แม้ว่าสตรีผู้นั้นจะมีรูปลักษณะภายนอกงดงาม

ผู้วิจัยพบการใช้วาทศิลป์ผ่านการเปรียบเทียบเชิงบวกเรื่องความกตัญญูของลูกสาว คือ สร้อยฟ้ากับกณหาชาติตัวละครที่พระเวสสันดรผู้เป็นพระราชบิดายกให้ชูชกเพื่อบำเพ็ญทานบารมี การเปรียบเทียบดังกล่าวสื่อหน้าที่ที่ลูกสาวต้องตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ และช่วยครอบครัวให้มีความสุข สะท้อนภาพด้านลบของลูกสาวต้องอยู่ใต้อำนาจของพ่อแม่และต้องแบกรับความหวังของครอบครัว นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบการเปรียบเทียบเชิงลบที่ขุนแผนพูดกับวันทองด้วยถ้อยคำ “ตำแยเจ้าเอ๋ยมันแสนคัน จะเท่ามันคนนี้หามีไม่” เพื่อสื่อถึงสตรีที่มีสามีหลายคน และถ้อยคำให้เกิดความอับอาย สอดคล้องกับถ้อยคำที่สมเด็จพระพันวษารักษาวันทอง คือ “ยิ่งกว่าท้องทะเลอันล้าลึก” เปรียบให้เห็นว่าการมีสามีหลายคนเป็นการกระทำที่ไม่ดีอย่างมาก

1.1.5 **อวัจนภาษา** ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบการใช้ปรลัษณ์ภาษา และการนำเสนอภาพของสตรี ผู้วิจัยพบว่าการใช้ปรลัษณ์ภาษาทำให้ถ้อยคำสื่อความรู้สึกของตัวละครชัดเจนขึ้น ทำให้ผู้ฟังรับรู้และเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของผู้พูดได้ง่าย เช่น การใช้น้ำเสียง “ตวาด” ขุนช้างของเทพทอง เพราะรู้สึกไม่พอใจ ซึ่งนอกจากจะเสริมถ้อยคำต่อว่าขุนช้างให้รุนแรงขึ้น การตวาดยังเป็นการกระทำของผู้มีอำนาจเท่านั้น คือ แม่ที่มีอำนาจเหนือลูก อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบการใช้ปรลัษณ์ภาษาเสริมถ้อยคำจากลูกสาว คือ วันทองกระทำต่อศรีประจันผู้เป็นแม่ คือ “แมด ร้อง” “แมดเสียด” เพื่อแสดงความรู้สึกไม่พอใจแม่ของตนที่เห็นแก่ทรัพย์สินของขุนช้างและจะยกนางให้เป็นภรรยา การใช้ปรลัษณ์ภาษาของวันทองจึงช่วยเสริมความรุนแรงของการตำหนิ แต่การกระทำเช่นนี้ในทัศนคติของสังคมมองว่าเป็นลูกที่ไม่ดี เพราะแสดงถึงความก้าวร้าวและไม่เชื่อฟังพ่อแม่

นอกจากนี้ การใช้อวัจนภาษาปรากฏการนำเสนอภาพของสตรีด้วยการบรรยายและพรรณนา คือ การนำเสนอภาพความสามารถของสตรี ผลการวิเคราะห์พบตัวละครของประจันผู้มีความรู้ในวิชาการด้านต่างๆ สามารถเป็นครูของลูกและหลาน บอกเล่าเรื่องราวอาชีพของสตรีเพื่อนำเสนอภาพสังคมในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น สตรีบางคนนอกจากมีการศึกษา สตรียังต้องทำหน้าที่ต่างๆ ในครอบครัว ส่วนการนำเสนอรูปลัษณ์และคุณสมบัติของสตรีเป็นการให้รายละเอียดของสตรีแต่ละคนเพื่อสื่อความเชื่อและทัศนคติที่ผู้พูดมีต่อสตรี ผลการวิเคราะห์พบการนำเสนอภาพรูปลัษณ์และคุณสมบัติของสตรีแตกต่างกัน เช่น วันทอง แก้วกิริยา ศรีมาลา สร้อยทอง มีการให้รายละเอียดเพียงภาพรวม ต่างจากสร้อยฟ้าที่ขุนแผนและพลายงามพรรณนาทุกสัดส่วนของสร้อยฟ้าอย่างละเอียด โดยเฉพาะถ้อยคำ “ดูสองถันนั้นเป็นพวงผกาทิพย์” หมายถึงมีเต้านมงามดั่งดอกบัวที่เพิ่งโผล่ขึ้นจากน้ำ จนพลายงามมองด้วยสายตาไม่กระพริบ ต่างจากอัสน์สูมาลีผู้เป็นแม่ คือ “พระถันนั้นพร่องทรง” หมายถึง มีเต้านมที่หย่อนคล้อย การให้รายละเอียดเพื่อนำเสนอภาพของตัวละครจึงไม่ได้สื่อเพียงความงามของสตรี แต่ยังเป็นการกระทำคุกคามทางเพศรูปแบบหนึ่งจากการใช้สายตา อย่างไรก็ตาม บุญยงค์ เกศเทศ (2532, น. 62) กล่าวว่าสังคมไทยตั้งแต่อดีตให้ความสำคัญกับการสร้างตัวละครสตรีให้มีรูปร่าง หน้าตา และลักษณะภายนอกอื่นๆ ให้งดงามและบอบบางน่าทะนุถนอมสำหรับผู้ชาย ผู้ประพันธ์จึงพรรณนาอวัยวะเกือบทุกส่วนของสตรีโดยการเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ตามจินตนาการของผู้ประพันธ์ แต่บ่อยครั้งความงดงามบนใบหน้าและเรือนร่างของสตรีถูกใช้เป็นข้ออ้างในการคุกคามทางเพศ และมักแฝงอคติต่อสตรีที่มีรูปลัษณ์ภายนอกไม่เป็นไปตามที่ผู้ชายต้องการ

ในขณะที่เรื่องรูปลักษณะภายนอกมักถูกนำมาใช้พิจารณาคุณสมบัติของสตรีเป็นสิ่งแรก อย่างไรก็ตาม สังคมไทยกลับให้ความสำคัญกับคุณสมบัติที่แสดงถึงความเป็นกุลสตรีไทยมากกว่า เห็นได้จากผลการวิเคราะห์ตัวละครสร้อยฟ้า แม้ว่าขุนแผนและพลายงามพรรณนาความงดงามของสร้อยฟ้าอย่างละเอียด แต่เมื่อนางถูกถวายให้สมเด็จพระพันวษา กิริยามารยาทของนางทำให้สมเด็จพระพันวษาไม่พอใจจากถ้อยคำ “ข้าก็เบื่อคนจริตกระบิดกระบวน” และทำวรวจรผู้เป็นข้าราชการฝ่ายหน้าเห็นด้วยกับพระองค์จากถ้อยคำ “แต่สร้อยฟ้าดูจริตกระบิดกระบวน เห็นไม่ควรที่จะเคียงพระบาท” การผลิตซ้ำถ้อยคำว่า “จริตกระบิดกระบวน” หมายถึง มีกิริยาสร้างทำขึ้นเชิงเพื่อเรียกร้องความสนใจ เป็นพฤติกรรมที่ไม่ดีของสตรีในทัศนคติของผู้ชาย ดังนั้นรูปลักษณะภายนอกจึงไม่ใช่สิ่งชี้วัดความเป็นสตรีไทยที่ดี แต่เป็นคุณสมบัติภายใน เช่น กิริยามารยาท พฤติกรรม และการแสดงออกที่สัมพันธ์กับความเป็นกุลสตรีไทย และถ้าสตรีไทยคนใดมีพฤติกรรมที่ไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมจะไม่ได้รับการยอมรับ ถูกตำหนิ และถูกลดทอนคุณค่าความเป็นสตรี

1.1.6 การนำเสนอฝ่ายเรา-เขา ผู้วิจัยพบภาพรวมของการนำเสนอตนเองในเชิงบวกและนำเสนอผู้อื่นเชิงลบผ่านผู้ประพันธ์ที่เป็นผู้ชาย 3 ประเด็น คือ 1) ผู้ชายนำเสนอตนเองเชิงบวก - สตรีนำเสนอตนเองเชิงลบ 2) ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคน - สตรีมีสามีได้คนเดียว และ 3) ผู้ชายมีอำนาจ - สตรีอยู่ใต้อำนาจ โดยสรุปและอภิปรายผล ดังนี้

การที่ผู้ชายนำเสนอตนเองเชิงบวก - สตรีนำเสนอตนเองเชิงลบ ผู้วิจัยพบตัวบทเสภาจำนวนมากที่สื่อให้ผู้ชายเป็นเราเพื่อนำเสนอตนเองเชิงบวก และสตรีเป็นเขาเพื่อนำเสนอสตรีเชิงลบ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้ตนเองในการกระทำบางอย่างต่อสตรี เช่น ขุนแผนตำหนิการกระทำของวันทองโดยอ้างสิทธิความเป็นสามี และขุนแผนฆ่าบัวคลี่โดยอ้างการคิดคดทรยศต่อตน เป็นต้น ต่างจากตัวบทที่ถูกนำเสนอโดยสตรีมักสื่อตนเองเชิงลบ เช่น การตำหนิตนเองว่าเป็นฝ่ายผิด และสื่อความคิดว่าตนต้องอยู่ใต้อำนาจทั้งในสถานภาพของภรรยาต่อสามี และลูกสาวต่อพ่อแม่ จนหล่อหลอมสตรีให้ปฏิบัติตนตามที่สังคมต้องการ

ส่วนการนำเสนอผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน - สตรีมีสามีได้คนเดียว ในขณะที่ผู้ชายมักกล่าวถ้อยคำเพื่อสื่อว่าสตรีมีสามีได้คนเดียว แต่ผู้ชายกลับสามารถมีภรรยาได้หลายคน โดยเฉพาะถ้อยคำที่มาจากสมเด็จพระพันวษา คือ “ถ้ามันมีสามสี่เสียดีกว่า ต้องตำราว่าเป็นสุขเกษมศรี” “มีเมียมากสักเท่าไรก็ควรที่ ได้สักสิบคนนั้นมันยิ่งดี” เป็นบรรทัดฐานในสังคมว่าผู้ชายควรมีภรรยาหลายคน ในขณะที่สตรีต้องมีสามีเพียงคนเดียวเท่านั้น ต้องปรนนิบัติและเชื่อฟังสามี

สตรีต้องยินยอมหากสามีมีภรรยาอื่น นอกจากนี้ การนำเสนอผู้ชายมีอำนาจ – สตรีอยู่ใต้อำนาจ แสดงถึงผู้ชายทั้งในฐานะพ่อและสามีสามารถกระทำต่อสตรีในฐานะภรรยาและลูกสาวทั้งการลงโทษและการขายให้กับผู้อื่น สอดคล้องกับกริยาวลีสื่อสตรีเป็นสิ่งของ อีกทั้งในเสภาปรากฏอำนาจของพ่อในการยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของผู้ชายคนอื่น แม้ว่าลูกสาวแสดงออกถึงความไม่ต้องการเป็นภรรยา แต่ลูกสาวต้องอยู่ใต้อำนาจของพ่อตามบรรทัดฐานของสังคม และต้องยอมปฏิบัติตามคำสั่ง

1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคม

ความสัมพันธ์ของโครงสร้างตัวบท โครงสร้างปริชาน และโครงสร้างทางสังคม ตามความคิดของ van Dijk (2008) แสดงให้เห็นว่าโครงสร้างตัวบทและโครงสร้างทางสังคมมีความสัมพันธ์กันโดยใช้โครงสร้างปริชาน ได้แก่ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติสร้างภาพตัวแทนทางความคิด และเชื่อมโยงไปสู่ภาพตัวแทนทางสังคม (van Dijk, 1985, 1988, 2008, 2009 as cited in Tovakoli, 2014 p. 24773) สอดคล้องกับผลการวิเคราะห์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โครงสร้างปริชานในเสภาขุนช้างขุนแผนมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับสตรี ซึ่งสำคัญต่อตัวบท (ภาษา) และวาทกรรมในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งผู้วิจัยแบ่งหัวข้ออันสัมพันธ์กับโครงสร้างปริชานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสตรี 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) กฎหมาย 2) บรรทัดฐาน 3) ทัศนคติ

กฎหมายที่ถูกใช้อ้างอิงในเสภา คือ กฎหมายตราสามดวงที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา และถูกปรับปรุงในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยพบกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสตรี เช่น กฎหมายพระไอยการลักษณะผ้าเมียที่กล่าวถึงการคบชู้ การลงโทษภรรยา กฎหมายพระไอยการทาสที่กล่าวถึงการซื้อขายสตรี และเมื่อใดที่การกระทำผิดของสตรีมีความเกี่ยวข้องกับกฎหมาย ส่งผลให้เกิดทัศนคติเชิงลบต่อสตรี เพราะกฎหมายทำหน้าที่ควบคุมสตรีให้ต้องปฏิบัติตามที่สังคมกำหนด นอกจากนี้ มีบรรทัดฐานทางสังคมที่ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของสตรีด้วย ซึ่งบรรทัดฐานของสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับสตรีถูกสร้างและถ่ายทอดจากสมาชิกในสังคมโดยเฉพาะแม่ที่ถ่ายทอดให้กับลูกสาวผ่านโครงสร้างตัวบท เช่น การปรนนิบัติสามีในการเป็นภรรยาที่ดี การปฏิบัติต่อพ่อแม่ในฐานะลูกสาว รวมถึงการกระทำที่สตรีทั่วไปพึงปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม ด้วยความเชื่อว่าการปฏิบัติตามนั้นจะได้รับการยอมรับ สะท้อนความเชื่อที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วม จนทำให้เกิดอุดมการณ์ของกลุ่มและนำไปสู่วิถีปฏิบัติของสมาชิกในสังคม นอกจากนี้ ตัวบทเสภายังสื่อทัศนคติของสมาชิกเพื่อประเมินค่าสตรี เช่น ทัศนคติที่ไม่ดีต่อสตรีที่มีสามีหลายคนหรือสตรีที่

ก้าวร้าว และทัศนคติที่ดีต่อลูกที่กตัญญูต่อพ่อแม่หรือสตรีที่รักนวลสงวนตัว อีกทั้งทัศนคติของสมาชิกจะเปลี่ยนไปเมื่อสตรีไม่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคม

ผู้วิจัยพบโครงสร้างทางสังคมที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ 3 รูปแบบ คือ สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด พ่อแม่มีอำนาจเหนือลูก และสามีมีอำนาจเหนือภรรยา ทั้งนี้โครงสร้างปรีชาชนมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม เพราะการกระทำใดๆ ของสมาชิกขึ้นอยู่กับอำนาจที่สมาชิกแต่ละคนมีอยู่ภายใต้โครงสร้างทางสังคม เช่น เมื่อภรรยาเชื่อว่าสามีมีอำนาจเหนือตนและเป็นผู้คุ้มครองดูแล ภรรยาจะปรนนิบัติสามีอย่างดีเพื่อไม่ให้สามีทอดทิ้ง หรือเมื่อลูกเชื่อว่าพ่อแม่มีอำนาจเหนือกว่า ลูกยอมทำตามคำสั่งของพ่อแม่ หากลูกไม่ปฏิบัติตามจะถูกมองว่าเป็นลูกที่ไม่ดี รวมถึงการที่ทุกคนต้องยอมรับและทำตามคำสั่งของพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจสูงสุดของสังคม เป็นต้น

2. การตีความภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในมุมมองของคนภายใน (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอตนเองต่อสังคม) และมุมมองของคนภายนอก (ภาพสะท้อนของสตรีที่นำเสนอโดยบุคคลอื่นต่อสังคม)

การตีความภาพตัวแทนสตรีที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในมุมมองของคนภายใน และมุมมองของคนภายนอก ผ่านการวิเคราะห์โครงสร้างตัวบท โครงสร้างปรีชาชน และโครงสร้างสังคม เพื่อนำเสนอความเหมือนและความแตกต่างทางความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของตัวละคร โดยใช้แนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ van Dijk (2014)

การตีความภาพตัวแทนทางสังคม (social representations) ของสตรีในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้แนวคิดปรีชาชนทางสังคม (socio-cognitive) ต่อการมีปฏิสัมพันธ์กันของสมาชิกในสังคมทั้งการสื่อสารและการกระทำ เพื่อแสดงความสัมพันธ์ทางความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติ รวมถึงการผลิตซ้ำวาทกรรม ผู้วิจัยสรุปและอภิปรายผลการวิเคราะห์ภาพตัวแทนสตรี 4 ประเภท คือ 1) ภาพตัวแทนสตรีที่เป็นแม่ 2) ภาพตัวแทนสตรีสะท้อนการกดขี่จากผู้ชาย 3) ภาพตัวแทนสตรีที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย และ 4) ภาพตัวแทนสตรีที่อ่อนแอต้องให้ผู้ชายปกป้อง โดยสรุปและอภิปรายผล ดังนี้

2.1 ภาพตัวแทนสตรีที่เป็นแม่ นำเสนอผ่านภาพตัวแทน คือ แม่ที่ได้รับการเคารพยกย่อง และแม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน ผู้วิจัยพบภาพตัวแทนที่สื่อจากความคิดและความเชื่อของลูกที่มีต่อแม่ คือ ผู้ที่ได้รับการเคารพยกย่อง ซึ่งเป็นภาพตัวแทนของแม่เชิงบวกที่มาจากมุมมองของบุคคลภายนอกทั้งหมดผ่านการใช้คำเรียก เช่น “คุณแม่” “ท่านมารดา” และชุดกิริยาลีลาสื่อการ

เคารพยกย่อง เช่น “กัมกราบ” “ไหว้” ภาพตัวแทนแม่ที่ได้รับการเคารพยกย่อง สามารถสะท้อนอำนาจของแม่ที่มีเหนือลูก เพราะในสังคมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น แม่สามารถควบคุมและจัดการชีวิตของลูกให้เป็นไปตามที่ตนต้องการได้ และมีสิทธิลงโทษหากลูกต่อต้านหรือไม่เชื่อฟัง โดยเฉพาะลูกสาวที่การใช้ชีวิตอยู่ภายใต้อำนาจของแม่เกือบทั้งหมด เช่น การแต่งงานต้องได้รับการอนุญาตจากแม่ของตน เพราะการมีความสัมพันธ์กับผู้ชายก่อนแต่งงานเป็นเรื่องที่สังคมรับไม่ได้และส่งผลเสียมายังแม่ด้วย อีกทั้ง แม่ไม่ได้มีบทบาทเพียงเลี้ยงดูลูกให้เติบโต แต่ยังมีอำนาจในการอบรมสั่งสอน ปกป้อง และขัดเกลาลูกให้เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนลูกสาวเรื่องการครองเรือน แม่จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างและส่งต่อความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของลูกในทุกด้าน เป็นการหล่อหลอมระบบปรีชาญาณทางสังคมให้กับลูก

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบภาพตัวแทนแม่ที่เห็นแก่ทรัพย์สิน แม้ว่าผู้วิจัยพบจากตัวละครศรีประจันเพียงตัวเดียว สอดคล้องกับเสาวลักษณ์ อนันตศานต์ (2560, น.143) กล่าวว่าสตรีอย่างศรีประจันมีจำนวนมากในสังคม เป็นแม่ประเภท “วิถุนิยม” ที่ให้ความสำคัญกับฐานะมากกว่าคุณสมบัติอื่น ศรีประจันจึงนำเสนอตนเองเชิงบวกว่าการพยายามยกวันทองลูกสาวให้ขุนช้าง เพราะความหวังดีที่ต้องการให้ลูกสบาย โดยไม่สนว่าวันทองมีสามีอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม มุมมองนี้ขัดแย้งกับมุมมองของคนภายนอกที่ไม่ยอมรับการกระทำของศรีประจัน คือ วันทองที่มองว่าลูกสาวมีสิทธิจัดการชีวิตของตนเองจนแสดงพฤติกรรมต่อต้าน ขุนแผนที่มองว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดี และศาลที่พิจารณาว่าสิ่งที่ศรีประจันทำเป็นความผิด เป็นการนำเสนอจากมุมมองของคนภายนอกเชิงลบ

2.2 ภาพตัวแทนสตรีสะท้อนการกดขี่จากผู้ชาย นำเสนอผ่านการใช้วิธีการต่างๆ ทั้งการใช้กำลังและอิทธิพลเพื่อบังคับหรือทำให้สตรียอมอยู่ใต้อำนาจของตน ผู้วิจัยพบว่าสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนถูกคุกคามทางเพศจากผู้ชายทั้งจากสายตา คำพูด กิริยาอาการ เช่น “เห็นนม” “กอด” “ประคองขึ้นบนตัก” “ถูกนม” “ขยำ” “จูบ” เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์ที่ขุนช้างข่มขืนวันทองด้วยการใช้กำลังต่อสตรีเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ผู้ชายต้องการ อีกทั้ง เมื่อสตรีไม่ยินยอมผู้ชายจะใช้เวทมนตร์เพื่อให้สตรีมีความต้องการในกามอารมณ์และได้สตรีผู้นั้นเป็นภรรยา เช่น “อึดอั้นใจอ่านพระคาถา” “ครั้นกินหมากมนตราให้เสียใจ” ที่ขุนแผนกระทำกับลาวทอง และ “ว่าพลางทางเป่าเทพธัญจน ให้นั้นป่วนซาบซ่านในทรวงเสีย” ขุนแผนกระทำกับบัวคลี สะท้อนการกระทำของผู้ชายที่ไม่ให้เกียรติและกดขี่ข่มเหงสตรีเพื่อให้ได้สตรีเป็นภรรยาตามที่ตนต้องการ

ในขณะที่สตรีพยายามปฏิเสธอำนาจจากการกระทำดังกล่าวของผู้ชาย ด้วยความเชื่อว่าเป็นสตรีต้องรักษานวลสงวนตัว ไม่ยอมให้ใครถูกเนื้อต้องตัว รวมถึงรักษาพรหมจรรย์ของตนให้คงไว้จนกว่าจะแต่งงานอย่างถูกต้องโดยความยินยอมจากพ่อแม่ การกระทำของสตรีจึงสะท้อนผ่านมุมมองของคนภายในที่พยายามรักษาเกียรติและศักดิ์ศรี ในขณะที่ผู้ชายไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม สตรีจึงมักตกเป็นเหยื่อจากการถูกกดขี่ข่มเหงจากผู้ชายในฐานะวัตถุทางเพศ

2.3 ภาพตัวแทนสตรีที่ไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมผู้ชาย นำเสนอผ่านภาพตัวแทน

คือ สตรีต้องมีสามีคนเดียว และ สตรี คือ สิ่งของ ภาพตัวแทนสตรีต้องมีสามีคนเดียวถูกนำเสนอจากมุมมองของคนภายในและของคนภายนอกลักษณะเดียวกัน คือ การมีสามีหลายคนเป็นสิ่งชั่วร้าย แม้ว่าวันทองเป็นตัวละครเพียงคนเดียวเท่านั้นที่มีสามีสองคน คือ ขุนแผนและขุนช้าง แต่บรรทัดฐานของสังคมต่อสตรีที่มีสามีหลายคนเป็นเรื่องที่เลวร้ายมาก จากผลการวิเคราะห์พบกลวิธีทางภาษาในโครงสร้างตัวบทจำนวนมากที่ใช้สื่อสตรีที่มีสามีหลายคน เช่น การใช้คำเรียกเชิงลบ “หญิงคนกลาง” “หญิงสามร้อยกลมารยา” “อีท้ายเมือง” “หญิงชั่ว” โครงสร้างประโยคแสดงเหตุผล “เพราะมีงมีผัวสองกุดต้องแค้น” การดำเนิน “คบชู้” จนถึงการตัดสินใจประหารชีวิต ซึ่งเป็นการนำเสนอผ่านมุมมองของคนภายนอกที่มีความรุนแรงของถ้อยคำ สร้างความอับอาย และด้อยค่าสตรีที่มีหลายสามี จนกลายเป็นสตรีที่เลวทรามในทัศนคติของคนในสังคม สอดคล้องกับมุมมองของคนภายในที่สตรีมองตนเองไม่ดี เช่น จากคำพูดของวันทองว่า “อายุเท่านี้มีสองผัว แสนชั่วแสนถ้อยทุกเส้นผม มีแต่จะอับอายไม่วายตรม” ที่สะท้อนความเป็นหญิงชั่วในทัศนคติของตนเอง สตรีจึงต้องมีสามีคนเดียวเพื่อให้เป็นไปตามกฎหมายและบรรทัดฐานของสังคม ในขณะที่ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคนและไม่ถูกมองว่าเป็นคนไม่ดี เพราะจากถ้อยคำของสมเด็จพระพันวษาผู้มีอำนาจสูงสุดในสังคมว่า “มีเมียมากสักเท่าไรก็ควรที่ ได้สักสิบคนนั้นมันยิ่งดี” เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ชายสามารถกระทำได้

นอกจากนี้ ความไม่เท่าเทียมสะท้อนผ่านภาพตัวแทนสตรีเป็นสิ่งของ ทั้งในฐานะภรรยาและลูกสาวที่ต้องอยู่ใต้อำนาจของสามีและพ่อแม่ที่สามารถซื้อขายให้กับผู้อื่นได้ โดยกฎหมายเอื้อประโยชน์ให้สามารถกระทำได้ อีกทั้งลูกสาวที่พ่อแม่สามารถยกให้กับผู้ชายเพื่อเป็นภรรยา โดยที่ลูกสาวต้องยินยอมแม้ว่าตนไม่ต้องการเป็นภรรยาของผู้ใด แต่เพราะความเชื่อเรื่องความกตัญญู และการอ้างบุญคุณของพ่อแม่ที่เลี้ยงดูลูกมา เช่น “เมื่อน้อยน้อยร้อยซึ้งพึ่งพ่อแม่ ครั้นพ่อแม่เฒ่าแก่พ่อแม่พียง” ที่เสนอคำแค้นและศรีเงินยวงกล่าวกับลาวทอง ทำให้ลาวทองไม่

สามารถปฏิเสธอำนาจของพ่อแม่ได้ ทำให้ลูกสาวต้องยอมอยู่ใต้อำนาจของพ่อแม่ และยอมเป็น
สิ่งของที่ให้สามีและพ่อแม่ควบคุมและจัดการชีวิต

2.4 ภาพตัวแทนสตรีที่อ่อนแอต้องให้ผู้ชายปกป้อง ผู้วิจัยพบความสอดคล้อง
ของมุมมองคนภายในและมุมมองของคนภายนอกที่มีความคิดและความเชื่อว่าภรรยาต้องพึ่งพา
สามีไปตลอด เพราะสามีมีหน้าที่ปกป้อง ดูแล และคุ้มครองภรรยา เมื่อสามีตายหรือทอดทิ้งภรรยา
จะขาดที่พึ่ง สังคมจะดูหมิ่นดูแคลน ลดทอนคุณค่าสตรีผู้นั้นจนขาดความน่าเชื่อถือ โดยเฉพาะ
กรณีที่สามีทอดทิ้ง ภรรยาจะถูกตำหนิ เพราะคุณค่าของสตรีที่ชั้วัดจาก “พรหมจรรย์” หรือความ
บริสุทธิ์ของสตรีหมดไปแล้ว ความเชื่อนี้จึงส่งผลต่อการปฏิบัติตนของสตรีที่ต้องปรนนิบัติและดูแล
สามีอย่างดีเพื่อไม่ให้สามีทอดทิ้ง และองค์ความรู้เรื่องการปฏิบัติตนของสตรีในฐานะภรรยา
โดยเฉพาะการปรนนิบัติสามีถูกถ่ายทอดจากแม่สู่ลูกสาวของตน นอกจากนี้ ภรรยาต้องเชื่อฟังและ
ยอมอยู่ใต้อำนาจของสามี แม้ว่าสามีของตนมีภรรยามากเท่าใด เพราะหากภรรยาประพฤติตนไม่ดี
อาจนำความเดือดร้อนมาสู่สตรีและครอบครัวได้ สะท้อนความคิดในระบบบชายเป็นใหญ่ที่
สถานภาพของสตรีถูกควบคุมและครอบงำโดยผู้ชายที่มีอำนาจในครอบครัว อย่างไรก็ตาม ความ
เชื่อเรื่องนี้ไม่ได้ถูกนำเสนอผ่านคำพูดของตัวละครผู้ชาย แต่มาจากคำพูดของตัวละครสตรีที่เป็น
แม่ที่มีประสบการณ์ของการเป็นภรรยา

สรุป จากการวิเคราะห์ภาพตัวแทนสตรีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: วาทกรรม
วิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ทำให้เข้าใจสตรีในสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์มากขึ้น และตระหนักถึง
บทบาทหน้าที่ของสตรีภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ แม้ว่าสตรีที่มีอำนาจมีอยู่จริง
แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่จำกัด คือ ต้องเป็นแม่ ย่า หรือยายที่มีอำนาจเหนือลูกหลาน อย่างไรก็ตาม
สตรีส่วนใหญ่ต้องอยู่ใต้อำนาจของผู้อื่นทั้งสามี พ่อแม่ รวมถึงภายใต้อำนาจของรัฐและ
พระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจสูงสุดในฐานะเจ้าชีวิต สตรียังถูกใช้ความรุนแรง ถูกคุกคามทางเพศ ถูก
ปฏิบัติเฉกเช่นสิ่งของ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าภาพตัวแทนสตรีอยู่ใต้อำนาจ โดยเฉพาะเมื่อมีกฎหมาย
และบรรทัดฐานของสังคมที่เลือกปฏิบัติต่อสตรี ยิ่งตอกย้ำเรื่องสิทธิและอำนาจของสตรีให้น้อยลง
ไปอีก สตรีจึงต้องปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม ต้องอยู่ในกรอบที่สังคมกำหนด ทำให้เห็นว่
เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสะท้อนความไม่เท่าเทียมกันระหว่างสตรีกับผู้ชาย ทำให้เห็นค่านิยม
ความคิด ความเชื่อของสังคมที่มีอำนาจเหนือความเป็นเหตุผลที่สตรีพยายามนำเสนอ แต่สังคม
กลับมองตรงข้าม สตรีจึงต้องได้รับโทษหากไม่ปฏิบัติตามสิ่งที่สังคมคาดหวัง

วรรณคดีไม่ใช่ตัวบทที่เพียงเล่าเรื่องราวในอดีตที่สะท้อนประวัติศาสตร์ แต่วรรณคดียังเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจที่ใช้ครอบงำสังคม ดังที่ van Dijk (2008, p. 89) กล่าวว่ากลุ่มสมาชิกที่มีอำนาจมีอิทธิพลต่อการควบคุมความคิดและความเชื่อของสมาชิกภายในกลุ่ม เช่นเดียวกับวรรณคดีที่สามารถควบคุมความคิดและความเชื่อของสังคมผ่านวาทกรรมในโครงสร้างตัวบทอันเกี่ยวข้องกับสตรี ซึ่งผู้ประพันธ์สอดแทรกความรู้ ความคิด ความเชื่อ และทัศนคติต่อสตรีในลักษณะต่างๆ โดยใช้ตัวละครในการดำเนินเรื่อง สอดคล้องกับ อภิวันท์ อุดลยพิเชษฐ (2544, น. 101) กล่าวว่าเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ ความพยายามของรัฐที่ต้องการสร้างบรรทัดฐานทางสังคมของชนชั้นสูงไปสู่ชนชั้นล่างผ่านการอ่านและการฟัง ตัวบทเสภาจึงไม่ใช่เพียงการสื่อสารระหว่างตัวละคร แต่ตัวบททำหน้าที่สื่อสารกับผู้อ่านและผู้ฟังด้วย แม้ในปัจจุบันเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนถูกผลิตซ้ำหลากหลายรูปแบบทั้งละครโทรทัศน์ ภาพยนตร์ และการตูน แต่ยังคงเกิดการตั้งคำถามและถกเถียงกันเรื่องความยุติธรรมต่อสตรีในเสภาจนถึงปัจจุบัน

3. ข้อเสนอแนะ

1. งานวิจัยภาพตัวแทนสตรีใช้วรรณคดีเพียงเรื่องเดียวอาจให้มุมมองต่อสตรีเพียงด้านเดียว ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หนักแน่นมากขึ้น ควรศึกษาวรรณคดีเรื่องอื่นที่ถูกประพันธ์ในช่วงเวลาเดียวกันร่วมด้วย เพื่อวิเคราะห์ความสอดคล้องและความแตกต่างของภาพตัวแทนสตรีในช่วงเวลาที่วรรณคดีถูกประพันธ์ขึ้น

2. งานวิจัยนี้ใช้แนวคิดการวิเคราะห์ของ van Dijk เท่านั้น หากพิจารณาร่วมกับแนวคิดอื่น เช่น แนวคิดสตรีนิยม หรือการศึกษาร่วมกับกฎหมายในสมัยอยุธยาอย่างลงรายละเอียดอาจทำให้พบภาพตัวแทนสตรีที่หลากหลายมากขึ้นและสามารถอธิบายประเด็นปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความไม่เท่าเทียมกันของสตรี การปกครอง การเมือง ตลอดจนการบริหารอำนาจของเพศชายได้อย่างชัดเจนขึ้น

บรรณานุกรม

- Austin, J. (1962). *How to do things with words*. London: Oxford university press.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press.
- Duveen, G. (1990). *Social representations and the development of knowledge*. New York: Cambridge University Press.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. New York: Longman.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (2010). *Critical Discourse Analysis (The Critical Study of Language)* (2nd ed). New York: Routledge.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* London: Sage.
- Joos, M. (1967). *The five clocks. A Linguistic Excursion into the Five Styles of English Usage*. New York: Harcourt, Brace and world.
- Khosravini, M. (2010). Actor descriptions, actions attributions, and argumentation: Towards a systematization of CDA analytical categories in the representation of social groups. *Critical Discourse Studies*, 7(1), 55-72.
- Searle, J. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. (1979). *Expression and Meaning (Studies in the Theory of Speech Acts)*. New York: Cambridge University Press.
- Tavakoli, H. (2014). Critical Discourse Analysis Scrutinizing Ideologically-Driven Models. *Elixir Ling. & Trans*, 71, 24771-24775.
- van Dijk, T. A. (1979). Cognitive Processing of Literary Discourse. *Poetics Today*, 1, 143-149.
- van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Structure and Process (Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction)*. London: Sage.
- van Dijk, T. A. (2006a). Ideology and discourse analysis. *Political Ideologies*, 11(2), 115-140.

- van Dijk, T. A. (2006b). Discourse and manipulation. *Discourse & Society*, 17(2), 359-383.
- van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- van Dijk, T. A. (2014). *Discourse and Knowledge (A Sociocognitive Approach)*. United Kingdom Cambridge University Press.
- กรมศิลปากร. (2510). *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ* (พิมพ์ครั้งที่ 11). ธนบุรี: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร.
- กระทรวงศึกษาธิการ.สำนักงานคณะกรรมการ. (2558). *วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม. ร. ว. (2515). *สยามเมืองยิ้ม*. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม. ร. ว. (2543). *ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า 2000.
- จันทิมา อังคพณิชกิจ. (2562). *การวิเคราะห์ข้อความ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. (2551). *ประวัติศาสตร์ของเทศวิถึ: ประวัติศาสตร์เรื่องเทศ/ เรื่องเทศในประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสร้างความรู้เรื่องสุขภาพผู้หญิง (สคส.) และสถาบันวิจัยประชากรและสังคม (วปส.) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เชาวลิต สมพงษ์เจริญ, และ ฉะยุพยงค์ วิงวร. (2566). *ดุยพิณิจการพิจารณาคดีวันทองในวรรณคดีขุนช้างขุนแผน. วารสารการบริหารการปกครองและนวัตกรรมท้องถิ่น*, 7(1), 303-315.
- ดวงมน จิตรจ้านงค์. (2546). *ส่องลิลิตพระลอ พินิจขุนช้างขุนแผน*. กรุงเทพฯ: โครงการสรรพสาสน์มูลนิธิเด็ก.
- ดาร์ณ อุดมรัตน์ปกากุล. (2562). *กาก็ สีดา วันทอง ในเพลงรักร่วมสมัย: การศึกษาภาพตัวแทนความเป็นหญิงในเพลงที่ประกอบด้วยนางในวรรณคดี* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ปทุมธานี.
- ทรงธรรม อินทจักร. (2563). *ภาษา เจตนา และปริบท. ใน ดิยู ศรีนราววัฒน์ (บรรณาธิการ), ภาษาและภาษาศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. (2560). *ร้อยสร้างมายาคติ “ความเป็นชาย” ในสังคมไทย – การทบทวนความเป็นชายในสังคม*. สืบค้นจาก <https://www.sac.or.th/conference/2017/blog-post/การทบทวนความเป็นชาย/>
- นวรรณ พันธ์เมธา. (2563). *คลังคำ* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: อมรินทร์ อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับ

ลิขิต.

นววรรณ พันธเมธา. (2565). *ไวยากรณ์ไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงาน
วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นาคเฝ้าคัมภีร์. (2563). นัยยะเรื่องมาตาธิปไตยในวรรณคดีไทย (สยาม). สืบค้นจาก
<https://wecomics.in.th/blogs/2319>

นิพัทธ์ แยมเดช. (2559). ชุนแผนฆ่านางบัวคลี่ ความผิดของใคร : นางบัวคลี่ใจทมิฬ หรือชุนแผนใจ
ชั่ว?. *ศิลปวัฒนธรรม*, 37(4), 102-119.

เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2556). ทศนคติชนชั้นนำสยามต่อชาว “ลาว” ล้าหนา-ล้าช้า มองเป็นพวก
เกียจคร้าน หัวอ่อน ล้าหลัง? สืบค้นจาก [https://www.silpa-](https://www.silpa-mag.com/history/article_41612)
[mag.com/history/article_41612](https://www.silpa-mag.com/history/article_41612)

บุญยงค์ เกศเทศ. (2532). *สถานภาพสตรีไทย*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

บุญเหลือ เทพสุวรรณ, ม. ล. (2552). *วิเคราะห์วรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราทาง
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ปราณี ปวีณชนา. (2563). ล่วงละเมิดทางเพศ (Sexual Harassment) หยุดให้ทัน ป้องกันซึมเศร้า.
สืบค้นจาก https://www.manarom.com/blog/sexual_harassment.html

พรทิพย์ แสงสุด. (2556). *สื่อเสริมสาระการเรียนรู้ รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย ม.6*. กรุงเทพฯ: พิสิกส์
เซ็นเตอร์.

พลุลวง. (2524). *ปุจฉา-วิสัชนา ไทโรศาสตร์ : ภาคพิธีกรรม กับ นรลักษณ์*. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณ
กิจ.

มานิตย์ จุมปา. (2555). *ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับกฎหมาย* (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2554). *นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.

รัชนิกร เศรษฐ. (2532). *โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

ราชบัณฑิตยสภา. (2550). *กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 2*. กรุงเทพฯ:
สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

ราชบัณฑิตยสภา. (2554). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. สืบค้นจาก
<https://dictionary.orst.go.th/index.php>

รินฤทัย สัจจพันธุ์. (2534). *ตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*

- (พ.ศ. 1893-2394) (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- รินฤทัย สัจจพันธุ์. (2559). *เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ลาอุแบร์, ม. (2565). *จดหมายเหตุ ลาอุแบร์ ราชอาณาจักรสยาม* (พิมพ์ครั้งที่ 5) (สันต์ ท. โกมลบุตร, ผู้แปล). นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- แลงการ์ด. (2505). *กฎหมายตราสามดวงเล่ม 2*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- แลงการ์ด. (2506). *กฎหมายตราสามดวงเล่ม 3*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- วรวิภา สัตยาศักดิ์กุล. (2559). “หญิงชั่ว” ในประวัติศาสตร์ไทย: การสร้างความเป็นหญิงโดยชนชั้นนำสยาม ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ - พ.ศ. 2477 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ปทุมธานี.
- วรนนท์ อักษรพงศ์. (2515). *การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้างขุนแผน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- วารภรณ์ แซ่มสนธิ. (2565). *คุกคามทางเพศ ภัยไร้เสียงที่เกิดขึ้นแทบทุกที่ในสังคมไทย*. สืบค้นจาก <https://knowledge.tijthailand.org/article/detail/sexual-harassment-in-thai-society-vaw2022>
- วัลลพ โหรวิจิต. (2546). *การศึกษาบทบาททางจริยธรรมของสตรีครองเรือนในวรรณคดีไทยเรื่องขุนช้างขุนแผน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม.
- วิกานดา เกียรติมาโนชญ์. (2558). *รูปแบบและหน้าที่ของการสถาบันและสถาบันในวาทกรรมการเมืองไทย* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2554). *พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพชร. (2517). *คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ศิริพร ภักดีผาสุก. (2561). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอัตลักษณ์และแนวทางการนำมาศึกษาภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สรยา รอดเพชร, ทศนีย์ ทานตวาทนิช, และ นัทธนัย ประสานนาม. (2561). ผู้หญิงกับปิตาธิปไตย ในนวนิยายของอุทิศ เหมะมูล. *วารสารวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 4(1), 53-79.
- สายชาย ศรีสันต์. (2561). *ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมวาทกรรมแนววิพากษ์ บทศึกษาวิเคราะห์วาทกรรมพัฒนา/ หลังการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สมมติ.

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. (2549). *ระวังลวงละเมิดทางเพศภัยร้ายใกล้ตัว*.

กรุงเทพฯ: กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. ศูนย์ข้อมูลกฎหมายกลาง. (2547). 200 ปี กฎหมายตราสามดวง.

สืบค้นจาก

http://www.thailaws.com/download/thaidownload/200year_3duanglaw.pdf

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2560). *พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์ทั่วไป)*. กรุงเทพฯ:

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2561). *พจนานุกรมศัพท์มานุษยวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสภา*.

กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2545). *ขุนช้างขุนแผนแสนสนุก*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2566). เป็นผู้หญิง (อยุธยา) แท้จริงแสนลำบาก ต้องทำไรไถนา ชายของ เลี้ยงลูก

ส่วนชายนั้นขี้เกียจ!? สืบค้นจาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_73367

สุพัชรินทร์ นาคคงคำ. (2566). *ภาพแทนสตรีไทยในนวนิยายอีโรติกของนักเขียนชายไทย*

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

สุพัชรินทร์ นาคคงคำ. (2564). *ภาพแทนสตรีในวรรณคดีไทยเรื่อง "ขุนช้างขุนแผน"*. *พิชเนศวร์สาร*,

17(2), 43-59.

สุรรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2541). *การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษใน*

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน (ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิ

โรฒ, กรุงเทพฯ.

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2560). *วรรณกรรมเอกของไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

อคิน รพีพัฒน์, ม. ร. ว. (2527). *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416* (พิมพ์ครั้งที่

2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อภิขยา แก้วอุทัย. (2563). *ภาพแทนผู้หญิงไทยที่สื่อผ่านกลวิธีทางภาษาในวาทกรรมกฎหมายตรา*

สามดวงบทพระไอยการลักษณะผ้าเม็ย. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 42(2),

115-140.

อภิวันท์ อดุลยพิเชฐสุ. (2544). *สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายไทยในอดีต: ภาพ*

สะท้อนจากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต).

มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.

- อรจิรา อัจฉริยไพบุณย์. (2560). สตรีนิยม : การศึกษาวิถีชีวิตผ่านงานวิทยานิพนธ์ร่วมสมัยของไทย. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 14(3), 137-148.
- อัญชลี วงศ์วัฒนา. (2565). *ไวยากรณ์ไทยเชิงสื่อสาร: การวิเคราะห์แนวภาษาศาสตร์หน้าที่นิยมเชิงแบบลักษณ์*. พิษณุโลก: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- อาทิตย์ ศรีจันทร์. (2566). นางแก้วกิริยา ในขุนช้างขุนแผน ถูก “ละเมียด-ข่ม” ขึ้นกาย” แต่ถูกทำให้จำยอม!?. สืบค้นจาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_11253

ประวัติผู้เขียน

